

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKOR PROGRAM

KORNÉLI BEÁTA

**A BRIT BIRODALMI POLITIKA A KÖZEL-KELETEN 1902–1925
SZAÚD-ARÁBIA ÁLLAM MEGALAKULÁSA**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Témavezető:
dr. Ferwagner Péter Ákos
egyetemi docens

SZEGED
2024

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4
Arábia földrajzi sajátosságai	5
A vahhábizmus	6
A tézis	14
Historiográfiai áttekintés	17
Az Oszmán Birodalom és Nagy-Britannia kapcsolata 1908–1914.....	22
Az első és második szaúdi állam létrejötte és bukásának okai	34
Az első szaúdi állam	35
A második szaúdi állam	42
A Szaúdok kuvaiti száműzetése, Ibn Szaúd tanulóévei Kuvaitban.....	50
A tanítómaster, Mubárah esz-Szabáh politikája	51
A Rasíd- és a Szaúd-dinasztia küzdelme Nedzsd régióért (1902–1906).....	65
Nagy-Britannia és Ibn Szaúd diplomáciai kapcsolatának kezdete.....	65
Rijád visszafoglalása (1902)	66
Küzdelem Kászim régió megtartásáért (1904–1906)	71
El-Hasza elfoglalásának dilemmája	78
Hasza 1913-as elfoglalásának jelentősége a kelet-arábiai szaúdi uralom megszilárdításában	78
A Hasza elfoglalását követő diplomáciai bonyodalmak	83
Az angolok kelet-arábiai semleges politikájának fordulópontja	95
A brit kormány és Ibn Szaúd közötti szerződés	95
Az Oszmán Birodalom és Nagy-Britannia az első világháborúban 1914–1918.....	103
Hidzsáz tartomány 1908–1918 között	107
Színre lép Huszein ibn Ali, Ibn Szaúd legmeghatározóbb ellenfele	107
Az arab felkelés előzményei	112
Nagy-Britannia szerepe az arab felkelés kirobbantásában	118
Nagy-Britannia katonai tervei Ibn Szaúddal az I. világháborúban	125
St. John Philby arábiai missziója és a Háil elleni csata következményei	125
Az Oszmán Birodalom kapitulációja, a párizsi békekonferencia, a mandátumrendszer létrejötte és hatása Arábia geopolitikai helyzetére 1918 és 1920 között	136
Az ihvánmozgalom eredete, kialakulása és szerepe a szaúdi állam létrehozásában 1913 és 1925 között.....	150
Ibn Szaúd területi hódításai és azok következményei 1920 és 1922 között.....	163
Iraki és kuvaiti határviták	163

További határviták Nedzsd, Irak, Transzjordánia és Hidzsáz között. Újabb kísérletek a kuvaiti konferencián, 1922–1924	179
Hidszás vahhábiták általi elfoglalása és Transzjordánia brit megerősítése.....	196
Utószó	218
Az ihvánlázadás kitörésének okai és a britek szerepe a felszámolásában	218
Bibliográfia.....	231
Melléklet	242
A brit delegáció szerződéstervezetének javaslata az Arab-félsziget rendezésével kapcsolatban	242
Szerződés az iraki kormány és a nedzsd szultán között, Mohammera, 1922. május 5.	244

Bevezetés

Napjainkban Szaúd-Arábia gazdasága a legjelentősebb a Közel-Keleten és a 18. legnagyobb a világon. A tagállamok kőolaj-kitermeléssel kapcsolatos politikájának koordinálásával foglalkozó Kőolajexportáló Országok Szervezetének (OPEC) állandó és alapító tagja, és résztvevője a G20¹ együttműködésnek is. A sivatagi királyság rendelkezik a világon a legnagyobb kőolaj- és a negyedik legnagyobb földgázkészlettel. Jelenleg a világ első számú kőolaj-exportőre. 2023-ban a bruttó hazai termék értékét 1061 milliárd USA dollárra becsülték, az egy főre eső GDP mértékét pedig 27 941 dollárra.

Azonban ez nem volt mindig így. Arábia a 20. század elején még egy reménytelenül szegény és elmaradott vidék volt, ahol a lakosság nagy része nomád pásztorkodásból vagy az ősi karavánutak mentén folyó kereskedelemről élt. Még az 1932-ben frissen egyesített állam királya, Abdel-Aziz ibn Szaúd is olyan szegény volt, hogy az ország egész kincstára elfért a tevéje nyeregtáskájában.² Az ősi szaúdi területek egyesítése, majd az 1927-es ihvánlázadás leverése annyira megviselte ezt a szűkös „államkasszát”, hogy 1930-ra teljesen kiürült. A gazdasági világválság kezdetén a mekkai zarándokok száma erőteljesen lecsökkent, miközben a zarándoklat képezte az uralkodó bevételeinek fő forrását. Ennek következtében nem tudta tovább fizetni az állami hivatalnokok bérét vagy a törzseknek járó pénzügyi támogatásokat. Hogy enyhítsen a szorult helyzetén, megpróbálta az adókat egy évre előre begyűjteni, a fiát pedig Európába küldte, hogy befektetés után nézzen, de nem járt sikerrel. S miközben pénzügyi gondjai egyre nőttek nem tudta hova forduljon segítségért. Az 1925-ben Dzsiddában letelepedett brit tisztviselő, Harry St. John Bridger Philby, aki korábban Abdalláh transzjordániai emír tanácsadója volt, 1930 őszén felvetette Ibn Szaúdnak, hogy kiutat jelenthetne, ha az amerikaiak kőolajat találnának a területén. S addig is, amíg olajért kutatnak, busás koncessziós díjat lehetne kérni tőlük, amely egy csapásra megoldhatná a problémákat. „Ó, Philby – válaszolt a király –, ha bárki felajánlana nekem egymillió fontot, megadnék neki bármilyen koncessziót, amelyet csak akar.”³ Philby komolyan vette Ibn Szaúd szavait és addig alkudozott, tárgyalt a Standard Oil of California (SOCAL) képviselőivel, illetve a brit érdekeltségű Iraki Olajtársasággal (IPC), amíg sikerült felszámolnia Szaúd-Arábia értékét. 1933-

¹ A G20 a világ 19 jelentős gazdaságát és az Európai Uniót tömörítő szervezet, 1999 óta létezik. A globális gazdaság fő kérdéseivel, a nemzetközi pénzügyi stabilitással, az éghajlatváltozás mérséklésével és a fenntartható fejlődés témakörével foglalkozik.

² Daniel Yergin: *A zsákmány. Hajsza olajért, pénzért és hatalomért.* Antal József Tudásközpont, Budapest, 2018. 323.

³ Uo. 327.

ban végül a SOCAL és Ibn Szaúd koncessziós megállapodást kötött, amelynek értelmében utóbbi 35 ezer font előleget kap, 18 hónappal később 20 ezer fontot fizet neki a vállalat, ha pedig olajat találnak, akkor további 100 ezer font kölcsönt nyújtanak neki. Ezzel Ibn Szaúd anyagi problémái nyomban megoldódtak és ez csak a kezdet volt. ⁴

Ez a figyelemre méltó epizód felkeltette a figyelmemet és elkezdtem Szaúd-Arábia történelmével foglalkozni. Érdeklődésemet tovább fokozta, hogy a témával kapcsolatban elenyésző a magyar nyelvű szakirodalom. Sőt meglepődve olvastam egy amerikai történész 2007-ben megjelent, Közel-Keletről szóló művében, hogy: „*Az Amerika közel-keleti történelmével kapcsolatos ismerethiány legalábbis részben abból ered, hogy nincs átfogó könyv a témában.*”⁵ Kutatási téma gyanánt olyan időszakot választottam, amely jól tükrözi egy belső-arábiai kis emírség 1902 és 1925 közötti függetlenedési törekvésének problematikáját két nagyhatalom, az Oszmán Birodalom és Nagy-Britannia érdekszférája közé ékelődve. Ez az a 23 év, amikor Ibn Szaúd – kitorve a kuvaiti száműzetés béklyójából – visszafoglalta a második szaúdi állam központját, Rijádot a Rasíd-dinasztiától és megkezdte módszeres területfoglalását, majd az első világháború után államépítési terveinek megvalósítását. Ezt a küzdelmes folyamatot mutatom be annak a függvényében, hogy milyen stratégiai megfontolások mentén támogatta mindezt a térségben jelenlévő Nagy-Britannia.

Arábia földrajzi sajátosságai

Egy vizsgált terület vagy térség földrajzi adottságai, éghajlata mindig meghatározza az ott élő lakosság civilizációját, társadalmi, gazdasági, kereskedelmi fejlettségét és jellegzetességeit, egyszóval történelmét, ezért fontosnak tartom néhány mondatban jellemezni az Arábiai-félsziget természeti tulajdonságait. Arábiát a Vörös-tenger felől a Hidzsáz-hegység szegélyezi. Nyugatról kelet felé haladva a félszigetet a Nedzsdi-fennsík és a Perzsa-öböl alacsonyban fekvő partvidéke alkotja. A szaúdi állam központját adó nedzsdi régiót nyugaton a Hidzsáz-hegység keleti lába, északon a Nefúd-, északkeleten pedig a Dahna-sivatag határolja. Utóbbi összeköti a két nagy homoksivatagot, a már említett Nefúdot északon és a hatalmas pusztaságot, a Rab-el-Hálit, az Üres Negyedét délen. Ez a két homoktenger alkotja Nedzsd északi és déli határát. Winder szavaival élve ez a tartomány „*egyfajta sziget*” az arabok szigetén

⁴ Uo. 331.

⁵ Michael B. Oren: *Power, Faith and Fantasy. America in the Middle East, 1776 to the Present.* W. W. Norton & Company, New York – London, 2007, 10.

belül.⁶ A Hidzsáz-hegységtől a Perzsa-öböl felé tartó terület lankás lejtőit középen észak-déli irányú hegyvonulatok, a Tuvaik- és az Arama-hegység szakítják meg, az előbbi több mint 800 km hosszan húzódik az északi al-Kászim régió déli határától az Üres Negyed északi széléig. Nedzsd éghajlatát a hűvös téli időjárás, míg nyáron a rekkenő hőség jellemzi és igen nagy a szárazság. A ritka esőzések rendkívül intenzívek, s bonyolult vízfolyásokat, ún. vádihálózatokat hoznak létre. Némelyik több száz kilométeren át is nyomon követhető. A leghíresebb talán a 600 km hosszú ar-Rumáh vádi, amely a félsziget nagy részét átszeli. Ugyanilyen meghatározó az ad-Davasir vádi Délnyugat-Nedzsdben, amely a vízforrását az Aszír-hegy keleti lejtőjéről lefelé tartó vízmosások hálózatából nyeri és a Rab-el-Háliig tart. E sivatagi vízmosások azért fontosak, mert ezek biztosították az élethez szükséges alapvető feltételeket, ezért mellettük jöttek létre a jelentősebb települések. A Hanífa vádi mentén fekszik Ajeine, Mohamed ibn Abdel-Vahháb szülőhelye, amely az első szaúdi város, Darija és a későbbi centrum, Rijád között található. Ettől északra, az ar-Rumáh vádi mentén fekszik Kászim régió Bureida és Uneiza rivális városaival, amelyek hagyományosan kereskedelmi központok és állatpiacok voltak. A Dzsebel-Sammar közvetlenül a Nefúdtól délre fekszik, Nedzsd legészakibb területe, fővárosa Háil. Arábiának négy fontos karavánútja volt. A szíriai, amely Damaszkuszt kötötte össze Mekkával Maánon és Medinán keresztül. A kairói, amely Kairót és Mekkát kötötte össze Akabán, el-Vadzshon és Janbun keresztül. A nedzsd, amely Mekkát kötötte össze a Perzsa-öböl menti Ukairral Rijádon és Hufúfon keresztül. Illetve a dzsebel-sammari karavánút, amely Bagdadot kötötte össze Mekkával al-Hillán és Háilon keresztül. Ebből a nedzsd régióból indult hódító útjára a Mohamed ibn Abdel-Vahháb vándorprédikátor és Mohamed ibn Szaúd darijai emír szövetségéből születő új vallási mozgalom, a vahhábizmus, amely az önálló sejkiségek, városállamok egyesítését, egy új iszlám állam megteremtését tűzte ki céljául 1745-ben.

A vahhábizmus

A vahhábizmus megszületése és terjesztése tette lehetővé a kis szaúdi emírség expanzióját, az új „kalifátus”, vagyis a szaúdi állam kialakulását, amely a megszakítások ellenére napjainkig fennmaradt. A vahhábizmus általános értelemben az iszlám transzcendens szárnyának újjáéledése, míg történeti szempontból a bagdadi Ahmed ibn Hanbal (780–855) konzervatív jogi iskolájának felelevenítése volt, amely a *Korán*, a *szunna* és a *hadiszok* betű

⁶ R. Bayly Winder: *Saudi Arabia in the Nineteenth Century*. Palgrave Macmillan, New York, 1965. 4.

szerinti betartását követeli meg.⁷ A vahhábita vallási reformmozgalom Közép-Arábia ritkán lakott központjában Nedzsdben alakult ki. A közhiedelemmel ellentétben viszont nem a nomád törzsek körében, hanem az oázistelepüléseken jött létre.⁸ A mozgalom eredetének megértéséhez röviden ki kell térni a nedzsi társadalom muszlim világban elfoglalt helyére. A vahhábizmus felemelkedése előtti évszázadokban ez a nomádok lakta marginális terület kívül esett a muszlimok kulturális horizontján, amelynek Isztambul, Kairó és Damaszkusz voltak a szellemi központjai. Kevesen utaztak át Közép-Arábián, hogy eljussanak Mekkába és Medinába. Az egyiptomi, észak-afrikai, oszmán zarándokok Kairóban vagy Damaszkuszban gyülekeztek és a Vörös-tenger partján fekvő karavánút mentén, míg az indiai muszlimok a jemeni kikötőkből jutottak el a szent városokba. Nedzsd sivatagait csak a mezopotámiai, perzsiai kereskedők és zarándokok szelték át, mert ez a szárazföldi útvonal volt a legrövidebb. A régió elszigeteltsége politikai téren is érvényesült, mert az Oszmán Birodalomnak csupán a félsziget part menti területei számítottak. Nyugat-Arábiában a Vörös-tenger vidéke, hogy biztosítsa a szent városok védelmét, keleten pedig a Perzsa-öböl, hogy megakadályozza az idegen hatalmak, eleinte a portugálok, később a britek behatolását, illetve Perzsia északról való előrenyomulását Mezopotámia felé. Belső-Arábia a Porta számára jelentéktelen volt, mert nem rendelkezett gazdasági erőforrásokkal, birtoklása pedig nem járt sem vallási, sem hatalmi presztízzsel. A szultán a világ muszlimjainak legfelsőbb vallási vezetőjeként felelős volt a zarándokutak biztonságának fenntartásáért, és amíg ezt a mekkai sarífok⁹ a nomád törzsekkel kötött szerződésekkel teljesíteni tudták, addig nem folyt bele a régió belpolitikai életébe. A

⁷ Mohamed próféta 632-es halálakor még nem állt össze az iszlám teljes rendszere és a különböző gyakorlati kérdéseket szabályozó, írásban is lefektetett szabálygyűjtemény. Ennek kialakítására csak a *Korán* állt rendelkezésre, illetve a részben Mohamednek, részben a kíséretének tulajdonított tettek, cselekedetekre vonatkozó szóbeli közlések, a sunna és a hadíszok. Ezért az iszlámban mindig is meghatározó szerepet játszott az értelmezés, az interpretáció. A hadísz követőivel szemben, akik szigorúan ragaszkodtak ahhoz, hogy minden visszavezethető legyen a hagyományokra, már ekkor kialakult egy másik irányzat, amely az önálló véleményalkotásnak adott hangsúlyt. Ez a két álláspont az önálló véleményformálás, az *idzstihád* és a követés, a *taklíd*. A 9–10. századra formálódott ki az iszlám teljes, ekkor már írásban is lefektetett, majd jogilag is kodifikált rendszere. Létrejött az iszlám ortodoxia, vagyis „bezárultak az idzstihád kapui”. Az iszlám reformmozgalmi állandóan az idzstihád, vagyis az önálló véleményformálás szerepét hangsúlyozták. Mindig azzal támadták koruk konzervatív vallási értelmiségét, hogy annak deklarációjával, hogy „bezárultak az idzstihád kapui”, az iszlám konzerválására, a vallási, vagyis saját autoritása elfogadtatására törekszik. Ahmad ibn Hanbal hadístudós a modern újításokkal (*bidaa*) szemben legkevésbé toleráns szunnita vallásjogi iskola (*madzhab*) megalapítója volt. Az ítéletalkotásnál kizárólag a *Koránra* és a hadíszokra hagyatkozott, elutasítva az analógiás gondolkodást (*kijász*), az önálló véleményalkotást (*ráj*) és a közmegegyezés (*idzsmá*) elvét. Rostoványi Zsolt: *Az iszlám világ és a Nyugat. Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága*. Corvina Kiadó, Budapest, 2004. 21–26.

⁸ David Commins: *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*. I. B. Tauris, London, 2006. 9.

⁹ Mohamed próféta lányának, Fátimának és unokaöccsének, Alinak a házasságából született Haszan és Huszein, az ő leszármazottaik, a Hásimiták viselték a címet. A Hásimiták Mekka kormányzóiként több mint egy évezreden át magukénak tudhatták a mekkai saríf címet.

zarándokkaravánok elleni ritka beduin támadásoktól eltekintve az oszmán szultánoknak az 1700-as évek elején nem sok okuk volt aggódni birodalmuk ezen részéért.

A sarífok viszont aktív politikai szerepet játszottak Hidzsázbán, adót szedtek a környező településektől és igyekeztek stabil szövetségeket kötni a nagyhatalmú törzsekkel, ám ezek sosem voltak hosszú életűek, mert a sejkék csak ideiglenes nyereséget láttak a társulásban. Keleten, Hásza vidékén a banu-Halid törzs volt a meghatározó hatalom és a sarífokkal együtt versengett a régió középső részén élő kisebb törzsek és oázisok feletti uralomért.

Nedzsd ugyan marginális helyet foglalt el az iszlám világban, azonban Közép-Arábiában élénk gazdasági tevékenység folyt. A lakosság a megélhetésének egy részét a szomszédos régiókkal, Mezopotámiával, Hászával, Hidzsázzal, Szíriával folytatott kereskedelemről biztosította. A belső területek társadalmát a nomádok és a letelepedettek (*hadar*) alkották. Az előbbieket több törzsi csoporthoz tartoztak, amelyeket rokoni szálak kötöttek össze. Mindegyik törzs egy többé-kevésbé jól körülhatárolt területen legeltette juhait, kecskéit, lovait és tevéit. Az állati eredetű termékeket élelmiszerre és késztermékekre cserélték, árut szállítottak és borsos áron védelmet kínáltak a kereskedő- és zarándokkaravánoknak más törzsek portyázása ellen. Ezenkívül remek bevételi forrást jelentett a számukra a transzarábiai karavánok vezetése és tevékkel való utánpótlása. Ellentétben a beduinok és a letelepedett lakosság közötti gazdasági egymásrautaltsággal, a politikai szférában általában elkülönültek egymástól. Minden törzsnek megvoltak a saját klánjai, amelyekből kiválasztották vezetőjüket, a sejkét. A törzsek szövetségeket kötöttek egymással és az oázistelepülésekkel, amíg az érdekeik úgy kívánták. A politikai eseményeket a fő családok vagy ugyanazon család rivális ágai között az elsőségért vívott végtelen harcok jellemezték. Azonban a politikai hatalom mértéke csekély volt, egy nagyobb település vezetője legfeljebb úgy uralkodhatott egy kisebb szomszéd felett, hogy adót vetett ki rá és kijelölt egy helyettest, aki képviselte az érdekeit. A települések általában függetlenek voltak.

A 15. századtól a nedzsd-i vallástudósok (*ulema*) Hidzsázbán, Egyiptomban, Szíriában és Irakban található oktatási központokban tanultak, hogy visszatérve kádiként, vallástudósként vagy tanítóként szolgáljanak. Kevés település adott otthont tanítással foglalkozó vallástudósoknak, akik előkelő családokból származtak és az iszlám tudományok letéteményeseként tekintettek a kozmopolita városokra. Bizonyos családi ágak a skolasztikus hagyományok fenntartására és továbbadására szakosodtak. A tanulás középpontjában az alkalmazott iszlám jogtudomány (*fikh*) állt. Az ulemák többsége a hanbalita fikh iskoláját

követte, míg néhányan a sáfiita és a malikita iskolához tartoztak.¹⁰ A későbbi vahhábita misszió hanbali jegyeket viselt és szilárdan kötődött a régió legjelentősebb skolasztikus vonalához.¹¹ A mindennapi életben a különböző szunnita jogi iskolák, a helyi szokások és az iszlám törvények (*saría*) normáinak együttélése volt jellemző. Laza hagyományok és szokásjog, valamint erkölcsi hanyatlás jellemezték Belső-Arábiát, amely remek terepet biztosított az új misszióknak. A prominens al-Musarraff család tagjai tanítóként, bíróként és vallási vezetőként szolgáltak több oázistelepülésen. Abdel-Vahháb ibn Szuleimán al-Musarraff el-Ujjajna fő jogásza volt. Fiai, Szuleimán és Mohamed vallási tanulmányokat folytattak, utóbbi indította el a vahhábita reformmozgalmat.¹²

Legalább két évszázadon át a nedzsi tanítványok Kairóba, Damaszkuszba, Mekkába és Medinába utaztak, hogy vezető hanbalita tekintélyeknél tanuljanak, majd hazatérve ennek a hagyománynak megfelelően működjenek. Mohamed Abdel al-Vahháb kortársaihoz hasonlóan sokat utazott Bagdadba, Moszulba, Damaszkuszba, Hászába és Bászrába és a medinai tanulmányai alakították ki a látásmódját. A 18. század elején a medinai ulema része volt annak a szellemi irányzatnak, amelynek legfőbb célja a *hadíszok* (Mohamed prófétáról szóló beszámolók) és a szúfi rendek gyakorlatának összehangolása volt az iszlám jog szabályaival. Az egyik hadíszokat értelmező tanára sürgette Vahhábot, hogy szentelje magát a szunnával ellentétes vallási gyakorlatok megtisztításának. Bászrában kezdett nyilvánosan prédikálni a szerinte törvénytelen rituális újítások (egyes számban *bida*) és azon hívők ellen, akik nem egyedül Istent imádják. Majd a Bászrában talált hadíszgyűjtemények alapján megírta értekezését, *Az Isten egységének könyvét*,¹³ ami óriási jelentőséggel bírt a vahhábita misszió szempontjából, és állandó viták tárgyává vált a követői és ellenzői között. A mű elsősorban rituális kérdésekkel foglalkozik, hogy ti. melyek azok a cselekedetek, amelyek alapján monoteistának számít valaki. Az iszlám jogot, amely a muszlimok mindennapi életét irányítja, nem érinti. *Az Isten egységének könyve* 67 rövid fejezetet tartalmaz. Az első hat általánosságban határozza meg az egyistenhitet és ellentétét, az idolátriát. Vahháb tanításának és missziójának talán legjellegzetesebb vonása az, hogy nem elég valakinek azt hirdetni, vele megértetni és neki megerősíteni, hogy Isten egy, hanem kifejezetten meg kell tagadnia az imádat minden más

¹⁰ A *saría* maga a vallásjog, az iszlám törvénye, a *fikh* pedig a törvénnyel foglalkozó tudomány. Fejlődése során iskolákra tagolódt. A szunnita gyakorlatban négy bevett vallásjogi iskola maradt fenn, amelyek kánonja a 8–9. században alakult ki. Ezek abban térnek el egymástól, hogy az iszlám vallásjog alkalmazásában mely forrásokat és eszközöket tekintik megengedhetőnek. Kidolgozójukról kapták a nevüket: hanafita, sáfiita, hanbalita, málikita iskolák.

¹¹ Commins: *The Wahhabi Mission...* i. m. 10.

¹² Commins: *The Wahhabi Mission...* i. m. 11.

¹³ Sheikh-ul-Islam Muhammad bin Abdul-Wahhab: *Kitab at-Tauhid – The Book of Monotheism*. Dar-us-Salam Publications, Riyadh, 1996.

tárgyát, amit a hatodik fejezetben ismertet. A Próféta egyszer kijelentette: „*Aki azt vallja, hogy nincs más isten, csak Isten, és megtagadja az imádat minden más tárgyát, az Istennél biztosítja véréit, vagyonát és sorsát*”. Azonban a „*nincs más isten, csak Isten*” jelentésének megértése és megerősítése még nem teszi biztonságossá az ember véréit és vagyonát a támadásoktól. Minden más imádat tárgyát is meg kell tagadni, és ha ez a bizonyosság veszélybe kerül, akkor a támadás elleni védelem megszűnik.¹⁴ Mivel a bálványimádásnak szörnyű következményei vannak ebben az életben és a túlvilágon is, elengedhetetlen, hogy a hívők felismerjék különféle formáit. Tehát Isten kivételével bármely lénynek tett fogadalom, továbbá bármely lény segítségének kérése idolátria, még akkor is, ha valaki egy igaz emberhez fordul pusztán tisztességes célok érdekében. Abdel-Vahháb úgy vélte, hogy bárkinek a megszólítása, meghívása (*al-du'a'*) már egyfajta istentisztelet.¹⁵ Egy másik fontos pont a közbenjárás, vagyis az a hit, hogy egy igaz ember közbenjárhat Istennél a hívők érdekében. Az embernek nincs közbenjárója Istenen kívül és senki másnak nincs hatalma sem. A muszlimok általában a halott „szent emberek” közbenjárását kérték a sírjaik fölé emelt szentélyekben, ezért Vahháb ezek lerombolását írta elő. Továbbá kijelentette, hogy semmilyen sírnál, még a Prófétaénál sem szabad imádkozni, mert ezzel a helyszín akaratlanul is istentiszteleti helyé válhat. Az értekezés végén megállapítja, hogy a történelem olyan időszakában él, amit a Próféta már megjósolt, a tévelygő vezetők visszaállították a bálványimádást és hamis prófétákat követnek, de az igaz hívők egy csoportja állhatatos marad és végül győzedelmeskedni fog a missziójuk.¹⁶

Mohamed Abdel-Vahháb küldetése Bászrában kezdődött, ahol felhívást adott ki Isten egységének megerősítésére és az idolátria elutasítására, azonban tanai sértették a helyi ulemát, így az uralkodó a legintenzívebb nyári hőség tetőzésekor kiutasította a városból. Innen Hureimalába ment, ahol apja volt a vallásbíró (*kádi*), aki szintén elítélte a nézeteit, ezért Vahháb csak az apja halála után, 1740-ben kezdett ismét prédikálni. Tanítása hamarosan követőkre talált Hureimalában és az al-Arid körzet városaiban. Utasításokat adott híveinek az Isten egységéről szóló értekezéséhez, amelynek másolatai gyorsan elterjedtek. Csakhogy ismét politikai ellenállásba ütközött, ezért al-Ujajába menekült, majd onnan ad-Darijába, ahol Mohamed ibn Szaúd volt az emír. Első találkozásukkor Vahháb kijelentette, hogy a nedzsdiék ugyanolyan vallási tudatlanságban (*dzsáhilijában*) élnek,¹⁷ mint a régi arabok, amikor Mohamed próféta

¹⁴ Wahhab: *Kitab at-Tauhid*... i. m. 39–43.

¹⁵ Uo.; Commins: *The Wahhabi Mission*... i. m. 15.

¹⁶ Wahhab: *Kitab at-Tauhid*... i. m. 168–169.

¹⁷ A dzsáhilija (tudatlanság) az iszlám előtti korszak, a pogányság kora. Az arab törzsek hiedelemvilága kevésbé ismert, vélhetően politeisták voltak. Egyes törzsek a kereszténységet, mások a zsidó vallást vették fel, és akadtak be nem sorolható monoteisták is köztük. A sivatagot szerintük különböző szellemek (*dzsinn*) és szörnyetegek (*gúlok*) népesítették be, akik ártók, de barátságosak is lehettek, például a költői tehetséget vagy a jóslási képességet

hirdetni kezdte az iszlámot. Mohamed ibn Szaúd kijelentette, hogy kész támogatni a hitetlenség és a bálványimádás elleni missziót. Ezzel kezdetét vette a vahhábi–szaúdi hódítás, amellyel fokozatosan kiterjesztették uralmukat egész Közép-Arábiára. A hódítás portyák hosszú sorozatán keresztül ment végbe, amelyek előretörést, visszavonulást és újbóli előretörést jelentettek. A hatás azonban egyedülálló volt. Az iszlám felemelkedése óta a félsziget nagy része először került ismét egyetlen politikai hatalom vezetése alá, amely az iszlám egyetlen értelmezését érvényesítette.

Mohamed Abdel-Vahháb ezalatt az idő alatt az elkötelezett híveit tanította, és vitába szállt azokkal a tudósokkal, akik elutasították az igaz iszlám újjáélesztésére vonatkozó állításait. A vahhábitákat bizonyos muszlimok eretneknek tartották és állandó kritikával illették. Egy korai polemikus ellenfele Szuleimán ibn Szuhaim (1718–1767), Rijád vallási vezetője volt, aki a reformátort a vallás eltévedt újtójának bélyegezte, és a környező vidékeken, a szent városokban, Bászrában, al-Hászában arra buzdította a vallásjogászokat, hogy írjanak értekezéseket Vahháb ellen.¹⁸ Ibn Szuhaim kifogásolta az indokolatlan sírrombolást, a vallási művek elégetését, a muszlim világ önkényes megosztását hívókra és hitetlenekre, a szúfi mesterek becsmérlését, a négy szúfi jogi iskola tanításainak tagadását, évszázados vallási szokások megsértését. Végezetül azt állította, hogy Vahháb azért jutott ilyen téves nézetekre, mert nem volt megfelelő tudományos képzettsége. Vahháb pontról pontra cáfolta a vádakat, tagadta a könyvégetést, de kijelentette, hogy óva int mindenkit attól, hogy bármely könyvet becsebbnek tartson a *Koránnál* és megerősítette, hogy csak az tesz valakit muszlimmá, ha ismeri a „*nincs más isten, csak Isten*” kifejezés valódi jelentését. Megerősítette, hogy hitetlennek tekinti azt, aki húst áldoz, hogy elhárítsa a dzsinneket, és aki fogadalmat tesz egy alacsonyabb rendű lénynek, hogy közelebb kerülhessen Istenhez. A csütörtökön és pénteken a prófétáért mondott különleges imát és a szultán dicsőítését szintén jogtalan újításnak tartotta, még akkor is, ha a prófétáért való imádkozás általánosságban megengedett. Ibn Szuhaim Vahháb elleni érvei más kritikái írásokban is felbukkantak, köztük saját testvérének, Szuleimánnak egyik értekezésében, aki 1740-ben követte apjukat Hureimala kádijaként, és ezt a tisztséget addig töltötte be, amíg a város 1755-ben a szaúdi erők kezére nem került.¹⁹ Ezekben

a dzsinnek inspirációjával magyarázták. Nagy pogány szentély volt Mekkában, ahol egy fekete kő környezetében, az a fölé emelt nagy, kocka alakú építményben, a Kábában voltak elhelyezve az egyes törzsek bálványai, melyeknél áldozatokat mutathattak be. Az év négy hónapját szentnek nyilvánították, megtiltva minden ellenségeskedést. Ekkor mód adódott a bálványok felkeresésére és áldozatbemutatásra, valamint a nagy vásárok lebonyolítására. Mekka így vált pezsgő vallási és kereskedelmi központtá. Simon Róbert: *Az iszlám keletkezése*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1967.; Simon Róbert: *A mekkai kereskedelem kialakulása és jellege*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

¹⁸ Commins: *The Wahhabi Mission...* i. m. 19–21.

¹⁹ Commins: *The Wahhabi Mission...* i. m. 22.

az években a város a szaúdiakhoz való hűség és az ellenállás között ingadozott. Hureimala vezetője 1745-ben felkarolta a vahhábita missziót, és a város lakói részt vettek néhány katonai expedíciójukban a közeli települések ellen. Amikor Hureimala 1755-ben elesett, Szuleimán északra menekült Zilfibe, mivel fivére ateistaként és a vallás ellenségeként elítélte őt. A vahhábiták Zilfi városát 1781-ben leigázták, Szuleimánt házi őrizetbe helyezték és 1793-ban bekövetkezett haláláig őrizték. Szuleimán 1754-es vahhábitaellenes értekezésében azzal vádolta testvérét, hogy a szükséges tudományos képzettség nélkül önálló jogi érvelésre (*idzstihád*) vállalkozott, a *Koránból* és a szunnából származó bizonyító szövegeket hiányosan kezelte, továbbá tévesen bélyegezte hitetlennek a muszlimokat.²⁰ Ebben a kérdésben Szuleimán megelőlegezte a vahhábiták és muszlim ellenfelek közötti örökös vitát. Az előbbieket mindig azt állították, hogy ők soha nem tekintették a muszlimokat hitetleneknek, míg ellenfeleik ragaszkodtak ahhoz, hogy a vahhábizmus alapvető problémája az, hogy a muszlimokat kizárja a hívők közösségéből. Szuleimán azt az általános nézetet erősítette, hogy a hitvallás (*Nincs más isten, csak Isten és Mohamed Isten küldötte*) hirdetése, a kötelező istentiszteleti cselekmények elvégzése, valamint az Istenben, az Ő angyalaiban, könyveiben és küldötteiben való hit teszi az embert muszlimmá. Ezzel szemben Mohamed sejk²¹ azzal érvelt, hogy ha valaki megsérti Isten egységét egy halott vagy élő szent ember megidézésével vagy hasonló gyakorlattal, akkor az illető idolátriában bűnös, még akkor is, ha őszintén hirdeti a hitvallást. Szuleimán szerint a muszlim konszenzus Isten egységének ilyen megsértését kisebb bűnnek tekintette, amely nem éri el a hitehagyást (*takfir*), amiért az illető halálra ítéelhető. A továbbiakban megjegyezte, hogy még ha valaki súlyos bálványimádást követett is el, a vallási hatóságoknak ezt világossá kell tenniük számára, mielőtt felelősségre vonnák, mert lehet, hogy tudatlanságból tévedett. Vahháb pedig ragaszkodott ahhoz, hogy a bálványimádóknak meg kell térniük. Ha megteszik, akkor a bűnbánatukkal elfogadják, ha nem, akkor megölik őket. A testvérek közötti vitát végül nem az erősebb érv, hanem a szent háború, vagyis a *dzsihad* nevében végrehajtott szaúdi hódítás révén a katonai erő döntötte el.²² Ha a vallási vita a nedzsi ulemák közötti heves levélváltásra korlátozódott volna, Vahháb küldetése az Arábián kívüli muszlimok számára valószínűleg észrevétlen maradt volna. A szaúdi katonai terjeszkedés sikere azonban arra kényszerítette a szélesebb oszmán világot, hogy felfigyeljen rá.

²⁰ Tarik K. Firro: The Political Context of Early Wahhabi Discourse of „Takfir”. *Middle Eastern Studies*, 49. évf. 5. sz. (2013) 770–789.

²¹ Mohamed sejknek hívták Mohamed Abdel-Vahhábót a tanítványai. Winder: *Saudi Arabia...* i. m. 9.

²² Commins: *The Wahhabi Mission...* i. m. 24.

A vahhábiták a hódításokat vallásilag engedélyezett háborúként vagy dzsihadként igazolták. Abdel-Vahháb dzsihaddal kapcsolatos álláspontját az *Isten egysége könyve* tartalmazza.²³ Véleménye szerint, ha valakinek az Istennel való kapcsolata valaha is meggyengült vagy kudarcot vallott, akkor az élete és a tulajdona megtámadható. Három feltételt határozott meg a dzsihad megindításához. Először, ha egy vahhábita erő véletlenül ellenséges erővel találkozik. Másodsor, ha az ellenséges erő vahhábita területhez közelít. Harmadszor, ha a törvényes vezető (*imám*) az összecsapást szükségesnek tartja.²⁴ Míg az első két feltétel konkrét helyzetekre vonatkozik, az utolsó lényegében az imám belátására bízta a dzsihad meghirdetését. A dzsihad megindításához először is fel kell szólítani az ellenfelet a vahhábizmus felvételére, ami a misszió híveinek észszerűnek tűnt, de a megtámadott muszlimok számára merész és indokolatlan, sőt sértő volt. S ha nem engedelmeskedtek, akkor megtámadták őket. Az iszlám korai történelme óta a muszlimok nem értenek egyet abban a lényeges kérdésben, hogy mi a helyes hit, de a legtöbbször ezek a nézeteltérések nem vezettek katonai konfliktushoz. A konszenzus a szunniták és a síiták közötti szakadék mentén volt a leggyengébb, de magukkal a szunnitákkal szemben a doktrinális kérdések miatti erőszak ritkaságszámba ment, és kétségtelenül Vahháb a muszlimok bálványimádóként való elítélése volt az, ami az ellenségeskedés nemzedékeken át tartó örökségét táplálta. A terjeszkedő szaúdi hatalom égisze alatt a vahhábizmus lett az uralkodó vallási tanítás Nedzsdben. A régió áttérítése fokozatos folyamat volt, amely mély hatást gyakorolt az ulemára. Amikor Vahháb letelepedett Darijában, leveleket és értekezések másolatait küldte különböző nedzsd-i városokba, hogy meggyőzze az ulemát, fogadják el a felhívását. Ez olykor eredményes volt, mert néhányan kinyilvánították hűségüket, viszont a többség visszautasította és elhagyta a várost, így Darija végül új vallási központtá vált. Ezentúl a tanítványok Dariját választották célpontjuknak, nem pedig a nedzsd-i vagy az oszmán területek régebbi tanintézményeit. Miután Usaikir, a legfontosabb arábiai vallási központ, 1766-ban szaúdi-vahhábita fennhatóság alá került, az ambiciózus tanulók és tudósok már nem mentek az ottani ulemákhoz tanulni, hanem inkább Dariját választották. A vahhábizmust ellenző vallástudósok pedig távoztak, aminek következtében 1800 körül a város ulemái már alapvetően vahhábiták voltak.²⁵ Vaszmi régió más városai ugyanezt a mintát követték. A vahhábita konvertiták a misszió szolgálatába léptek mint tanárok vagy bírák, míg az ellenzők emigrációba vonultak. Az első emirátus későbbi

²³ Wahhab: *Kitab at-Tauhid*... i. m. 10–15.

²⁴ Natana J. Delong-Bas: *Wahhabi Islam: From Revival and Reform to Global Jihad*. Oxford University Press, Oxford, 2004. 203.

²⁵ Commins: *The Wahhabi Mission*... i. m. 27.

évtizedeiben Vaszm tudósai szinte teljes egészében a vahhábita misszió mellé álltak. Szükség volt egy olyan ulematestületre, amely magáévá tette a vahhábita tanokat. Mohamed sejk leszármazottai, akik Dar as-Sejk (a sejk háza) néven váltak ismertté, központi szerepet játszottak a vahhábita misszió továbbvitelében, és két évszázadon át a vallási vezetők örökletes vonalaként páratlanul előkelő pozíciót foglaltak el.

A tézis

Arábia egészen a 20. század derekáig gazdaságilag, stratégiaileg és politikailag úgyszólván jelentéktelen terület volt. 1517-ben köszöntött be Arábia oszmán korszaka, amikor I. Szelim (1512–1520) elfoglalta Egyiptomot, ezzel megörökölte a Hidzsáz szent városai feletti gyámságot, átvette a Kába kulcsait és felöltötte a kalifa címet. A szultán *fermánban*, rendeletben erősítette meg Mekka emírjét, II. Barakat sarífort (1497–1525) a pozíciójában, aki cserébe elismerte I. Szelim fennhatóságát.²⁶ Később kormányzót nevezett ki Dzsidába és Medinába és innentől kezdve a Porta négyszáz éven át uralkodott Hidzsázban a sarífi családdal együttműködve. Az Eufrátesz völgyét és Bagdadot 1534-ben Nagy Szulejmán (1520–1566) hódította meg, ahonnan lassan haladt dél felé. 1550-ben a Perzsa-öböl nyugati partján fekvő el-Hasza régió önként vetette alá magát a Porta uralmának a portugál expanzióval szembeni védekezéséért.²⁷ Az oszmánok ekkor leginkább azzal voltak elfoglalva, hogy csökkentsék Portugália dominanciáját a térségben, s csak később terjesztették ki ellenőrzésüket az értékes belső datolyatermő területekre.

Az oszmán megszállás első szakasza a banu-Halid²⁸ lázadásával ért véget, s az oszmánok csak 1870-ben tértek vissza újra Kelet-Arábiába. Az oszmán megszállás négy évszázada alatt a félsziget feletti ellenőrzés mértéke a Porta hatalmának változó erejével függött össze. Isztambul mindig csak Arábia keleti és nyugati tengerparti sávjára fókuszált, sosem volt stratégiai érdeke a zord éghajlatú és rendkívül szegény belső területek, mint Nedzsd, elfoglalása. Így ebben a régióban sosem volt számottevő az oszmán jelenlét. A nedzsi városokat és oázisokat saját uralkodóik irányították, a törzsi szövetségek megőrizhették függetlenségüket és autonómiájukat. A 18. században így jöhetett létre egy sajátos vallási és világi hatalmon alapuló szaúdi–vahhábita szövetség, amely a hit terjesztése címén katonai

²⁶ Madawi Al-Rasheed: *A History of Saudi Arabia*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 13.

²⁷ Frederick F. Anscombe: *The Ottoman Gulf. The Creation of Kuwait, Saudi Arabia and Qatar*. Columbia University Press, New York, 1997. 12.

²⁸ A banu-Halid arab törzsszövetség, főként Kelet-Arábiában és Nedzsdben élt. A törzs a 15. századtól a 18. századig Dél-Irak, Kuvait és Kelet-Arábia (el-Hasza és al-Katíf) területét uralta.

expanzióba kezdett. A belső területeken túl anektálta a szent városokat, északon már Damaszkuszt fenyegette, és odáig merészkedett, hogy megkérdőjelezte az Oszmán Birodalom hatalmát nemcsak Belső-Arábiában, hanem Hidzsázbán, Irakban és Szíriában is. Ennek a kihívásnak az lett az eredménye, hogy az Oszmán Birodalom – Egyiptom segítségével – a történelemben első alkalommal 1818-ban Közép-Arábiára is kiterjesztette a fennhatóságát. Az egyiptomi csapatok a vahhábita állam megsemmisítése után visszavonultak a stratégiailag fontosabb Hidzsázbába és Haszába. A megszállás költségeinek csökkentése végett pedig Nedzsdet ismét helyi uralkodók kezében hagyták, így ez a terület ismét autonóm lett. Igaz, a sejkek és emírek a belső területeken a szultán nevében uralkodtak, akitől időnként támogatást és ajándékokat kaptak, így biztosítva a Porta névleges uralmát és a notabilitások engedelmességét. Cserébe Isztambul elvárta, hogy féken tartsák a beduinokat, nehogy megtámadják a zarándokokat vagy az oszmán helyőrségeket a fontosabb régiókban. Ez a helyzet egészen az Oszmán Birodalom első világháborúba való belépéséig fennmaradt.

A belső régió sem az Oszmán, sem a Brit Birodalom számára nem vált fontossá, miután utóbbi megvetette a lábát a térségben.²⁹ Ez tette lehetővé, hogy a helyi politikai elit jelentős szerepet játszasson a térség modernkori történelmének alakításában. A Nagy Háború időszaka alatt a hidzsázi Huszein saríf aktívan támogatta Nagy-Britanniát az oszmánok ellen, Ibn Rasíd Háilban az oszmán szultánhoz való hűségét anélkül nyilvánította ki, hogy komoly katonai támogatást nyújtott volna, míg Ibn Szaúd Rijádban a britek mellé állt anélkül, hogy közvetlenül részt vett volna a háborúban az oszmánok ellen. Anglia³⁰ a törökellenes stratégiájának részeként szoros kapcsolatot ápolt a két legfontosabb vezetővel, Huszein mekkai saríffal és Ibn Szaúd emírrrel. London mindkét felet támogató politikája, jelentős pénzügyi és katonai segítsége megerősítette mindkettőjük hatalmát a saját régiójában, a rivalizálásuk következtében pedig az összecsapásuk 1925-re elkerülhetetlenné vált.

Amikor Franciaország és Nagy-Britannia a mandátumrendszer keretében felosztotta az arab lakta oszmán területeket, Arábia az utóbbi befolyási övezetébe került, azonban a régió nem rendelkezett természeti erőforrásokkal, sem különösebb gazdasági és stratégiai előnnyel, ezért nem illesztették bele a mandátumrendszerbe. Meghagyták függetlenségét, viszont két fontos

²⁹ Nagy-Britannia legfontosabb stratégiai érdeke a 19. század elején az Indiába vezető tengeri útvonal ellenőrzése volt. A Szuézi-csatorna létrehozása előtt India eléréséhez meg kellett kerülni Arábiát, ezért az Arab- és Ománi-öböl térsége igen fontossá vált számára. 1798-ban kereskedelmi és hajózási egyezményt írt alá az ománi szultánnal. Miután a térség kis emírségei állandóan támadták a brit kereskedelmi flottát, akadályozva az indiai árucserét, Anglia katonai erővel lépett ellenük. A lényegesen jobb fegyverzettel és technikai felszereléssel rendelkező britek könnyedén legyőzték a part menti városállamokat, amelyekre egyenként rákényszerítették az „örökös tengeri békét.” Ennek következtében a 19. század végére az egész partsáv angol felügyelet alá került.

³⁰ A szöveg könnyebb olvashatósága és az állandó szóismétlés elkerülése végett Angliát Nagy-Britannia szinonimájaként használom a dolgozatban.

tényező miatt mégsem hagyhatták teljesen magára a félszigetet. Egyrészt a formálódó Irak és Transzjordánia belső stabilitásának megteremtése és déli határainak biztonsága érdekében fontos volt London számára, hogy Arábia ne süllyedjen belháborúba vagy anarchiába. Másrészt India belső nyugalmanak megőrzése érdekében Angliának szavatolnia kellett a muszlim zarándokok zavartalan eljutását Mekkába és Medinába, amihez békére volt szükség a régióban. Nagy-Britannia a térségbeli érdekeinek és pozíciójának megerősítése érdekében stabil Közel-Keletet akart, amelynek szerves részét képezte Belső-Arábia is. Főleg, hogy régi riválisával, Franciaországgal a Nagy Háború után ismét kiújult a verseny a térség feletti uralomért. Mivel az 1920-as években Londonnak nem sikerült a két prominens vezetőnek, Huszeinnak és Ibn Szaúdnak a félsziget feletti uralomra vonatkozó igényeit összeegyeztetnie, így választania kellett kettőjük között. Huszein király önsorsrontó háború utáni britellenes politikája megerősítette Londont abban, hogy feláldozza az 1916-os arab felkeléssel létrehozott trónját Ibn Szaúd javára. Utóbbi brit jóváhagyással 1925-ben vette át a hatalmat Hidzsában, végleg kiszorítva ezzel a Hásimita családot Arábiából, ami lehetőséget teremtett számára a harmadik szaúdi királyság megalapítására.

Úgy vélem, Ibn Szaúd kivételes katonai és államférfiúi képessége, illetve az ihván katonaság elszántsága önmagában nem lett volna képes egyesíteni az arábiai területeket. Szükség volt még ehhez Nagy-Britannia Perzsa-öböl menti érdekeltségeire, amelyek ellensúlyozták az Oszmán Birodalom fenyegető jelenlétét, majd az első világháború utáni ifjútörök összeomlásra, ami lehetővé tette Ibn Szaúd számára Hidzsáz elfoglalását és uralmának kiterjesztését az egész térségre. Az emír brit anyagi támogatás és fegyverszállítás nélkül nem tudta volna sem meghódítani, sem sikeresen egyesíteni az említett régiókat, különösen Hidzsázt nem. A meggyengült Oszmán Birodalom 1913-ban kénytelen volt elfogadni el-Hasza elvesztését, mivel már nem tudta kivetíteni katonai erejét a területre, így Ibn Szaúdot elismerte Nedzsd *de facto* uralkodójának. Ezt Anglia hallgatólagosan támogatta, majd 1915-ben hivatalosan is elismerte az emírt. Hasonlóképpen a rasídi emírség 1921-es meghódítása csak brit fegyverekkel és jóváhagyással volt lehetséges. Hidzsáz 1925-ös elfoglalására pedig egy olyan időszakban került sor, amikor Nagy-Britannia egyre jobban megelégette Huszein király követeléseit, a brit közel-keleti érdekeket fenyegető politikáját, ezért remek lehetőséget látott Ibn Szaúd nyugati irányú expanziós törekvésének támogatásában. Tehát Ibn Szaúd kivételes államszervezői képességein túl Nagy-Britannia volt a harmadik szaúdi állam felemelkedésének és megszilárdulásának kulcsszereplője. Azonban Ibn Szaúd hódításai nem a nacionalista retorika vagy a függetlenség és az önrendelkezés diskurzusának jegyében zajlottak, hanem egy bennszülött uralkodó az ősi követelésekre támaszkodva formált igényt a területekre, hogy

feltámassza atyái birodalmát. Amikor 1902-ben kuvaiti száműzetéséből visszatért Rijádba, csupán helyreállította vagy kiterjesztette a Szaúdok város feletti régi uralmát. Ugyanígy a további terjeszkedés Kászimban, el-Haszában, Észak-Nedzsdben, Hidzsában és Aszírban is azzal a szándékkal történt, hogy visszaállítsa családja fennhatóságát azokon a területeken, amelyek egykor a szaúdi vezetés alá tartoztak. Ez az igény azonban önmagában nem volt elegendő ahhoz, hogy helyi riválisait meggyőzze az uralmának elfogadásáról. A katonai fölény mérvadóbb volt, mint a homályos ősi igények. A legtöbb régiót csak azután csatolták Ibn Szaúd területéhez, miután legyőzte a helyi vezetés ellenállását. A katonai erő alkalmazása együtt járt a vahhábita reformmozgalom újjáélesztésével, az ihvánok mozgalmanak életre hívásával, ami ugyanarra ösztönözte őket, mint őseiket, hogy terjeszkedjenek Arábia belsején túlra. De nem szabad az ihván harcosok katonai erejének sem túl nagy jelentőséget tulajdonítani, ugyanis Ibn Szaúd ihvánjai többnyire csupán rosszul felszerelt, gyengén kiképzett beduin harcosok voltak.

A dolgozatomban a következő kérdésekre keresem a választ: (1.) Hogyan tanult Ibn Szaúd az első és második szaúdi állam vezetőinek hibáiból? (2.) Mi volt a stratégiája annak érdekében, hogy diplomáciai kapcsolatba léphessen Angliával 1902 és 1915 között? (3.) Mi volt Nagy-Britannia stratégiai célja és politikai érdeke Arábiában az első világháború előtt és után? (4.) Hogyan segítette Nagy-Britannia Ibn Szaúd területegyesítési céljait az első világháború előtt és után? (5.) Hogyan használta ki Huszein hidzsázi király britellenes külpolitikáját az első világháború után, a formálódó mandátumrendszer árnyékában? (6.) Mi volt az a tényező, ami miatt Arábia függetlenné válhatott az első világháború után, és miért nem került be a brit mandátumterületek közé? (7.) Anglia milyen elvek alapján alakította ki Észak-Arábia határait és mi lett ennek a következménye?

A disszertáció újdonsága azon kívül, hogy Magyarországon kevesen foglalkoztak Arábia modernkori történelmével, a fent említett megközelítési módban rejlik. Vagyis sokkal nagyobb szerepet tulajdonítok a térségben bekövetkező nagyhatalmi átrendeződésnek és Nagy-Britannia szerepének a harmadik szaúdi állam létrejöttében, mint az általam olvasott angolszász és arab kutatók, akik elsősorban Ibn Szaúd képességeit hangsúlyozzák. Ibn Szaúd rátermettsége sem elhanyagolandó tényező, de úgy vélem, a térségben bekövetkezett hatalmi változások és a brit segítség nagyban segítették államalapítási tevékenységét. Ezt az állítást eddig nem publikált levéltári források bemutatásával kívánom bizonyítani.

Historiográfiai áttekintés

Bár a kutatásom tárgya Ibn Szaúd és a közép-arábiai területek egyesítésének folyamata, mindezt a Nagy-Britanniához fűződő diplomáciai kapcsolatán keresztül mutatom be, ezért a

felhasznált szakirodalom és a források nyelve elsősorban az angol, helyenként a magyar. Bár Arábia meghatározó történetírója, az említett Harry St. John Philby több mint egy tucat könyvet írt a félsziget és a Szaúd-dinasztia történetéről, mégis alig támaszkodtam rá. Ennek legfőbb oka, amire Jacob Goldberg nagyon találóan mutatott rá az egyik tanulmányában,³¹ hogy Philby munkái nem minden esetben pontosak, hiányoznak belőlük a hivatkozások, részben elavultak, manipulatívak. A 20. század közepén számos történész hivatkozott Philby munkáira, de amióta elérhetőek a század eleji és az első világháborúval kapcsolatos primer források, érdemes közvetlenül a levéltári anyagokra hagyatkozni. A témám feltárásában, a diplomáciai folyamatok és az összefüggések megértésében az alábbi szakkönyvek a legjelentősebbek. Először is R. Bayly Winder *Saudi Arabia in the Nineteenth Century* című disszertációja, amelyet 1965-ben adtak ki először.³² Máig az egyik legrészletesebb munka az első és második szaúdi állam történetéről. Fontos forrás az Ibn Szaúd-féle államegyesítési folyamat közvetlen szemtanújának, Mohamed Almanának, az uralkodó személyi tolmácsának *Arabia Unified: A portrait of Ibn Saud* című visszaemlékezése,³³ de persze elfogultsága miatt érdemes megfelelő kiegészítéssel használni a memoárt. A témában az egyik legkiemelkedőbb Jacob Goldberg *The Foreign Policy of Saudi Arabia: The Formative Years, 1902–1918* című monográfiája,³⁴ mely Ibn Szaúd korai brit diplomáciai kapcsolatainak feltárásában és értelmezésében volt nagy segítségemre. Különös hangsúlyt helyez az emír és Shakespear kuvaiti brit rezidens (political agent) kapcsolatára, ugyanis a Shakespearrel folytatott beszélgetések, levelezések világították rá Ibn Szaúdot arra, hogy mi az a tényező, ami miatt Anglia nem hajlandó diplomáciai kapcsolatot létesíteni vele, és mi az, amit önállóan meg kell tennie ennek eléréséhez. Goldberg részletesen tárgyalja az India-ügyi Minisztérium (India Office) Perzsa-öbölben kiépített képviselőinek hierarchiáját és a térségben betöltött szerepét, valamint a tisztviselők kapcsolatát Ibn Szaúddal. Egy másik kiemelkedő monográfia Joseph Kostiner *The Making of Saudi Arabia 1916–1936: From Chieftaincy to Monarchical State* című munkája.³⁵ Elsősorban a belső-arábiai törzsi folyamatokat, Ibn Szaúd belpolitikáját vizsgálja, így az ihvánmozgalom kialakulásának, katonai és társadalmi szerepének feltárásában forgattam nagy haszonnal a könyvét. Garry Troeller, az Oxfordi Egyetem kutatója írta a legátfogóbb szakmunkát a britek

³¹ Jacob Goldberg: Philby as a Source for Early Twentieth-Century Saudi History: A Critical Examination. *Middle Eastern Studies*, 21. évf. (1985), 2. sz. 223–243.

³² Bayly Winder: *Saudi Arabia in the Nineteenth Century*. i. m.

³³ Mohamed Almana: *Arabia Unified. A Portrait of Ibn Saud*. Hutchinson Benham Limited, London, 1982.

³⁴ Jacob Goldberg: *The Foreign Policy of Saudi Arabia. The Formative Years, 1902–1918*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1986.

³⁵ Joseph Kostiner *The Making of Saudi Arabia 1916–1936: From Chieftaincy to Monarchical State*. Oxford University Press, New York – Oxford, 1993.

arábiai politikájáról és az Ibn Szaúddal való kapcsolatokról *The Birth of Saudi Arabia: Britain and the Rise of the House of Saud* címmel.³⁶ Részletesen elemezte a Külügyminisztérium (Foreign Office) és az India Office irányadó politikai és stratégiai érdekeit a Perzsa-öbölben, a két hivatal között húzódó érdekkellentéteket és véleménykülönbségeket az 1910 és 1925 közötti időszakban. Feltárta, hogy ezek a folyamatok milyen hatással voltak Anglia és Ibn Szaúd kapcsolatára. A Foreign Office következetesen Huszein saríftot támogatta, míg az India Office Ibn Szaúdot, s ez az ellentét az utóbbi uralma alatt mindvégig fennmaradt. Mivel a Perzsa-öböl térségének és Nyugat-India stabilitásának egyik kulcsa Kelet-Arábia stabilitása volt, így az India Office mindvégig támogatta Ibn Szaúdot. Haifa Alangari *The Struggle for Power in Arabia: Ibn Saud, Hussein and Great Britain 1914–1924* című munkájában a két vezető, Ibn Szaúd és Huszein saríf kül- és belpolitikáját hasonlítja össze.³⁷ Sokat segített a két uralkodó eltérő személyiségének, politikai céljainak, az arábiai társadalomhoz fűződő kapcsolatának feltárásában, valamint Huszeinnek az arab közösségben és a brit politikában bekövetkező tekintély- és hatalomvesztésének ok-okozati összefüggései vizsgálatában és ezzel együtt Ibn Szaúd Hidzsász elfoglalásával kapcsolatos lehetőségeinek részletes elemzésében. Alangari igen elfogult pozitív irányban Ibn Szaúddal szemben, aminek a fonákságát a dolgozat vonatkozó fejezetében tárgyalom. Átfogó és részletes munka Alexei Vassiliev *The History of Saudi Arabia* című nagymonográfiája, amely azon kívül, hogy Arábia gazdasági, politikai, társadalmi történetét teljes terjedelmében, a kezdetektől napjainkig tárja fel, nagyszámú orosz és arab nyelvű forrás és napilap feldolgozását adja.³⁸ Pontosan emiatt, hogy nagy időintervallumot fog át, a szerző a kisebb időszakokat csupán röviden tárgyalja.

A primer források feltárásának tekintetében mérhetetlenül nagy segítségemre volt a Qatar National Library³⁹ gyűjteményén belül található digitális archívum, a *Qatar Digital Library* adattár, amely a Nagy-Britannia érdekltségébe tartozó térség, a Perzsa-öböl, Arábia és a Közel-Kelet brit iratanyagát őrzi nagyjából az 1700-as évektől 1950-ig. A forrásgyűjtemény a *British Library: India Office Records and Private Papers* iratanyagait tartalmazza. Rendkívül gazdag gyűjtemény a maga 2 437 930 digitalizált tételével. Az archívum segítségével tökéletesen rekonstruálható Ibn Szaúd politikai tevékenysége, arábiai expanziója, Kuvaithoz és a Perzsa-öböl menti sejkekhez, a Hásimita-dinasztiához fűződő viszonya és a brit külpolitika

³⁶ Garry Troeller: *The Birth of Saudi Arabia: Britain and the Rise of the House of Saud*. Routledge Taylor & Francis Group, London – New York, 1976.

³⁷ Haifa Alangari: *The Struggle for Power in Arabia: Ibn Saud, Hussein and Great Britain 1914–1924*. Ithaca Press, Lebanon, 1998.

³⁸ Alexei Vassiliev: *The History of Saudi Arabia*. New York University Press, New York, 2000.

³⁹ <https://www.qnl.qa/en>

arábiai irányvonala az általam vizsgált időszakban. Felbecsülhetetlen forrás például Ibn Szaúd levelezése, amelyet a Perzsa-öböl menti politikai megbízottakkal (Percy Cox, J. G. Lorimer, S. G. Knox), illetve a kuvaiti (S. G. Knox, W. H. I. Shakespear) és bahreini (Arthur Trevor, A. J. Keynes) politikai rezidensekkel folytatott. Hasonlóan fontos források a politikai rezidensek és megbízottak India Office-nak küldött jelentései, beszámolóí, feljegyzései, memorandumai és az egymás között folytatott levelezések. Illetve az 1915 és 1925 között Anglia és Ibn Szaúd által között kötött szerződések tervezetei és véglegesített eredeti szövegei, amelyekből én is közlök eddig még nem publikált megállapodást, levelet és memorandumot. Ezeknek az online elérhető forrásanyagoknak sajátos jelölési formát dolgoztam ki. Először jelzem a forrás eredeti címét, mint például: *Coll 6/66 „Saudi-Arabia: Saudi-Transjordan Frontier”*, az eredetét: *British Library: India Office Records and Private Papers*, hivatkozási számát: IOR/L/PS/12/2133, majd a könnyebb kereshetőség kedvéért a PDF dokumentum oldalszámát. Azért nem az eredeti oldalszámot használom, mert legtöbbször azonosíthatatlan, sokszor több oldalszám is szerepel a lapokon, egy nyomtatott és egy vagy több ceruzás írással áthúzott, átszámozott jelzet is feltűnik, ami nehezítené a gyakran több száz, olykor ezer oldalas dokumentumokban való keresést. Ha ismét megemlítem az adott dokumentumot, már csak a hivatkozási számát jelzem: IOR/L/PS/12/2133 és a PDF oldalszámát.

Az akadémiai folyóiratok közül három meghatározót használtam: *Journal of Contemporary History*, *Historical Journal* és *Middle Eastern Studies*. Ezekben kiemelkednek Joseph Kostiner, Daniel Silverfarb és Jacob Goldberg analízisei.

A magyar nyelvű szakirodalomból közül a legjelentősebb átfogó nagymonográfia Ferwagner Péter Ákos *A modern Közel-Kelet születése 1914–1924* című munkája, amely részletesen tárgyalja az első világháború előzményeit, a közel-keleti frontok harci cselekményeit, a nagyhatalmak területi igényeit, titkos tárgyalásait, felosztási terveit, a béketárgyalásokat, a mandátumrendszer, a brit és francia befolyási övezetek kialakulásának módját és folyamatát.⁴⁰ Ugyan Belső-Arábiával csak érintőlegesen foglalkozik, mégis a század első felét jellemző közel-keleti folyamatokban, a nagyhatalmi átrendeződésben, a modern arab államok születésével kapcsolatos kérdésekben fontos iránytű. Hasonlóan lényeges Rostoványi Zsolt *A Közel-Kelet története 1918–1991* című összefoglalója a Közel-Kelet meghatározásában, a régió és a Nyugat találkozásának, az európai hegemonia kialakulásának, a keleti kérdés problematikájának definiálásában.⁴¹ Rostoványi ezenkívül a *Nemzet és nacionalizmus* című

⁴⁰ Ferwagner Péter Ákos: *A modern Közel-Kelet születése 1914–1924*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Szeged, 2021.

⁴¹ Rostoványi Zsolt: *A Közel-Kelet története 1918–1991*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2011.

kötetben az arab nacionalizmus kialakulását, az iszlám és a nacionalizmus viszonyát értelemezi.⁴² Fontos, hogy az arab ébredés, az arab nacionalista mozgalmak elsősorban azokon a területeken voltak jellemzők, ahol erős volt az európai kulturális és szellemi behatás, mint Szíria vagy Libanon, de Arábia belső területeire ez a szellemi áramlat nemigen volt jellemző. Viszont az 1916-os arab felkelés értelmezésében, amelyet érintek a dolgozatomban, nagy hasznomra volt. Talán nem túlzás azt állítani, hogy kifejezetten Arábiával foglalkozó tudományos igényű értekezés Gulyás László *Szaúd-Arábia és az Atlanti hatalmak I. és II. Szaúd uralkodása alatt 1950–1958* című disszertációján kívül alig olvasható.⁴³ Csupán két Szaúd-Arábiával foglalkozó kismonográfia elérhető el Makai György tollából *Olaj és fegyver az Arab-öbölben*, illetve *A szaúdi kapcsolat* címmel, amelyek megbízható feldolgozások.⁴⁴ Bár Makai nem használt sem hivatkozásokat, sem bibliográfiát, mégis jól látszik, hogy a korabeli angolszász szakirodalomra támaszkodott. Mivel inkább népszerűsítő irodalomnak készült mindkét munka az 1970-es években és az 1980-as évek elején, és igen rövid a terjedelmük, ezért a kutatásom során nem nagyon tudtam támaszkodni rájuk, inkább csak tájékoztató jelleggel. Viszont sokkal több információ található bennük például Mohamed ibn Abdel-Vahhábról, mint az *Oxford Dictionary of Islam* vonatkozó szócikkében, tehát egyáltalán nem elhanyagolható könyvekről van szó.

A forrásgyűjtemények és lexikonok közül Lugosi Győző: *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*, John L. Esposito: *The Oxford Dictionary of Islam*, J. E. Peterson: *Historical Dictionary of Saudi Arabia* és Ágoston Gábor, ill. Bruce Masters *Encyclopedia of the Ottoman Empire* című műveit használtam.⁴⁵ Az arab nevek átírása a Ligeti Lajos-féle *Keleti nevek magyar helyesírása* szótár alapján történt.⁴⁶ Azokban az esetekben, amikor nem találtam pontos átírást egy névre vagy kifejezésre, az analógia módszere került alkalmazásra.

⁴² Balogh András – Rostoványi Zsolt – Búr Gábor – Anderle Ádám: *Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika*. Korona Kiadó, Budapest, 2002. 19–156.

⁴³ Gulyás László: *Szaúd-Arábia és az Atlanti hatalmak, I. és II. Szaúd uralkodása alatt 1950–1958*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 2016.

⁴⁴ Makai György: *Olaj és fegyver az Arab-öbölben*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.; Makai: *A szaúdi kapcsolat*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1981.

⁴⁵ Lugosi Győző: *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.; John L. Esposito: *The Oxford Dictionary of Islam*. Oxford University Press, Oxford – New York, 2003.; J. E. Peterson: *Historical Dictionary of Saudi Arabia*. The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, and Oxford, 2003.; Gábor Ágoston – Bruce Masters: *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Facts On File, Inc., New York, 2009.

⁴⁶ Ligeti Lajos (főszerk.): *Keleti nevek magyar helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

Az Oszmán Birodalom és Nagy-Britannia kapcsolata 1908–1914

Ibn Szaúd 1902-ben kerül hatalomra Rijádban, legfontosabb célja, hogy kivívja a függetlenségét az Oszmán Birodalomtól Nagy-Britannia segítségével, ezért érdemes röviden áttekinteni a két nagyhatalom közötti diplomáciai viszonyt a tárgyalt időszakban.

Európa a reneszánsznak, a felvilágosodásnak, a nagy földrajzi felfedezéseknek, az ipari forradalomnak és a kapitalizálódásnak köszönhetően óriási gazdasági-, társadalmi és politikai fejlődésen ment keresztül a 19. századra, amivel kizárólagos vezető szerepre tett szert a modern világban. Bonaparte Napóleon mutatott először komolyabb érdeklődést a Közel-Kelet iránt az egyiptomi hadjáratával, ezzel Nagy-Britanniát próbálta visszaszorítani a Mediterráneumból és elzárni a legfontosabb gyarmatához, Indiához vezető úttól.⁴⁷ Anglia azonban összefogott az Orosz és az Oszmán Birodalommal, majd 1798. augusztus 1-jén a Nelson admirális vezette brit flotta az Abu-Kír melletti öbölben vereséget mért a franciákra. Bár az expedíció kudarcba fulladt, mégis messzemenő hatást eredményezett Nyugat-Európa és a Közel-Kelet kapcsolatában. Először is jelentősen megnövelte a Nyugat érdeklődését a Porta arab régiói iránt, valamint megindította a nagyhatalmak vetélkedését a közel-keleti területek feletti ellenőrzésért és befolyásért. Először Nagy-Britannia és Franciaország között, amihez hamarosan Oroszország, Németország és Olaszország is csatlakozott. Ez a folyamat azért indulhatott el, mert az oszmán központi kormányzat már a 17. században gyengülni kezdett a centrumtól, azaz Konstantinápolytól távolabb eső részein, ezekre a területekre már nem tudott olyan katonai erőt kivetíteni, ami megfelelő elrettentésül szolgálhatott volna az európai hatalmakkal. A Porta gyengeségét kihasználva Franciaország 1830-ban Algériában, majd 1881-ben Tunéziában,⁴⁸ Anglia pedig 1838-ban a dél-arábiai Ádenben vetette meg a lábát, amely a kalózok ellen bevetendő flotta kikötőjeként szolgált. Ezzel pedig az az anomália keletkezett, hogy közvetlen európai ellenőrzés alá kerültek oszmán területek. A nagyhatalmak térség iránti érdeklődésének homlokterében geopolitikai, geostratégiai és gazdasági érdekek álltak. A gyors ütemben iparosodó, a tudományos, technikai és katonai forradalom vívmányai révén hatalmas tempóban fejlődő Európa fokozódó nyersanyagszükséglete, új piacok iránti igénye miatt egyre érdekelttette vált a közel-keleti terjeszkedésben, ami versenyhelyzetet teremtett a régióban a hegemon szerep megszerzéséért. A gazdasági, stratégiai érdekek ütközésének és a közel-keleti területek feletti befolyásért folytatott küzdelemnek a fő színterévé a lemaradó Oszmán

⁴⁷ Rostoványi: *A Közel-Kelet története 1918-1991.* i. m. 18–24.

⁴⁸ J. Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19-20. században.* SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2009. 38–41.

Birodalom vált, amely az ún. keleti kérdésben⁴⁹ csúcsosodott ki a 18–19 században. Ennek a legfontosabb eleme Oroszország küzdelme volt az oszmán tengerszorosok, a Boszporusz és a Dardanellák megszerzéséért, hogy ki tudjon jutni a Földközi-tengerre. Ugyanakkor Nagy-Britannia és Franciaország abban voltak érdekeltek, hogy a Fekete-tenger régiójában tartsák az oroszokat, és mindenáron megakadályozzák a szorosok megszerzésében, nehogy felboruljon a Mediterráneum hatalmi erőegyensúlya, a *balance of power*. Szentpétervár nem csak a Földközi-tengeren, hanem a Balkánon és a Kaukázusban is érdekelt volt, ki akarta szorítani Konstantinápolyt és megszerezni a terület feletti uralmat egyrészt az ott élő ortodox keresztények védelmének és érdekeinek képviselésén keresztül, másrészt a pánszlávizmus jegyében. A franciák és a britek legfontosabb célja pedig az volt, hogy mindkét törekvésében megakadályozzák az oroszokat, ezért a területileg egységes Oszmán Birodalomban voltak érdekeltek, ami azonban a 20. század elejére gyökeresen megváltozott.

A 19. században Nagy-Britannia másik legfontosabb stratégiai érdeke az Indiába vezető tengeri útvonal ellenőrzése volt, ezért az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álló Arab-félsziget keleti partsávja, az Arab és Ománi-öböl térsége iránt mutatott érdeklődést. Mint láttuk, 1798-ban kereskedelmi és hajózási egyezményt írt alá az ománi szultánnal. Viszont a térség kis emírségei folyton támadták a brit flottát, akadályozva az indiai kereskedelmet, ezért London több ízben is támadást indított ellenük. 1819-ben a Royal Navy elfoglalta Rász-el-Haima és Sardzsza emírségeket, a helyi uralkodók pedig kénytelenek voltak elfogadni az „örökös tengeri békét”. 1853-ban, majd 1892-ben további szerződésekre aláírására került sor, amelyekben minden területen kizárólagos jogokat biztosítottak Anglia számára, amely a 19. század végére az egész partsávot felügyelete alá vonta. Mivel a Porta egyre súlyosabb belpolitikai, gazdasági és katonai válságon ment keresztül, nem mert ujjat húzni az erős brit haditengerészettel, így megelégedett azzal, hogy bár Nagy-Britannia gyakorolta *de facto* a hatalmat a régióban, azonban *de jure* még Konstantinápoly. Nagy-Britannia hasonló módon tett szert 1882-ben Egyiptomra, majd 1899-ben Szudánra is.

London nemcsak katonailag, de gazdaságilag is minél nagyobb befolyásra igyekezett szert tenni az oszmán fennhatóság alatt álló területeken. 1838-ban kereskedelmi szerződést írt alá a Portával, amely kiterjesztette a kapitulációk körét és 3 százalékra vitte le az importvámokat, továbbá eltörölte az állami monopóliumot az exportcikkekre, amivel

⁴⁹ Majoros István: A keleti kérdés kezdetei. *Világtörténet*, 1997/1. 59–70., Ormos Mária-Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 40–43.

kiszolgáltatta a helyi ipart a fejlett Nyugat versenyének.⁵⁰ A kapitulációs szerződések különböző kiváltságokat biztosítottak az európai kereskedőknek, akik mentességet kaptak az oszmán törvénykezés, a saría hatálya alól, így a konzulátusaikon kaptak védelmet, ahol a saját jogrendszerük alapján jártak el az ügyekben, továbbá adómentességet élveztek. Az első kapitulációs szerződést Nagy Szulejmán kötötte I. Ferenc francia királlyal 1536-ban, de ez ekkor még az Oszmán Birodalom európai államokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatainak az elősegítését szolgálta, ám a Porta hanyatlásával már a terjeszkedő nagyhatalmi politika eszközüvé vált.

Az ifjúoszmánok nevéhez fűződik az oszmán hazafiság fogalmának a megszületése. Az 1839-es és az 1856-os reformdekrétumok kimondták az oszmán alattvalók törvény előtti egyenlőségét, ebből bontakozott ki a területi patriotizmus, az oszmánizmus, amely megelőzte a vallási közösség iránti lojalitást. Az ifjúoszmánok elsődleges célja az alkotmányos monarchia és a parlament létrehozása volt. 1876-ban került sor az oszmán alaptörvény bevezetésére. Amíg az ifjúoszmánok a nyugati reformok átvételében látták az Oszmán Birodalom felzárkózását, addig Abdülhamid szultán (1876–1909) inkább az iszlám örökséghez fordulásban vélte a megoldást, aki al-Afgáni, kora nagy muszlim reformátorának hatása alatt állva pániszlám célokat követett.⁵¹ Nagy hangsúlyt fektetett a kalifa funkciójára, arra, hogy ő a világon élő valamennyi muszlim védelmezője és vezetője. Az oszmánizmus háttérbe szorult, helyét a pániszlámizmus vette át, aminek komoly diplomáciai jelentősége volt, mert a világon élő muszlimok feletti autoritás növelte a szultán súlyát, tekintélyét az európai hatalmakkal folytatott versenyben. Abdülhamid arra törekedett, hogy a németeknek adja az oszmán koncessziókat, amivel a brit és francia befolyást kívánta ellensúlyozni. Így került sor arra, hogy a német fináncióka mind nagyobb teret hódíthatott az Oszmán Birodalomban, aminek az egyik markáns jele a Berlin–Bagdad vasút megépítése volt. A balkáni elszakadási törekvések egyre nagyobb mértéket öltöttek, ami maga után vonta Nagy-Britannia és Oroszország beavatkozását a Porta belügyeibe, illetve az ismét kiújuló orosz–török háború sem kedvezett az alkotmányos kormányzásnak, így Abdülhamid 1878-ban feloszlatta a parlamentet, felfüggesztette a konstitúciót s a következő évtizedekben autoriter módon kormányzott. Az ifjúoszmánok fokozódó aggodalommal nézték egyfelől a szultán önkényuralmát, másfelől a birodalom

⁵⁰ Matuz József: *Az Oszmán Birodalom története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 184–185., Reşat Kasaba: *Treaties and Friendships: British Imperialism, the Ottoman Empire, and China in the Nineteenth Century*. *Journal of World History*, 4. évf. (1993), 2. sz. 215–241.

⁵¹ J. Nagy László: *Iszlám és politika*. JATE Press, Szeged, 2019. 31–38.

hanyatlását. A megoldást az alapokmány visszaállításában és egy erős, központosított államigazgatás kialakításában látták.

1889-ben Egység és Haladás néven titkos társaság alakult, amely a birodalom megerősítését és a konstitúció visszaállítását szorgalmazta. Ezt már az alkotmányos mozgalom második nemzedéke, az ifjútörökök hajtották végre.⁵² Ám az ifjútörök mozgalom nem volt egységes. Különböző emigrációs csoportok 1902-ben Párizsban kongresszust tartottak, ahol az együttműködés helyett két frakció alakult ki. Az egyik a liberálisoké, Szabáheddin herceg⁵³ vezetésével, aki az alkotmányos monarchiát akarta visszaállítani és törekedett a nemzeti kisebbségekkel való együttműködésre, az oszmán állam decentralizálására, föderalizálására és mindebben külföldi segítségre kívánt támaszkodni. A liberális szárny később a Szabadság és Egységpárt nevet használta az Egység és Haladás ellenpólusaként. A másik a nacionalisták vezetője Ahmed Riza⁵⁴ volt, aki inkább a központosításban, a centralizációban hitt, gátat akart szabni a külföldi gazdasági és politikai befolyásnak, illetve megnyirbálni a nem török lakosság jogait. Riza nacionalizmusa sokkal nagyobb visszhangra talált a fiatal török értelmiségiek körében, mint Szabáheddin toleráns liberalizmusa.

Míneközben az európai hatalmi erőviszonyok jelentős átrendeződésen mentek keresztül, új szövetségi rendszerek jöttek létre. Az egyre erősödő és feltörekvő Porosz Birodalom 1879-ben létrehozta az Osztrák-Magyar Monarchiával a kettős szövetséget, ami Olaszország csatlakozásával hármas szövetséggé bővült. Válaszul Franciaország és Oroszország lépett egyezsége 1894-ben, majd 1904-ben létrejött a brit–francia egyezmény, az *entente cordiale*, amelyben kölcsönösen elismerték egymás észak-afrikai érdekeltségeit, a franciák Nagy-Britannia fennhatóságát Egyiptomban, a britek pedig Franciaországét Marokkóban. Az antant 1907-ben Oroszország csatlakozásával hármas szövetséggé bővült.

⁵² Matuz: *Az Oszmán Birodalom...* i. m. 198–202.

⁵³ Mehmet Szabáheddin (1879–1948) Abdülmedzsid szultán lányának, Szeníha szultánának volt a fia. Az uralkodóház tagjaként liberális és nyugatias nézetei miatt veszélyeztette Abdülhamid uralmát, ami miatt családjával száműzték. Először Nagy-Britanniába ment, majd az oszmán ellenzék központjába, Genfbe. Émile Durkheim követőjeként Szabáheddint a szociológia egyik alapítójának tartják Törökországban.

⁵⁴ Ahmed Riza (1858–1930) az Egység és Haladás titkos szervezet alapítóatyja és kulcsfontosságú korai vezetője volt. Párizsban eltöltött közel húsz éve alatt vezette a társaság párizsi fiókját és megalapította első hivatalos kiadványát, a *Mesveret*et (Tanácskozást), amely különösen nagy szerepet játszott a török nacionalista gondolatok terjesztésében. A lapot az európai diplomáciai képviselők postaszolgálatára révén csempészték be az Oszmán Birodalomba, ugyanis a követségek és konzulátusok a 18. századi kapitulációk keretében fokozatosan elnyerték azt a jogot, hogy oszmán területen saját postahivatalokat tartsanak fenn. Az 1908-as forradalom után Riza lett az újjáélesztett képviselőház, az oszmán parlament alsóházának első elnöke. 1910-re eltávolodott az Egység és Haladástól, mivel egyre radikálisabbá és tekintélyelvűbbé vált. 1912-ben szenátorrá nevezték ki. Ő vezette az Oszmán Birodalom korai szövetséggel kapcsolatos tárgyalásait Franciaországgal és Nagy-Britanniával, amelyek az I. világháború során megfeneklettek. A háború alatt ő volt az egyetlen politikus, aki ellenezte és elítélte az örmény népiertást.

Az 1908-as ifjútörök forradalom fordulópontot jelentett Nagy-Britannia és az Oszmán Birodalom kapcsolatában, Abdülhamid britellenes rezsimjét alkotmányos kormány váltotta fel, amely Londontól várt bátorítást és inspirációt. A német befolyás, amely teljes mértékben a szultán jóindulatától és pártfogásától függött, visszaszorult. Ennek a hanyatlásnak az első megnyilvánulása a németbarát nagyvezír, Ferid pasa elbocsátása volt 1908. július 22-én, azon a napon, amikor megkapta a Fekete Sas német érdemrendet.⁵⁵ Ám ekkor Nagy-Britannia kapcsolatát az ifjútörökökkel beárnyékolta az 1907-es angol–oros antantszerződés, aminek következményeként a Foreign Office kénytelen volt módosítani a Portával kapcsolatos hagyományos politikáját. A brit érdek a 19. század végéig az Oszmán Birodalom területi integritásának fenntartása volt, hogy megakadályozza az oroszok kijutását a Fekete-tengerről a Földközi-tengerre, amelynek kulcsa a Boszporusz és a Dardanellák megszerzése lett volna. 1908-ban London rendhagyó helyzetben találta magát, mert fent kellett tartania hagyományos politikáját a régi riválissal, aki mindeközben szövetségesévé vált. A Foreign Office szimpátiával fogadta az ifjútörök forradalmat, bár az alkotmányos mozgalom hosszú távú következményei korántsem voltak egyértelműek, hiszen kihatással voltak az ifjúegyiptomiakra és az indiai szabadságmozgalomra egyaránt, amivel könnyen veszélybe kerülhetett Nagy-Britannia térségbeli pozíciója. Senki sem volt ezzel jobban tisztában, mint Sir Edward Grey külügyminiszter, aki 1908. július 31-én a következőket írta: *„Ha az Oszmán Birodalom valóban meghonosítja az alkotmányt, és képes lesz annak megtartására, erősebbé válik, aminek a következményei messzebbre hathatnak, mint azt bármelyikünk előre látná. A hatása Egyiptomban és Indiában óriási lehet. Eddig, akárhányszor muszlim alattvalóink voltak, elmondhattuk nekik, hogy a vallási vezetőjük által irányított országokban rosszindulatú despotizmus alatt állnak, ellentétben a mi muszlim alattvalóinkkal. Ha a Porta most létrehozza a parlamentet és javítja a kormányzatot, az egyiptomi alkotmány iránti követelés megerősödik, mi pedig aligha tudunk majd ellenállni ennek. Ha jól fog működni a török alkotmány és az Oszmán Birodalomban jól fognak menni a dolgok, akkor nem nyomhatjuk el erőszakkal a konstitúciót követelők felkelését Kairóban és a helyzet nagyon kellemetlenné fog válni. Nem lenne helyes, ha emiatt konfliktusba kerülnénk, nem elsősorban a török kormánnyal, hanem az oszmán nép érzéseivel.”*⁵⁶ Grey közvetlenül a forradalom után a megbékélés, az óvatosság és a be nem avatkozás politikáját szorgalmazta, azzal a szándékkal, hogy megnyerje az ifjútörökök kormányát anélkül, hogy felelősséget vállalt volna vagy felkeltette volna a Porta befolyásáért

⁵⁵ Feroz Ahmad: Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914. *Middle Eastern Studies*, 2 évf. (1966), 4. sz. 302–303.

⁵⁶ Uo.

versengő többi hatalom gyanakvását vagy féltékenységét. London megelégedett azzal, hogy erkölcsi támogatást és bátorítást nyújtson a reformmozgalomnak, és egy olyan kormányt, amely nem britellenes. Ez a rokonszenvező politika hamarosan megtérült. Az új rezsim kifejezetten angolpárti lett, figyelembe vette a Foreign Office és a konstantinápolyi brit követség tanácsait, ami részben Abdülhamid németbarát politikáját hivatott ellensúlyozni, részben pedig a forradalom alkotmányos jellege révén Nagy-Britanniától, „a parlamentek anyjától” várt útmutatást és inspirációt.

Az 1908-as forradalmat az Oszmán Birodalom megmentésének gondolata ihlette, amit az ifjútörökök és az őket megelőző ifjúoszmánok is gazdasági, társadalmi reformokkal és modern törvények elfogadásával reméltek elérni. Ezt a szándékot már korábban, 1839-ben, 1856-ban és 1876-ban is hangoztatták, de akkor ez még nem realizálódott. Azonban 1908-ra a birodalmon belüli helyzet megváltozott, és napról napra nőtt a nem török elemek elszakadásának veszélye, főleg a Balkán-félszigeten, ami magával hozhatta volna a külföldi beavatkozások kockázatát is. Az ifjútörök kormányzat felismerte azt is, hogy a tervezett reformokat nem tudja se egyedül, se rövid idő alatt megvalósítani, ezért bár eltökélte, hogy felszámolja a nagyhatalmak ellenőrzését, szüksége volt az európai tőkebefektetésekre és szakemberekre. Ezért igyekezett mindkettőt felhasználni a saját érdekei mentén, úgy, hogy ez ne járjon a politikai szabadsága elvesztésével. Nagy-Britanniát pedig aktívabb szerepvállalásra próbálta sarkallni, mert ő volt az a hatalom, amely a legkevésbé gyakorolt nyomást a Portára.⁵⁷ Németország erős politikai pozíciót szerzett Abdülhamid pártfogása révén, amit a bagdadi vasút koncessziója miatt meg is tartott. Franciaország hatalmas pénzügyi részesedéssel rendelkezett az oszmán bankban, amin keresztül jelentős politikai nyomást gyakorolhatott a Portára.⁵⁸ Az ifjútörökök azt remélték, ha Nagy-Britanniát arra ösztönzik, hogy az új koncessziókért versenyezzen Franciaországgal és Németországgal, akkor megtörik az utóbbiak monopóliumát.

A konstitúció kihirdetését követő hónapokban a brit presztízs magasan szárnyalt. Részben azért, mert a Porta 1908 októberében a bolgár függetlenségi nyilatkozattal elveszítette Bulgáriát, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia annexiójával Bosznia-Hercegovinát. A Monarchiával és a szövetséges Németországgal szembeni ellenséges érzelmek magasra csaptak és a bolgár függetlenség kikiáltásában játszott orosz szerepvállalás is mély ellenszenvet váltott ki az oszmán közvéleményben. Október 5-én Grey tájékoztatta az ifjútörök nagykövetet, hogy

⁵⁷ Joseph Heller: *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908–1914*. Frank Cass and Company Limited, London, 1983. 13.

⁵⁸ Michelle Raccagni: The French Economic Interests in the Ottoman Empire. *International Journal of Middle East Studies*, 11. évf. (1980), 3. sz. 339–376.

London nem fogja elismerni Bulgária és Osztrák-Magyar Monarchia lépéseit, amíg meg nem ismeri a berlini szerződés⁵⁹ többi aláírójának, különösen az Oszmán Birodalomnak a véleményét. Továbbá azt tanácsolta a Portának, hogy ne bocsátkozzon háborúba, és megígérte, hogy minden lehetséges támogatást megad a kártérítési igényének érvényesítésére.⁶⁰ Nagy-Britannia politikája a válság alatt végig az volt, hogy lokalizálja a konfliktust, és amennyire csak lehet, támogassa az ifjútörök kormányt. Konstantinápolyban viszont mélyszéles csalódottság és tehetetlenség uralkodott, az ifjútörökök cserbenhagyva és elszigetelve érezték magukat, frusztrációjuk egy része pedig az Osztrák–Magyar Monarchia ellen szervezett bojkottban került levezetésre. Ettől eltekintve a török reakció mérsékelt volt, vélhetően az új európai hatalmi rendszertől való félelem miatt. Ebben a légkörben Ahmed Riza és Mehmed Nazím bej⁶¹ felkereste Sir Edward Grey külügyminisztert és Sir Charles Hardinge külügyminiszter helyettesét (Permanent Under-Secretary at the Foreign Office)⁶² és javasolták, hogy Nagy-Britannia kössön szövetséget a Portával, amit reményeik szerint Franciaország is követni fog. Grey válaszában kifejtette, hogy Konstantinápoly London teljes szimpátiáját élvezzi, s ha igényli, segítenek a belügyi szervezési feladatokban, de ennél többet nem tehetnek.

Nagy-Britannia kapcsolata az ifjútörökökkel két különböző szinten folyt, egyrészt a Foreign Office-ban, ahol az irányvonal a brit külpolitika egészével való összefüggésben fogalmazódott meg. Másrészt a konstantinápolyi brit nagykövetségen, amelynek feladata az

⁵⁹ Az Oszmán Birodalomban a kelet-európai és balkáni függetlenségi mozgalmak egyre markánsabbakká váltak a 19. század közepére. Moldva és Havasalföld 1859-ben közös fejedelmet választott, amivel gyakorlatilag a Porta engedélye nélkül egyesítették a két fejedelemséget. 1866-ban Kréta szigetén tört ki felkelés, amely a már független Görögországhoz akart csatlakozni. 1876-ban Bulgáriában, Montenegróban, Hercegovinában és Szerbiában is lázadás tört ki. Ezért fennállt annak a veszélye, hogy az európai hatalmak a keresztény hitsorsosaik érdekében be fognak avatkozni a Porta belügyeibe, ezért ezt megelőzendő összehívták a legfontosabb európai hatalmak követeit, hogy megtanácskozzák a balkáni helyzetet. Azonban Konstantinápoly nem fogadta el az ún. londoni jegyzőkönyvben foglaltakat, ezért Oroszország 1877-ben hadat üzent a török kormánynak, hogy a balkáni államokban a lehetőségekhez képest minél nagyobb befolyásra tegyen szert. Az oszmán hadsereg képtelen volt ellenállni az orosz támadásnak és olyan katasztrófális békeszerződésre kényszerült volna, amelynek révén csaknem az összes európai birtokát elvesztette volna. Azonban Anglia tartott az oroszok közel-keleti befolyásának túlzott megerősödésétől, az Osztrák–Magyar Monarchia pedig meg akarta akadályozni az orosz balkáni befolyást, s azt, hogy a balkáni szlávok közös államot hozzanak létre. Ennek a problémának az orvoslására hívták össze 1878-ban a berlini kongresszust, amely helyreállította az európai egyensúlyt. Románia, Szerbia és Montenegró kivált az oszmán állam keretéből, a bolgár fejedelemségből Dunai vilajet lett, a délkeleti bolgár területek Kelet-Rumélia néven külön vilajetté váltak. A mai Grúzia területén lévő Batum, Karsz és Ardahan Oroszország birtokába került, Thesszáliát és Epiruszt a független görög királysághoz csatolták. Boszniát és Hercegovinát a dél-szerbiai Novipazári szandzsákkal az Osztrák–Magyar Monarchia okkupálta, habár formálisan a Porta részei maradtak. Ciprus Nagy-Britannia fennhatósága alá került, s az Indiába vezető út stratégiai támaszpontjául szolgált.

⁶⁰ Feroz Ahmad: *Great Britain's Relations...* i. m. 308.

⁶¹ Mehmed Nazím bej (1870–1926) török orvos, politikus és forradalmár. Az Egység és Haladás Párt alapító tagjaként több mint tíz éven át volt a központi bizottság vezető tagja. Jelentős szerepet játszott az örmény népiértésben és a görögök kiűzésében Nyugat-Anatóliából.

⁶² Sir Charles Hardinge-ot 1906-ban a Foreign Office helyettes vezetőjévé nevezték ki, aki saját konzervativizmusa ellenére szorosan együttműködött Sir Edward Grey liberális külügyminiszterrel. Az Asquith-kormány alatt, 1910 és 1916 között India alkirálya volt. (A fontosabb brit kormánytisztviselők tisztségeinek angol megfelelője a könnyebb beazonosíthatóság érdekében zárójelben feltüntetésre került a dolgozatban.)

volt, hogy a lehető legkövetkezetesebben hajtsa végre a londoni kormány politikáját. A nagykövetség az uralkodó helyi közvéleményt és a Porta érveit, indítékait értelmezte Londonnak. Míg a politika meglehetősen tárgyilagos légkörben, a különböző tényezők gondos mérlegelésével és elemzésével fogalmazódott meg, addig az utóbbi teljes szubjektivitás légkörében valósult meg, ahol a személyek és az előítéletek játszották a főszerepet.

Az ifjútörökök nacionalista szárnya, az Egység és Haladás – kihasználva a közvélemény elégedetlenségét a területi veszteségek miatt – 1909. április 12-ének éjjelén puccsot hajtott végre a liberálisok ellen és magához ragadta a hatalmat. A brit nagykövetség mindig a liberális köröket támogatta, míg Grey Oszmán Birodalommal szembeni politikája a jóindulatú semlegesség és az olyan mértékű törökbarátság között mozgott, ami még nem keltette fel a többi hatalom féltékenységét és gyanakvását, ezért a nyílt angol–török szövetség szóba sem jöhetett.⁶³ Együtt érzett az ifjútörökökkel anélkül, hogy különbséget tett volna a különböző frakcióik között. Az volt az elve, hogy támogasson minden olyan török kormányt, amely az alkotmányos kormányzást és a reformokat követi. Az már közömbös volt a számára, hogy a nacionalisták vagy a liberálisok vannak-e hatalmon. Az ellenforradalom nem keltett feltűnést a Foreign Office-ban és Grey politikájával összhangban elismerte Tevfik pasa *de facto* kormányát azzal a feltétellel, ha folytatja az alkotmányos kormányzást és a reformokat. A Foreign Office tisztában volt azzal, hogy ha a brit nagykövetség hozzáállása az Egység és Haladás kormányához ellenszenves lenne, elfordulnának Nagy-Britanniától és egy másik hatalomra támaszkodnának, amivel az angolok elveszítenék előnyös pozíciójukat a tengersizorsók felett.

Habár az ifjútörökök nacionalista szárnya is angolbarát volt, Nagy-Britannia pozíciójának kérdése a Perzsa-öbölben és Mezopotámiában mégis árnyékot vetett a kapcsolatukra. Nem hagyhatták figyelmen kívül a parlamentben lévő mezopotámiai képviselőket, akik, félve a brit gazdasági behatolástól, erőteljesen léptek fel az angol konszerneknek adott engedmények ellen. Ezért a két ország kapcsolata nem volt felhőtlen, részben Irak, részben a francia kölcsöntárgyalások miatt, amelyek révén Párizs ellenőrzést akart szerezni a török pénzügyek felett, a tárgyalások során pedig London az utóbbit támogatta a Portával szemben.

Az 1911 szeptemberében kitört török–olasz háború ismét erős pozícióba helyezte Nagy-Britanniát. A háború bizonytalan kimenetele arra kényszerítette a nacionalistákat, hogy Nagy-Britannia kegyeit keressék. Az Egység és Haladás kormánya hamar rájött arra, hogy nem tudja megnyerni ezt a háborút szövetséges nélkül. Németország nem tudott volna segítséget nyújtani,

⁶³ Heller: *British Policy Towards the Ottoman...* i. m. 20.

mivel szövetségben állt Rómával. Úgy tűnt, az egyetlen megoldás az lett volna, ha sikerül egyezsége jutniuk a hármassal. Mehmed Szaíd pasa⁶⁴ kommunikét intézett Nagy-Britanniához, amelyben a segítségét kérte. Egy hónappal később hivatalos szövetséget javasolt Nagy-Britanniával vagy a hármassal. Az egyetlen feltétel az volt, hogy London vegye rá Olaszországot ismerje el a szultán Tripoli feletti uralkodói jogait. Azonban Grey nem támogathatta a Portával való szerződéskötést, mert fontosabb volt számára Olaszország jóindulatának a megőrzése, továbbá attól tartott, hogy ezzel esetleg kiszélesedhet a háború. Azt mondta Szaídnak, hogy nem alkalmas az idő a szövetség megvitására, mivel Nagy-Britannia már kinyilvánította semlegességét. Ám ha rendeződik a viszonya Olaszországgal, készen áll arra, hogy megvitassa és megvizsgálja az oszmán kormánnyal azokat a kérdéseket, amelyek szilárd és tartós alapokon nyugvó, jó kapcsolatot teremthetnek országaik között.⁶⁵

London elzárkózása ellenére az Egység és Haladás vezetői továbbra is a szorosabb együttműködést szorgalmazták. Azonban az olasz háború kritikus csapást mért a helyzetükre, befolyásuk folyamatosan csökkent. 1912 januárjára érte el a mélypontot, amit csak egy alkotmányos manőverrel tudtak orvosolni. Januárban feloszlatták a parlamentet és áprilisban alaposan előkészített és lebonyolított általános választást tartottak, melynek eredményeképp a 275 ellenzéki képviselőből csak hatnak sikerült bejutnia a parlamentbe. 1912 májusa és júniusa között alakította meg az ifjútörökök liberális szárnya a „felszabadító tisztek” csoportját, amely végül kiszorította a nacionalistákat a hatalomból. A liberálisok decentralizáló elképzelései kedvezőnek tűntek London számára, amitől a Földközi-tenger keleti térségében elfoglalt pozíciója megerősödését remélte. Az Oszmán Birodalom 1912. október 17-én kötött békét Olaszországgal.⁶⁶ Róma megszerezte Tripolit, de a szultán megtarthatta az itteni kádi kinevezésének jogát, aki vallási összekötőként is működhetett a kalifa és a líbiai követői között.⁶⁷

Az olasz békekötés után a Porta a balkáni válság megoldására készült, amihez szüksége volt az angolbarát Kámil Pasára, akit 1912. október 29-én neveztek ki nagyvezírré.⁶⁸ November

⁶⁴ Ibrahim Hakki pasa lemondását követően, miután Olaszország 1911-ben hadat üzent az Oszmán Birodalomnak, Mehmed Said pasát nevezték ki a miniszterelnöki posztra. 1911 végén megpróbált lemondani, mert nem értett egyet a kabinettel a parlament feloszlátását illetően, de még aznap újra kinevezték. Nagyvezírként az Egység és Haladás Bizottsága és Mahmut Sevket pasa hadügyminiszter *de facto* befolyása alatt állt.

⁶⁵ Feroz Ahmad: *Great Britain's Relations...* i. m. 318. vö.: Heller: *British Policy Towards the Ottoman...* i. m. 53–56.

⁶⁶ Treaty of Peace Between Italy and Turkey. *The American Journal of International Law*, 7. évf. (1913), 1. sz. 58–62.

⁶⁷ Feroz Ahmad: *Great Britain's Relations...* i. m. 319.

⁶⁸ Mehmed Kámil ciprusi török származású oszmán államférfi és liberális politikus volt a 19. század végén és a 20. század elején. Négy különböző időszakban volt a birodalom nagyvezírje. 1912 nyarán, miután a Szabadság és Egységpárt megdöntötte az Egység és Haladás kormányát, nagyvezír lett a britekkel fenntartott baráti kapcsolatai

7-én Kámil levelet írt Graynek és emlékeztette Nagy-Britanniát, hogy százmillió muszlimja van, akik vallásuk miatt erősen kötődnek az Oszmán Birodalomhoz és arra is, amikor a krími háború során segített az oroszok ellen. Kámil arról érdeklődött, hogy London hajlandó lenne-e rávenni Szentpétervárt, hogy elálljon a balkáni háborútól, aminek egyetlen célja az Oszmán Birodalom meggyengítése volt. A Porta arra a következtetésre jutott, ha London továbbra sem segít, kénytelen lesz egy másik hatalomhoz fordulni, ami nem lesz kedvező Anglia érdekeire nézve, ez azonban nem tántorította el Greyt attól, hogy kimaradjon a balkáni viszályból. A török szövetségekötés helyett azon dolgozott, hogy megakadályozza a konfliktus Európára való áttérjedését, ezért tudatta a Portával, hogy egyik hatalom sem fog közbelépni Drinápoly megmentése érdekében. A Porta területi integritásának védelme ekkorra már nem volt prioritás London számára és a külügyminiszter arra intette Konstantinápolyt, hogy inkább engedje át Drinápolyt a bolgároknak, nehogy végül még többet veszítsen.⁶⁹

Bármennyire pragmatikus és reális volt Grey tanácsa, egyetlen oszmán kormány sem fogadhatta el, mert Bulgária függetlenségének kikiáltása és Bosznia-Hercegovina annexiója presztízskérdésnek számított. A balkáni háborúk olyan területekért folytak, amelyek évszázadokon át az Oszmán Birodalom erejét és nagyságát szimbolizálták. Most Konstantinápoly és a birodalom léte forgott veszélyben, és egyetlen területet sem lehetett harc nélkül átengedni, hiszen a kormány hitele volt a tét. Egyetlen ifjútörök kormány sem adhatta át Drinápolyt, és a félelem, hogy Kámil éppen ezt fogja tenni, arra készítette a nacionalistákat, hogy 1913. január 23-án ismét puccsot hajtsanak végre és megbuktassák a liberális Szabadság és Egységpárt kormányát. A török hadsereg végül március 26-án kapitulált a szerb–bolgár hadsereg előtt.

Az első és második balkáni háború lezárása meggyőzte az ifjútörököket arról, hogy Európa nem fog többé beavatkozni a birodalom integritásának megőrzése érdekében.⁷⁰ Így, ha ők maguk nem lesznek képesek megtartani a területeiket, széthullhat a birodalom. Elkezdtek minél nagyobb önállóságra törekedni és az európai segítségről lemondani. A háború után azonnal katonai reformokat foganatosítottak a hadsereg modernizálása érdekében. Paradox módon azonban azt is felismerték, hogy ezzel egyidejűleg a birodalom megmaradt részének túlélése lehetetlen egy nagyhatalom támogatása nélkül. Az elszigeteltség és a felbomlás

miatt, abban a reményben, hogy kedvező feltételeket szerezzen a második balkáni háború végére, mivel a győztes Bulgária külföldi érdekeit a britek képviselték. 1913 januárjában Kámil kormánya úgy döntött, hogy elfogadja a súlyos békefeltételeket, beleértve a hatalmas területi veszteségeket is.

⁶⁹ Feroz Ahmad: *Great Britain's Relations...* i. m. 319–320. vö.: Heller: *British Policy Towards the Ottoman...* i. m. 73–78.

⁷⁰ Treaty of Peace Between Bulgaria and Turkey. *The American Journal of International Law*, 8. évf. (1914), 1. sz. 27–45.

veszélye nyilvánvaló volt. A nacionalisták ismét angol szövetségre törekedtek, mert az erős haditengerészettel rendelkező Nagy-Britannia tűnt a legjobb választásnak. Tevfik pasa 1913 júniusában újra felvetette az angol–török szövetség témáját. Emlékeztette Greyt 1911 októberében tett javaslatára és London azon ígéretére, hogy kész megvitatni a két ország közötti együttműködést, amint az olaszokkal rendezték a kapcsolatukat. Ám Nagy-Britannia nemleges választ adott. Sir Louis Mallet, a közel-keleti ügyekért felelős államtitkár (Under-Secretary of State, in charge of Near and Middle Eastern affairs) memoranduma világossá tette Nagy-Britannia oszmán kérdésben tett állásfoglalását: „*Feltételezem, hogy Nagy-Britannia érdeke az Oszmán Birodalom megmaradt részének integritása, mert az ázsiai tartományok érdekszférákra való felosztása nem lenne előnyös és súlyosan befolyásolná az erőegyensúlyt a Földközi-tengeren, ami kihatással lenne az egyiptomi és Perzsa-öböl menti helyzetünkre, nem is beszélve Indiáról, ami akár egy európai háborút is előidézhetne.*”⁷¹ Ugyanis Franciaország és Oroszország már régóta a birodalom felosztásában volt érdekelt. „*A Portával való szövetség a jelenlegi körülmények között egyesítené Európát ellenünk, gyenge pont és veszély forrása lenne a számunkra és az Oszmán Birodalom számára is. Az ifjútörök javaslat második része - nevezetesen az, amelyik a hármassal való bevonására vonatkozik, olyan kérdés, amelyről Ófelsége kormánya, gondolom, tudni szeretné a francia és az orosz kormány véleményét is. Bizonyos mértékig az a kritika, amely kizárólag Nagy-Britanniával kötött szövetségre vonatkozik a Porta hármassal való bevonására is érvényes. Egy ilyen politika felkeltheti Németországot, az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország féltékenységét. Bár az Oszmán Birodalom, miután elvesztette szinte minden európai és afrikai területét már nem is olyan sebezhető az antanttal szemben. Kétséges, hogy Németország nem tekintene-e egy ilyen eseményt kihívásnak az antanttal szemben? E jegyzőkönyv elején utaltam az Oszmán Birodalom ázsiai birtokai integritásának szinte létfontosságú megőrzésére. A Porta függetlenségének biztosításához egy szerződés vagy egy nyilatkozat lenne a megoldás, amelyben minden hatalom kötelezné magát az Oszmán Birodalom függetlenségének és integritásának a tiszteletben tartására. Sőt akár a semlegesség kérdése is szóba jöhetne a pénzügyi ellenőrzés és reformjainak felügyelete mellett.*” A memorandumból kiderül, hogy 1913 júniusában Nagy-Britannia rendkívül óvatos lett, nehogy felkelte a többi hatalom gyanakvását. Többé már nem bátorította az ifjútörököket, hogy kizárólag tőle várjanak szimpátiát és inspirációt, hanem inkább semlegességük megőrzése volt a cél. Erre a feladatra Sir Louis Mallet-t konstantinápolyi

⁷¹ Feroz Ahmad: Great Britain's Relations... i. m. 321–322.

nagykövetté nevezték ki, akinek a háború előestéjén nagy szerepe volt Nagy-Britannia és az Oszmán Birodalom közötti kapcsolatok rendezésében.

Az Egység és Haladás nagy része továbbra is antantbarát maradt. 1914 májusában Talaat belügyminiszter szövetséget ajánlott Oroszországnak, mert nem akart teljesen függővé válni Németországtól. Giers konstantinápolyi orosz nagykövet tudta, hogy ez az ajánlat komolyan vehető.⁷² Szentpétervár azonban elutasította. Az egyik feltevés ennek a magatartásnak a magyarázatára, az, hogy Oroszország úgy vélte, a tengersizorosok megszerzésére úgy van esély, ha a Portát ellenségének tekinti, nem pedig szövetségesének.

A török kormány utolsó kísérlete az antanthatalmakkal való megegyezésre a Franciaországhoz való közeledése volt. Kemál pasa tengerészeti miniszter 1914 júliusában Párizsba utazott, de nem járt sikerrel. A tárgyalások Németországgal már akkor megkezdődtek, amikor Kemál Párizsban tartózkodott, de a Franciaországgal való szövetségkötés kudarcra adta meg a lendületet a Berlinnel való egyeztetésekre. Még Kemál is, aki lelkesen franciabarát volt, belátta, hogy nincs más választásuk, mint Németországgal szövetkezni. A szerződést végül 1914. augusztus 2-án írták alá.⁷³

⁷² Serge Sazanov: *Fateful Years, 1909–1916*. London, 1928. 138–139.

⁷³ Lugosi Győző: *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan, Budapest, 2006. 22.

Az első és második szaúdi állam létrejötte és bukásának okai

Amikor 1517-ben I. Szelim oszmán szultán meghódította Egyiptomot, a mamelukok átadták neki a szent városok kulcsait. Az uralkodó felöltötte a „Szent sírok őrzője” címet, így közigazgatási szempontból az Arab-félsziget két városa Mekka és Medina is az Oszmán Birodalom egyiptomi tartományának részévé vált.⁷⁴ I. Szulejmán tovább terjeszkedett Arábiában, elfoglalta el-Haszát, Bahreint, Maszkatot, amivel a Perzsa-öböl menti régiót is bekebelezte.⁷⁵ Csakhogy az oszmán kontroll Közép-Arábia felett bizonytalan, csupán névleges volt. A félsziget délnyugati részén Hidzsáz és Jemen viszonylag önálló terület maradt, kivéve azokat a városokat, ahol oszmán helyőrség állomásozott. Ugyan az Oszmán Birodalom az egész félszigettől engedelmességet követelt, ennek ellenére befolyása szórványos maradt. Főként a járható úthálózat hiánya miatt nem tudta az Arab-félsziget belsejét betagozni a közigazgatásába, így a legtöbb, amit a Porta tehetett, hogy a helyi törzseket kijátszotta egymás ellen a saját maga javára. Konstantinápoly érdektelenségének másik oka, hogy a belső-arábiai ügyek nem voltak stratégiai fontosságúak, ami kiváló lehetőséget nyújtott a helyi vezetőknek arra, hogy érvényesítsék hatalmukat a saját területük felett. Ennek következtében a törzsfők közötti rivalizálásból kis sejkiségek sora alakult ki Hidzsáz és a Perzsa-öböl között elterülő hatalmas területen.⁷⁶ Ezek a sejkiségek névlegesen az Oszmán Birodalomhoz tartoztak, gyakorlatilag viszont függetlenek voltak. Akárcsak Darija és környéke, valamint északra Rijád, ahol a 18. század elején a Szaúd-dinasztia megalapítója, Mohamed ibn Szaúd uralkodott. 1726-ban fia, Abdel-Azíz ibn Mohamed vette át a törzs irányítását.

A 18. század kezdetén – összefüggésben az Oszmán Birodalom politikai és vallási hatalmának a visszaszorulásával – az arábiai muszlimok körében egyre nagyobb népszerűségnek örvendtek az animizmus⁷⁷ és az iszlám előtti rítusok; a hívők iszlám szertartásaikat nem, vagy csak lazán tartották be és inkább a babonás hiedelmeknek hódoltak. Egyfajta új pogánykor, a dzsáhilija időszaka köszöntött be. Így nem volt meglepő, hogy Mohamed ibn Abdel-Vahháb, élve a lehetőséggel, magára öltötte az új próféta szerepét és tiltakozni kezdett a helytelen szokások ellen.⁷⁸ Mint láttuk, azt hirdette, hogy szó szerint kell

⁷⁴ P. M. Holt: *Egypt and the Fertile Crescent 1516–1922. A Political History*. Cornell University Press, Ithaca – New York, 1966. 33–45.

⁷⁵ Uo. 46–61.

⁷⁶ Vassiliev: *The History of Saudi Arabia*. i. m. 29–64.

⁷⁷ Az animizmus általános értelemben a lelkekben, a szellemi lényekben való hitet jelenti, mely szerint az anyagvilág minden részének lelke van.

⁷⁸ David Commins: *The Wahhabi Mission...* i. m. 18–30.; Michael Cook: On the Origins of Wahhabism. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 2. évf. (1992), 2. sz. 191–202.; Delong-Bas: *Wahhabi Islam...* i.m. 7–41.

értelmezni a *Koránt*, és az iszlámot meg kell tisztítani minden szellemi áramlattól, ami a későbbiekben rakódott rá.⁷⁹ Önmagát a szellemi és erkölcsi újjászületés apostolának tartva, lehetőséget keresett arra, hogy terjeszthesse tanait Belső-Arábiában, és érvényt szerezhessen azoknak. Továbbá a birodalom meggyengülésére válaszul a közösség szilárd egységét a hit, a gazdaság és a politikum megbonthatatlan összetartozásával próbálta megvalósítani. Miután az Ajeina törzs feje elűzte őt a területéről, mert elítélte a dohányzást és a kegytárgyak használatát, ami sértette a helyi kereskedők érdekeit, Mohamed ibn Szaúdtól, Darija emírájától kért menedéket. Ő volt az az uralkodó, aki azonosulva a vahhábita elvekkkel, szövetséget kötött a prédikátorral, és a törzsek mozgósításával, a szent háború meghirdetésével egy új iszlám államiság megteremtését tűzték ki célul maguk elé. Azt, amit ma vahhábizmusnak nevezünk, pejoratív értelemben használták az új irányzat követőire a mozgalom ellenző muszlimok. Abdel-Vahháb az unitárius (*al-muvahiddún*) kifejezést használta önmagára és híveire, az új doktrínát pedig az egység (*tauhid*) vallásának nevezte el.

Az első szaúdi állam

1745-ben tehát szövetség jött létre az újdonsült hittérítő, Abdel-Vahháb és Mohamed ibn Szaúd között, melynek a legfontosabb kitétele az erkölcsi tisztaság hirdetése és a bűn kárhoztatása volt. A vahhábita irányzat vált a közösség összetartó erejévé, míg a Szaúd-ház territoriális ereje adta a lehetőséget az unitarizmus terjesztésére, akár erőszakkal is. Ennek a vallási-katonai szövetségnek a legfőbb célja a hittérítés nevében történő hódítás és egy új birodalom létrehozása volt. A mozgalom proklamálta a hitetlenek vagyonának elkobzását, amit hamarosan törvényerőre is emeltek. A hittérítésen kívül a fosztogatás és a rablás lett az új közösség legfőbb mozgóatója, amely a folyamatos terjeszkedésen és agresszióan alapult, azok rovására, akik nem osztották vallási elképzeléseit. Ezzel a stratégiával sikerült Mohamed ibn Szaúdnak Nedzsd nagy részét egyesíteni.⁸⁰

Utódja, Abdel-Azíz uralkodása alatt a közösség égett a vágytól, hogy hatalmát Nedzsd határain túlra is kiterjeszthesse a térítés mögé rejtett rabló hadjáratokkal. Az 1780-as évek végére kiterjesztette az ellenőrzését Közép-Arábia nagy részére, habár a félszigetnek maradt két, a mozgalomnak ellenálló területe, Hidzsáz és el-Hasza. Utóbbi először 1792-ben vették be, majd 1795-ben véglegesen elfoglalták, ami remek bázist képezett Kelet-Arábiában a

⁷⁹ Abdul-Wahhab: *Kitab at-Tauhid*... i. m.

⁸⁰ Vassiliev: *The History of Saudi Arabia*. i. m. 83–112., Madawi Al-Rasheed: *A History of Saudi Arabia*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 13–22.; Gulyás László: *Szaúd-Arábia és az Atlanti hatalmak*... i. m. 19–29.

befolyásuk szélesebb körű terjesztésére. Az Oszmán Birodalom egészen addig a pontig, amíg a hittérítő hódítás és rekvirálás Arábia belső területeire korlátozódott, ügyet sem vetett rá. A portyázások viszont nemsokára már az iraki területen lévő falvakat és városokat is veszélyeztették. Hasza elfoglalásával veszélybe került Bászra és Bagdad környéke. 1798-ban Bagdad oszmán kormányzója, Szulejmán pasa 5000 fős haderőt állított ki, amelyhez később kétszer akkora, helyi törzsekből verbuvált sereg csatlakozott. A cél a vahhábita központ, Darija bevétele volt, azonban el-Hasza tartományban a hufúfi erőd ostromának sikertelensége arra kényszerítette Szulejmánt, hogy fegyverszünetet kössön és visszatérjen Bászrába. A Porta reakciója óvatosságra kellett volna, hogy intse a fosztogatókat, arra kellett volna figyelmeztetnie őket, hogy nem léphetik át Belső-Arábia határait anélkül, hogy Konstantinápoly ne indítana támadást ellenük. Ám ahelyett, hogy tanultak volna Szulejmán pasa expedíciójának kudarcából, figyelmen kívül hagyták azokat az okokat, amiért megindult ellenük az akció és újra iraki területek felé vették az irányt.⁸¹ 1801. április 20-án 10.000 fős csapattal támadtak rá Kerbelára, a síiták dél-mezopotámiai szent városára. Nyolc óra leforgása alatt 5000 ezer embert koncoltak fel, lerombolták a kegyhelyeket, Huszeinnek, a Próféta unokájának a sírját is meggyalázták és a várost kifosztották. A kerbelai atrocitások sokkolták a muszlim közvéleményt, nemcsak a síitákat, de a szunniták többségét is, Darijában viszont határtalan volt a diadal.⁸²

Az Oszmán Birodalmat teljes mértékben lekötötték az európai és egyiptomi ügyei, ahol igencsak meggyengültek a pozíciói.⁸³ Így nem tudta hadseregének még csak egy töredék részét sem átcsoportosítani Perzsiába vagy Arábiába, még az olyan kihívások ellenére sem, mint a kerbelai támadás. Így továbbra is Szulejmán pasára hárult a feladat, hogy saját erőből, nagyrészt a törzsekre támaszkodva új haderőt kovácsoljon, és Nedzsd ellen vonuljon. Ámde az 1802-es hadjárat is katasztrófába torkollott, mert dél felé tartva a sereg egysége felbomlott, a katonák szétszóródtak és a parancsnokuk is odaveszett. Mindeközben a vahhábiták – felbuzdulva a kerbelai sikerükön – a következő évben a nyugati Hidzsáz régió ellen fordultak.

A mekkai saríffal kiéleződő ellenségeskedés még 1792-ben robbant ki a vallási szokások különbözősége miatt (szentélyépítés vagy a szent sírokhoz történő zarándoklat), amelyek összeegyeztethetetlenek voltak a saját doktrínáikkal. 1802-ben a vahhábiták

⁸¹ Goldberg: *The Foreign Policy of Saudi Arabia...* i. m. 6–30.

⁸² Nadav Safran: *Saudi Arabia. The Ceaseless Quest for Security.* Cornell University Press, Ithaca and London, 1988. 11.

⁸³ Ormos–Majoros: *Európa a nemzetközi...* i. m. 40–53.; Matuz: *Az Oszmán Birodalom...* i. m. 167–178.; Barbara Jelavich: *A Balkán története: 18. és 19. század.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 45–105.; Ferwagner Péter Ákos: *A libanoni kérdés és a nagyhatalmak (1840–1861).* Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 2013. 91–121.

elfoglalták Táífort, Észak-Mekktát, lemészárolták a lakosságot, majd 1803-ban egész Mekkát is bevették. A szent sírokat lerombolták és az új hittételt, a tauhidot, Allah egyedüliségét intézményesítették. Egy évvel később Medina is megadta magát, a kormányzót elűzték, az oszmán csapatokat Dzsiddáig szorították vissza, a próféta mecsetét felügyelő kádit elbocsátották és egy unitáriust neveztek ki helyette. Mohamed sírjának kincseit kisajátították, a sírt pedig kis híján elpusztították. Szíriából, Egyiptomból és Perzsiából megtiltották a hívők zarándoklatát a szent városokba, kivéve azokét, akik elfogadták a radikális tanokat. Betiltották a szultánhoz szóló nyilvános imádkozást, továbbá megfosztották a szultánt a szent városok őrének címétől és saját magukat nevezték ki helyette.

Mohamed sírjának megszenteltetésének és a hidzsázi városokban elkövetett mészárlások tovább sokkolták a Közel-Kelet muszlimjait: már a kerbelai afférral sikerült maguk ellen fordítaniuk nemcsak a síitákat, de a szunniták nagy többségét is. Azzal pedig, hogy megfosztották a szultánt a „Szent sírok őrzőjének” tisztségétől, minden legitimitációjával együtt, amit a muszlim világban megtestesített, súlyos csapást mértek a tekintélyére, amivel csupán azt érték el, hogy magát a Portát provokálták. Kitűnő példája ennek Szaúd III. Szelim szultánhoz (1789-1807) írott levele, amelyben egyenrangú félnek tekinti magát a Fényes Porta uralkodójával: „*Szaúdtól Szelimnek! Elfoglaltam Mekkát muharram negyedik napján, a hidzsra 1218-dik évében,⁸⁴ békét kötöttem a lakossággal. Elpusztítottam minden bálványimádással kapcsolatos dolgot, eltöröltem minden adót, kivéve azokat, amelyeket a törvény előír. Megerősítettem tisztségében a kádit, egyetértve Allah prófétájának akaratával. Parancsolt meg a damaszkuszi és kairói vezetőknek, hogy ne merészkedjenek zenebonával kísért mahmallal⁸⁵ a szent városokba! A vallás nem húzhat hasznot ilyen szentségtörésből. Isten békéje és áldása legyen veled.*”⁸⁶ A levél önmaga felért egy hadüzenettel, hiszen teljesen hiányzik belőle minden cím és köszöntés, ami megillette volna Szelimet, mint az iszlám közösség vezetőjét és az Oszmán Birodalom szultánját.

Abdel-Azíz ibn Mohamedet ezt követően nemsokára megölte egy kerbelai síita, így állva bosszút családjának lemészárlásáért. Utódja, Szaúd ibn Abdel-Azíz (1803–1814) folytatta az iraki és szíriai oszmán vilajetek elleni túlkapásait. 1803-ban vahhábita seregek fosztották ki Nedzsefet és környékét, a következő évben lerohanták Zubeir és Bászra körzetét. 1806-ban

⁸⁴ 1803. április 26.

⁸⁵ A mahmal a zarándokok karavánja, mely a levantei térségből tartott a háddzsra, majd vissza. Arthur E. Robinson: *The Mahmal of the Moslem Pilgrimage. Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1. évf. (1931) 117–127.

⁸⁶ Goldberg: *The Foreign Policy of Saudi Arabia ...* i. m. 12.; Report on the administration of the Persian Gulf Political Residency and Muskat, Political Agency for the year 1879–80, IOR/V/23/37, No 171, 52–53.

megtámadták Nedzsef és Szamáva városát, 1810-ben egy rablótámadás során majdnem elérték Bagdadot. De nem elégedtek meg csupán a határterületekkel, előfordult, hogy egészen az Eufráteszig hatoltak. 1806-ban Szíria felé kezdtek portyázni, betörésük Haurán területére rémülettel töltötte el a lakosságot.

A 19. század fordulóján új irányba, a félsziget délkeleti része felé kezdtek terjeszkedni, konfliktust generálva Ománnal, Maszkattal és a Perzsa-öböl menti sejkségekkel.⁸⁷ 1800-ban jelentek meg először a Dzsáfúra-sivatag északi részén, Dél-Haszában és tavasszal az ománi Bureimiben.⁸⁸ A következő 18 évben ez az oázis szolgált az Omán elleni fosztogatások és adóbehajtások központjául. Északon a Katar és Bahrein elleni támadások 1810-ben érték el tetőpontjukat, amikor vahhábita kormányzót neveztek ki a két sejkség élére. De amikor megpróbálták kiterjeszteni az ellenőrzésüket a Perzsa-öböl fölé, a vahhábitáknak új hatalommal, Nagy-Britanniával kellett szembenézniük.

A 18. századtól kezdve az angolok legfontosabb érdeke a befolyásuk fenntartása volt az indiai gyarmatuk felé vezető tengeri útvonal felett.⁸⁹ Élénk kereskedelmet folytattak Perzsiával és a Perzsa-öböllel, ezért biztosítaniuk kellett a folyamatos jelenlétüket a térségben azzal, hogy 1763-ban létrehozták a politikai rezidensi tisztséget, amelynek a székhelyét a perzsiai Busehrbe helyezték.⁹⁰ Indiába a Perzsa-öböl mentén vezetett az út, így ez a terület felértékelődött a számukra. Két legfontosabb céljuk egyrészt az arab kalóztevékenység elfojtásán keresztül fenntartani a tengeri békét, másrészt megakadályozni, hogy más rivális európai nagyhatalom megvethesse a lábát a térségben. A cél elérése érdekében kétoldalú szerződésekkel kényszerítették a part menti sejkségeket a kalóztevékenység beszüntetésére, a tengeri béke betartására,⁹¹ aminek érvényesítésére a haditengerészetük bevetésétől vagy a sejkek elmozdításától sem riadtak vissza.

1820-ban az ománi sejkséget kényszerítették békeszerződés aláírására, amivel az indiai kormányzáság felhatalmazást kapott az Perzsa-öböl vizeinek rendfenntartására. Elméletileg ez a jog a kalózkodás visszaszorítására korlátozódott, gyakorlatilag azonban minden politikai tevékenységre alkalmazták. 1835-ben a tengeri fegyverszünetet a Kalóz-öböl sejkségei is aláírták. Ezekkel a megállapodásokkal jöttek létre az ún. szerződéses államok, amelyek Nagy-

⁸⁷ Ahmad Mustafa Abu Hakima: *History of Eastern Arabia 1750–1800. The Rise and Development of Bahrain and Kuwait*. Khayats, Beirut, 1965. 125–165.

⁸⁸ J. G. Lorimer: *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*. Superintendent Government Printing, Calcutta, 1915. 138.

⁸⁹ J. B. Kelly: *The British Position in the Persian Gulf. The World Today*, 20. évf. (1964), 6. sz. 238–249.

⁹⁰ Lorimer: *Gazetteer...* i. m. 138.

⁹¹ Charles Umpherston Aitchison (szerk.): *A Collection of Treaties, Engagements, and Sanads Relating to India and Neighbouring Countries*. O. T. Cutter, Military Orphan Press, Calcutta, 1865. 208–225.

Britanniát a térség egyeduralkodó nagyhatalmává tették. Azonban a britek a part menti sejkéseken túl Belső-Arábia ügyiben már nem voltak érdekeltek. Mivel a vahhábiták ugyanerre a területre akarták kiterjeszteni a befolyásukat, hamar szembekerültek velük, akik azzal vádolták őket, hogy kalózkodásra buzdítják Szardzsza és Rász-el-Hajma kikötővárosok vezetőit, és hogy megpróbálják Maszkat függetlenségét megdőnteni, aminek a szabadsága felett a britek örködtek. 1809-ben az indiai kormányzat expedíciót indított a Kalóz-partra, hogy megsemmisítse Szardzsza emírség uralkodójának, el-Káziminak a flottáját, és minden lehetséges segítséget megadjon Maszkat szultánjának, hogy megvédje Ománt az unitárius hódítástól. 1810-ben az Ománi-öböl partján fekvő Sinászban harcoltak egymással azért az erődért, amit előzetesen el-Kázimi foglalt el a vahhábiták segítségével. A hadjárat végén a britek levelet intéztek Szaúdhhoz, amelyben követelték, hogy fékezze meg a befolyása alatt álló sejkeket a kalózkodástól. Az emír azt üzenté vissza, hogy keresztényekkel nem tárgyal.⁹² Ebben az időszakban még háromszor kerültek hadiállapotba egymással.

A 19. század első felében érte el az első szaúdi állam a legnagyobb kiterjedését, északon Damaszkusz és Bagdad határolta, délen Jemen, Hadramaut, a Vörös-tenger és a Perzsa-öböl menti államok. Továbbá uralma alatt állt Mekka és Medina. A szaúdi–vahhábita szövetség kezdetétől számított hatvan év alatt egyesítették Arábia nagy részét, ami az első muszlim hódítók eredményeire emlékeztetett. Azonban ezt a nagyméretű terjeszkedést és a hozzákapcsolódó hatalmat – azzal együtt, hogy az unitáriusok megfosztották a szultánt Mekka és Medina felügyeletétől – Konstantinápoly nem tűrhette tovább. A Szaúdok fenyegetése egyre veszélyesebbnek tűnt és azt az érzetet keltette, hogy nem fognak megállni Hidzsáz határainál, hanem folytatják tovább a dzsihád nevében a fosztogató hadjárataikat a szíriai és iraki területek felé. Ezért II. Mahmud (1808–1839) utasította az egyiptomi kormányzót, Mohamed Alit, hogy űzze ki az eretnek bitorlókat Hidzsázból.⁹³

Az első megtorló expedíciót 1812-ben indította meg Mohamed Ali fia, Tusún. Októberben az egyiptomi haderő meghódította Medinát és több mint 1500 vahhábita harcost hányt kardélre, ami váratlanul érte az unitáriusokat. A következő három hónapban elesett Mekka, Dzsidda és Táif, aminek következtében tíz év után először újraindulhattak a zarándokutak a szent városok irányába. Ugyanakkor sem Mohamed Ali, sem a Porta nem volt megelégedve azzal, hogy csupán Hidzsáz területéről szorították vissza a vahhábitákat, ezért 1813-ban az egyiptomi kormányzó személyesen vezetett hadjáratot ellenük. A Táif mellett elterülő Bísza városában vívott csatában, 1815 januárjában a vahhábiták döntő vereséget

⁹² Goldberg: *The Foreign Policy...* i. m. 13.

⁹³ Bayly Winder: *Saudi Arabia in the Nineteenth century.* i. m. 16–50.; Lorimer: *Gazetteer...* i. m. 190–207.

szenvedtek, miközben több mint 5000 katonát vesztek. Közvetlen az ütközet után Mohamed Ali levelet írt az új uralkodónak Abdalláh ibn Szaúdnak (1814–1818), melyben megadásra szólította fel. Így 1815 májusában megkötötték a szaúdi–egyiptomi megállapodást, amelyben az előbbiek lemondtak a szent városokról és elismerték a szultán fennhatóságát. A Porta azonban továbbra sem volt megelégedve a békeszerződéssel és 1816-ban utasította Mohamed Alit, hogy indítson újabb hadjáratot, amelyet a másik fia, Ibráhim pasa vezetett. 1817 végére Arábia középső része, egész Kászim tartomány az egyiptomiak kezére került, 1818 márciusában pedig elérték a Szaúdok központját, Dariját. A védők közel hat hónapon át tartó küzdelem után adták meg magukat, amivel egyidejűleg a szaúdi–vahhábita szövetségen alapuló államiság is megszűnt létezni. Abdalláhot, az első állam utolsó uralkodóját Konstantinápolyba hurcolták és lefejezték. Annak érdekében pedig, hogy a Porta véget vessen egyszer s mindenkorra az unitárius fenyegetésnek, Dariját a földig rombolták és Nedzsd minden erődítményét megsemmisítették. A Szaúd-családot Egyiptomba száműzték és börtönbe vetették. Nyolc évvel azután, ahogy az első államuk elérte hatalmának és kiterjedésének zenitjét, úgy tűnt, hogy visszavonhatatlanul szét is hullott.

Ez a hirtelen és gyorsan jött vereségsorozat annak volt köszönhető, hogy a vahhábita állam túl messzire terjeszkedett saját centrumától ahhoz, hogy sikeresen meg tudja védeni önmagát egy szervezett külső támadástól. St. John Philby azt állította, hogy a birodalom „túljutott a tényleges hódításainak lehetséges határain”, és nem tudta „összetartani hatalmas domíniumait”.⁹⁴ Más történész úgy érvelt, hogy a vahhábita–szaúdi szövetség sikere egyben a bukása is volt, mert az unitárius doktrína terjesztésének nem voltak határai, másrészt az eredeti hit háttérbe szorult és helyette az uralkodni vágyás, az idegengyűlölet és saját hatalmuk növelése került a középpontba. Jacob Goldberg szerint viszont ezek a magyarázatok nem mutatnak rá a szaúdi állam pusztulását okozó döntő okra, ami az oszmán tényező volt. A Porta parancsba adta az első szaúdi állam megsemmisítését, noha eleinte még tolerálta a szaúdi kontroll kiterjesztését egész Közép-, Kelet- és Délkelet-Arábiára, végig az Indiai-óceán partjáig.⁹⁵ Másrészt a vahhábiták soha nem érvényesítették a Nedzsdtól északra fekvő területek felett azt a fajta ellenőrzést, amelyet Közép- és Kelet-Arábiában kiépítettek. Ezek a területek ugyan állandó félelemben éltek tőlük, mégsem álltak közvetlenül az uralmuk alatt. Továbbá nem önmagában az államuk nagysága tette őket képtelenné a védekezésre a betolakodók ellen, ugyanis az oszmán reakciót nem a kiterjedt keleti és déli hódítások váltották ki, sem pedig az északi fosztogatások, hanem a szent városok elfoglalása, amivel megfosztották a szultánt a

⁹⁴ Goldberg: *The Foreign Policy...* i. m. 15.

⁹⁵ Uo. 16–17.

kalifa és Mohamed próféta utódjának címétől, veszélyeztetve ezzel a muszlim világ vallási vezetőjének legitimációját.

Államiságuk megszűnésének két fő oka volt és mindkettő abból a politikai magatartásból származott, ahogy a külügyeiket kezelték. Először is a Szaúdok nem vették észre, hogy amikor Közép-Arábia határait túllépték, megszűnt a korlátlan terjeszkedési lehetőségük. A létező politikai realitások figyelembevételének nem volt helye a korai unitárius hittérítő tevékenységben. Minden meghódítható területre egyforma célként tekintettek, ahelyett, hogy különbséget tettek volna azok között, amelyeket nem tartott számon egy külső hatalom sem és azok között, amelyek meghódításával már mások érdekszféráit sértették. Ennek eredményeként a korlátlan, válogatás nélküli terjeszkedés politikájába kezdtek. A második ok az volt, hogy nem tudták mozgósítani egy ellenérdekelt, külső hatalom segítségét a hódítók elrettentése és saját védelmük érdekében, ami a politikai realitásokat figyelmen kívül hagyó politikájuk másik következménye volt. Nem számítottak arra, hogy azzal az agresszív politikával, amelyet a Portával szemben folytattak, egy napon egy másik nagyhatalom támogatására szorulhatnak. Ugyan tisztában voltak a britek egyre növekvő érdeklődésével a Perzsa-öböl partvidéke iránt, de nem próbáltak velük szövetséget kötni, vagy összehangolni tevékenységüket a brit érdekekkel Mohamed Ali ellen. Utóbbi egyiptomi regnálását, hatalmának, hadseregének francia segítséggel történő folyamatos erősödését nem nézték jó szemmel az angolok, hiszen mindez veszélyeztette a Földközi-tenger keleti medencéjének az erőegyensúlyát és ezzel együtt az Indiába vezető tengeri utat is. Tehát találhattak volna a szaúdiak közös nevezőt Londonnal, ha kellő körültekintéssel uralkodtak volna Arábiában. Ehelyett a Perzsa-öböl menti folyamatos razziaikkal elidegenítették a briteket, akik ennek következtében üdvözölték Konstantinápoly hadjáratát.

Ennek megfelelően az indiai kormányzat Sadlier kapitányt azzal az utasítással küldte Ibráhim pasához, hogy egyeztessen vele a vahhábita hatalom teljes felszámolásáról.⁹⁶ Tudatnia kellett, hogy az angol haditengerészet kész segítséget nyújtani annak érdekében, hogy az expedíció műveleteit megkönnyítsék. Így ahelyett, hogy a vahhábiták kijátszották volna az egyik nagyhatalom területi érdekeit a másik ellen, mindkettőt maguk ellen fordították óvatlan politikájukkal. Ezenkívül a Szaúdok soha nem próbálták felmérni ellenségeik erejét vagy megbecsülni terjeszkedésük következményeit. Amikor pedig rájöttek, hogy gyengébbek, mint az egyiptomi megszállók, és hajlandóak voltak elismerni a Porta szuverenitását, már késő volt,

⁹⁶ J. A. Saldanha: *Précis of Correspondence Regarding the Affairs of the Persian Gulf 1801–1853*. Office of the Superintendent of Government Printing, Calcutta, 1906. 93; Goldberg: *The Foreign Policy...* i. m. 16.; Lorimer: *Gazetteer...* i. m. 949.

mert addigra már Konstantinápoly eldöntötte, hogy véget vet az uralmuknak. Ha a Szaúdok nem foglalták volna el Hidzsázt, nem fenyegették volna Damaszkusz és Bagdad biztonságát, hatalmas államuk, amely magában foglalta Közép-, Kelet- és Délkelet-Arábiát, fennmaradhatott volna.

A második szaúdi állam

Az egyiptomi jelenlét Nedzsben rövid életűnek bizonyult, mert Mohamed Ali hamar rájött, hogy az arábiai területek teljes megszállása nem fenntartható. 1819 júniusában Ibráhim kivonult el-Haszából és a banu-Hálid sejkjeit bízta meg az oszmán kormányzat képviselével. Novemberben Ibráhim pasa az egyiptomi erők nagy részével távozott Arábiából, és csak kisebb különítményeket hagyott Kászimban, Darijában és Rijádban. Az egyiptomi hadsereg távozása ismét bebizonyította, hogy Közép-Arábia meghódítása egy dolog, a hatékony ellenőrzés fenntartása pedig egészen más. Ugyanakkor mindez lehetőséget biztosított a Szaúdoknak, hogy újra megerősítsék korábbi uralmukat és feltámasszák a vahhábita térítő hadjáratokat.

A második szaúdi állam alapítója az első uralkodó, Mohamed ibn Szaúd unokája, Turki ibn Abdalláh (1824–1834) volt.⁹⁷ Turki elődei példáját követve először a nedzsi pozíció megerősítésére törekedett, így Rijádot tette az új állam központjává. Ezután újból megerősítette az unitárius pozíciókat Kelet-Arábiában, 1830-ban visszaszerezte Haszát, ami újabb lendületet adott a további terjeszkedéshez Bahrein, Katar és Omán felé. Mindezek előkészítéséhez felvette a kapcsolatot a bombayi kormányzóval az Öböl menti Adzsmán törzs emírjén keresztül. Megüzente, hogy megújítaná azt a szerződést, amit még Szaúd imámmal kötöttek. Azonban a britek nem találták a bombayi kormányzóság archívumában a megállapodást, ezért semleges, kitérő választ adtak.⁹⁸

A Szaúdok figyelmét először Bahrein keltette fel, amelynek az uralkodója – félve a támadásuktól – 1831-ben beleegyezett abba, hogy a sziget épségének megőrzéséért éves adót fizet. 1832-ben az ománi partok ellen indítottak támadást és 1833-ra sikeresen visszaszerezték Bureimi létfontosságú oázisát. Maszkat uralkodója is az éves adót választotta és kötelezte magát az évi 5000 Mária Terézia-ezüsttallér⁹⁹ megfizetésére. 1833 végére szinte az egész Perzsa-öböl

⁹⁷ Vassiliev: *The History...* i. m. 174–192.; Bayly Winder: *Saudi Arabia in the Nineteenth Century*. i. m. 50–60.

⁹⁸ Lorimer: *Gazetteer...* i. m. 1096.

⁹⁹ A Mária Terézia-tallér vagy röviden M.T. a Habsburg Birodalom pénzneme volt, amit széles körben használtak a világkereskedelemben is és egészen a 20. század elejéig kedvenc érme maradt Arábia egyes részein. Adrian E. Tschoegl: Maria Theresa's Thaler: A Case of International Money. *Eastern Economic Journal*, 27. évf., (2001), 4.

társége a Szaúdok adófizetőjévé vált, de ez a siker kérészetűnek bizonyult, mert Bahrein emíre végül megtagadta a fizetést. 1825-ben Sardzsza vezetője a britektől kért segítséget, amit 1831-ben újra megismételt, de mindkét esetben elutasító választ kapott. A szaúdiak szinte szabadon garázdálkodhattak az öbölben, mert az indiai kormányzó csak kimondottan tengeri kalózkodás esetén volt hajlandó beavatkozni. 1834-ben még azt is hagyták volna, hogy Maszkat szaúdi kézre kerüljön, mert a vahnábiták semmi jelét nem adták kalóztevékenységnek.

1834 tavaszán Turkit meggyilkolták. Fia, Feiszal (1834–1838, 1843–1865) követte a trónon, aki eleinte nem tudta érvényesíteni hatalmát sem Nedzsdben, sem Haszában, ezért csak 1836-ban tudott volna támadást indítani Bahrein ellen, Maszkat szultánjának támogatását kérve, aki viszont a segítségét a brit kormány beleegyezésétől tette függővé. Ennek következtében a támadás kudarcba fulladt. Mielőtt Feiszalnak újabb lehetősége lett volna a tengerpartra összpontosítani a figyelmét, nyugat felől ismét megjelent Mohamed Ali, aki időközben fokozatosan megerősítette a regionális hatalmát.¹⁰⁰ A Szaúdok feletti 1818-as győzelmével és a szent városok visszaszerzésével nagy presztízst szerzett magának az iszlám világban. 1833-ban az Egyiptom és a Porta belháborúját lezáró kütahjai békében II. Mahmud, kelletlenül ugyan, de átengedte neki Szíriát és Kilikiát, azaz az Adana környékén lévő kisörmény területet, aminek fejében Alinak továbbra is el kellett ismernie az Oszmán Birodalom formális fennhatóságát. Az alkirály ezt követően Bagdadra vetett szemet. Azonban ahhoz, hogy ezt megszerezze, vissza kellett szorítania a Szaúdot és újra meg kellett hódítania Nedzsdet, aminek első lépéseként 1835-ben kinevezett egy bahreini kereskedőt vámfelügyelőnek a szaúdi Katíf kikötőjébe. Feiszal viszont nem volt hajlandó elfogadni az egyiptomi jelöltet és távozásra kényszerítette, majd tovább feszítve a húrt visszautasította Mohamed Ali kérését, hogy segítsen a Vörös-tenger partján Hidzsáz és Jemen között elterülő tartomány, Aszír elleni hadjáratban. Tekintettel a húsz évvel korábbi traumatikus szaúdi tapasztalatokra az egyiptomi haderővel kapcsolatban, Feiszaltól elvárható lett volna, hogy készségesebb legyen az alkirályal, aki válaszképp eltávolította őt és helyébe az engedelmesebb, Kairóban raboskodó Háled ibn Szaúdot tette meg uralkodónak. Amikor Feiszal üzenetet küldött Alinak és biztosította engedelmességéről és hűségéről, már késő volt.

Az egész ügy emlékeztetett az előző szaúdi–egyiptomi konfrontációra, amikor az előbbiek elmulasztották felmérni a saját és az ellenfelük ereje közötti különbséget. Feiszal

sz. 443–462.; Shepard Pond: The Maria Theresa Thaler: A Famous Trade Coin. *Bulletin of the Business Historical Society*, 15. évf. (2001), 2. sz. 26–31.

¹⁰⁰ J. B. Kelly: Mehemet Ali's Expedition to the Persian Gulf 1837–1840. 1. rész. *Middle Eastern Studies*, 1. évf. (1965), 4. sz. 350–381.; J. B. Kelly: Mehemet Ali's Expedition to the Persian Gulf 1837–1840. 2. rész. *Middle Eastern Studies*, 2. évf., (1965), 1. sz. 31–65.; Lorimer: *Gazetteer*: i. m... 1099–1104.

ebben az esetben is későn vonta le a kellő következtetést, hogy túlságosan gyenge az ellenségéhez képest, így jobb lett volna, ha együttműködik. Az 1837-es egyiptomi expedíció során Mohamed Ali elfoglalta Kászim tartományt és Rijádot. 1838-ban el-Hardzs területén Feiszal döntő vereséget szenvedett és egyiptomi fogságba került. Feiszal ugyanazt a meggondolatlan taktikai hibát követte el, mint elődei, az ellenséges hatalom fenyegetésével szemben meg sem fontolta annak lehetőségét, hogy egy másik hatalomhoz közeledjen, annak érdekében, hogy ellensúlyozza a másikat. Még csak eszébe sem jutott, hogy Nagy-Britanniát, a Perzsa-öböl uralkodó hatalmát sérthetik Mohamed Ali arábiai és bagdadi tervei és ezért együttműködhet vele az egyiptomi kísérlet megghiúsításában. Ez azért is különösen érthetetlen, mert ha időben felismeri, hogy Mohamed Ali mindkettőjük térségbeli pozícióját veszélyezteti, vagyis azonosak az érdekeik, akár szövetségre is léphettek volna, amivel elkerülhető lett volna a második szaúdi állam bukása. Londont komolyan riasztotta Mohamed Ali kísérlete, hogy kiterjessze hatalmát olyan távoli régiókra, mint Bagdad, amivel nemcsak a Földközi-tenger keleti medencéjét, de a Perzsa-öböl térségét is veszélyeztette volna. Palmerston külügyminiszter utasította a kairói brit főkonzult, hogy figyelmeztesse Mohamed Alit: London nem fogja közömbösen nézni a Perzsa-öböl menti tevékenységét.¹⁰¹ Felmérve az erőviszonyokat, az egyiptomi kormányzó végül felhagyott a mezopotámiai terveivel és visszahívta a hadseregét.

Az 1838-as egyiptomi hódítás a második szaúdi állam első időszakának lezárását jelentette, amely sokkal kisebb területre terjesztette ki a befolyását, mint az első. Rijádban kinevezték Háled ibn Szaúdot emírnek, aki az egyiptomi alkirály bábjaként kormányozta a területet, folyamatosan veszélyeztetve az Öböl menti sejkségeket. A helyzet akkor sem javult, mikor utódja, Abdalláh ibn Thunai (1842–1843) került hatalomra, amire válaszul a part menti uralkodók a britekhez fordultak védelemért.

1843-ban Feiszal megszökött Egyiptomból, visszatért Rijádba, visszaszerezte a trónt és kezdetét vette a második szaúdi állam történetének aranykora.¹⁰² Újra megerősítette hatalmát Bahrein, Katar, a Szerződéses Part és Észak-Omán felett. Egy hónappal a megérkezése után Feiszal tájékoztatta a brit szövetségben álló sejkségeket, hogy helyettest küld a régióba. Az uralkodók megijedtek attól, hogy ismét visszatérhet a szaúdi befolyás, ezért újra a britekhez fordultak segítségért, hogy közösen űzzék ki a betolakodókat. De az indiai kormányzat továbbra

¹⁰¹ R. Garnett – Lord Palmerston: A Letter by Lord Palmerston on the Egyptian Question of 1840. *English Historical Review*, 18. évf., (1903), 69. sz. 125–130.

¹⁰² Bayly Winder: *Saudi Arabia in the Nineteenth Century*. i. m. 149–229.; Lorimer: *Gazetteer...* i. m. 1109–1120.

is azt válaszolta, hogy nem kívánnak Belső-Arábia ügyeibe avatkozni, csak annyira, amennyire a part menti béke fenntartásához szükséges. Igaz, 1845 elején, amikor a visszavonuló szaúdiak Ománban atrocitásokat követtek el, a britek közbeléptek, s figyelmeztették őket, hogy tartózkodjanak az Omán elleni további támadásoktól. Azonban a sejkiségekre nehezedő szaúdi nyomás továbbra sem enyhült, így a maszkati szultán beleegyezett, hogy évi 5000 Mária Terézia-tallért fizet Rijádnak. 1853-ban Ománt is adófizetésre kötelezték és tovább folytatták inváziójukat az Ománi-öböl partján fekvő el-Bátna régió felé, ahol a britek sikeresen visszaverték őket.

A Bahreinre vonatkozó szaúdi tervek még komolyabb összecsapást eredményeztek az angolokkal. 1845 és 1847 között, több szaúdi kísérletet követően a bahreini uralkodó meggyengült a folyamatos támadások miatt és beleegyezett, hogy évi 4000 Mária Terézia-ezüstöt fizet. De 1850-re ismét feszültté vált közöttük a viszony, így Feiszal egy nagyobb haderővel tért vissza a katari támaszpontjára. A brit rezidens figyelmeztette őt, hogy London nem ismeri el hatalmát Bahrein és a többi Öböl menti sejkiség felett. Egy brit hadihajó megjelenésével adtak további nyomatékot a figyelmeztetésüknek, ezért a szaúdi uralkodó visszavonta a csapatait, Bahrein pedig beleegyezett, hogy 4000 ezüztallért fizet neki. Viszont három évvel később újra megtagadta a fizetést, azzal vádolva Feiszalt, hogy a sejk családjának rivális tagját támogatva próbálta megszerezni a városállamot. A vahhábita emír ismét hadjáratot indított a sziget ellen, de az angolok újra felléptek. Feiszal tiltakozásképp 1854 szeptemberében megjelent a brit rezidensnél és nemtetszését fejezte ki az angol intervenció ellen, azzal érvelve, hogy nem érti, London miért ellenzi betöréseit Bahreinbe, mikor hosszú idő óta fennáll köztük a megállapodás, amelynek értelmében az Omántól Kuvaitig tartó terület szaúdi territórium, s felette a britek nem gyakorolhatnak semmilyen befolyást. A politikai rezidens tisztázta Feiszallal, hogy Nagy-Britannia nem ismer el semmilyen autoritást a Perzsa-öböl államai felett, amelyekkel független államokként kötöttek szerződéseket.¹⁰³ Kiemelte, hogy Bahreint is független sejkiségnek tekintik, amelyet London hajlandó megvédeni minden támadóval szemben. Feiszal nem adta fel és kijelentette, hogy minden arab uralkodójának tartja magát, ami oda vezetett, hogy Jones kapitány, a brit politikai rezidens tájékoztatta felettesét, hogy Feiszal kizárólagos uralomra törekszik a térségben.

1859-ben ismét megtámadta Bahreint, figyelmen kívül hagyva a rezidens figyelmeztetését és az ott állomásozó brit korvetet, mire az angolok azonnal egy századot küldtek Dammám megfenyegetésére, így a szaúdi kísérlet megint összeomlott. Nyilvánvaló,

¹⁰³ Goldberg: *The Foreign Policy...* i. m. 22.

hogy a brit éberség nélkül Feiszal ezzel a hadjáratával Hasza tartományhoz csatolta volna Bahreint.

1865 februárjában Lewis Pelly ezredes, brit rezidens az indiai kormányzat megbízásából Rijádba utazott.¹⁰⁴ A látogatás célja az volt, hogy békét kössenek Feiszállal, és világossá tegyék számára a brit befolyást a sejkiségek felett. A megbeszélések során Feiszal biztosította a briteket, hogy hajlandó együttműködni a kalózkodás felszámolásában, de továbbra is tartotta magát ahhoz, hogy Arábia az araboké, és a Kuvaittól a Rász-el-Hadd földfokig tartó terület az ő fennhatósága alá tartozik, beleértve a délkeleti Arab-tenger menti partszakaszt is. Pelly úgy írta le Feiszált, mint egy vak és gyenge öregembert, akit szigorú vahhábita vallásosság fűt, és akit mélyesen zavar, hogy a közelében egy hitetlen nagyhatalom képviselője tartózkodik. Pelly látogatásának csekély politikai haszna volt, ami nem tudott enyhíteni a vahhábita ellenségességen, így a britek megerősítették őrségüket az Öböl mentén. Öt hónappal később a szaúdiak újra összecsaptak az angol haderővel.

1865-ben Ománban felkelés tört ki a szultán ellen, amit Feiszal igyekezett a maga javára fordítani. Sereget küldött Bureimibe, hogy megtámadja az észak-ománi területeket. Kirabolták Sur tengerparti városát, megölték egy brit indiai képviselőt és egy másikat megsebesítettek. A britek haladéktalanul jóvátételt követeltek, mire Rijád szavatolta, hogy a Surban elfogott angolokat szabadon engedik és kárpótolják őket. De az indiai kormány már elhatározta, hogy határozottabb és erőteljesebb politikát folytat a Szaúdokkal szemben. Felbátorították a maszkati szultánt, hogy álljon ellent a szaúdi követeléseknek, amihez pénzt, muníciót, és ha szükséges, haditengerészeti támogatást is adnak. Ezzel egyidejűleg tájékoztatták Rijádot, hogy a maszkati szultán a brit kormány barátja és szövetségese, és nem nézik tétlenül az Omán elleni agressziót. Az angol elszántságon felbátorodva a maszkati szultán és a szerződéses államok sejkjei blokád alá vonták a szaúdi kikötővárosokat, Katíft és Ukairt. Decemberben egy brit hadihajó ágyúkat és lőszert szállított Ománba. Ugyanekkor egy szaúdi haderő megtámadta Batna tengerparti várost és az ott tartózkodó brit indiai kereskedőket a tengerbe hajtották, ahol az egyik megfulladt. 1866 januárjában Pelly ezredes levelet küldött Rijádba bocsánatkérést és biztosítékot követelve, hogy a későbbiekben nem fognak hasonló atrocitásokat elkövetni és kártérítésként 27 ezer Mária Terézia-tallért kért. Továbbá megjegyezte, ha 17 napon belül nem érkezik válasz, lerombolják a szaúdi tengeri erődket.

Míneközben Feiszal meghalt Rijádban és fia, Abdalláh (1866–1870, 1875–1889) követte a trónon, aki nem válaszolt. Így a határidő lejártával a britek hadihajót küldtek Katíftba,

¹⁰⁴ Lewis Pelly: A Visit to the Wahabee Capital, Central Arabia. *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 35. évf., (1865), 169–191.

lerombolták a sziget Abu-Lif nevű erődjét, szétlőtték a kikötőben álló hajókat, de nem sikerült megsemmisíteniük a dammámi erődítményt. Végül februárban kapta meg Pelly a választ, hogy Abdalláh hajlandó tárgyalni. Küldöttsége 1866. április 21-én érkezett a perzsi Busehrbe, de nem sikerült megállapodniuk. Abdalláh nem ismerte el a brit szupremáciát a Perzsa-öböl felett.

Abdalláh ibn Feiszal pozíciója a kezdetektől nagyon bizonytalan volt Rijádban. A testvérbátyja 1870-ben felkelést szervezett ellene, a trónbitorló Szaúd ibn Feiszal elleni küzdelemben pedig a bagdadi oszmán vilajet kormányzójától kért segítséget. Az oszmánok, akik 1871 előtt alig gyakoroltak hatékony ellenőrzést vagy joghatóságot Közép-Arábiában, leplezetlen ujjongással fogadták Abdalláh kérését. Mindeközben a Porta az 1860-as évek végére erőteljes terjeszkedési és konszolidációs politikába kezdett a birodalom arab nyelvű tartományaiban. Abdalláh javaslata ezért egyedülálló lehetőséget biztosított az oszmánoknak, hogy kiterjessék az ellenőrzésüket Közép-Arábiára, a törvényes uralkodó kifejezett kérésére támaszkodva, akinek hatalmát vissza kellett volna állítani. 1871 júliusában Bagdadból egy oszmán expedíció megszállta el-Haszát, de nem tudott átjutni a sivatagon, hogy bevegye Rijádot is. Amikor Abdalláh rájött, hogy az oszmánoknak aligha céljuk visszaállítani a hatalmát, már késő volt. Novemberben Midhat pasa, a bagdadi kormányzó bejelentette, hogy a szaúdi hatalom Nedzsdben véget ért és az oszmánok veszik át a térség irányítását. Hasza oszmán megszállása súlyosan meggyengítette a szaúdi állam pozícióját, mert elveszítette mindazokat az észak- és délkelet-arábiai területeket, amelyek Feiszal 1865-ös halálával bizonytalanokká váltak. Másrészt azzal, hogy az oszmánok kisöpörték a Szaúdokat a tengerparti sávból, erőteljes befolyást szereztek Nedzsd felett és az összes Közép-Arábiába vezető utat is ellenőrzésük alá vonták. A fennálló kritikus helyzet ellenére sem tudott Abdalláh és Szaúd ibn Feiszal békét kötni egymással, hanem kicsinyes törzsi vitákkal morzszolták fel erejüket. Szaúd végső elkeseredésében a briteket hívta segítségül az oszmán agresszió ellen, mondván a törökök Hasza elfoglalásával megsértették a tengeri békét őrző tradicionális brit politikát, amely igyekezett minden idegen hatalom partraszállását megakadályozni. De, tekintettel az Öböl menti szaúdi magatartásra és azokra a kellemetlenségekre, amelyeket az angol hatóságoknak okoztak, Nagy-Britannia nem volt érdekelt a támogatásukban és nem nyújtott segítséget.

Mindeközben jelentős változások történtek Nedzsd északi részén, Dzsebel-Sammar területén.¹⁰⁵ A körzet 1835-től került a Rasíd család birtokába, amikor Abdalláh ibn Rasíd

¹⁰⁵ Vassiliev: *The History...* i. m. 192–210.; Lorimer: *Gazetteer...* i. m. 1128–1144.; Bayly Winder: *Saudi Arabia in the Nineteenth Century...* i. m. 262–279.

elfoglalta a fővárost, Háilt. Minderről értesítette az uralkodót, Feiszalt, megerősítette, hogy elfogadja a szaúdi fennhatóságot és üdvözölte a vahhábita kádit. Így lett Abdalláh a Rasíd-dinasztia megalapítója, amely egészen az 1870-es évekig hűségesen szolgálta a Szaúdot, mígnem a 19. század végén függetlenné vált. Hasza oszmán megszállása után, a Porta 1872-ben nevezte ki Mohamed ibn Rasídot Dzsebel-Sammar kormányzójává. A Szaúdok hatalma a meghódított és a központi területeken az 1870-es évektől kezdődően folyamatosan csökkent, a belső viszályok és rivalizálások pedig még inkább felgyorsították a hanyatlásukat, ezt tovább mélyítette a tengerparti Hasza tartomány elvesztése, és egy új, felemelkedő félben lévő dinasztia térnyerése. A Rasídok – kihasználva a Szaúdok gyengeségét – 1877-ben nyíltan vitatni kezdték az utóbbiak autoritását és az elkövetkező hét évben megkezdődött köztük a versengés Nedzsd birtoklásáért. 1887-ben Ibn Rasíd elfoglalta Rijádot, 1891-ben pedig döntő vereséget mért Abdalláh ibn Feiszalra. Nedzsd és Rijád elfoglalásával és a Szaúdok száműzetésével véget ért a második államuk története is.

Ellentétben az első szaúdi állammal, amit egy külső erő semmisített meg, a második a belső széthúzás miatt bukott el. Mindazonáltal a külkapcsolatokban megjelenő magatartási minta, különösen Nagy-Britanniával szemben, megmutatta, hogy az első szaúdi államot jellemző hiányosságok a másodikban is fennmaradtak. A Perzsa-öböl eseményeit követve a Szaúdoknak jó néhány tényezőt kellett volna figyelembe venniük. Először is azt, hogy Nagy-Britannia volt a térség vezető hatalma, amelynek legfontosabb törekvése a tengeri béke fenntartása volt. Tekintettel az egyértelmű angol fölényre, a Szaúdoknak törekedniük kellett volna arra, hogy összehangolják a terveiket a brit érdekekkel, vagy legalábbis ne konfrontálódjanak velük. Turki és Feiszal nem volt hajlandó levonni a szükséges következtetéseket. 1837-ben Feiszal nem törekedett arra, hogy kiegyezzen Mohamed Alival, pedig az egyiptomi katonai túlerő már két évtizeddel azelőtt bebizonyosodott. A folyamatos kitettségük az egyiptomi és az oszmán fenyegetésnek, amely 1838-ban és 1871-ben csúcsosodott ki, további okot szolgáltatott volna arra, hogy próbáljanak jó viszonyt fenntartani Nagy-Britanniával. Ehelyett a szaúdi öbölpolitika az egész korszakban szemben állt Londonnal. A part menti brit jelenlét eleinte nem akadályozta a politikájuk irányát és nem korlátozta vagy módosította az ambícióikat sem. Sőt, a második állam uralkodói sem számoltak a brit tényezővel, mintegy ellenpontot képezve a többi nagyhatalommal szemben, annak ellenére sem, hogy már 1819-ben a Rász-el-Haima elleni brit expedíció során megtapasztalhatták a vahhábiták az angol haditengerészet technikai fölényét és erejét. Pedig Nagy-Britannia arra törekedett, hogy a Perzsa-öböl minden uralkodójával kapcsolatba kerüljön és beolvassza őket a szerződéses államok rendszerébe, így nagy valószínűséggel felkarolta volna a Szaúdot is,

mivel jelentős tengerparti résznek voltak az uralkodói – állítja Jacob Goldberg. Pelly politikai rezidens Rijádban tett látogatása részben alátámasztja London azon vágyát, hogy megegyezésre jusson Faiszallal, de ez a gesztus nem a Szaúdoknak szólt elsősorban, hanem inkább a part menti sejkiségek békéjének. Goldberg szerint, ha a Szaúdok a brit érdekeknek megfelelően cselekedtek volna és 1865-ben kedvezően reagálnak Pellyre, hat évvel később Nagy-Britannia támogathatta volna őket el-Hasza oszmán megszállásának megakadályozásában. Számomra viszont kérdéses, hogy London szembe mert volna-e kerülni szövetségesével, a Portával egy számára olyan marginális kérdésben, mint Arábia. Ahogy elődei, Feiszal sem értette a brit politika természetét, amit tovább igazoltak 1848-ban és 1850-ben Nagy-Britanniához intézett alkalmi kérései, hogy támogassák a szaúdi uralom Ománra és Bahreinre való kiterjesztését.

A második szaúdi állam külpolitikájának egyetlen észrevehető változása a szaúdi–oszmán kapcsolatok összefüggésében történt. Az, hogy tartózkodtak a szíriai, az iraki portyázástól vagy Hidzsáz újbóli elfoglalásától – bár kétségtelen, hogy ez nem lehetett tudatos politikai magatartás –, leginkább katonai teljesítőképességük gyengeségének tulajdonítható. Ezt igazolja, hogy még a Feiszal alatti virágkorban is a nedzsdi, kászimi, sammari és haszai területek központi ellenőrzése sem volt olyan szilárd, mint a korábbi korszakban és a szaúdi uralkodók helyzete a meghódított területek felett bizonytalan maradt. Ilyen körülmények között a Szaúdok túlságosan el voltak foglalva a nedzsdi és a part menti nehézségekkel ahhoz, hogy Hidzsáz irányába történő terjeszkedésre gondoljanak. Mindkét szaúdi állam külpolitikájának közös nevezője abban rejlik, hogy nem vették figyelembe a meglévő politikai realitásokat. Vagyis mindkét állam olyan politikát folytatott, amely teljesen, vagy még inkább homlokegyenest ellentétes a reálpolitika fogalmával.

A Szaúdok kuvaiti száműzetése, Ibn Szaúd tanulóévei Kuvaitban

1891-ben Mohamed ibn Abdalláh ar-Rasíd kiutasította a Szaúd családot Rijádból, amit kétévnyi vándorlás követett a Perzsa-öböl keleti partja és a Rab-el-Háli sivatag mentén. A família végül 1893-ban menedéket kapott Mubárák esz-Szabáh kuvaiti sejtől, annál is inkább, mert ar-Rasíd mindkettőjük közös ellensége volt. A száműzöttek között volt Abder-Rahmán imám fia és Feiszal unokája, a 13 éves Abdel-Azíz, aki kilenc évet töltött el a kuvaiti udvarban, ahol lehetősége nyílt alaposan megfigyelni Mubárák kül- és belpolitikai taktikáját. Főleg, hogy az uralkodó fiaként és tanítványaként tekintett rá, megengedte neki, hogy részt vegyen a törzsi gyűléseken, a külföldi kereskedőkkel, befektetőkkel vagy a nagyhatalmak képviselőivel folytatott tárgyalásain. Így ez az időszak volt a legmeghatározóbb periódus a fiatal Abdel-Azíz ibn Szaúd életében politikai szemléletmódjának, világnézetének és a későbbi stratégiájának kialakulása szempontjából. Ekkor nyílt ki számára a világ, hiszen Kuvait a Perzsa-öböl meghatározó, szinte kozmopolita kereskedelmi központja volt, itt futottak össze India, Perzsia, Irak és az Oszmán Birodalom nagyvárosainak kereskedelmi útvonalai. Pezsgő étellel, Homsz, Damaszkusz, Bagdad, Tripoli, Bászra kereskedőivel, a kávéházakkal, piacokkal és kikötőkkel sokkal liberálisabb szellem uralkodott, mint a zárt, kietlen belső-arábiai területeken, ahol a szigorú vallási előírások határozták meg az életet, és ahová utak hiányában még a századelőn is csak néhány vállalkozó szellemű utazó merészkedett.¹⁰⁶ Ezért érdemes részletesebben is áttekinteni Kuvait státuszát az Oszmán Birodalmon belül, helyzetét a Perzsa-öbölben, Mubárák stratégiáját a nagyhatalmakkal szemben és az 1899-es angol–kuvaiti szerződés megkötésének körülményeit, mert Ibn Szaúd későbbi céljai és külpolitikája tökéletes másolata lesz tanítómesterének. Ő is a kuvaiti megállapodáshoz hasonló szeretne majd kötni a britekkel, aminek eléréséhez több mint tíz év kitartó munkára lesz szüksége. Ugyanazokat a módszereket és eszközöket fogja alkalmazni később az Oszmán Birodalommal, Nagy-Britanniával és az arábiai uralkodókkal szemben, mint amit Kuvaitban látott és megtanult. Továbbá azt is érdemes közelebbről megvizsgálni, hogy a brit diplomácia, az indiai alkirályság, az India Office és a Foreign Office miként viszonyult Kuvaithoz 1897 és 1902 között, mert az angolok későbbi kelet-arábiai politikájában is ugyanez az ambivalencia és következetlenség lesz a jellemző.

Kuvait a Perzsa-öböl északi partja mentén helyezkedik el, közel a határfolyó, a Satt-el-Arab torkolatához, amely Perzsiát választotta el az Oszmán Birodalomtól. Északon a bászrai

¹⁰⁶ Charles Montagu Doughty: *Travels in Arabia Deserta*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010.; Barclay Raunkiaer: *Through Wahhabiland on Camelback*. Routledge and Kegan Paul, London, 1969. 95–119.

vilajet határolta, amelynek közigazgatási szempontból maga a sejkesség is részét képezte.¹⁰⁷ Kuvait volt a Perzsa-öböl északi kapuja, itt futott keresztül az egyetlen szárazföldi út Irakba, amellyel ki lehetett küszöbölni a Satt-el-Arab nehezen hajózható mellékfolyóit. A dán utazó, Raunkiaer úgy vélekedett, hogy az a hatalom, amely Kuvaitot irányítja, az a Satt-el-Arab régióját is uralja. Éppen a századforduló volt az az időszak, amikor a nagyhatalmak számára felértékelődött ez a régió, különösen Nagy-Britannia számára, amelynek nemcsak az Indiába vezető út miatt lett fontos, hanem a folyótorkolathoz közel eső, akkoriban felfedezett perzsiái kőolajforrások miatt is. 1901-ben szerzi meg Anglia az első olajkoncessziót Perzsiában,¹⁰⁸ aminek eredményeként a későbbiekben átáll a széntüzelésű csatahajók helyett az olajtüzelésű kazánokkal felszerelt hadihajók gyártására, miközben gőzerővel zajlott Nagy-Britannia és a Német Császárság közötti flottaépítési verseny.¹⁰⁹ Tehát a térség nem volt elhanyagolható a britek számára, mégis látni fogjuk, hogy nem volt egységes a Foreign Office és az India Office álláspontja a Kuvaittal kapcsolatos kérdésekben.

A tanítómester, Mubárák esz-Szabáh politikája

Mubárák megölette fivérét, Mohamed sejkét túlzott törökbarát politikája miatt, majd átvette a hatalmat.¹¹⁰ Olyan híresztelések is szárnyra keltek, hogy az Öböl menti brit rezidens, F. A. Wilson ezredes, kuvaiti rezidens sugallatára történt mindez, amit utóbbi határozottan tagadott.¹¹¹ Mubárák esz-Szabáh 1896-ban lett Kuvait uralkodója, de a trónra lépésének kétes körülményei miatt regnálásának első időszakát belpolitikai zavargások, katonai összecsapások jellemezték, miközben helyzete az Oszmán Birodalmon belül sem volt teljesen egyértelmű. Legádázabb ellensége a trónkövetelő Juszuf al-Ibráhim, a gazdag gyöngykereskedő volt, aki házassága révén került kapcsolatba Mubárák bátyjával, Mohameddel, akinek az uralkodása idején (1892–1896) nagy befolyásra tett szert. Szövetséget kötött az oszmánbarát Rasíd emírrrel és a bászrai kormányzóval Hamdi pasával, hogy megdöntsék az újdonsült sejk hatalmát. Így Mubárák első és legfontosabb teendője az volt, hogy megszilárdítsa hatalmát, aminek

¹⁰⁷ Gökhán Cetinsaya: *Ottoman Administration of Iraq, 1890–1908*. Routledge Taylor and Francis Group, London – New York, 2017. 66–72.; Peter Sluglett: The Resilience of a Frontier: Ottoman and Iraqi Claims to Kuwait 1871–1990. *International History Review*, 24. évf., (2002), 4. sz. 783–790.

¹⁰⁸ A. M. Bouillon: British Claims to Persian Oil. *Current History*, 37. évf. (1933), 6. sz. 663–668.

¹⁰⁹ Paul Kennedy: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása: gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 236–260.

¹¹⁰ J. A. Saldana: *Persian Gulf Gazetteer, Part I Historical and Political Materials, Précis of Koweit Affairs, 1896–1904*. British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/R/15/1/726, 19–21.

¹¹¹ Briton Cooper Busch: Britain and the Status of Kuwayt 1896–1899. *Middle East Journal*, 21. évf. (1967), 2. sz. 187–188.

érdekében felhasznált minden belső és külső erőforrást, szövetségest és diplomáciai kapcsolatot. Ugyanakkor visszautasított minden olyan lehetőséget, amely az oszmán térnyerést tette volna lehetővé, nem egyezett bele, hogy oszmán helyőrség vagy tisztviselő állomásozzon a területén, és ragaszkodott Kuvait névleges függetlenségéhez.¹¹² Mubárak úgy ragaszkodott az önállóságához, hogy közben kész volt elfogadni a Porta fennhatóságát, a felajánlott *kajmakám* tisztséget¹¹³, sőt sohasem felejtette el hűségéről biztosítani II. Abdülhamid szultánt. Mindemellett többször felkereste a brit politikai rezidenseket és protektorátusi szerződésért folyamodott annak érdekében, hogy megvédje önállóságát egy külső agresszió esetén.

Tehát Mubárak esz-Szabáh első feladata a belső rend helyreállítása volt, taktikája pedig abból állt, hogy igyekezett több oldalról is bebiztosítani magát. Lojalitásáról biztosította a török hatóságokat, gondoskodott a tisztségviselők lefizetéséről és rezidenciáján felvonta az oszmán zászlót. Majd arra kérte Bagdad kormányzóját, Radzsab pasát, hogy minden Kuvait területén bekövetkező zavargást kezeljen belügyként, mert az nem befolyásolja a közte és a Porta közötti szilárd kapcsolatot. Ezzel két legyet ütött egy csapásra. Egyrészt azzal, hogy konszolidálta kapcsolatát Isztambulal, azt közvetítette, hogy a kormánynak szükségtelen támogatnia a trónkövetelő Juszuf al-Ibráhimot és szövetségeseit, mert ő maga is hűséges alattvaló. Másrészt távol tarthatta az oszmánokat a belügyeitől és a Fáó környéki datolyaültetvényeitől. Mindennek ellenére készen állt a legrosszabb eshetőségre, egy török invázióra, ezért az angolokkal és az oroszokkal is fenntartotta a kapcsolatot, hogy valamelyik segítségével képes legyen ellenállni a nyomásnak.

1897 februárjában Bászra kormányzója, Hamdi pasa oszmán tisztviselőt nevezett ki az egyik kuvaiti karanténhivatal élére.¹¹⁴ Ez a látszólag ártalmatlan lépés valójában a sejkiség státuszának megváltoztatására irányult, amit Mubárak úgy próbált megakadályozni, hogy felvette a kapcsolatot a Perzsa-öböl menti brit rezidenssel és kérte a Maszkathoz hasonló protektorátusi védelmet. A rezidens ekkor még nem támogatta a javaslatot. A későbbiekben

¹¹² Souad M. Al-Sabah: *Mubarak Al-Sabah. The Foundation of Kuwait*. I. B. Tauris, London, New York, 2014. 12–27.; Feroz Ahmad: A Note on the International Status of Kuwait before November 1914. *International Journal of Middle East Studies*, 24. évf., (1992), 1. sz. 181–185.

¹¹³ Az Oszmán Birodalomban a kajmakám (helytartó, helyettes) címet eredetileg a nagyvezír hivatalos helyettesítésére használták az utóbbi betegsége, a fővárosból való távolléte, hadjárat vagy elbocsátáskor a nagyvezír és az új kinevezett személy érkezése közötti időszakban. A gyakorlat a 16. században kezdődött és egészen birodalom felbomlásáig tartott. A 19. században megindított modernizációs és nyugatias reformok új jelentéssel ruházták fel a tisztséget. A reguláris *aszákiri manszúreji mohammedije* (győzelmes mohamedei sereg) csapatok 1826-os felállításával a kajmakám az oszmán hadseregben az alezredesnek megfelelő rangot kapott. Illetve a Tanzimat reformok közigazgatási rendszerének átalakítása során kajmakámot neveztek ki a szandzsák, míg a vilajet-rendszer 1864-es létrehozása után a kaza kormányzójává. Mubárak esetében a körzeti megbízott tisztséget jelentette.

¹¹⁴ Saldana: *Persian Gulf Gazetteer...* i. m. 22–36.; Memorandum of Colin George Campbell: Koweit, IOR/L/PS/18/B127, 1–2.

látni fogjuk majd, hogy Ibn Szaúd is éveken át számtalan kísérletet tett a brit védnökség megszerzésére.

Mubárák Juszuf al-Ibráhimot is próbálta hatástalanítani, aki 1897 júniusában 14 hajóból álló flottát indított el Kuvait megszállására, mintegy 1500–1800 emberrel a fedélzetén. Mubárák azonban időben értesült a tervről, felvette a kesztyűt és legyőzte az ellenséges hajókat. Követelte Bászra kormányzójától az inváziót tervezők letartóztatását, de visszautasították a kérését. II. Abdülhamid szultán Mubárák hűségesküjére és Ibráhim felett aratott győzelmére válaszul 1897 decemberében a kajmakám tisztséget adományozta neki évi 300 font járandósággal.¹¹⁵ Ám Ibráhimmal a fegyveres konfliktusok nem szűntek meg, egészen annak 1906-ban bekövetkezett haláláig.

A brit hatóságok Kuvaittal először a Satt-el-Arab torkolatánál zajló kalóztevékenység miatt foglalkoztak, majd Mubárák trónra kerülésével újra felmerült a terület státuszának a kérdése a tengeri rablótámadások felszámolása végett. Azonban az ügyben nem volt egységes az álláspont. Stavrides, a konstantinápolyi brit nagykövetség jogtanácsosa szerint Kuvait minden tekintetben független volt. Ezzel szemben az indiai alkirályság, amely közvetlen felelőse volt az Öböl menti ügyeknek, úgy vélte, hogy a sejkiség török fennhatóság alatt áll.¹¹⁶ Csakhogy a *Haripasa* nevű indiai hajó megtámadásával¹¹⁷ újra felvetődött a probléma. A bagdadi brit konzul kuvaiti bűnrészességet gyanított, ezért sürgette a konstantinápolyi brit nagykövetet, hogy tájékozzódjon a Portánál a retorzió kérdésében, mire az volt a válasz, hogy az nem lehetséges, mert Kuvait független potentát és csak névleg a szultán alattvalója. Talán le is került volna a napirendről Kuvait státuszának ügye, ha a következő évben nem röppen fel a hír, hogy az oszmán egészségügyi hivatal állomáshelyeket akar létrehozni Bahreinben, Katífban, Katarban és Kuvaitban, amivel ismét előtérbe került a téma. William Lee-Warner, az India Office politikai titkára (Political Secretary in the Indian Office) úgy vélekedett, hogy Bahrein brit ellenőrzés alatt áll, al-Katíft a törökök foglalták el, Kuvait esetében pedig Nagy-Britannia úgy viselkedik, mintha oszmán uralom alatt állna. A bászrai brit konzul, J. F. Whyte osztotta ezt a nézetet és megerősítette, hogy Mubárák elfogadta a kajmakám címet, amivel gyakorlatilag kizárható a függetlensége. 1897-ben a sejk felkereste Whyte kapitányt és ismét felvetette a protektorátusi szerződés lehetőségét, de az európai diplomata továbbra sem támogatta a kezdeményezést. Sir Thomas Sanderson külügyminiszter-helyettes és Lord

¹¹⁵ Al-Sabah: *Mubarak*... i. m. 18.; Frederick F. Anscombe: The Ottoman Empire in Recent International Politics I: The Case of Kuwait. *International History Review*, 28 évf. (2006), 3. sz. 548–549.

¹¹⁶ Busch: Britain and the Status... i. m. 187–189.

¹¹⁷ Saldana: Persian Gulf Gazetteer... i. m. 21A–21C

Salisbury külügyminiszter egyetértett vele, habár Salisbury nem akarta egyértelműen kizárni a protektorátus megszerzésének lehetőségét, s ezzel azt a nézetet erősítette, hogy Kuvait független entitás. Ez viszont megzavarta az India Office tisztviselőit, akik úgy vélték, hogy Kuvait török fennhatóság alatt áll, de a Foreign Office már tájékoztatta Currie konstantinápolyi nagykövetet, hogy nem akarja a Portát felelősségre vonni Kuvait kalóztevékenységéért, mert az további bonyodalmakat eredményezne, akár a szultán alattvalója Mubárák, akár nem. Nem hivatalosan tárgyaltak a kérdésben a török külügyminiszterrel is, aki azt javasolta, hogy a britek figyelmeztessék közvetlenül Kuvaitot, amit az India Office kedvezően fogadott, hiszen így az oszmánok jóváhagyásával szólíthatták fel a sejket, ami a vele való kapcsolatfelvétel első lépése lehetett.

1897 szeptemberében a Perzsa-öböl menti rezidens (Gulf Resident) Kuvaitba küldte helyettesét, John Gaskint, hogy figyelmeztesse Mubárákot,¹¹⁸ aki ismét brit védnökséget kért Juszuf és Hamdi pasa már említett támadása miatt, amely nemcsak magát Mubárákot, de a brit képviselőt is aggasztotta, mert ezzel megvolt annak a lehetősége, hogy a trónkövetelőket a Porta a maga hasznára fordítja, amivel könnyen britellenes uralkodója lehetett volna Kuvaitnak. A Foreign Office addig úgy gondolta, hogy nincs szükség a beavatkozásra, hacsak a szerződéses sejkségek bele nem keverednek Kuvait ügyeibe és ezzel veszélyeztetik a tengeri békét. Ennek ellenére továbbra is fennállt Kuvait státuszának megoldatlan kérdése, amit Salisbury fel is vetett Currie-nek: „*Soha nem ismertük el, hogy Kuvait török fennhatóság alatt áll. De kétséges, vajon tagadhatjuk-e, hogy de facto török befolyás alatt van.*”¹¹⁹ Nem ő volt az egyetlen, akinek továbbra is kételyei voltak az ügyel kapcsolatban. Lee-Warner is azon tűnődött, hogy Kuvait gyakorlatilag független-e és csupán névleges a török hatalom felette, vagy pedig ténylegesen török befolyás alatt áll. A kérdés akkor súlyosbodott, amikor a szeptemberi találkozó alkalmával Mubárák jelezte Gaskinnek, hogy a Porta be akarja kebelezni Kuvaitot, ami ellen a sejkség a bahreinihez vagy a szerződéses államokhoz hasonló brit védnökséget kér. Amikor Gaskin a Portával kapcsolatos ügyeiről kérdezte Mubárákot, az kereken kijelentette, hogy nincs semmilyen szerződése a törökkel. Ugyanezt erősítette meg később E. H. Moubray hadnagynak (Lieutenant-Commander), miközben ellentmondásba keveredett, azt állította, hogy le akar vetni minden török igát.¹²⁰

1897 novemberére az a helyzet állt elő, hogy senki sem értette igazán Kuvait státuszát, és nem létezett világos brit koncepció a sejkséggel kapcsolatos további irányvonalról. Lee-

¹¹⁸ Al-Sabah: *Mubarak...* i. m. 30.; Busch: *Britain and the Status...* i. m. 190.

¹¹⁹ Busch: *Britain and the Status...* i. m. 190.

¹²⁰ Uo. 191.

Warner, Sanderson és mások, kivéve Salisburyt, azt az irányzatot képviselték, hogy ne avatkozzanak bele Kuvait ügyeibe, míg az India Office tisztviselői, M. J. Meade alezredes (Lieutenant-Colonel) és Elgin indiai alkirály (Viceroy of India), az ellenkezőjét vallották. Az előbbi csoport indoka az volt, hogy a fennálló feszült politikai helyzetben fontosabb az Oszmán Birodalommal való jó kapcsolat és a brit érdekek jobban kedvezne, ha a kuvaiti kalózkodást maga a Porta kontrollálná. Az utóbbiak pedig a mellett érveltek, hogy így felszámolhatnák a rabszolga-kereskedelmet és a kalóztevékenységet a Perzsa-öböl északi vizein is, továbbá lehetőség nyílna arra, hogy Kuvait legyen a végállomása egy tervezett vasútvonalnak.¹²¹

A helyzetet a holtpontról az 1898-as oszmán események mozdították ki. Loch ezredes bagdadi jelentése szerint a Porta katonai létesítményt tervez Bászrában hat gyalogsági zászlóaljjal és további hatezer főnyi egységgel, a célja ezzel vélhetően Kuvait bekebelezése. Majd mintegy mellékesen hozzátette, hogy hírek szerint az oroszok széntározót akarnak létesíteni Kuvait és Bászra térségében.¹²² Salisbury már 1898-ban a közel- és távol-keleti érdekszférák felosztásáról gondolkozott Nagy-Britannia és az Orosz Birodalom között,¹²³ úgy, hogy az előbbi kapná Arábiát, a Tigris és Eufrátesz medencéjét, beleértve a Perzsa-öböl térségét is. Csakhogy egy Öböl menti orosz támaszpont nem fért bele a tervbe és komoly veszélyt jelenthetett az angol pozíciókra, így a Foreign Office vizsgálatot rendelt el a jelentésben szereplő orosz térségbeli tevékenységgel kapcsolatban. Azonban bizonyítékok hiánya miatt 1898 végéig nem történt semmi érdemleges. Az alkirály csak arról tudott beszámolni, hogy három orosz tisztviselő járt az Öbölben, akiket látszólag a pestis elleni védekezés érdekelt. Lee-Warner felvázolta a pro és kontra érveket, majd a be nem avatkozás mellett döntöttek.

A brit politika akkor lépett újra, amikor 1898 augusztusában Vlagyimir Kapnyiszt megszerezte a török kormánytól a Tripoli–Kuvait vasútvonal koncesszióját.¹²⁴ Kapnyiszt gróf, a bécsi orosz nagykövet unokaöccse vasútvonalat tervezett Tripoliból kiindulva egészen a Perzsa-öböl kijáratáig Kuvait végállomással. A konstantinápolyi brit nagykövetségnek sikerült titokban megszereznie a tervezet egy másolatát, amelyből kiderült, hogy a vállalkozás francia tőkéből valósult volna meg. Habár, ahogy ez később nyilvánvalóvá vált, Kapnyisznak kevés

¹²¹ Ez volt a brit Alexandria–Kuvait vasútvonal terve. Murat Özyüksel: *The Hejaz Railway and the Ottoman Empire: Modernity, Industrialisation and Ottoman Decline*. I. B. Tauris, London – New York, 2014. 37.

¹²² B. J. Slot: *Mubarak Al-Sabah. Founder of Modern Kuwait 1896–1915*. Arabian Publishing, London, 2005. 101–104.; Busch: *Britain and the Status...* i. m. 192–193.

¹²³ Margaret M. Jefferson and Lord Salisbury: Lord Salisbury's Conversations with the Tsar at Balmoral, 27 and 29 September 1896. *Slavonic and East European Review*, 39. évf., (1960), 92. sz. 216–222.; Rose Louise Greaves: British Policy in Persia, 1892–1903. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 28 évf., (1965), 1. sz. 34–60.; A. P. Thornton: British Policy in Persia 1858–1890. *English Historical Review*, 70 évf., (1955), 274. sz. 55–71.

¹²⁴ S. Shamir Hasan: Britain and the Iraq–Kuwait Dispute. *Proceedings of the Indian History Congress*, 56. évf. (1995), 883.; Memorandum of Colin George Campbell... i. m. 3.

befolyása volt és támogatója sem akadt igazán, de már maga az orosz vasút terve is elég volt ahhoz, hogy felkeltse a britek aggodalmát. Kétségbeesésüket legjobban Lee-Warner megjegyzése demonstrálja, aki egy jelentésében azt írta, hogy bárcsak már egy évvel ezelőtt biztosították volna Kuvaitot.¹²⁵

A másik nagy változást Lord Curzon indiai alkirályi kinevezése eredményezte. Kinevezésekor, 1898 novemberében készített egy memorandumot, amely pontos felmérés volt a Perzsa-öbölben zajló eseményekről.¹²⁶ Észrevette, hogy jelentősen megnőtt a német tevékenység a térségben. A Német Császárság 1897 novemberében konzult nevezett ki a Perzsa-öböl keleti partján fekvő iráni Busehrbe és azon dolgozik, hogy minél nagyobb befolyást szerezzen a régió kereskedelmében. Ezért Curzon valószínűsítette, hogy tovább fog nőni a térségben a német aktivitás. Ugyanílyen veszélyesnek tartotta az orosz és a török előrenyomulást is a Perzsa-öbölben, amelyek megkérdőjelezhetik az egyértelmű brit szupremáciát. Azon a véleményen volt, hogy a török vagy bármely idegen hatalom fennhatóságának elismerése Kuvait felett veszélybe sodorhatja az angol érdekeket és problémákat okozhat a térségben. Mindennek az elhárítása akkor lehetséges, ha Nagy-Britannia protektorátusi szerződést köt Kuvaittal, amit a sejk már évek óta szorgalmazott és üdvözölt volna ugyanabban a formában, ahogy az Bahreinnel létrejött.

A vélemények továbbra is megosztották a Foreign és India Office tisztviselőit, mérlegelve, hogy ez a lépés mennyire lenne befolyással a brit–török és a brit–orosz viszonyra. Végül 1899 januárjában Salisbury egy korlátozott megállapodás mellett döntött, amit gyorsan és titokban akart megkötni Kuvaittal. Elhatározásában az a tényező játszott szerepet, hogy politikai körökben az az új hír járta, hogy Witte gróf, a befolyásos orosz pénzügyminiszter a Kapnyiszt-terv támogatójává vált. 1899. január 4-én Sanderson értesítette Lee-Warnert, hogy olyan kötelezettségvállalást kell szereznie Mubáraktól, amellyel elejét tudják venni bármilyen orosz területi követelésnek. Ezzel újabb ellentétbe került egymással a Foreign és az India Office, mert az utóbbi amellelt érvelt, hogy egy ilyen kötelezettség úgylis protektorátusi szerződést fog maga után vonni. Salisbury viszont nem akart katonai védelmet nyújtani Kuvait számára, ha azt bármilyen méretű támadás érné a szárazföldről. A Perzsa-öbölben felgyorsult események rövidre zárták a vitát. Meade politikai rezidenst bízták meg azzal, hogy az 1891-es maszkati megállapodáshoz hasonló kössön Mubárákkal, amit 1899. január 23-án írtak alá, ami

¹²⁵ Busch: Britain and the Status... i. m. 194.

¹²⁶ Kristopher Radford: Curzon's Cruise: The Pomp and Circumstances of Indian Indirect Rule of the Persian Gulf. *International History Review*, 35. évf. (2013), 4. sz. 884–904.

nem volt hivatalos protektorátusi szerződés.¹²⁷ Mubárak kötelezte magát, hogy szabad akaratából semmilyen hatalom vagy kormány megbízottját vagy képviselőjét nem fogadja Kuvaitban vagy a területén belül bármely más helyen, továbbá nem fogja átengedni, eladni, elzálogosítani, bérbe adni, vagy bármilyen formában elidegeníteni a területét idegen hatalmaknak vagy idegen hatalmak állampolgárainak. A brit kormány nem garantálta Kuvait területi integritását és semmilyen katonai védelmet nem nyújtott számára külső agresszió esetén. Csupán szóbeli megállapodás történt arról, hogy cserébe London felajánlja jó szolgálatát Kuvaitnak, de hogy ez pontosan mit jelentett, arról nem esett szó. A brit külügyminisztérium elégedett volt Meade alezredes munkájával és úgy vélte, hogy ezzel gátat vetettek az esetleges kuvaiti orosz terjeszkedésnek.¹²⁸

Azonban a dolgok nem egészen úgy alakultak, ahogy az angolok tervezték. Mivel a szerződést titokban kötötték, abban reménykedtek, hogy Mubárak sosem fog igényt tartani a szolgálataikra. Sir Nicholas O’Conor, a konstantinápolyi brit nagykövét diszkréciót javasolt, ám a brit hadihajók megnövekedett forgalma és a Kuvaitban megforduló tisztviselőik emelkedő száma szemet szűrt a török hatóságoknak, amelyek ellenlépésekkel hamar nyomást gyakoroltak a britekre, hogy valami komolyabban álljanak elő, mint a pusztán jószolgálat. A megállapodás formáját tekintve nem volt hivatalos protektorátusi szerződés, viszont ha London egy kuvaiti krízishelyzet esetén elmulasztotta volna megvédeni a sejkiséget, az mindenképp komoly presztízsveszteséget jelentett volna az egész régióban. Ráadásul a bonyolult brit bürokrácia különböző szintjein uralkodó ellentétes nézetek fragmentálták a brit külpolitikát, ami nehezítette az egységes álláspont kialakítását. Curzon tartott az oroszoktól, Salisbury pedig a törököktől és feszült volt a diplomáciai viszony az oroszokkal és a németekkel az Öbölben. A félelem, hogy a törökök másokkal együtt befolyást szereznek Kuvait felett vagy, hogy a Portával való konfrontálódás muszlim felkelésekhez vezethet a brit gyarmatokon, növelte a feszültséget a Foreign Office és az India Office között. Így az informális megegyezés ugyanolyan hibás megoldásnak bizonyult, mint az oszmán politika, amely bizonytalanságban tartotta a sejkét és nem szilárdította meg a hatalmát, amivel arra sarkallták, hogy más megoldásokat keressen. Ugyanez volt a helyzet a britek részéről is, Mubárak pedig bármit megtehetett, amit akart, amíg nem létezett hivatalos szerződés, mert London nem léphetett fel nyíltan ellene. A Foreign Office ragaszkodott a titkos és informális megállapodáshoz, mert oszmán tiltakozás esetén ez járt volna a legkisebb rizikóval és komplikációval. Azonban nem

¹²⁷ Treaties and Undertakings in Force between the British Government and the Rulers of Kuwait, 1841–1913. IOR/R/15/1/739. 17.

¹²⁸ Slot: *Mubarak*... i. m. 111–118.

vették észre, hogy Mubarak azon mesterkedik, hogy Londont végül rákényszerítse a nyílt elköteleződésre, amiből már nem tud kihátrálni. Az volt Mubarak legfontosabb érdeke, hogy kikényszerítse a brit védelmi lépéseket. Ráadásul Londonnak nem volt ráhatása arra, hogy ezt milyen eszközökkel éri el, mert megállapodás hiányában nem állomásozhatott politikai rezidens Kuvaitban, aki eltántoríthatta volna őt London kijátszásától. Két eseményt is kihasznált a saját érdekei védelmében, az egyik a sarífi ütközet volt, a másik a *Perseus*- és *Zuhaf*- incidens.

A helyi arábiai potentátok, Ibn Rasíd, Juszuf al-Ibrahim vagy Kászim at-Táni fenyegetése a Bureidától északkeletre fekvő as-Saríf melletti csatában kulminálódott. A források tükrében ma már látható, hogy Mubaraknak a *casus foederis*¹²⁹ kiváltása volt a legfőbb célja, először is, hogy fontossá tegye a kuvaiti szerződést a britek számára, hogy aztán krízist generálva cselekvésre készítse őket az ígéreteiknek megfelelően.¹³⁰ Ehhez az első lépés az volt, hogy megakadályozza a török annexiót, megvédje uralmát unokafivérével és szövetségeseivel szemben és megőrizze a bászrai vilajetben lévő birtokait, ami nélkülözhetetlen volt Kuvait kormányzásának finanszírozásához. Annak érdekében, hogy felkeltse a brit aggodalmat, azt a látszatot keltette, hogy más európai hatalmak is környékezik. Az első cél elérése érdekében Mubarak kihasználta az oroszok köszénraktár megszerzésére irányuló vágyát és a német, illetve orosz érdeklődést a vasúti koncessziók iránt. Ami az arab szomszédjait illette, arra törekedett, hogy egyfajta egyensúlyt tartson fenn közöttük. Ennek érdekében a száműzött Szaúdot támogatta a Rasídotkal szemben, akik 1899 tavaszán ismét támadást terveztek ellene. Érthető, hogy Mubarak nagyobb biztonságban érezte volna magát, ha a Rasídot fölényét egy erősebb szaúdi szomszéd ellensúlyozza, ezért fogja támogatni később, hogy Ibn Szaúd foglalja vissza Nedzsdet.

A századfordulón több nagy közel-keleti vasútépítési terv látott napvilágot. Az egyik a németek által finanszírozott Berlin–Bagdad vasút volt, a másik, a már említett Kapnyiszt-koncepció, mely a földközi-tengeri Tripolit kötötte volna össze Kuvaittal. A harmadik a britek elképzelése volt, amely Alexandriától tartott volna Kuvaitig. Több szaktanulmány említi az 1899-es kuvaiti–brit szerződés megkötésének kiváltó okaként a Berlin–Bagdad vasút tervét,¹³¹ azonban ez 1899 januárjában még nem kapott különösebb nyilvánosságot, először ugyanis 1899. április 15-én a *Times of India* cikkében azonosították Kuvaitot a vasútvonal lehetséges

¹²⁹ A nemzetközi jogban és politikai szóhasználatban azok a körülmények, amelyeknek beálltakor az előzőleg megkötött nemzetközi szövetség hatályossá válik.

¹³⁰ Slot: *Mubarak*... i. m. 131–132.

¹³¹ Ravinder Kumar: The Records of the Government of India on the Berlin–Baghdad Railway Question. *Historical Journal*, 5. évf. (1962), 1. sz. 70–79.; Stuart A. Cohen: Sir Arthur Nicolson and Russia: the Case of the Baghdad Railway. *Historical Journal*, 18. évf. (1975), 4. sz. 863–872.

végállomásaként. Bár Mubárák igyekezett felhasználni a rivális koncessziókat az angolok ellen a már említett okok miatt, hiszen ezek lényegesen megemelték Kuvait stratégiai jelentőségét, mégsem nézte jó szemmel a vasúti terveket. Különösen a török-német elképzelést nem, mert Moszul, Bagdad, Bászra és Kuvait összekötésével direkt kapcsolatba került volna a Portával, amely könnyebben és gyorsabban tudta volna mozgósítani a csapatait, szállítani a hadi felszereléseket, biztosítani az utánpótlást a szakadár mezopotámiai vagy arábiai provinciákba. Az angolok ugyancsak tartottak a tervektől, mert azok veszélyeztették volna a perzsa-öbölbeli egyeduralkodókat és az Indiába vezető útvonalakat. Ezért amikor valamelyik terítékre került Kuvaitban az angolok rögtön megjelentek, hogy a sejk segítségére siessenek, aki sosem volt hajlandó felfedni a rivális ajánlatokat és úgy tett, mintha rendkívül érdeklődne irántuk.

A nemzetközi intrikák közepette a Porta megpróbálta visszaszerezni az uralmát Kuvait felett. 1900-ban Hamdi pasa helyett Muhsin pasát nevezték ki Bászra kormányzójává, akinek a legfontosabb feladata az volt, hogy visszaterelje Mubárákot az oszmán uralom kötelékébe. Erre azért volt szükség, mert Hamdi túlságosan kesztyűs kézzel bánt Mubárákkal és nem látott át a bonyolult hatalmi viszonyokon. Egyrészt ott volt a háttérben II. Abdülhamid tanácsadója, Abul-Huda is, aki folyamatos nyomást gyakorolt Mubárákra, és emlékeztette, hogy a szultán alattvalója. Másrészt pedig ott volt a ravasz Mubárák, aki látszólag hűséges alattvalója volt a szultánnak, miközben Kuvait függetlenségén dolgozott. Ügyelt arra, hogy Hamdi pasát mindig ellássa megfelelő csúszópénzzel és kész volt a szultán iránti barátságának és hűségének bizonyítékául nyilatkozatokat tenni, miközben pontosan szem előtt tartotta saját érdekeit. A török felsőbb vezetés Hamdi pasa közvetítésével hajlamos volt úgy tekinteni rá, mint egy tudatlan arabra, aki ki van téve a ravasz külföldi cselszövéseknek, ezért úgy vélte, ha kedvesen bánnak vele, hűséges marad Konstantinápolyhoz. Mubárák azonban – biztosítva magát a britek védelmi ígéretével és egy barátságos tartományi kormányzóval – abba a helyzetbe került, hogy megoldást kereshetett egy másik sürgető problémára, a korabeli forrásokban emírként vagy Bin Rasídként emlegetett nedzsi uralkodóra, Abdel-Azíz bin Rasídra, aki Belső-Arábiában, Dzsebel-Sammar területén a Háil központú territóriumán egyre nagyobb hatalomra tett szert, egészen addig, hogy már az arábiai arabok feletti egyeduralkodásra törekedett, ami egyre nagyobb veszélyt jelentett Kuvaitra. A sejkiség nyugati, sivatagi határa volt a legsebezhetőbb. Hagyományosan a szövetséges nomád törzsek láncolata védte, amelyeket most Bin Rasíd terjeszkedési politikája fenyegetett, és nemcsak őket, hanem a térség oszmán pozícióinak stabilitását is. A szultán is aggódni kezdett a rasídi politikai ambíciók miatt, hiszen egy formálódó arab nemzetállam megkérdőjelezte volna kalifai címét abban az időben, amikor

egyre több arab szimpatizált azzal a gondolattal, hogy az iszlám legfelsőbb vallási vezetőjének címe arab uralkodót illetne.

A konfliktus egyrészt abban gyökerezett, hogy Mubarak hatalomra kerülésével a Rasidok az oszmán felügyelet megkerülésével nem jutottak fegyverszállítmányhoz Kuvaiton keresztül, másrészt területi vita kerekedett Hafar kútjai felett, amelyeket Kuvait magának követelt, de sokkal közelebb helyezkedtek el Sammar legelőterületeihez. Mubarak a Rasidok elleni küzdelemben szilárd szövetségesre lelt a Szaúdok személyében. Már 1898 nyarán a Mutajr és Dzsaafir törzssel, valamint a Szaúdokkal megtámadták a sammari erőket Lina kútjai közelében és nagy zsákmánnyal tértek vissza. Rasid válaszképp küldöttséget indított Konstantinápolyba egy nagyobb pénzüsszeggel és hűségéről biztosította a szultánt, mire II. Abdülhamid utasította Abder-Rahmán Szaúdot, hogy maradjon semleges az ügyben, nehogy elveszítse évjáradékát, Mubaraknak pedig azt üzenté, hogy a Porta nem felejtette el a testvérgyilkosságot. Ezzel visszaállította a helyi békét egy időre, ugyanis a törökök is az erőegyensúlyra törekedtek az arábiai vezetők között. Egyik uralkodóban sem bíztak, így a térség gyenge oszmán hatalma számára a legvonzóbb politikai lehetőség a köztük lévő konfliktus előmozdítása és fenntartása volt úgy, hogy egyiket sem engedték a másik fölé kerekedni, mivel az is veszélyes lett volna a Portára nézve, ha Irak közelében kirobbant volna egy komolyabb viszály a törzsfők között. Így a legbiztosabb és leghatásosabb módszernek az bizonyult, ha alacsony szintű konfliktusokat generálnak egyértelmű győztes nélkül. Azzal is tisztában voltak, hogy az ilyen törzsi villongások esetleg külső hatalom beavatkozását vonhatják maguk után, ami nem volt alaptalan, hiszen számos helyi vezető próbált külföldi védelmet szerezni saját érdekei érvényesítéséhez.¹³²

1900 végén már mindkét fél háborúra készült. Ebben a konfliktusban nagy szerepet játszott az Abdel-Azíz ibn Rasid uralma alatti területi egység bomlása, a törzsfők vele szembeni elégedetlensége és kiválási szándéka. Láthatóan komoly pénzügyi problémát okozott, hogy alávesse a törzseket saját akaratának, ami ellenzéki mozgalmat szított a rasídi uralmon belül. Ez remek alkalomnak tűnt nemcsak Mubarak, de Abder-Rahmán Szaúd számára is a cselekvésre. A britek meglehetősen későn eszméltek, hogy valami készül Arábiában, amikor 1900 júliusában a bászrai konzulátus értesítette a konstantinápolyi brit követséget, hogy Mubarak fegyvert gyűjt. 1900 novemberében az India Office figyelmeztette a Foreign Office-t, hogy ha Ibn Rasid megfenyegeti Kuvaitot, Őfelsége kormánya köteles kiterjeszteni jószolgálatát a sejkre. Épp ekkor váltotta a külügyminiszteri tisztségben Salisbury Lansdowne,

¹³² Slot: *Mubarak...* i. m. 168–180.; Al-Sabah: *Mubarak...* i. m. 19–20.

aki nem volt annyira óvatos, mint elődje. Növelték a haditengerészeti jelenlétet az Öbölben és diszkréten figyelmeztették Bin Rasídot. A bászrai brit konzul arról számolt be, hogy nagy oszmán csapaterősítés érkezett a térségbe, a két ellenfél közti beavatkozásra vonatkozó parancs alapján. Muhsin pasa azt állította Wratistlaw bászrai brit konzulnak, hogy Ibn Rasíd az oszmán sereg láttán visszavonult és ugyanerre akarja kényszeríteni Kuvaitot is. Mubárak Bászrából hűségüzenetet küldött a szultánnak, valószínűleg azért, hogy Muhsinnak kedvezen, akinek a Portánál szerzett hitele annak arányában változott, hogy mennyire sikerült rávennie a sejket az együttműködésre. Azonban a probléma még csak egy rövid időre sem oldódott meg, mert Rasíd továbbra is veszélyes szomszéd maradt Kuvait keleti határa mentén. Mubáraknak pedig két lehetősége volt, vagy legyőzi az emírt és a maga javára rendezi a törzsi hierarchiát, vagy veszít és ezzel arra kényszeríti a briteket, hogy váltsák be ígéretüket és védjék meg a területét. Szilárd helyi pozícióval rendelkezett, egyrészt a jóindulatú bászrai kormányzó személyében, másrészt az iraki Szadún szövetségével, akire ingatag természete miatt csak rövid ideig támaszkodhatott, továbbá a Szaúdoknak és a velük szimpatizáló törzseknek köszönhetően.

Eközben a britek aggodalma egyre inkább nőtt, hogy vajon mit fog lépni Mubárak. Veresége esetén három döntés közül választhattak. (1.) Tisztázzák a kérdést Konstantinápolyal, ami maga után vonhatta, hogy megszerzik Kuvaitot, (2.) hatékony ellenőrzést vetnek ki a területre, ami nemzetközi felháborodással járt volna, (3.) felbontják az 1899-es szerződést. Némi vita után London úgy döntött, hogy az India Office küldje Kuvaitba Kemball politikai rezidentet és a leghatározottabban figyelmeztesse a sejket. Azonban Mubárak formális protektorátusi egyezmény hiányában mindezt nem vette komolyan. Nem akart békét kötni Bin Rasíddal, amíg menedéket nyújtott Juszuf Ibrahimnak és folytatta a készülődést az összecsapásra. Ám a valódi ok Bin Rasíd hatalmának visszaszorítása volt. Úgy gondolta, ha Abder-Rahmán Szaúdnak segítene visszaszerezni Rijádot és támogatná a független arab szövetség, a Muntafik¹³³ fenntartását Irakban, az ellensúlyozná a Rasídok hatalmát Háilban és biztosítaná Kuvaitot azzal, hogy egyensúlyt teremt a régióban. Ezért jelentős sereggel vonult fel a sivatagi határra, ahol egyesültek vele Szadún és a kelet-arábiai törzsek, miközben a Szaúdok megpróbálták a nedzsdieket a saját oldalukra fordítani a Rasídok ellen. Ugyan a kuvaiti sereg nagy volt, de vegyes összetételű, míg a Rasídok csapatai homogénebbek voltak.

¹³³ Al-Muntafik arab törzsi konföderáció Dél-Irakban és Kuvaitban. A konföderáció törzsei túlnyomórészt Irak déli tartományaiban és Észak-Kuvaitban telepedtek le. A konföderáció vallásilag nem homogén, szunnita és síita törzsekből jött létre. A konföderáción belül a törzsek kisebbsége szunnita. Az oszmán érában a törzs nagy része letelepedett és mezőgazdasági termeléssel foglalkozott Irak déli és nyugati részén. A 18. század végétől al-Muntafik áttért a síita iszlámra. Yitzhak Nakash: The Conversion of Iraq's Tribes to Shiism. *International Journal of Middle East Studies*, 26. évf. (1994), 3. sz. 443–463.

A busehri és a bászrai brit konzulátuson ez idő alatt nem történt semmi, csupán várták az ügy kimenetelét, akárcsak Mushin pasa. A konzulnak, Wratislawnak sem voltak pontos hírei, csak találgatások. Eleinte úgy tűnt, minden rendben zajlik Mubárák számára. Pletykák keringtek arról, hogy kinevezte Abder-Rahmán Szaúdot Rijád kormányzójává, sőt az is szárnyra kelt, hogy Mubárák meghalt a csatában. Majd 1901 márciusában kezdtek szivárogni a hírek Busehrből, hogy Mubárák vereséget szenvedett Háil és Bureida között. A sejk 1901. április 14-én számolt be személyesen a csatáról Kemballnak. Első teendője az volt, hogy a Muhsin által Kuvaitba küldött tisztet a szultán iránti hűségéről biztosította. A kérdés az volt, hogy ez a vereség lehetőséget nyújt-e Abdel-Aziz bin Rasidnak arra, hogy fenyegetőbben lépjen fel Kuvaittal szemben. Valójában az emír súlyos veszteségeket szenvedett, és nem volt abban a helyzetben, hogy a győzelmét maradéktalanul kihasználja. Kuvaitot a törökök fenyegették, és ezt brit támogatással kellett ellensúlyoznia. A Porta még mindig bizonytalan volt Mubárák britekkel való kapcsolatának pontos természetét illetően. Oka volt azt gondolni, hogy Mubárák még nem csikarta ki a hivatalos megállapodást, de attól tartott, hogy rögtön aláírná, ha erőszakosan lépnének fel ellene. Így látszólag semleges álláspontra helyezkedtek és egy nagyobb oszmán egységet küldtek a térségbe, hogy megakadályozzanak egy újabb konfliktust a két arábiai vezető között.

Ám az emírnek nem állt szándékában engedelmeskedni. Mindez rosszat sejtetett, különösen a briteknek, akik attól tartottak, hogy közvetlen konfrontáció felé haladnak, ha a törökök megindulnak ellene. Azonban Mubárák veresége nem befolyásolta különösebben saját helyzetét, alapvetően biztonságban volt, mert sem a törökök, sem a britek nem engedték volna, hogy Ibn Rasid elfoglalja Kuvaitot. Továbbá a két nagyhatalom egymás ellen sem mert igazán fellépni, mert az előbbinek nem volt hadiflottája, míg az utóbbinak nem volt szárazföldi hadserege. A britek még mindig attól tartottak, hogy a Porta vagy Bin Rasid lerohanhatja Kuvaitot, Mubárák pedig, hogy mentse a bőrért, átáll az oszmán táborba. A Foreign Office végül cselekvésre szánta el magát, utasították O'Conort, figyelmeztesse a törököket, hogy készek megindulni Kuvait felé. Azt is elhatározták, hogy ha szükséges feltárják a szerződésüket a sejkkal. Minden jel arra mutatott, hogy megakadályozzák Kuvait oszmán megszállását, és egy esetleges török agresszió elleni tiltakozásképp nyílt diplomáciához folyamodnak. Azonban az oszmán felvonulást megállította az időközben kitört pestisjárvány, csapataik Bászrában vesztegeltek, így végül nem került sor O'Conor üzenetére.¹³⁴

¹³⁴ Slot: *Mubarak...* i. m. 168–180.

Muhsin pasa viszont remek lehetőséget látott arra, hogy visszaszerezze megtépzott tekintélyét Konstantinápoly előtt és visszaterelje Mubárákat a török fennhatóság alá. Egy kisebb egységgel Kuvaitba ment anélkül, hogy engedélyt kért volna a belépésre. Azzal állt elő, hogy Mubáráknak bele kellene egyeznie egy kisebb oszmán helyőrség állomásoztatásába saját védelmének az érdekében. Mubárák elutasította az ajánlatot, de elkísérte Muhsin pasát Fáóba és hűségnyilatkozatot küldött a szultánnak, amivel el tudta hárítani a török helyőrség veszélyét. Ám jól tudta, hogy ez a siker csak ideiglenes, ezért 1901. május 28-án Phillips kapitánytól, a Perzsa-öböl menti haditengerészet parancsnokától a formális protektorátus létrehozását kérte. Ugyan Londonnak továbbra sem állt szándékában teljesíteni a kérést, mégis kiszivárgott az eset, melyet 1901. június 19-én a *Times* napilap hozott nyilvánosságra, így a kuvaiti affér nemzetközi üggyé vált.

1901 nyarán Belső-Arábiában is változott az erőegyensúly. Mubárák szövetségese, Szadún és a Szaúdok az emír territóriumának határait blokád alá vették, akadályozva a Háil, Bászra és Zubair között zajló kereskedelmet. Bin Rasíd háromfrontos küzdelemben találta magát, ami fokozta a nehézségeit, miközben a sarífi csata után az is nyilvánvalóvá vált, hogy a győzelem ellenére hatalma gyengülőben van.

A nemzetközi helyzetet tovább élezte az angol *Perseus* és a török *Zuhaf* hajóskapitánya közötti szóváltásból kerekedett vita Kuvait státusza felett. 1901. augusztus 25-én egy oszmán hadihajó kötött ki Kuvait partjainál, ami önmagában nem volt szokatlan jelenség, hogy tíz oszmán hajók cirkálnak Kuvaittól Katarig. Azonban néhány héttel korábban Kemballt figyelmeztették a felettesei, hogy a törökök esetlegesen csapatokat fognak partra tenni Kuvaitban, amit a briteknek mindenáron meg kell akadályozniuk. Mubárák előre figyelmeztette Londont, hogy képtelen lesz szembeállni egy török katonai beavatkozással, ezért Kemballra hárult, hogy utasításokat fogalmazzon meg az Öbölben tartózkodó brit haditengerészeti egységeknek, hogy pontosan mit tegyenek, ha egy oszmán hadihajó jelenne meg Kuvait partjainál. Ennek eredményeként a *Perseus* hadihajó parancsnoka, Pears összetűzésbe került a *Zuhaf* kapitányával, figyelmeztetve őt arra, ha csapatokat tesz partra, tüzet nyit rá.

A Portának nem voltak konkrét bizonyítékai, csupán csak sejtette, hogy London protektorátusi szerződést kötött Mubárákkal. Ennek szellemében Ahmet Tevfik külügyminiszter panaszt emelt O'Conor konstantinápolyi brit nagykövethél, hogy a *Zuhaf* hadihajó parancsnokát kiutasította egy brit parancsnok Kuvaitból. Figyelmeztette Londont, hogy Kuvait oszmán terület, és ha Mubárák brit védelmet szeretne, azt csak mint magánszemély teheti meg, ami az oszmán törvények értelmében a kapitulációk rendszerében elterjedt módszer

volt.¹³⁵ 1901. szeptember 5-én Tevfik tájékoztatta a konstantinápolyi nagykövetet, hogy egy Nagy-Britannia és Kuvait közötti szerződést illegálisnak tekintenének, és ha London meg akarja védeni az érdekeit Kuvaitban, akkor a Portával kell egyeztetnie. 1901 októberére azonban világossá vált, hogy Konstantinápoly nem kíván az eset miatt ujjat húzni Londonnal, hanem kompromisszumos megoldásra törekszik. A britek kijelentették, hogy nem nyilvánítják protektorátussá Kuvaitot, cserébe a törökök megígérték, hogy nem támadják meg a sejkiséget. A Porta az 1901. októberi diplomáciai jegyzékváltással tulajdonképpen elismerte Kuvait autonómiáját, azonban ezt a megállapodást csak ideiglenesnek tekintette és továbbra is igyekezett fennhatósága alatt tartani a part menti sejkiséget. A Porta ugyanakkor nem mert konfrontálódni a brit haditengerészettel.¹³⁶ A britek végül csak 1914-ben, az első világháború kitörésével kötöttek hivatalos protektorátusi szerződést Kuvaittal, amely ekkor tudott teljes mértékben önállósodni az Oszmán Birodalomtól.

Ibn Szaúd 1902-ben Mubárák közvetítésén keresztül a britek anyagi segítségével tudott hozzákezdeni az új államalapítás első mérföldkövének lerakásához, vagyis Rijád visszafoglalásához. Ezt követte Nedzsd régió okkupálása, mindazzal a politikai és taktikai tapasztalattal a tarsolyában, amit a kilenc év alatt a kuvaiti sejktől tanult. Ebben az időszakban ismerte fel azt, hogy az ősi szaúdi területek visszaszerzéséhez és megtartásához szüksége van Nagy-Britannia támogatására.

¹³⁵. A kapitulációk olyan különleges kereskedelmi engedmények voltak, amelyeket az oszmán szultánok adtak ki az európaiaknak, általában alacsonyabb vámok formájában, potenciális szövetségeseiket keresve riváisaikkal, a velenceiekkel szemben. Az első kapitulációkat I. Szulejmán szultán 1535-ben adta a franciáknak. Hasonló szerződések következtek Hollandiával, Angliával, Velencével és Ausztriával. A 18. század végére szinte minden európai nemzet rendelkezett kapitulációs szerződéssel. Ezek a szerződések lehetővé tették az európai kereskedők számára, hogy meghatározott oszmán városokban tartózkodjanak, és minimális vámok és beavatkozás mellett kereskedelmet folytassanak. Továbbá mentesültek az iszlám jog előírásai alól és lehetőséget biztosítottak számukra, hogy peres ügyeiket saját nagykövetségeiken tárgyalják. Az 1675-ös angol-oszmán szerződés a brit kereskedők által alkalmazott *dragomán*oknak (tolmácsoknak) is jogot adott arra, hogy a rendes oszmán alattvalókkal folytatott kereskedelmi vitáikat Isztambulba vigyék elbírálás céljából. Ott az ügyet annak az országnak a nagykövete jelenlétében tárgyalták meg, amelyik a *dragomán berátot*, azaz a hivatali szabadalmat kiállította. Ezt a jogot később kiterjesztették azokra is, akik jogilag oszmán alattvalók voltak, így több ezer oszmán élvezte a kapitulációk szerinti státuszuk miatt az oszmán adó- és jogi előírások alóli mentességet.

¹³⁶ Caesar E. Farah: Anglo-Ottoman confrontation in the Persian Gulf in the late 19th and early 20th centuries. *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, 33. évf., (2003) 117–132.

A Rasíd- és a Szaúd-dinasztia küzdelme Nedzsd régióért (1902–1906)

Nagy-Britannia és Ibn Szaúd diplomáciai kapcsolatának kezdete

Nagy-Britannia a századfordulón alaposan kiterjesztette a befolyását a Közel-Keleten. Elfoglalta Egyiptomot, amivel megnyílt a lehetőség arra, hogy megszerezze az ellenőrzést a Szuezi-csatorna felett. Ádentől¹³⁷ Kuvaitig létrehozta a szerződéses sejkiségek rendszerét, hogy maradéktalanul ellenőrizni tudja a Perzsa-öböl kereskedelmét, biztosítani az Indiába vezető utat és megakadályozni a rivális nagyhatalmak térnyerését a régióban.¹³⁸ Annak érdekében, hogy tökéletesen átlássa a part menti folyamatokat, kialakított egy sajátos hierarchikus közigazgatási rendszert. Maszkatban, Abu-Dhabiban, Bahreinben és később Kuvaitban brit politikai képviselők (*political agent*) állomásoztak, akiknek a felettese az iráni Busehrben székelő politikai rezidens (*political resident*) volt. A rezidens az indiai alkirályi kormányzat külügyi megbízottjának (*foreign secretary of the government of India*) és a delhi alkirálynak (*viceroi in Delhi*) tett jelentést. Az összesített beszámolókat csak ezután juttatták el Londonba, először az India Office-ba, majd a Foreign Office-ba. Az 1860-as években Európa és India között kiépített távírórendszer nagymértékben felgyorsította és megkönnyítette a hivatali egységek közötti kommunikációt. A Szaúdok ügyei hivatalosan az indiai kormány joghatósága alá tartoztak, azonban ahogy egyre inkább felértékelődött London számára a térség, a birodalmi érdekeket szem előtt tartva 1904-től fokozatosan a Foreign Office vette át az irányítást az India Office-tól.¹³⁹

A századelőn Belső-Arábiában a Rasídok hatalma lassan hanyatlani kezdett. Mint láttuk, uralmuk főként a dzsebel-sammari régióra terjedt ki Háil központtal. Amíg a Szaúdok államát a vahhábizmus kötötte össze, ami felülírta a törzsi hűséget, addig a Rasídok – bár vallásosak voltak – sokkal inkább a törzsi összetartozásra építettek, aminek eredménye egy lazább államszervezet lett. A két legmeghatározóbb vezetőjük Tallal ibn Abdalláh (1848–1868) és Mohamed ibn Abdalláh volt. Utóbbi vette át a hatalmat a Szaúdoktól 1891-ben, meggyőzte a szétzúzott szaúdi állam vallási vezetőjét, Mohamed ibn Abdel-Vahhábot, hogy maradjon Rijádban és működjön együtt vele, amivel nemcsak éket vert a két államalapító dinasztia közé, de saját hatalmának legitimitációját is megalapozta.¹⁴⁰ Halála után a rasídi állam is lassú

¹³⁷ Nagy-Britannia számára az Arab-félsziget keleti partsávjához hasonló stratégiai jelentőséggel bírt a déli rész is, az első elfoglalt területe 1838-ban Áden volt, amely eleinte a kalózok ellen bevetendő flotta kikötőjeként szolgált. Magát a várost és közvetlen környezetét külön adminisztratív egységként kezelték, hátszágában létrehozták Áden Protektorátust. Rostoványi: *A Közel-Kelet története 1918–1991*... i. m. 34–35.

¹³⁸ Uo. 34–36., 45–47.

¹³⁹ Goldberg: *The Foreign Policy*... i. m. 46–47.

¹⁴⁰ Uo. 48.

bomlásnak indult, s ezt a kedvező szituációt használta ki az alig 25 éves Abdel-Azíz ibn Szaúd, Abder-Rahmán fia és Abdalláh ibn Feiszal unokája ősei területének újraegyesítésére.

Rijád visszafoglalása (1902)

Rijád volt a Szaúdok ősi központja, ahol a család száműzetése után is számos hívük és támogatójuk maradt. A Rasídok számára nem volt különösebben fontos terület, kinevezett kormányzóval és egy kisebb helyőrség segítségével irányították. Rijádot 1901-ben hat méter magas vályogfal vette körül a négy égtáj felé néző kapuval. A város kicsi volt, a legszelebb pontján sem volt több mint néhány száz méter, szűk, kanyargós utcák útvesztőszerű hálózatából állt, az egyetlen nyitott tere a központi piac volt a nagymecsettel. Többnyire egyemeletes, lapos tetős, apró ablakos vályogházak sorakoztak benne. A központban egy 50–60 katonát befogadó, Masmak nevű erőd állt. 1890 előtt pálmaliget vette körül a települést, amit Mohamed ibn Rasíd a város elfoglalása után kivágatott.

Amikor 1901-ben a kuvaiti sejk Abder-Rahmán Szaúddal (1889–1891) sereget gyűjtött és felvonult a rasídi uralkodó, Ibn Mitáb (1897–1906) ellen, Abdel-Azíz elterelő hadmozdulattal Rijád ellen vonult. Részben, hogy megossza ezzel a manőverrel az ellenfele seregeit, részben, hogy felmérje, vissza tudja-e szerezni önerőből ősei székhelyét.¹⁴¹ Dél felé haladva a kuvaiti különítménnyel különösebb ellenállás nélkül ért Rijádba, ahol Adzslan ibn Mohamed kormányzó katonáival a Masmak erődjéből indított támadást ellene. Háromnapos ostrom után kapta Abdel-Azíz a hírt, hogy Mubárák és az apja csatát vesztett Sarífnál,¹⁴² aminek következtében kénytelen volt visszavonulót fújni és visszatérni Kuvaitba.

Nagy-Britannia, bár tartózkodott attól, hogy beavatkozzon Belső-Arábia ügyeibe, mégis támogatta Kuvait és szövetségesei akcióit a Rasídok ellen, hiszen nem állt érdekében közvetlen a protektorátusa mellett egy erős hatalmi központ.¹⁴³ Bár az is igaz, hogy a helyi brit tisztviselők a rossz vahhábita tapasztalatok alapján eleinte nem nézték jó szemmel az újabb szaúdi térnyerést. Adamov konstantinápolyi orosz nagykövet véleménye szerint Nagy-Britannia szilárdan Mubárák mögött állt, mivel érdekelt volt Dzsebel-Sammar meggyengítésében. A kuvaiti sejk nagymennyiségű brit Martini-Henry puskát vásárolt Bahreinben.¹⁴⁴ A sarífi győzelme után Ibn Mitáb bosszúhadjáratot vezetett a déli területeken, lemészárolta Bureida és

¹⁴¹ *Almana: Arabia Unified. A Portrait of Ibn Saud...* i. m. 39–40.

¹⁴² Slot: *Mubarak Al-Sabah...* i. m. 168–180.

¹⁴³ Vassiliev: *The History...* i. m. 210–211.

¹⁴⁴ J. G. Lorimer: *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*. Vol. 1. Historical Part II. Superintendent Government Printing, Calcutta, 1915. IOR/L/PS/20/C91/2, 1085.

Kászim tartomány több városának lakosságát, mert Kuvaittal és a Szaúdokkal szimpatizáltak. Majd a Porta engedélyével támadást indított Kuvait ellen, bár addigra már katonai ereje jelentősen meggyengült. Nagy-Britannia azonban hadihajót küldött, bombázni kezdte a csapatait és fegyverekkel támogatta Kuvaitot, miközben a politikai rezidens tiltakozott a szultánnál a Rasídok támadása miatt. Így a szultán utasítására Ibn Mitáb kénytelen volt visszavonulni.¹⁴⁵

A sarífi vereség és a sikertelen rijádi kísérlet komoly presztízsveszteséget jelentett a Szaúdok számára nemcsak Kuvaitban, hanem Nedzsdben is. Az egyetlen lehetőség arra, hogy visszaszerezzék a tekintélyüket, egy gyors, határozott győzelem megszerzése volt Rijád felett, kivívva ezzel a törzsfőnökök elismerését, hogy a későbbiekben is számíthassanak a támogatásukra. Abdel-Azíz – tanulván az első expedíció sikertelenségéből – 1902 januárjában változtatott a taktikáján, s nem napvilágnál támadott, hanem az éj leple alatt lopakodott be hatvanfős csapatával Rijádba. Célzottan Adzslan kormányzó tartózkodási helyére mentek, hogy elfogják és megöljék, majd kihasználva a helyőrség hirtelen támadás miatti bénultságát, lemészárolták az összes ellenséges katonát.¹⁴⁶ Abdel-Azíz kitűzte a Szaúdok zászlaját és átvette a város felett a hatalmat. A herceg az akcióban mindössze két katonát veszített.

A leleményes és ragyogó támadásról a későbbiekben számos legenda és *kaszída*¹⁴⁷ született. Alman szerint Ibn Rasíd nem tartotta komoly ellenfélnek a herceget, ezért utóbbi csak 1902 őszén lendült támadásba. Ám a valóság az, hogy Rijád bevételéről értesülve azonnal csapatok gyűjtésébe kezdett az Eufrátesz déli folyása mentén, ami időbe telt, így Abdel-Azíz néhány hónapnyi előnyhöz jutott, hogy megerősítse Rijád védelmi rendszerét és megszilárdítsa a hatalmát a területen. A hozzá csatlakozó törzsek segítségével további sikeres hódításokba kezdjen, kiterjesztve fennhatóságát egészen a Rab-el-Háli sivatag határáig, majd Sakra elfoglalásával egészen a Rijádtól északra fekvő Kászim tartományig.¹⁴⁸

Mindeközben 1902 májusában Abder-Rahmán Szaúd és az egész család visszaköltözött Kuvaitból Rijádba. Abdel-Azíz összehívta a környék vallástudósait és notabilitásait, hogy hűségesküt tegyenek apjának, aki viszont átadta a tisztségét fiának és emírré nevezte ki, míg ő

¹⁴⁵ Vassiliev: *The History...* i. m... 211–212.

¹⁴⁶ Alman: *Arabia Unified. A Portrait of Ibn Saud...* i. m. ... 41–47. Mohammed Alman 1926-tól 1935-ig volt Ibn Szaúd angol tolmácsa, a kortársak unszolására döntött úgy, hogy megírja visszaemlékezéseit a királyról. Nagy részletességgel és viszonylag pontos adatokkal írja le Rijád bevételét és Dél-Nedzsd visszafoglalását. Többek között közli annak a 60 főnyi csapatnak is a pontos névsorát, akik segítették a fiatal herceg expedícióját. Lásd még: *Historical Memorandum on the Relations of the Wahabi Amirs and Ibn Saud with Easter Arabia on the British Government 1800–1934*. IOR/R/15/1/745. 17.

¹⁴⁷ Az arab irodalom egyik közkedvelt műfaja, több mint száz sorból álló rímtelen költemény, melyet a perzsa irodalom is átvett. Az Oszmán Birodalom térhódítása alatt háttérbe szorult ez a műfaj, de a 20 század elejére ismét népszerűvé vált.

¹⁴⁸ Lásd a mellékelt 1. számú térképet.

maga megtartotta vallási feladatait és az imámi rangot.¹⁴⁹ Vassiliev említi, hogy apa és fia jól megértették egymást, kölcsönös bizalmuk pedig növelte az új állam stabilitását, amelynek másik pillére a nedzsi lakosság támogatása volt, amire Abdel-Azíz mindig különös figyelmet fordított. Illetve a vallás fontosságának tudatában kezdettől fogva jó kapcsolatot épített ki az *ulemával* és ezt is a központi hatalom megerősítésére használta fel. Legfontosabb célja azonban az volt, hogy egyesítse mindazokat az arábiai területeket, amelyek valaha a Szaúd-házhoz tartoztak, ami elkerülhetetlen konfliktushoz vezetett a Portával, ezért a Rasídok mellett az Oszmán Birodalommal is számolnia kellett. Ennek ellensúlyozására egy másik birodalom pártfogását akarta megszerezni. Ahogy már említettem, Mubárák asz-Szabáh a céljai eléréséhez remekül játszotta ki a nagyhatalmakat egymás ellen, amit a Szaúdok is eltanultak. Ennek egyik kiváló példája, amikor 1902 végén Abder-Rahmán Szaúd az iráni Busehrben találkozott az orosz konzullal. Ennek célja nem a politikai kapcsolatok kialakítása volt Oroszországgal, hanem így akarta rávenni a briteket arra, hogy segítsék fiát a Rasídokkal vívott küzdelemben.¹⁵⁰

Alighogy Ibn Szaúd visszaszerezte Rijádot, azonnal felvette a kapcsolatot C. A. Kemball (1900–1904) Perzsa-öböl menti politikai rezidenssel. Ahogy Goldberg fogalmaz megdöbbentő volt a hasonlóság a Szaúdok első kezdeményezése és Mubárák 1897. márciusi nyitólépése között, amelyben az orosz kártya kijátszásával brit protektorátus létrehozását kérte Kuvait felett.¹⁵¹ Ugyanis ahogy akkor elhangzott a brit kormánykörökben: „*nem érdekli őket Kuvait és nem akarják megszerezni, de azt sem akarják, hogy más szerezze meg*”.¹⁵² Ennek analógiájára Ibn Szaúd is elhintette Kemballnak, hogy területegyesítéséhez pénzbeli segítséget és fegyvert kínált Szentpétervár, hogy ezzel sarkallja a briteket egy hasonló ajánlattételre. Azonban ekkor még a brit kormány nem akart nyíltan belefolyni a belső-arábiai ügyekbe, félve egy török konfrontációtól, így a levél megválaszolatlan maradt.

A nemzetközi politikai színtéren az arábiai fejlemények felkeltették nemcsak a Porta, de London, Berlin és Szentpétervár figyelmét is, aminek oka részben Németország felbukkanása volt a Közel-Keleten. Berlin nyomást gyakorolt II. Abdülhamid szultánra és megpróbálta biztosítani a bagdadi vasúton keresztül a Perzsa-öbölhöz való hozzáférést. Belső-Arábiában két ellenfél nézett szembe egymással, egyrészt Háil uralkodója, aki bízva az Oszmán Birodalom támogatásában, megpróbálta visszaszerezni a Nedzsd feletti uralmát. Másrészt pedig a Szaúdok, akiket Kuvait támogatót Nagy-Britannia hallgatólagos

¹⁴⁹ Vassiliev: *The History* ... i. m. 213.

¹⁵⁰ J. G. Armstrongnak, a Perzsa-öböl menti haditengerészeti parancsnokának levele Busehrbe, 1902. május 27. File 53/7 B (D 5) Koweit [Kuwait] Affairs 1902, IOR/R/15/1/475, 585–586.

¹⁵¹ Goldberg: *The Foreign Policy*... i. m. 51.

¹⁵² Busch: *Britain and the Status*... i. m. 196.

beleegyezésével. Mindemellett mindketten törekedtek kiépíteni a maguk belső szövetségi rendszerét a beduin törzsek, a vallási vezetők és a városi notabilitások körében. 1902 őszétől 1906-ig kisebb csatározások zajlottak közöttük. Az első összecsapásra Rijád tartomány ad-Dilam városában került sor, 1903-ban pedig Ibn Mitáb sikeres rajtaütéseket hajtott végre a kuvaiti határ menti Artavíjja északi területei mentén.

Ibn Szaúd, miután nem sikerült az oroszokon keresztül felkeltenie Nagy-Britannia figyelmét, újabb tervvel állt elő. 1903 novemberében küldöttet menesztett a Bahreinben székelő John Gaskin kuvaiti politikai képviselőhöz.¹⁵³ Azon túl, hogy meg akarta dönteni Ibn Rasíd hatalmát és visszaszerezni az északi területeket, Ibn Szaúd jelezte, hogy vissza akarja foglalni a Perzsa-öböl nyugati partján fekvő el-Hasza tartományt, amelyet a törökök 1871-ben vettek el az őseitől. Ezzel a lépéssel bekerült volna a britek érdekszférájába és hasonló státuszú uralkodó lett volna, mint Mubárák. Ám ez csak akkor lett volna kivitelezhető, ha a britek biztosították volna katonailag a tengerparti területet és elejét vették volna egy török ellentámadásnak.

Noha Gaskin kitérő választ adott, az indiai brit kormányzat egyre nagyobb érdeklődéssel figyelte Ibn Szaúd tevékenységét. Az India Office külügyi megbízottja, Louis Dane (Foreign Secretary) úgy vélte, hogy előbb vagy utóbb elkerülhetetlen lesz a diplomáciai kapcsolat felvétele vele, aki már egyébként is megszerezte azt a területszakaszt, amely egybeesett a bagdadi vasút tervezett útvonalával.¹⁵⁴ Azzal érvelt, hogy ha a britek elidegenítik az emírt, az veszélybe sodorhatja a part menti érdekeltségeiket. Bár az angol külpolitika látszólag közömbös maradt, Ibn Szaúd az expanziójával olyan változásokat indított el a térségben, amelyekre kénytelen volt odafigyelni a brit kormány, tekintettel az oszmán hatalom visszaszorulására, a török–német transzarab vasúti tervek stratégiai fontosságára és a szaúdi hatalom újjáéledésére. Ám mindez még csak az indiai kormányzat berkein belül fogalmazódott meg, amely élénk figyelemmel követte Ibn Szaúd folyamatos térnyerését Belső-Arábiában. 1904. április 11-én Crow bászrai konzul az alábbi üzenetet küldte O’Conor konstantinápolyi nagykövetnek: *„Megtiszteltetés számomra, hogy Excellenciája tájékoztatásául továbbíthatom annak a levélnek a fordítását, amelyet Abdel-Azíz bin Szaúd, a Feiszal család feje és a vahhábita párt főnöke címzett Kuvait sejkjének, s amelyet Mubárák nemrég továbbított nekem. A levél érdekes beszámolót ad az Ibn Mitáb emír elleni hadjárat sikeres megnyitásáról. A vahhábiták győzelmét más források is megerősítették, és máris hírt adtak arról, bár talán még korán, hogy Bureidát*

¹⁵³ *Historical Memorandum...* i. m. 17.; J. G. Gaskin kuvaiti politikai képviselő levele Kemball Perzsa-öböl menti megbízottnak, 1903. november 7., File 53/37, 61/5 (D 17) Kuwait: British Representation, IOR/R/15/1/508, 141–143.

¹⁵⁴ Goldberg: *The Foreign Policy...* i. m. 54.

is bevették. A hozzám írt kísérőlevelében Mubárák azt állítja, hogy Abdel-Azíz legyőzte az emírt, megerősítette a hatalmát Nedzsd és az ott élő törzsek felett.”¹⁵⁵ Derey dzsiddai konzul 1904. május 21-én kelt levelében az alábbiakról számol be szintén a konstantinápolyi brit nagykövetnek: „Tisztelettel értesítem a 13-án érkezett hírről, mely szerint Bin Szaúd a környező törzsekből több mint 5000 embert toborzott össze, bevette Kászim városait, Bureidát. Miután megkapta Anázia lakosságának támogatását is, 1904. március 22-én minden ellenállás nélkül bevonult. A Bin Rasíd által kinevezett kormányzót lelőtték, házat kirabolták. Azt mondják, hogy a város egyik elöljáróját, Bessamot is lelőtték, a többiek elmenekültek. Miután Bin Szaúd megszilárdította a hatalmát, levelet írt a Grand Sarífnak, amelyben értesítette győzelméről, és felvette a Nedzsd emírje címet. A levelet gyorsfutárral küldte, akit Medinában elfogtak, Mekkában letartóztattak, azóta sincs hír felőle. Továbbá azt beszélnek, a török kormány csapatokat küld Nedzsdbe, hogy segítsen visszaállítani Ibn Mitáb hatalmát. Am megbízható forrásból tudom, hogy Ahmed Ratib pasa, Hidzsáz kormányzója nem kedveli őt, ezért nem hajlandó határozottan fellépni az érdekében.”¹⁵⁶

Ahogy a táviratban is áll, Mubárák kuvaiti sejk pénzbeli támogatásával 1904 elején Ibn Szaúd bevette Anáziát és Kászim tartomány fővárosát, Bureidát. Birtokba vette a régiót, amivel közvetlenül fenyegette a Rasídok fővárosát, Háilt. Ellenlépésként Mitáb ar-Rasíd a Portától kért segítséget.¹⁵⁷ Konstantinápoly is érdeklődéssel figyelte az Arábiában bekövetkező változásokat, ugyanis csak addig volt biztonságos a térség számára, ameddig kiegyenlített volt az erőegyensúly a törzsi vezetők között, és ki tudta játszani egyiket a másik ellen. Amint valamelyik erőfölénybe került, egyidejűleg veszélyeztette a Porta térségbeli stabilitását is, főleg, hogy Ibn Szaúd esetében is sejtették szövetségkötési szándékát a britekkel. Ráadásul a hódító hadjáratok és a folyamatos belháborúk veszélyeztették az uralmuk alatt lévő Hasza tartomány nyugalma is, ahol állandóvá váltak a zavargások és a rendbontások, így egy keménykezű vezetőt, az iraki Szaíd Tálíbot nevezték ki kormányzóvá. Konstantinápoly nyolc fegyelmezett, modern fegyverzettel és tüzérséggel felszerelt zászlóaljot küldött a Rasídok segítségére Hasszán Sukri ezredes vezetésével.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Crow O' Conornak, 1904. április 11. File X/1 Bin Saood & Ibn Rashid, IOR/R/15/5/24. 103.

¹⁵⁶ Derey O' Conornak, 1904. április 22. Uo. IOR/R/15/5/24. 104–105.

¹⁵⁷ Crow O' Conornak, 1904. április 27. Uo. 106–107.

¹⁵⁸ Lorimer: *Gazetteer* ... i. m. 1147–1149.

Küzdelem Kászim régió megtartásáért (1904–1906)

Ibn Szaúd 1904 nyarán, hogy megpróbálja megszerezni a brit támogatást a törökök és szövetségeseik ellen, felvette a kapcsolatot Percy Cox politikai rezidenssel (Political Resident in the Persian Gulf, 1904–1914).¹⁵⁹ Cox volt az első, aki pontos értékelést adott Ibn Szaúd fontosságáról és javasolta az indiai gyarmati hatóságoknak, hogy erősítsék a vele való kapcsolatokat,¹⁶⁰ ám ezt a Foreign Office elutasította. Ennek ellenére a török csapatok Nedzsdbé érkezését követően a brit hatóságok, hivatkozva a status quo fenntartásáról kötött 1901-es megállapodásra, tiltakoztak a török agresszió ellen.¹⁶¹

Abdel-Azíz látszólag vesztesre állt, ám a török katonák nem ismerték a sivatagi hadviselést, nem voltak kellően mozgékonyak, nem voltak hozzászokva a zord környezeti viszonyokhoz, a magas hőmérséklethez, sokan szomjan haltak, dezertáltak vagy különböző betegségekben veszítették életüket anélkül, hogy eldördült volna egyetlen puskalövés. Ibn Szaúd gyors rajtaütésekkel gyötörte őket, elvágta az utánpótlásvonalait, s bőséges hadizsákmányt ejtett. 1904 szeptemberében és októberében teljes győzelmet aratott Ibn Mitáb és a török csapatok felett. De ezzel még nem tudta elhárítani a további oszmán katonai veszélyt, ezért apja alázatos levelet küldött Bászra válijának, Fahri pasának, amelyben a szultán iránti hűségéről biztosította és oszmán vazallusként pénzügyi támogatást kért.¹⁶² Beszámolt arról, hogy Ibn Mitáb és a helyi tisztségviselők megtevesztették a Portát a nedzsi helyzetet illetően és a Szaúdok nem Konstantinápoly, hanem a térség lakosságát sújtó rasídi zsarnokság ellen harcolnak. Válaszképpen Konstantinápoly 3000 fegyverest küldött Szamávából, hogy békét teremtsen a két vetélkedő rivális között.

1905 januárjában a Szaúdok Kuvaiton keresztül ismét brit segítséghez folyamodtak, de süket fülekre találtak, sőt Knox kuvaiti politikai képviselő (Political Agent, Kuwait) figyelmeztette Mubárákot, hogy maradjon távol minden olyan ügytől, ami veszélyeztetheti sejkje helyzetét. 1905 áprilisára a török csapatok visszafoglalták Bureidát és Aneizát, majd a Porta felosztotta a régiót. Abder-Rahmánt kinevezte Nedzsd déli részének kajmakámjává,

¹⁵⁹ *Historical Memorandum...* i. m. 17.

¹⁶⁰ Sir Percy Cox Perzsa-öböl menti politikai rezidens levele Louis Dane-nek, 1905. szeptember 16., File 53/7 V (D 8) Koweit [Kuwait] Affairs, The Arab Tribes, IOR/R/15/1/478, 346–348.

¹⁶¹ Goldberg: *The Foreign Policy...* i. m. 57., Vassiliev: *The History...* i. m. 217. Amikor a Porta érzékelte, hogy 1899-ben szokatlanul megélné a brit diplomáciai forgalom Kuvaitban, meg akarta erősíteni a katonai befolyását Kuvait felett. Válaszul London 1901 szeptemberében szavatolta, hogy ha a Porta nem küld csapatokat a térségbe, s tiszteletben tartja a *status quo*t, Anglia nem foglalja el a területet és nem alakítja protektorátussá. File 2764/1904 Pt 4 Baghdad Railway: Anglo-Turkish negotiations; proposals of Turkish Govt; status of Koweit, IOR/L/PS/10/59, 213.

¹⁶² Abder-Rahmán levele Fahri pasához, Walter Townley konstantinápolyi diplomata Lansdowne külügyminiszterhez 1904. november 8-án írott levelének mellékletében, IOR/R/15/5/24. 143–145.

amelyhez hozzátartozott még Vaszm és Sudair. Kászim tartományt semleges övezetté nyilvánította, aminek biztosítása érdekében török helyőrséget telepített Bureidába és Anáziába. Az oszmán hatóságok Nedzsdet közigazgatási egységekre osztották, Bureida *kaza* lett, élére Szálih ibn Hasszán al-Muhannát nevezték ki, Anáziát pedig *mudírnak* nyilvánították Abdel-Azíz ibn Abdalláh al-Szulaimi vezetésével. Közigazgatásilag mindkét egység Bászrától függött. Konstantinápoly ezzel elérte a célját, a Szaúdokat sikerült alávetnie, Kászim ütközőzónaként visszakerült a török fennhatóság alá, és olyan mértékben húzta meg a két emír territóriumát, hogy ne veszélyeztessék Belső-Arábia erőegyensúlyát. A felosztás igen megalázó volt a Szaúdok számára, akiket nemcsak engedelmességre kényszerített a török kormány, de le is fokozta és a hódításaiktól is megfosztotta őket, amivel veszélybe sodorta az újjáéledő államiságuk létét.

Ibn Szaúd tudta, nem elég erős ahhoz, hogy nyíltan konfrontálódjon a Portával, ezért igyekezett minden katonai konfliktust mellőzni. Taktikát váltott és arra törekedett, hogy maguk a törökök evakuálják Kászim tartományt minél kisebb presztízsveszteséggel. Mindeközben az Oszmán Birodalom figyelmét a jemeni fejlemények kötötték le, ahol a török csapatok nem tudták elnyomni a szanaai Jahja Mohamed Hamid ad-Dín imám által vezetett mozgalmat.¹⁶³ A török hadsereg helyzete Kászimban egyre kilátástalanabbá vált az élelmiszerhiány, a rendkívüli meleg és a betegségek miatt, a katonák tömegesen dezertáltak, ugyanakkor Ibn Szaúd beduin csapatai gerillatámadásokkal tették még elviselhetlenebbé az otlétüket. Így az oszmán helyőrségnek nem sikerült stabilizálnia a területet. Kihasználva a kaotikus állapotokat, a helyi törzsi vezetők mind nagyobb függetlenségre törekedtek, próbáltak megszabadulni északon a Rasídok, délen a Szaúdok hatalmától.¹⁶⁴ Mindközül Bureida vezetője, Szálih ibn Hasszán al-Muhanna járt az élen, mialatt a Rasídok is tovább folytatták rajtaütéseiket a provinciában, aminek következtében a lakosság körében egyre többen kezdtek a Szaúdokkal szimpatizálni.

1905 augusztusában – észak felől a törökök és a Rasídok által fenyegetve – Ibn Szaúd a keleti part mentén lévő sejkiségek felé kezdett puhatolózni. Először Katarba ment, majd elkerülve a török garnizonokat el-Haszába. Útjának két célja volt, egyrészt információt szerezni az egykoron birtokolt keleti területek visszaszerzésének lehetőségéről, másrészt, hogy elterelve magáról a gyanút, elhatárolódjon a parancsára indított kászimi gerillatámadásoktól. Arra is törekedett, hogy tesztelje a britek reakcióját, mit lépnek abban az esetben, ha felveszi a kapcsolatot a szerződéses államok vezetőivel. Abu-Dhabi sejkje, Ibn Kalifa azonnal tiltakozott

¹⁶³ Situation in Yemen (1905–11). Arab revolt against Turks. Imam of Sanaa's letter to the King. Fighting in Yemen 1911. Agreement between the Turks & the Imam. IOR/L/PS/10/68. 1–343.

¹⁶⁴ Lorimer: *Gazetteer*... i. m. 1151.

és Maszkat uralkodójával együtt az indiai brit kormányzathoz fordultak segítségért, hogy megakadályozzák az emír térnyerését.¹⁶⁵ Az India Office is fenyegetésként értékelte a helyzetet, amelyben Omán és mindazon területek megszerzésére tett kísérletet látott, amelyek az egykori szaúdi államhoz tartoztak.¹⁶⁶ Világos volt, hogy ezt meg kell akadályozniuk. Az indiai kormányzat eddig hajlott arra, hogy abban az esetben, ha Ibn Szaúd nem követi az ősi vahhábita expanzív politikát, felveszi vele a diplomáciai kapcsolatot, ám azzal, hogy olyan lépésre szánta el magát, amely teljesen ellentétes az angol érdekekkel, átértékelte az eddigi nézeteit. Az alkirályi kormányzat azon tanakodott, hogy Kuvait vagy Maszkat sejkjén keresztül, esetleg közvetlenül figyelmeztesse Ibn Szaúdot, hogy minden Nagy-Britanniával szerződésben álló sejkség elleni lépést ellenséges cselekedetnek fog tekinteni és ennek megfelelően fog eljárni.¹⁶⁷ Azonban az India Office – figyelembe véve London azon óhaját, hogy tartózkodjon Arábia belügyeitől – végül nem tartotta szükségesnek az ellenlépéseket. O’Conor konstantinápolyi nagykövet tiltakozott ez ellen és meggyőzte a Foreign Office-t, hogy nyíltan figyelmeztessék Ibn Szaúdot abban az esetben, ha partra szállna.¹⁶⁸ 1905. január 15-én Knox Mubáraknál tudakozódott Ibn Szaúd part menti szándékairól, aki határozottan tiltakozott az emír expanzív törekvéseivel kapcsolatban és megerősítette, hogy csupán csak pénzt próbál kicsikarni a sejkektől a kevés állami bevétele miatt. Majd azonnal értesítette Ibn Szaúdot, aki megértette, hogy fel kell hagynia az öbölbeli terveivel, bármik is legyenek azok, részben mert gyenge ahhoz, hogy szembeszálljon a brit haderővel, részben mert hosszú távon szüksége volt a jóindulatukra a törökökkel szembeni ellensúlyként.

Mivel a Porta továbbra is a Hidzsában, Aszírban és Jemenben zajló zavargások leverésével volt elfoglalva, Ibn Szaúd 1906 februárjában ismét követet küldött Prideaux bahreini politikai képviselőhöz (1906–1909) és újra előadta, hogy az el-haszai útja során meggyőződött az ott állomásozó török helyőrség gyengeségéről, és elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy elfoglalja Haszát. Abban az esetben pedig, ha Nagy-Britannia segít megakadályozni a török ellentámadást, engedélyezi, hogy brit képviselőt tartsanak fent Haszában és Katífban. Prideaux azonban kételkedett a katonai akció sikerében és elutasította a küldöttet, aki azt az utasítást kapta, hogy nemleges válasz esetén hagyja el Busehrt, és azonnal

¹⁶⁵ A. P. Tervor kapitány, Perzsa-öböl menti rezidens-helyettes levele Louis W. Dane-nek, az indiai kormányzat külügyi megbízottjának, 1905. október 29. Vol. D.16 (File 61/4) Bin Saood – Amir of Nejd’s intention to visit Pirate Coast and Oman in 1905, IOR/R/15/1/556. 30. A mellékletben Ibn Szaúd Abu-Dhabi és Dubai sejkjének küldött levelei.

¹⁶⁶ Percy Cox Perzsa-öböl menti politikai rezidens levele az indiai brit kormányzat külügyi részlegének, 1906. február 4. IOR/R/15/1/556. 38–39.

¹⁶⁷ O’Conor levele Grey külügyminiszterhez, 1906. március 20. IOR/R/15/1/556. 61.

¹⁶⁸ A Foreign Office levele az India Office-nak, 1906. március 31. IOR/R/15/1/556. 87.

küldjön táviratot Konstantinápolyba, amelyben Ibn Szaúd ismét megerősítette a szultán iránti lojalitását.¹⁶⁹

Egyes értelmezések szerint a távirattal több célja is volt. Egyrészt így próbálta palástolni a britekkel való találkozót, másrészt utalt a Rasídok zsarnoki uralmára. Ezzel akarta biztosítani magát, hogy az ellenük tervezett fellépését a Porta ne tekintse törökellenes vagy szakadár cselekedetnek. A döntő ütközetre 1906 áprilisában került sor. Ibn Mitáb az uralma alatt álló Dzsebel-Sammar régióból összegyűjtötte a legjobb harcosokat és lovasokat, beleértve a kisebb törzsek katonáit is, amelyekkel együtt húszezer embert sorakoztatott fel, azonban a Raudat-al-Muhanna melletti csatában Ibn Szaúd katonái megölték Ibn Mitábot és döntő győzelmet arattak.¹⁷⁰ Az uralkodó halálával utódlási harcok kezdődtek, ami instabil állapotot eredményezett Dzsebel-Sammarban. Ibn Szaúd Háilig jutott, de nem sikerült bevennie, így visszatért Kászimba, ahol a helyi kormányzót börtönbe vetette és közeli rokonát, Mohamed Abdalláh Aba al-Háilt nevezte ki.¹⁷¹ Nem sokkal ezután Ibn Szaúd megállapodott Mitáb ibn Abdel-Azízzal, Háil új emírével (1906–1907) Közép-Arábia felosztásáról: a Kászimtól északra fekvő területet és törzseket Háil uralkodója, Kászim régiót és az attól délre fekvő területeket pedig Ibn Szaúd kormányozza.¹⁷²

Ibn Szaúd 1906 májusában a katari sejknek keresztül ismét felvette a kapcsolatot Percy Cox Perzsa-öböl menti rezidenssel, megismételte a februárban tett ajánlatát és személyes találkozót kért a tisztviselőtől.¹⁷³ A brit politika azonban nem változott, a védelme nélkül pedig az emír nem merte megkockáztatni a törökökkel való nyílt harcot Haszáért még akkor sem, ha az oszmánok katonai gyengesége nyilvánvaló volt. Ehelyett tovább keserítette a Kászimban állomásozó oszmán garnizonok és hivatalok körülményeit azzal, hogy megparancsolta az összes sejknek és törzsnek, hogy ne továbbítsák a postai küldeményeiket és tagadják meg a hadtápszállításaikat. Válaszképp a Porta utasította Sami pasát, hogy 600 katonával vonuljon Kászimba és tartsa nyitva a kommunikációs vonalakat.¹⁷⁴

Értesülve Konstantinápoly döntéséről, Ibn Szaúd Mubárákon keresztül 1906 augusztusában újra kapcsolatot keresett a britekkel. A kuvaiti sejk igyekezett meggyőzni Knox politikai képviselőt, hogy érdemes lenne Ibn Szaúdot brit védelem alá helyezni, amivel

¹⁶⁹ Goldberg: *The Foreign Policy...* i. m. 71.

¹⁷⁰ Alman: *Arabia Unified...* i. m. 51–61.; Vassiliev: *The History...* i. m. 220.; O' Conor konstantinápolyi nagykövet levele Edward Grey külügyminiszterhez, 1906. május 8. IOR/R/15/5/24. 224.

¹⁷¹ Lorimer: *Gazetteer...* i. m. 1152.

¹⁷² Uo. 1153.

¹⁷³ *Historical Memorandum...* i. m. 18.

¹⁷⁴ F. E. Crow bászrai brit konzul levele a konstantinápolyi brit nagykövetnek, 1906. augusztus 31. File X/1 Bin Saood & Ibn Rashid, IOR/R/15/5/24, 238–242.

fellendíthetné a brit kereskedelmet. Knox észrevette az új török expedíció és a szaúdi kapcsolatfelvétel közötti szoros kapcsolatot, és megjegyezte, hogy ez az expedíció volt az, ami „olyan szokatlanul riasztotta Ibn Szaúdot és Mubárákot is”.¹⁷⁵ Percy Cox támogatta volna Rijád emírijét amellelt érvelve, hogy segíthetne a part menti kalóztevékenység elfojtásában, továbbá a vele való szövetségekötéssel csökkenthetnék a szerződéses államok sejkjei vele szembeni félelmét. Továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy a lehetőség elszalasztásával akár ellenségükké is tehetik. Cox érvelésének az alapja hasonló volt a Portáéhoz, a brit semleges politika csak addig volt biztosítva, amíg hasonló erejű uralkodók küzdöttek egymással, nem veszélyeztetve a régió stabilitását. Amint az egyik a többi fölé emelkedett, kénytelenek voltak szövetséget kötni a legerősebbel. Érdeemes idézni Cox 1905. szeptember 16-án Dane külügyi megbízottnak írt levelét: *„Tavaly májusban a Perzsa-öböl partvidékén tett körutazásom alkalmával találkoztam Katar sejkjével, Jasim bin Tanival a part menti luszaili nyári szállásán. Beszéltem Ibn Szaúdról, aki szerinte már elég erős ahhoz, hogy kiűzze a törököket Nedzsdből és Haszából. Ezután feltette a kérdést, hogy hajlandó lenne-e a brit kormány olyan tengeri védelemben részesíteni a rijádi emírt, mint Mubárákot vagy a többi part menti sejket, összhangban a tengeri béke megőrzésével kapcsolatos hagyományos brit politikával. Hozzátette, hogy Ibn Szaúd szívesen találkozna egy brit tiszttel, ha lehetőséget kapna rá. Mondtam Jasim sejknek, hogy ez olyan kérdés, amelyre nem tudok azonnal választ adni az India Office utasításai nélkül. Ugyanis éppen ekkor érkezett a hír, hogy Ibn Rasídot meggyilkolták, és a helyzet annyira kaotikus volt, hogy addig halogattam a kormányzatnak szóló jelentést, amíg a dolgok némileg ki nem tisztultak. Úgy látom, Ófelsége kormánya nem nézi jól szemmel, hogy a törökök próbálják megerősíteni a pozíciójukat Nedzsdben, ugyanakkor tisztában vagyok azzal is, hogy egyik fő alapelvük az, hogy továbbra sem akarnak belekeveredni Közép-Arábia viharos politikájába. Mindazonáltal el kell ismerni, hogy más érdekeket is figyelembe kell vennünk, mint a pusztán távolságtartáson alapuló doktrínát. Nem lenne bölcs, ha Ibn Szaúddal szemben olyan passzivitást tanúsítanánk, amely szükségtelenül rossz helyzetbe hozna bennünket és viselkedésünkkel elidegenítenénk. Nem látom be, hogy ez bármilyen módon szolgálná az érdekeinket. Felhívnom a figyelmet arra, hogy Ibn Szaúd 1904. május 2-án kelt, hozzám intézett levelében formálisan a brit kormányhoz fordult védelemért, de kormányzati felhatalmazás híján nem válaszolhattam, így jelenleg nem mondható el, hogy lenne köztünk érdemleges diplomáciai kapcsolat. Ennek kellemetlenségei nyilvánvalóvá váltak Ibn Szaúd ománi látogatási szándékával kapcsolatban, amely az elmúlt évben oly sok aggodalmat keltett az Öböl menti*

¹⁷⁵ Lorimer: *Gazetteer*... i. m. 1160.

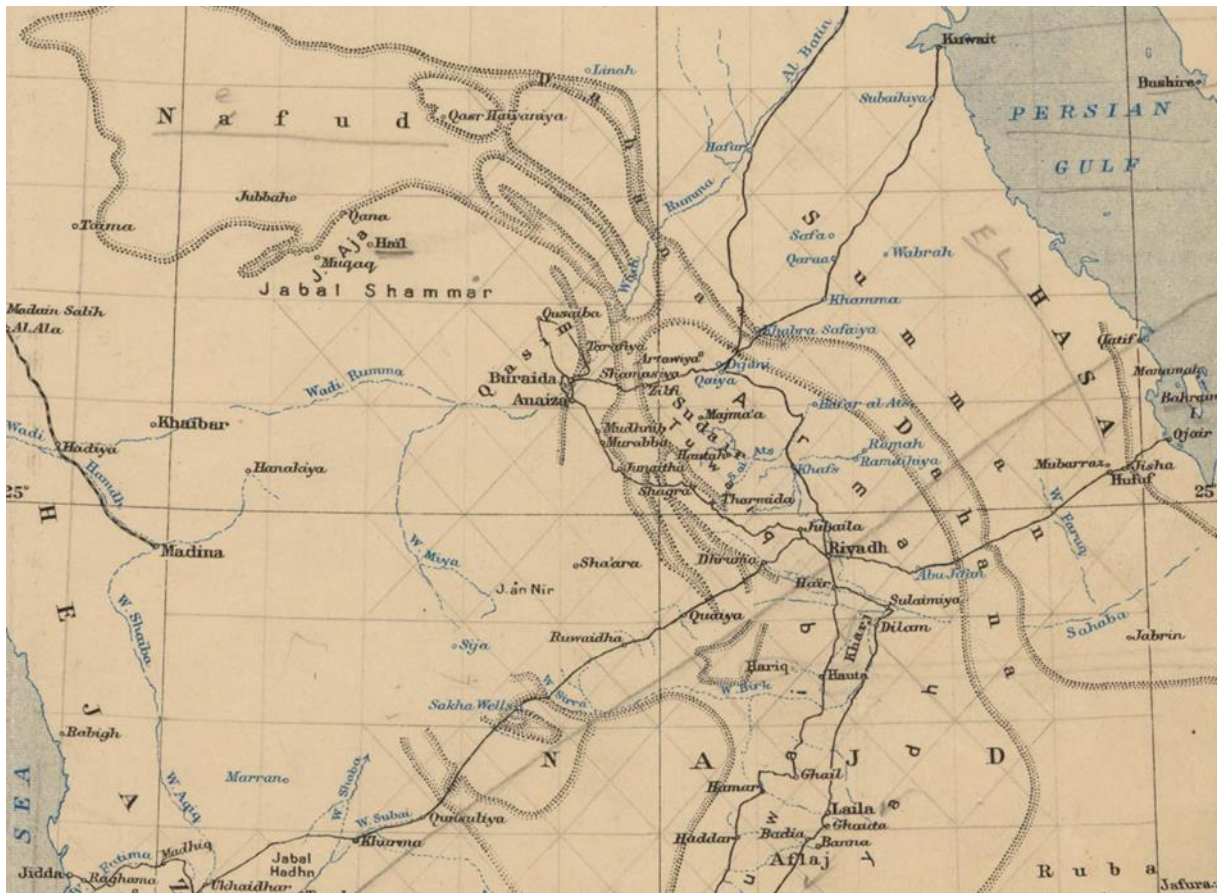
sejkek körében. Ha tudták volna, hogy a brit képviselet és Ibn Szaúd baráti kapcsolatban áll, akkor mind a maszkati szultán, mind a szerződéses államok uralkodói biztosak lehettek volna abban, hogy semmilyen szaúdi expanziót Omán felé a brit kormány nem nézne jó szemmel. Igaz, utólag kiderült, hogy Ófelsége konstantinápolyi nagykövete szerint közvetlenül Bin Szaúddal kellett volna tárgyalnunk, de időközben szükségessé vált, hogy helyben, a számunkra legcélszerűbb módon cselekedjünk, amit az emír nagyon udvariasan el is fogadott, mint ahogy arról a kormánynak akkoriban beszámoltunk. A másik kérdés, amiben nem válna hasznunkra a semlegesség, az a Perzsa-öböl északi részét érintő kalózkodás. Jó okunk van feltételezni, hogy ha baráti kapcsolatban állnánk vele, jelentős segítséget nyújthatna nekünk az olyan hírhedt martalócok kézre kerítésében, mint a törvényen kívüli Ahmed bin Szalmán, aki rendszeresen kifosztja a gyöngyhalászokat. Jelenleg béke van Nedzsdben, és ha szándékunkban áll baráti kapcsolatot létesíteni Ibn Szaúddal, akkor ez a legalkalmasabb pillanat, hogy ezt megtegyük. Ha a segélykérésére nem válaszolunk, és hagyjuk, hogy a Porta újra felszítsa a viszályt Közép-Arábiában, amire elméletileg most nincs lehetősége, akkor nem kell csodálkozni, ha a későbbiekben keserű ellenségünké válik. Bátran kijelenthetem, hogy üdvözlőnk minden olyan baráti megállapodást, ami megkönnyítené a szerződéses államok uralkodóival való kapcsolatokat, és amely lehetővé tenné, hogy tisztjeink alkalmanként bejárhassák Nedzsdet, hogy pontos információkat szerezzenek a belső területek topográfiájáról, törzseiről és törzsi politikájáról, amelyekkel kapcsolatban a jelenlegi tudásanyagunk igen csekély.”¹⁷⁶ A Foreign Office-t azonban nem tudta meggyőzni, amely arra utasította az India Office-t, hogy tartózkodjon minden belső-arábiai üggyől.

Az újabb elutasítás után Ibn Szaúd ismét egyeztetésbe kezdett a törökökkel ahelyett, hogy harcba bocsátkozott volna velük, és felvette a kapcsolatot Sami pasával. A tárgyalás legfontosabb témája az Anaizába és Bureidába tervezett új török erődök építésének kérdése volt. A Porta az építkezéssel elejét akarta venni az olyan akciónak, mint amilyen a bureidai kajmakám eltávolítása volt. Ibn Szaúd tiltakozott a tervet ellen, aminek következtében a megbeszélések egészen 1906 októberéig húzódtak. Végül arról állapodtak meg, hogy a tervezett helyőrségeket felállítják ugyan, de a katonák többségét kivonják a térségből, ennek megfelelően 1200 főt vezényeltek át Medinába és néhány héttel később még ugyanennyit Bászrába. Csak néhány száz katona marad Kászim tartományban többnyire tiszték nélkül.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Percy Cox perzsa-öböl menti politikai rezidens levele Louis Dane külügyi megbízottnak, 1905. szeptember 16. File 53/7 V (D 8) Koweit [Kuwait] Affairs, The Arab Tribes, IOR/R/15/1/478., 346–347.

¹⁷⁷ Lorimer: *Gazetteer*... i. m. 1155.

A török kivonulás súlyos presztízsveszteséget jelentett a Porta számára és további zavargásokat eredményezett Haszában, ahol a lakosságban feléledt az arab függetlenség iránti igény és remény. Ám 1907-ben a Hidzsáz-vasút arábiai vonalának építésével újra török csapatok kerültek a régióba, ráadásul ezzel a technikai újítással a haderő mozgósítása, szállítása és az utánpótlásuk biztosítása sokkal egyszerűbbé vált, ami Ibn Szaúd számára újabb nehézségeket eredményezett céljai megvalósításában.

1. számú térkép: Library of Congress: <https://www.loc.gov/item/2021668623/>, letöltés: 2023. június 15.

El-Hasza elfoglalásának dilemmája

Hasza 1913-as elfoglalásának jelentősége a kelet-arábiai szaúdi uralom megszilárdításában

Miután Ibn Szaúd stabilizálta a helyzetét Nedzsdben, nekilátott a következő hódítása előkészítéséhez, el-Hasza elfoglalásához. Mielőtt részletesen ismertetném, hogy milyen konfliktusba keveredett a Portával a terület visszaszerzését követően, és milyen kompromisszumokra kényszerült, térjünk vissza néhány évvel korábbra, s vizsgáljuk meg, hogy Hasza elfoglalásának terve milyen problémák elé állította az emírt, és miért éppen 1913 májusában látta elérkezettnek az időt, hogy mindezt megvalósítsa! Számos elmélet látott már napvilágot Ibn Szaúdnak a provincia elleni hadjáratával kapcsolatban.¹⁷⁸ Néhányan anyagi nehézségeivel magyarázzák a hódítás okát, hiszen Nedzsd területe igen szegény bárminemű természeti erőforrásban, ellentétben Haszával, ami Arábia leggazdagabb vidékeként folyamatos állami bevételt jelenthetett volna. Három kikötője, Ukair, Katíf és Dzsubeil komoly tengeri kereskedelmet bonyolított, az ebből származó adók jelentős jövedelmet hozhattak a szaúdi államkasszába. Az emír szerény bevételi forrásaival számolva a hadjárat elkerülhetetlennek tűnhetett. Ez az érvelés viszont nem ad választ a támadás időzítésének mértékére, illetve figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy Ibn Szaúd gazdasági problémái nem oldódtak meg a tartomány bevétele után sem. Mások az ihvánok megnövekedett haderejével és az oszmán helyőrség gyengülésével magyarázzák a támadást: ez lenne az új körülmény, amely arra sarkallta a szaúdi vezért, hogy megpróbálja kiűzni a törököket. Azonban a támadás előtt Ibn Szaúdot éppen az oszmánokéhoz képest gyengébb hadserege tartotta vissza a tényleges cselekvéstől, ezért is számított mindvégig a britek segítségére. Csakhogy nem Hasza bevételehez kért katonai segítséget, hanem az elfoglalását követő oszmán tengeri támadás megelőzéséhez.

Az a kérdés is felmerül, hogy Ibn Szaúd miért az oszmán helyőrség által védett el-Haszát nézte ki magának, miért nem vonult inkább az Ibn Rasíd uralta Dzsebel-Sammar vagy egyéb más belső-arábiai területek ellen, amivel kevésbé vívta volna ki a szultán ellenszenvét. Az erre adott válasz magában foglalja a tartomány elleni hadjárat okát is, ami megkülönbözteti a területet minden más arábiai területtől, és ez nem más, mint a brit tényező. Hasza bevételenek szándéka részben abból eredt, hogy visszaállítsa az ősei által uralt területek egységét, míg a másik jelentős magyarázat a Londenral való szerződés kötés vágya. Ez volt az oka annak, hogy

¹⁷⁸ Jacob Goldberg: The 1913 Saudi Occupation of Hasa Reconsidered. *Middle Eastern Studies*, 18. évf. (1982), 1. sz. 21–29., Goldberg: *The Foreign Policy...* i. m. 78–80.

1902-től egészen 1913-ig tartózkodott a hadjárattól, s végül ugyanezen okból foglalta el Haszát 1913 májusában.

Rijád 1902-es bevételével és a Szaúd-ház nedzsi hatalmának visszaállításával megkezdte annak a tervnek a megvalósítását, hogy brit segítséggel és védnökséggel függetleníse magát a Porta uralma alól. Az elkövetkező tíz év legfontosabb céljának a brit kormánnyal való kapcsolatfelvételt tűzte ki, majd Hasza visszahódítását, ami szerves részét képezte az első és második szaúdi állam területének.¹⁷⁹ Már 1903-ban küldöttséget indított annak kipuhatólására, hogy miként reagálna a brit kormány a Hasza elleni hadjáratra. 1903 novemberében Abder-Rahmán ibn Szalmán haszai sejket kérte fel, hogy találkozzon John Gaskin brit politikai képviselővel Bahreinben. A küldött tájékoztatta Gaskint, hogy Ibn Szaúd népének minden vágya az Oszmán Birodalmon belüli autonómia kivívása. Ezért Hasza ellen kíván vonulni, s az a kívánsága, hogy a brit flotta legyen segítségére egy esetleges oszmán tengeri ellentámadás esetén. Hivatkozott a régi szaúdi–angol baráti kapcsolatra, amelyet még az emír nagyapja, Feiszal és Lewis Pelly ezredes alapozott meg 1866-ban.¹⁸⁰ Minthogy a britek egy évszázada örködték a béke felett a Perzsa-öbölben¹⁸¹ és feltartottak minden olyan hajót, amely ellenkező szándékkal érkezett, remélte, hogy az oszmán flottával sem tesznek kivételt. Továbbá, ha kiűzi az oszmánokat Haszából, kijut a tengerpartra, így hasonló szerződést köthet, mint az Öböl menti sejkiségek (Kuvait, Katar, Bahrein, Szerződéses Omán és a Maszkati Szultanátus), amelyeket valószínűleg a brit protektorátus nélkül az oszmánok már rég bekebeleztek volna. A kérdés az volt, nyélbe üthet-e olyan szerződést a brit kormánnyal, amely ugyanúgy egyenlő módon bánik majd vele is, mint a többi part menti uralkodóval. Vagyis olyan kapcsolatot szeretett volna kialakítani Londenal, amely megakadályozza a Portát a szaúdiak belügyeibe való beavatkozásban és távol tartja őket a katonai támadástól.

Shakespear kuvaiti rezidens 1911-ben tett látogatásakor magyarázta el az emírnek, hogy Nagy-Britannia érdekei szigorúan az Öböl menti államokra vonatkoznak és tartózkodik minden olyan cselekedettől, amellyel befolyna Belső-Arábia ügyeibe, Ibn Szaúd politikájába, mert ezek a Porta kizárólagos érdekszférájába tartoznak.¹⁸² A London és Konstantinápoly között lévő baráti, ám törékeny viszony megőrzése érdekében a brit kormány idegenkedett minden olyan

¹⁷⁹ Al-Rasheed: *A History of Saudi...* i. m. 14–22.

¹⁸⁰ Kivonat Pelly ezredes látogatásáról a vahhábita emírnél 1865-1866. P G India Office Memorandum No B.437, P.Z.5620/1934, *Historical Memorandum on the Relations of the Wahabi Amirs and Ibn Saud with Eastern Arabia and the British Government 1800–1934*, IOR/R/15/1/745, 40–41.

¹⁸¹ Gökhan Çetinsaya: *The Ottoman View of British Presence in Iraq and the Gulf: The Era of Abdulhamid II. Middle Eastern Studies*, 39. évf. (2003), 2. sz. 194–203.

¹⁸² Ibn Szaúd és Shakespear első találkozásának kivonata, 1911. IOR/R/15/1/745, 48-49.; H. V. F. Winstone: *Captain Shakespear. A Portrait*. Jonathan Cape, London, 1976. 80–86.

szereződéstől, amely felkelthette a Porta rosszallását és ezzel veszélyeztethette a fennálló egyensúlyi állapotot. Ezzel együtt Shakespear ígéretet tett arra, hogy továbbítja az emír kérését a feletteséhez, egyben figyelmeztette, ne tápláljon hiú reményeket a válasszal kapcsolatban. Percy Cox Perzsa-öböl menti politikai rezidensnek tett jelentésében Shakespear úgy számolt be Ibn Szaúd szándékáról, hogy amennyiben stabilizálná a helyzetét Haszában, kölcsönös jó viszony esetén az a brit korona pozíciójának erősödését is jelenthetné a régióban. London viszont ellenezett minden kalandorkodást Közép-Arábiában és a Foreign Office újból megerősítette a *szigorú be nem avatkozás elvét* Nedzsd ügyeibe. Ibn Szaúdnak tehát szembe kellett néznie a nyílt elutasítással. Mégsem változtatott azon álláspontján, hogy addig nem indul Hasza ellen, amíg nem sikerül tető alá hoznia a britekkel való megállapodást.

A szaúdi közeledési törekvések tehát a brit közöny miatt holtpontra jutottak. Ibn Szaúdnak viszont a rövid távú céljai eléréséhez egy előzetes szerződés vagy legalább egy egyezség megkötése a britekkel nélkülözhetetlen volt. Hasza bevételeivel és a tengerpart megszerzésével tudta volna megvalósítani hosszú távú célját, vagyis a kuvaiti modellhez hasonló protektorátusi státusz megszerzését. Shakespear rámutatott a brit és szaúdi érdekek összeegyeztethetlenségére, ami döntő fordulatot jelentett Ibn Szaúd későbbi lépéseit illetően. Világossá vált számára, hogy Nagy-Britannia kormánya addig nem fog szerződésre lépni vele, amíg a fennhatósága nem terjed ki a Perzsa-öböl partvidékére, vagyis amíg nem kerül be London érdekszférájába. Igen ám, de az emír – meglátása szerint – e szerződés hiányában nem tudott Öböl menti uralkodóvá válni. Így nem volt más lehetősége a patthelyzet feloldására, mint hogy taktikát változtat, és felcseréli céljai sorrendjét. Abban az esetben, ha meg akarja szerezni a brit védnökséget és függetleníteni akarja magát az oszmán befolyástól, először el kell foglalnia Haszát és *ipso facto* kényszeríteni Londont, hogy módosítsa a vele kapcsolatos álláspontját.

Tehát Ibn Szaúd meggyőződése megváltozott. Shakespear beszámolójában követhető nyomon a gondolatmenete röviddel el-Hasza bevétele előtt, amelyet kettejük beszélgetése során jegyzett le.¹⁸³ Az emír most először nem kívánt brit segítséghez folyamodni, s ez a szokatlan mellőzés csak azzal magyarázható, hogy már elhatározta magát az akcióra brit háttértámogatás nélkül. Ehelyett arra volt kíváncsi, vajon mit fog szólni Nagy-Britannia a Hasza elleni támadáshoz előzetes megállapodás nélkül, ami további jele volt annak, hogy átgondolta a taktikáját. Amikor Shakespear felvilágosította, hogy ne fűzzön reményt ahhoz, hogy a brit kormány segítséget nyújt a tengerparti tartomány bevétele utáni esetleges oszmán támadás

¹⁸³ Jacob Goldberg: Captain Shakespear and Ibn Saud: A Balanced Reappraisal. *Middle Eastern Studies*, 22 évf. (1986), 1. sz. 74–88.

kivédéséhez, Ibn Szaúd továbbra is fenntartotta azt az álláspontját, hogy meg kell nyernie a britek szimpátiáját. Amikor Shakespear beszámolt a beszélgetéséről Percy Coxnak, világosan kifejezte, hogy abban az esetben, ha a szaúdiak stabilizálják a hatalmukat a part mentén, bármennyire szeretnék is elkerülni az emírt, nem fognak tudni kitérni előle.

Az a holtpon, amelyen Ibn Szaúd találta magát azzal, hogy próbált nyitni az őt mindvégig kikoszarzó britek felé, kísértetiesen hasonlított arra a tíz évvel korábbi helyzetre, amellyel még a kuvaiti száműzetésekor szembesült. Ekkor készült Rijádot visszafoglalni a Rasídotól. Az akció sikeressége érdekében a nedzsi törzsekkel kívánt szövetségre lépni, mielőtt megtámadta volna a várost. Ugyan a sejkek szimpatizáltak vele, de addig nem fogadták el a közeledését, amíg nem stabilizálta a hatalmát Rijádban. Mindkét esetben ugyanaz volt a helyzet: csak akkor tudja elérni a fő célját, vagyis elfoglalni Rijádot (1902) és Haszát (1913), ha előbb eléri a rész célját és megszerzi a törzsek (1902) és Nagy-Britannia (1913) támogatását. Ám addig nem tudja elérni a másodlagos célját, vagyis biztosítani a szövetséget, amíg nem foglalja el a szükséges területeket. Vagyis segítségre lett volna szüksége a sikerhez, de a siker elérése nélkül nem kaphatott segítséget.

A helyzet megoldása is mindkét esetben hasonló volt, vagyis fel kellett vállalnia az elsődleges célhoz szükséges kockázatot, hogy elérje a másodlagos célját. 1902-ben elhatározta, beveszi Rijádot, hogy azután a szétszórt törzseket egyesítve a szaúdi zászló alatt stabilizálja a rijádi pozícióját. 1913-ban pedig eltökélte magát, hogy elfoglalja Haszát, bízva abban, hogy a britek a tengeri béke fenntartása érdekében szerződés nélkül is a segítségére sietnek egy esetleges oszmán expedíció során.¹⁸⁴

De mielőtt a végső döntést meghozta volna, még tisztázni akart egy lényeges kérdést. Tisztában volt a Perzsa-öböl menti brit hegemoniával, mely éberem őrködött a part menti béke fölött. Ezért fontos volt megtudnia, hogy London ellenséges lépésnek venné-e a hadjáratot, amire kiváló alkalmat adott a Shakespearrel való újbóli találkozás 1913 márciusában.¹⁸⁵ Az angol tiszt mindenképp le akarta beszélni az ütközetről a Porta reakciója miatt, de ezen felül semmiféle brit ellenvetésre nem tett utalást. Shakespear válasza így az utolsó akadályt is elhárította Ibn Szaúd céljának megvalósítása elől. Ugyan tisztában volt azzal, hogy az ördögi körből való kitörés megoldása hasonló az 1902-es rijádi szituációhoz, mégis két alapvető különbség merült fel a két eset között. Először is Hasza nem Rijád, ahol a legyőzött ellenség a

¹⁸⁴ Goldberg: *The 1913 Saudi Occupation...* i. m. 25.

¹⁸⁵ Kivonat Shakespear és Ibn Szaúd második találkozásáról, 1913. P G India Office Memorandum, No B.437, P.Z.5620/1934, *Historical Memorandum on the Relations of the Wahabi Amirs and Ibn Saud with Eastern Arabia and the British Government, 1800–1934*, IOR/R/15/1/745, 49–50.; Troeller: *The Birth of Saudi Arabia...* i. m. 44–45.

helyi Rasídi-dinasztia volt, így nem kellett ellentámadástól tartania. Ezzel ellentétben az oszmánok által őrzött el-Hasza tartomány elfoglalása csorbította volna a török hadsereg tekintélyét, ami komoly kihívást jelentett volna a térségben a Porta számára. Másodszer, ha a brit hadiflotta segítséget is nyújtana az oszmánokkal szemben, Ibn Szaúd sokkal komolyabb veszéllyel találná szembe magát, mint 1902-ben. Amikor a kuvaiti száműzetésből akarta visszaszerezni Rijádot, vereség esetén sem kockáztatott volna semmit, most viszont, hogy 1913-ra már megszilárdította a pozícióját Belső-Arábiában, nagy volt a veszítenivalója abban az esetben, ha a Porta a megtorlás mellett dönt, a britek pedig visszavonulót fújnak.

Az egyetlen kérdés, ami még hátra volt, az az időzítés. Hasza megtámadásának időpontja döntő szemponttá vált, ugyanis az emírnek meg kellett találnia azt az alkalmat, amikor az oszmán seregek leterheltsége miatt a Porta a legkevésbé tud foglalkozni Hasza kérdésével. Ibn Szaúd figyelmesen követte az Oszmán Birodalom különböző pontjain felmerülő nehézségeket. 1912 az olaszokkal való hadviseléssel telt Észak-Afrikában, aminek a vége Tripoli olasz kézre kerülése lett. 1912 októberében, miközben folyt az olasz–oszmán összecsapás, kitört az első balkáni háború.¹⁸⁶ A szerbek végigmasíroztak Szalonikin, Bulgárián egészen a birodalom központjáig, Konstantinápolyig. Olyan nagymértékű volt a veszély, hogy a Porta kénytelen volt átcsoportosítani a seregeit Bagdadból, Bászrából és Hufufból a fővárosba. Ibn Szaúd igyekezett nyomon követni az eseményeket, amelyekről először Leachman brit hivatalnok és utazó számolt be neki 1912 decemberében, majd 1913 tavaszán Shakespeare-től értesült a további balkáni hírekről. A tanulság a számára az volt, hogy 1911 óta az Oszmán Birodalom két háborút viselt és egyikben sem győzedelmeskedett, következésképp a Porta túlságosan leterhelt ahhoz, hogy megszervezzék egy komoly támadást ellene abban az esetben, ha elfoglalná Haszát. Ilyen remek alkalom aligha akadt volna még egy.

A következő lépésben Ibn Szaúd arra derített fényt, hogy milyen mértékben csökkent az oszmán helyőrségek száma Haszában. Hírszerzői révén megtudta, hogy Katíf, Hufuf és Ukair városokban jelentősen megcsappantak a török alakulatok, melyek északra kerültek átcsoportosításra. Ez további jele volt annak, hogy a Porta igen komoly problémákkal küzd a Balkánon és Észak-Afrikában, így 1913 májusában megindította ihvánokból álló csapatait Hasza ellen. Május 4-én éjszaka megtámadták a fallal körülvett Hufufot és rövid ütközet után az oszmán helyőrség megadta magát. Ibn Szaúd, hogy tompítsa a Porta haragját, békés elvonulást engedélyezett a védőknek Bahrein felé. 15-én hasonló módon vette be Ukairt és Katíft majd a hónap végére egész Hasza a kezére került. A bászrai oszmán hatóságokat

¹⁸⁶ Eugene Rogan: *The Fall of the Ottomans. The Great War in the Middle East*. Basic Books, New York, 2015. 25–54.

megbénította a szaúdi akció, s ugyan megpróbálták megszervezni a támadók visszaverését, de ez kudarcba fulladt. Egy oszmán különítmény sietett Katíf visszavételére, azonban addigra már Ibn Szaúd megszilárdította a pozícióját. Bászrából érkezett a második alakulat Ukair alá, de a kezdeti sikerek után végül megadásra kényszerültek; őket a szaúdiak ismét csak sértetlenül elengedték.

Összegezve, Ibn Szaúd politikája 1906-tól 1913-ig három jól elkülönülő fázisra osztható. Az első periódus 1906-tól 1912-ig tartott, amikor bízott az oszmán ellentámadás megakadályozásához nyújtandó brit segítségben, ami elengedhetetlen feltételét képezte volna a haszai hadjáratának. A fordulópont akkor következett be, mikor világossá vált, hogy e cél előfeltétele sosem fog teljesülni, sőt a brit védnökség megszerzése sem fog megvalósulni a tartomány bevétele előtt. Amikor az emír számára egyértelművé vált, hogy Nagy Britannia nem támogatja, de nem is ellenzi Hasza bevétele, meghozta döntését. A harmadik ciklusban az időzítés volt a kérdés. A támadás időpontját a Balkán-háború határozta meg, ez volt a biztosítéka annak, hogy Hasza bevétele után a Porta nem kezd nagymértékű megtorló katonai akcióba a Perzsa-öbölben.¹⁸⁷

A Hasza elfoglalását követő diplomáciai bonyodalmak

Miután Ibn Szaúd a csapataival kiűzte a török helyőrségeket el-Haszából és stabilizálta a helyzetét, első dolga volt elhárítani a Porta megtorló akcióját. Tájékoztatta a bászrai kormányzót, hogy ő nem akart a törökök ellen vonulni, csupán a lakosság kérését teljesítette, mikor intézkedéseket hozott az oszmán hivatalnokok helyieket sújtó elnyomásával szemben. Hangsúlyozta, hogy nem lázad Konstantinápoly ellen, ennek bizonyítékául hajlandó felvenni a *váli* címet, képviselni a Porta érdekeit és fenntartani a rendet a régióban. Azt állította, hogy Haszát nem elfoglalta, hanem az 1871-es status quót állította helyre, majd újból megerősítette az V. Mehmed szultánhoz (1909–1918) való hűségét és lojalitását.¹⁸⁸ Ugyanakkor egy másik levelet is küldött 1913. június 13-án Percy Cox öbölbeli brit politikai rezidens részére, amelyben újra kifejezte abbéli szándékát, hogy szeretné szorosabbra fűzni kapcsolatait Nagy-Britanniával annak érdekében, hogy megakadályozzon egy ellene irányuló török megtorlást.¹⁸⁹ Újra hivatkozott nagyapja és Pelly ezredes megállapodására és a hosszú szaúdi–angol baráti

¹⁸⁷ Goldberg: *The 1913 Saudi Occupation...* i. m. 27.

¹⁸⁸ Goldberg: *The 1914 Saudi–Ottoman Treaty – Myth or Reality? Journal of Contemporary History*, 19. évf. (1984) 2. sz. 289–314.; Troeller: *The Birth of Saudi Arabia...* i. m. 44–45.

¹⁸⁹ Ibn Szaúd levele Sir Percy Cox Perzsa-öböl menti rezidensnek, 1913. június 13., File XXV/2 Arabian Affairs (including Iraq) Qatar and al Hassa (Bin Saud). IOR/R/15/6/31, 16.

kapcsolatra. London válasza kulcsfontosságú volt a jövőbeli politikája szempontjából, ezért arra kérte a rezidentet, hogy tájékoztassa, ha London nem kívánja fenntartani vele a jó viszonyt, mert akkor kénytelen a brit érdekekkel szemben a törökök barátságát keresni.

Az Öböl menti brit hatóságok és az indiai alkirályság azon az állásponton voltak, hogy ideje lenne átértékelni az addigi szaúdi politikát, hiszen Hasza birtoklásával az emír már nemcsak belső-arábiai, hanem part menti uralkodó is egyben, ezzel pedig részét képezi a regionális brit érdekeknek. A Foreign Office azonban elutasította a felvetést, azzal érvelve, hogy a közvetlen kapcsolat kialakítása Ibn Szaúddal ellentétes lenne azzal a hagyományos törekvéssel, amelynek célja fenntartani és megőrizni az Oszmán Birodalom területi integritását. Ezért az indiai hatóságokat arra utasították, hogy továbbra is maradjanak távol a szaúdi ügyektől és az uralkodóval való bárminemű kommunikációtól.¹⁹⁰ Cox ennek szellemében július 9-én arról tájékoztatta Ibn Szaúdot, hogy a kormánya nem avatkozik be az oszmán–szaúdi konfliktusba, mindazonáltal örömmel venné, ha sikeresen megegyeznének a vitás kérdésekben.¹⁹¹ Cox javaslatát, hogy London ajánlja fel a közvetítést a két fél közötti megbékélés érdekében, elvetették.

Amíg Ibn Szaúd a brit válaszra várt, ismét megerősítette V. Mehmed iránti hűségét az 1913 júliusában Bahreinbe küldött táviratában. Coxtól pedig magyarázatot kért London állásfoglalásáról az ügyével kapcsolatban. Továbbá levelet írt Shakespear kuvaiti politikai képviselőnek is. Figyelmeztette, hogy kénytelen lesz az oszmánok jóindulatát keresni, ami ellentétes a britek érdekeivel. Ez pedig arra ösztökélte az indiai alkirályságot, hogy határozottabban követelje a Foreign Office-tól a kérdés újraértékelését. Érvelése fókuszában újfent az állt, hogy a nedzsi emír Hasza elfoglalásával brit érdekszférába lépett, ezért lehetetlen nem tudomást venni róla.¹⁹² Csakhogy akadt egy hátráltató tényező, amely a külügy döntését befolyásolta. Az Oszmán Birodalommal folytatott hároméves tárgyalás után, 1913. július 29-én aláírt egyezmény 11. cikkelyében London oszmán területként ismerte el Nedzsd szandzsákot, amely magában foglalta Hasza területét is.¹⁹³ Erre való tekintettel a szaúdi esettel csak olyan megközelítésben foglalkozhattak, amely nem sérti a Porta arábiai érdekeit. Következésképpen augusztus 15-én a Foreign Office memorandumot intézett Hakki pasa

¹⁹⁰ Az India Office levele az indiai alkirálynak Simlába, 1913. július 4. IOR/R/15/6/31, 20.

¹⁹¹ Percy Cox levele Ibn Szaúdnak, 1913. július 9. IOR/R/15/6/31, 24.

¹⁹² Memorandum Ibn Szaúd és a brit kormány kapcsolatának kialakításával kapcsolatban. File 10/4 British relations with Bin Saud. IOR/R/15/5/27, 295–297.

¹⁹³ Angol–török egyezmény a Perzsa-öböl és a szomszédos területek hatáiról, 1913. július 29. Coll 6/64 South-Eastern Boundaries in [Arabia] – Anglo-Turkish Convention of 1913. Attitude of U.S.A., IOR/L/PS/12/2131, 146.; G. P. Gooch – Harold Temperley: *British Documents on the Origins of the War 1898–1914. The Last Years of Peace*. 10. kötet, 2. rész. London, 1938. 105.

londoni török nagykövethez, amelyben részletesen megindokolta az új helyzettel kapcsolatos álláspontját.¹⁹⁴ „*Ibn Szaúd Hasza tartomány megszerzésével a brit Öböl menti politikai és kereskedelmi szférába lépett. Tudvalevő, hogy Nagy-Britanniának fontos érdekei és kötelezettségei vannak a Perzsa-öbölben, például a tengeri béke fenntartása, a kalózkodás, a rabszolga- és fegyverkereskedelem visszaszorítása, ezért lehetetlenné vált, hogy figyelmen kívül hagyja el-Hasza de facto uralkodóját és úgy tegyen, mintha gazdátlan terület lenne. Ez a kapcsolat azonban nem érintené London szigorúan semleges hozzáállását a szaúdi-oszmán vitához. Sőt Őfelsége kormánya azt szeretné, ha mielőbb rendeződne a viszonyuk, aminek érdekében készen áll közvetítő félként részt venni a tárgyalásokban.*”

Hakki pasa ugyan nem ellenezte a brit ajánlatot, de arra törekedett, hogy távol tartsa a briteket Ibn Szaúdtól, ezért biztosította Londont, hogy hamarosan rendeződnek a bilaterális kapcsolataik az emírral. A Foreign Office ezt úgy értékelte, hogy a Portát nem sérti az angol megközelítés, ezért jóváhagyta az India Office javaslatát a nedzsi uralkodóval történő kapcsolatfelvételtől. Ennek megfelelően fogalmazta meg Cox az 1913. szeptember 11-én kelt levelét, az előzővel teljesen ellentétes hangvételben.¹⁹⁵ Megírta, hogy London továbbra is baráti kapcsolatokat kíván ápolni Ibn Szaúddal abban az esetben, ha utóbbi hajlandó elismerni az Öböl menti sejkéségek, különösen Katar szuverenitását. Személyes találkozót javasolt, ahol tovább egyeztetethetnének a nézeteikről.

A címzettet felettébb meglepte a brit pálfordulás, miközben Konstantinápolyból egyre erősebb nyomás nehezedett rá a kapcsolatok rendezése végett. A Porta a *status quo ante* helyreállításában volt érdekelt. Ennek megfelelően továbbított egy hatpontos listát, amelynek elfogadásával az emír részleges autonómiát kapott volna a szultán fennhatósága alatt. A jegyzék az alábbi feltételekből állt: (1.) az oszmán helyőrség visszaállítása Haszában, (2.) a szultán *fermán*nal nevezi ki a kádit és egyéb bírakat a tartományban, (3.) az összes külföldi kereskedő és tisztviselő kitiltása, (4.) egyedül Konstantinápoly kommunikálhat a külföldi hatalmakkal a Nedzsdet érintő ügyekben, (5.) Ibn Szaúd éves adót fizet a Portának, továbbá (6.) tilos bármilyen külföldi társaságnak vasúti vagy egyéb koncesszió engedélyezése.¹⁹⁶ Hakki pasa 1913. augusztus 15-ei találkozójukon Alwyn Parkernek, a Foreign Office képviselőjének is említette, hogy komoly hangsúlyt fektetnek korábbi pozíciójuk visszaállítására Haszában és hangsúlyozta, hogy kormánya nem engedi Ibn Szaúdnak a jelenleg követett irányvonalat.

¹⁹⁴ IOR/R/15/5/27, 297.

¹⁹⁵ Sir Percy Cox levele Ibn Szaúdhhoz, 1913. szeptember 11. IOR/R/15/6/31, 28.

¹⁹⁶ W. H. I. Shakespear kapitány levele Percy Coxnak, 1913. november 18. IOR/R/15/5/27, 298.

Az emír nem akart elköteleződni semmilyen megállapodás mellett, ezért addig halogatta az oszmán feltételekre adott válaszát, amíg nem tájékozódott teljes körűen a brit álláspontról. Cox levele pedig új helyzetet teremtett. Megerősítette Ibn Szaúdot abban a hitében, hogy helyesen kalkulált, amikor elfoglalta Haszát, hiszen London először fejezte ki hivatalosan, hogy baráti viszonyt kíván fenntartani vele. Ez óriási változás ahhoz az 1902 és 1913 közötti periódushoz képest, amikor a brit kormány nemcsak, hogy megtagadta Ibn Szaúddal a kapcsolatfelvételt, de még csak nem is válaszolt a megkeresésekre. Ráadásul, ami rövidtávon sokkal fontosabb, a levél úgy is értelmezhető, hogy maguk az angolok is érdekeltté váltak a kapcsolatfelvételben. Hiszen Cox volt az, aki felvetette a találkozót, anélkül, hogy ezt bárki is kérte volna, ami azt a benyomást kelthette, mintha a brit kormány kész lenne támogatni az emírt. Így Ibn Szaúd nyugodtan gondolhatta azt, hogy alapfeltevése a brit segítséggel kapcsolatban végül mégis beigazolódnak és ennek tudatában válaszolt az oszmán jegyzékre. Ragaszkodott Nedzsd autonómiájához, Haszához való jogának elismeréséhez, valamint a helyi tisztviselők kinevezésének és a belügyek ellenőrzésének szabadságához. A külföldi hatalmakkal kapcsolatos pontokról viszont hallgatott, mert még nem ismerte pontosan a brit támogatás mértékét. Ugyanakkor Coxnak is válaszolt az egyeztetést illetően, egy késő novemberi időpontot javasolva, amikor Haszába utazik. Továbbá biztosította a politikai rezidenst, hogy semmi olyan intézkedést nem fog tenni, ami ellentétben állna a brit kormány kívánságával, vagyis tiszteletben tartja a szerződéses sejkiségek függetlenségét. A levél arra utalt, hogy nem hajlandó elkötelezni magát bármilyen megállapodás mellett az oszmánokkal anélkül, hogy először ne egyeztetne a brit kormánnyal.

Kétségtelen, hogy ez a megbeszélés volt Ibn Szaúd számára a nagy fordulópontra a vele szembeni brit attitűd megváltozása szempontjából, azonban több kérdés még megválaszolásra várt. Többek között az, hogy Nagy-Britannia hajlandó lesz-e olyan mértékben támogatni őt, mint Mubárákot, egészen a protektorátus kiterjesztéséig, megszabadítva ezzel az állandó oszmán fenyegetettségét? Vagy csak annyira fog közbelépni, hogy megakadályozza a Portát egy tengeri expedíció elindításában? Netán pusztán közvetítő szerepre szorítkozik az oszmán-szaúdi kapcsolatok javításának érdekében anélkül, hogy elköteleződné bármelyik oldal mellett? Végül 1913. december 15-én és 16-án került sor két hosszabb tanácskozássra Shakespear kuvaiti politikai képviselővel és Trevor őrnaggyal, a bahreini politikai képviselővel.¹⁹⁷ A szaúdi uralkodó kijelentette, hogy pozíciója biztosításához brit támogatást kér, nevezetesen, hogy Nagy-Britannia az Öböl menti békét fenntartó általános politikáját most az általa ellenőrzött

¹⁹⁷ Memorandum az 1913. december 15-én és 16-án Ibn Szaúd, Shakespear kapitány és Trevor őrnagy megbeszéléséről. IOR/R/15/5/27, 341–344.

tengerparti sávra is terjessze ki. Ebben az a kiváló lehetőség rejlett, hogy ezzel Nagy-Britannia megakadályozna egy esetleges török haditengerészeti akciót, miközben ő maga erőfeszítés nélkül teljesítené a britek tengeri béke fenntartásával kapcsolatos elvárását. Shakespear és Trevor azonban határozottan visszautasította a kérést, hiszen a brit kormány baráti viszonyban állt a Portával és egy ilyen lépést ellenséges cselekedetnek tekintett volna, amit London nem kockáztathatott.

Ibn Szaúd nem hátrált meg. Annak érdekében, hogy nagyobb nyomást gyakoroljon a tisztségviselőkre, tájékoztatta őket a hatpontos oszmán tervezetről. Felhívta a figyelmüket, hogy ha visszautasítják a kérését, kénytelen lesz tárgyalni a Portával. Hangsúlyozta, hogy az oszmán kormány valószínűleg minden feltételt elfogadna, kivéve azt a kettőt, amely az összes külföldi kereskedő kizárására és a külkapcsolatok megszüntetésére vonatkozik. Ez pedig azt eredményezné, hogy az összes brit kereskedőt kizárják Hasza kikötőiből, a tisztségviselőik pedig nem tudnának kapcsolatba lépni az emírrrel, így lehetetlenné válna az érdekeik érvényesítése a térségben. Nagy-Britannia számára elfogadhatatlan volt egy olyan rendezés, amelynek eredményeképpen kiutasítják az alattvalóit a Perzsa-öböl bármely részéről. A két küldött kijelentette, hogy kormányuknak fel kell vetnie a jogai és érdekei sérelmének kérdését. Ibn Szaúd arra törekedett, hogy rávegye őket a kérésével kapcsolatos határozott döntésre, ezért hangsúlyozta, hogy a Portának mielőbb választ kell küldenie. Shakespear és Trevor kérte, hogy halasszák el a megállapodást addig, amíg jelentést nem tesznek az elhangzottról. Ibn Szaúd elfogadta a kérést és kijelentette, hogy az oszmánok haragjának kivívása nélkül úgy tudnak időt nyerni, ha tájékoztatja a Portát, hogy a vitát személyesen szeretné rendezni. A következő tavasszal ugyanis Nedzsd északi részén esedékes volt egy személyes találkozója a bászrai válival. Kereken három hónapot adott a brit kormánynak arra, hogy megvitassa a kérdést. Ibn Szaúd úgy kalkulált, hogy ha London nem is fogja megadni számára a teljes védelmet, továbbra is jelentős szerepet játszhat a Porta elleni küzdelmében. Ugyanis a megbeszélés során nem hagyott kétséget afelől, hogy a szaúdi-oszmán megbékélést a britek védnökségén keresztül szeretné megvalósítani. A brit beavatkozás ilyenén formája is eltántorítaná az oszmánokat a tengeri expedíciótól, másrészt javítaná alkupozícióit a Portával szemben.

London – megismerve a két megbeszélés jegyzőkönyvét – két vészforgatókönyvet vázolt fel. Először, ha Ibn Szaúd egyedül tárgyalna Konstantinápolyval, az azzal a veszéllyel járna, hogy belekényszerítik a hatpontos javaslat elfogadásába, ami teljesen megfosztaná a briteket a régióban lévő pozíciójuktól. Másodszor, ha a Szaúdok és az oszmán kormány nem tudnának megegyezni, a Porta ellentámadásba lendülhetne és visszafoglalhatná a területet, ami zűrzavart okozhatna Kelet-Arábiában és a Perzsa-öböl mentén, ahol a brit érdekek veszélybe

sodródhatnának. Ez a kettős félelem készítette a Foreign Office-t arra, hogy közbenjárjon az oszmán–szaúdi ügy rendezése érdekében. A brit álláspontot egy részletes memorandum szövegezték meg, amelyet Parker adott át Hakki pasának 1914. március 9-én.¹⁹⁸ A jegyzék tiltakozott az oszmán tervezet 3., 4. és 6. pontja ellen, amelyeket London elfogadhatatlannak tartott és a visszavonásukat kérte. Figyelmeztette a Portát, hogy tartózkodjon minden tengeri fellépéstől az emír ellen anélkül, hogy konzultálna a brit kormánnyal, és lehetőséget adna a közvetítésre. Nagy-Britannia alapvetően nem akart beleavatkozni az oszmán–szaúdi vitába. Biztosította a Portát, hogy Haszát oszmán territóriumnak tekinti és Ibn Szaúdot oszmán alattvalónak, de csak olyan megállapodást tud támogatni a két fél között, amely összhangban áll a saját Öböl menti érdekeivel. A Hakki pasának átadott memorandummal Ibn Szaúd azonnali céljai látszottak megvalósulni, ugyanis akadály gördült a török katonai akció elé és közvetlen kapcsolatot létesíthetett Londenal. Mindenesetre úgy tűnt, hogy bármilyen következményekkel is jár a brit beavatkozás, az minden bizonnyal korlátozza majd az oszmánok cselekvési szabadságát ellene.

Mindeközben a Porta figyelmét nem kerülte el az 1913 decemberében realizálódott brit–szaúdi találkozó, ezért még nagyobb nyomást gyakorolt az emírrre, hogy engedelmességre kényszerítse. Nem tántorodott el a katonai eszközöktől sem. Csapatokat küldött oda, ahol közvetlen és állandó fenyegetést érzelt.¹⁹⁹ 1914 januárjának elején fegyvereket küldött Ibn Rasídnak Damaszkuszról a hidzsázi vasúton keresztül. A szállítmány több ágyút, 30.000 puskát és lőszeret tartalmazott. 1914 márciusában a *Saratoff* tehergőzös 800 oszmán katonát tett partra Bászrában. Április elején egy török alakulat 1000 katonája öt ágyúval táborozott Zubairnál, Bászrától 24 kilométerre. Ezzel egy időben az oszmán kormány elrendelte, hogy Hakki pasa tiltakozzon Londonban az Ibn Szaúd és a britek között történt kapcsolatfelvétel ellen. Hakki március 7-én találkozott Parkerrel jelezve, hogy kormánya nagyra értékelné, ha London újra elismerné Nedzsdet oszmán tartományként és Ibn Szaúdot oszmán alattvalóként. Sőt azt is jelezte, hogy a Porta vissza kívánja állítani a helyőrségét Haszában, ezért nem vennék jó néven, ha bármilyen bátorítást adnának az emírnek az ellenállásra.²⁰⁰

Ibn Szaúd figyelmét nem kerülte el az oszmán haderő összevonása, amivel párhuzamosan ő is mozgósításba kezdett. Úgy számolt, hogy ha a Porta mégis az offenzíva mellett dönt, akkor északnyugat felől Ibn Rasíd támadására, míg az oszmán betörésre északkeleti irányból kell számítania. 1914. február 26-án levelet intézett Trevorhoz,

¹⁹⁸ Memorandum 1914. március 9-én a Hakki pasával folytatott megbeszélésről. IOR/R/15/5/27, 429–435.

¹⁹⁹ F. E. Crown bászrai konzul levele a brit politikai rezidensnek Busehrbe, 1914. február 6. IOR/R/15/5/27, 347.

²⁰⁰ Parker jelentése a Hakki pasával történt találkozájáról, 1914. március 7. IOR/R/15/5/27, 569–570.

emlékeztetve, hogy a háromhónapos türelmi idő a végéhez közeledik és szeretné tudni London döntését, mert képtelen tovább feltartóztatni a törököket.²⁰¹ Kijelentette, hogy nem áll szándékában elkötelezni magát az oszmánok mellett, amíg van esélye megállapodásra jutni Nagy-Britanniával, vagy legalábbis brit támogatást szerezni az oszmánokkal folytatott tárgyalásai során. De nem tud tovább várni, mert egyre nehezebb készültségben tartani a haderejét. *„Ha nem kap megerősítést a britektől kénytelen lesz megkötni a maga megállapodását annak érdekében, hogy enyhítsen a Porta szorításán.”*²⁰²

A március 9-én megfogalmazott memorandum elküldésre került Konstantinápolyba, így a Foreign Office azt gondolta, hogy most a Portán a sor a válaszadás tekintetében. Következésképp utasította az India Office tisztviselőit, hogy értesítsék Ibn Szaúdot, a brit kormány megegyezésre törekszik az oszmán kormányval, ezért *„ne lépjen fel önállóan az ügyben”*.²⁰³ Ibn Szaúd március 23-án kapta meg az üzenetet, amitől jelentősen megnőtt az önbizalma, hiszen végre sikerült belekeverníe Londont a konfliktusba. Úgy tűnt, hogy már nem kell szűkös erőforrásaival egyedül szembenéznie az oszmánokkal, hanem Nagy-Britannia hajlandó befolyást gyakorolni Konstantinápoly döntésére. Azonban a török fenyegetés tovább erősödött, amit ezúttal Mubárák kuvaiti uralkodón keresztül érvényesítettek.²⁰⁴

Mubárák egyszerre kapott levelet Szaíd Tálíb bászrai válitól és Enver pasa hadügyminisztertől a szaúdi ügy súlyosságával kapcsolatban, s mindkettő arra kérte, hogy *„segítsen a felesleges iszlám vérontás elkerülésében”*.²⁰⁵ Mubárák továbbította az üzeneteket Ibn Szaúdnak, aki maga mögött tudva a brit támogatást azt válaszolta, hogy olyan státuszt szeretne elérni, mint amilyen Kuvaité, vagyis oszmán fennhatóság alatt álló, brit védelemmel rendelkező autonómiát. A válinak pedig azt, hogy – bár nem ingott meg az iszlám iránti hűségben és a Porta iránti engedelmisségben – vannak dolgok, amiket nem tud megtenni. Ha az oszmánok valódi szándéka a megegyezés, akkor a britekkel tárgyaljanak.²⁰⁶ Ibn Szaúd ugyanekkor tájékoztatta Trevort az újabb fenyegetésről és ismét megerősítette az együttműködéssel kapcsolatos óhaját. Továbbá határozott választ kért a közvetítői tevékenység eredményével kapcsolatban. Trevor válaszában csalódnia kellett, aki arról tájékoztatta, hogy nem kapott további utasítást és türelemre intette az emírt.²⁰⁷ Néhány nappal később Ibn Szaúd újabb sürgető levelet kapott Mubáráktól, hogy hamarosan oszmán delegáció érkezik Kuvaitba

²⁰¹ Ibn Szaúd levele A. P. Trevor politikai tisztviselőnek Bahreinbe, 1914. február 26. IOR/R/15/5/27, 353.

²⁰² Uo.

²⁰³ A Foreign Office levele S. G. Knox őrnagynak, 1914. március 17. IOR/R/15/5/27, 363.

²⁰⁴ S. G. Knox őrnagy, busehri rezidens levele a Foreign Office-nak, 1914. április 20. IOR/R/15/5/27, 497.

²⁰⁵ Szaíd Tálíb bászrai váli levele Mubárák kuvaiti sejkhez, 1914. április 11. IOR/R/15/5/27, 741.

²⁰⁶ Ibn Szaúd levele Szaíd Tálibnak, továbbított arabból angolra fordított levél, IOR/R/15/5/27, 560.

²⁰⁷ A. P. Tervor őrnagy bahreini tisztviselő levele Ibn Szaúdnak, 1914. április 2. IOR/R/15/5/27, 477.

és vele akarnak egyeztetni. Az emír újra jelezte Trevornak, hogy nem tud tovább várni London válaszára és találkozót kért tőle, mielőtt az oszmánokkal megkezdene a tárgyalásokat.²⁰⁸

Az, hogy Nagy-Britannia nem tudott határozott választ adni az uralkodónak, a brit–oszmán kapcsolatokban bekövetkezett változásokban gyökerezik. Míg a britek a Porta döntését várták a március 9-i memorandumukra, addig Konstantinápoly húzta az időt, amíg meg nem születik az Ibn Szaúddal folytatott tárgyalás eredménye. A Porta hallgatása tovább erősítette a brit gyanút, hogy a törökök katonai akciót fontolgatnak. Így Edward Grey külügyminiszter utasította Louis Mallet konstantinápolyi brit nagykövetet, hogy figyelmeztesse a Portát, tartózkodjon minden olyan akciótól, amely széles körű nyugtalansághoz vezethet és veszélybe sodorhatja a part menti nyugalmat. Mallet 1914. március 28-án és április 2-án érdeklődött az oszmán kormánytól az Ibn Szaúddal folytatott tárgyalások állásáról és újra felajánlotta a közvetítés lehetőségét. Talaat pasa belügyminiszter megnyugtatta Malletet, hogy a tárgyalás Mubárákon keresztül zajlik, s hamarosan megegyezéssel fog zárulni. Ennek eredményeként a Foreign Office visszatért a *be nem avatkozás* régi elvéhez, mivel az oszmán kormány eloszlatta a kétségeit a fegyveres beavatkozással és a szerződéskötés brit érdekeket sértő pontjaival kapcsolatban. Abban bízott, hogy a törökök inkább a tárgyalásokra támaszkodnak, mintsem katonai eszközökre, ráadásul inkább az előbbi sikerét remélte.

Ami a második félelmét illeti, az egyeztetést Mubárákon, Nagy-Britannia elhivatott barátján keresztül folytatták, ezért nem aggódott, hogy a következmények sérthetik az érdekeit. Sőt a Foreign Office ismét meg volt győződve arról, hogy Nagy-Britanniának nincs helye a szaúdi–oszmán vitában annak ellenére, hogy létfontosságú brit érdekek forogtak kockán. Azzal érvelt, hogy London csak egy török közvetítési kérést fogadhat el, de nem követelheti azt, mert ezzel megsértené a brit–oszmán egyezményt, amelyben Ibn Szaúdot oszmán alattvalónak ismerte el. Ennek következtében a külügy visszavonta a korábbi álláspontját, és utasította az India Office-t, hogy tájékoztassa Ibn Szaúdot: a megbékélésben London nem tud közvetíteni, ezért belátása szerint cselekedhet.²⁰⁹ Már csak azért is, mert nem tilthatták meg egy oszmán alattvalónak, hogy tárgyalásokat folytasson saját kormányával. A döntésről William Grey ezredes, kuvaiti politikai képviselő tájékoztatta az emírt április 28-án. Ibn Szaúd nem rejtette véka alá csalódottságát és azzal vádolta a briteket, hogy mindvégig hiú reményekkel

²⁰⁸ S. G. Knox őrnagy, Perzsa-öböl menti politikai rezidens levele a Foreign Office-nak, 1914. április 20. IOR/R/15/5/27, 497.; Ibn Szaúd levele Knox Perzsa-öböl menti politikai rezidensnek, 1914. április 18. 527.; A. P. Trevor bahreini politikai képviselő levele S. G. Knox Perzsa-öböl menti politikai rezidensnek Busehrbe, 1914. április 10. IOR/R/15/5/27, 576–577.

²⁰⁹ Foreign Office levele S. G. Knox őrnagynak, a busehri rezidensnek 1914. március 17. IOR/R/15/5/27, 363.

kecsegtették, mire Grey azzal érvelt, hogy Konstantinápoly volt az, aki elutasította a közvetítési ajánlatot, London pedig nem kényszeríthet rá olyasmit, amit nem akar.

Az emírben tovább erősödött a meggyőződés, hogy az oszmánokkal való tárgyalás elkerülhetetlen, de még próbálta menteni, ami menthető, mert nem volt hajlandó bármi áron megállapodást kötni. Az oszmán helyőrség visszaállítását semmiképp sem akarta elfogadni, mert az lenullázta volna az addig elért eredményeit. Ezért a kérdés az volt, hogy ha a törökök továbbra is ragaszkodnak hozzá, hogyan reagáljon. Elfogadja a követelést vagy megszakítsa a tárgyalást?²¹⁰ Mindez a britek reakciójától függött. Így feltette a kérdést Greynek, hogy ha felfüggeszti a tárgyalásokat, vajon a britek megadják-e a biztosítékot, hogy megakadályozzák az ellenséges expedíciót? Illetve van-e további esély a közvetítésre? Grey megtagadta, hogy biztosítékot adjon, mondván, csak arra jogosult, hogy átadja London üzenetét. A második felvetéssel kapcsolatban pedig azt jósolta, hogy a Porta valószínűleg brit közbenjárást fog kérni, amelyet aztán felajánlanak. Ibn Szaúd számára világossá vált, hogy még mindig van esély a brit támogatásra és Konstantinápoly a látszat ellenére nem igyekszik fegyveres fellépésre ellene.²¹¹ Ha tehát a Porta ragaszkodik a helyőrsége visszaállításához, akár a tárgyalások megszakításáig is kitarthat anélkül, hogy megtorlás fenyegetné. Hogy Nagy-Britanniát további beavatkozásra ösztönözze, újra elővette a hatpontos oszmán tervezetet és felhívta Grey figyelmét: továbbra is fennáll a veszélye annak, hogy a Porta a megbeszélés során rákényszeríti az összes külföldi kitiltására.

Az oszmán–szaúdi-tárgyalásra 1914. május 2-án került sor Kuvaitban, ahol az oszmánok az alábbi követeléseiket adták elő: (1) a helyőrségeik helyreállítása Katífbán és Ukairban, továbbiakkal megerősítve, (2) minden haszai erőd, továbbá (3) az összes ágyú és kézi lőfegyver átadása, (4) Ibn Szaúd külügyektől való eltiltása. Cserébe Konstantinápoly (1) elismeri Ibn Szaúd helyi autonómiáját, (2) engedélyezi az összes helyi adó beszedését, (3) szóbeli engedélyt ad Katar és Szerződéses Omán visszafoglalására.²¹² Tehát az oszmán feltételek ugyanazok maradtak, amelyek kezdetben is: Hasza status quo ante visszaállítása és Ibn Szaúd elszigetelése a britektől. A harmadik pont okoz némi ellentmondást, amit vélhetően Ibn Szaúd vethetett fel, azzal a céllal, hogy ismét belevonja az egyeztetésekbe Londont, hiszen jól tudta, hogy ez sérti az érdekeit. Ibn Szaúd vállalásai sem változtak 1913. augusztus óta: (1.)

²¹⁰ W. G. Grey főhadnagy levele a Perzsa-öböl menti politikai rezidensnek, 1914. április 7. IOR/R/15/5/27, 559–560.

²¹¹ Nagy-Britannia már 1893-ban figyelmeztette a Portát, hogy nem engedi át a török haditengerészeti flottát Bahrein vizein. Hasza partjait pedig csak Bahreinen keresztül lehetett megközelíteni, ami eleve kizárta a Hasza elleni török tengeri támadás lehetőségét. Troeller: *The Birth of Saudi Arabia...* i. m. 44.

²¹² W. G. Grey kuvaiti politikai tisztviselő levele Knox Perzsa-öböl menti politikai rezidensnek, 1914. május 6. IOR/R/15/5/27. 643–644.

megtarthatja el-Hasza tartományát oszmán fennhatóság alatt, (2.) éves adót fizet, (3.) a Porta rendelkezésére áll abban az esetben, ha előbbinek fegyveres segítségre volna szüksége. A legtöbb kérdésben egyetértés született és egy sor feltételt rögzítettek a tervezetben. Ám tétovázott az áthidalhatatlan szakadék a helyőrségek visszaállításának kérdésében, egyik fél sem akart kompromisszumot kötni. A tárgyalás május 5-én eredménytelenül zárult.

Az oszmán magatartás vélhetően azon a téves feltételezésen alapult, hogy Ibn Szaúd kész lesz elfogadni a feltételeket, ha közlik vele, hogy a brit közvetítés megíúsult. Azonban az oszmán küldöttséget kibillentette Ibn Szaúd határozott fellépése, amely a számára teljesen érthetetlen volt. Nem talált rá más magyarázatot, minthogy az emír titkos megállapodást köthetett a britekkel. A Porta gyanúja pedig tovább erősödött, amikor kiderült, hogy a tárgyalások előestéjén Ibn Szaúd Grey kuvaiti politikai képviselővel találkozott.²¹³ Hakki pasa tiltakozott ez ügyben Londonban. Megvádolta a briteket, hogy Ibn Szaúd csak azért lehetett ennyire magabiztos, mert bizonyára volt oka feltételezni a brit beavatkozást, máskülönben elfogadta volna a követeléseket.

Így a tárgyalások kudarca után mindkét fél merőben ellentétes elvárásokat támasztott a britekkel szemben. A szaúdiak London közvetítésére vártak. Most, hogy a tárgyalások holtpontra jutottak, az oszmán kormány egyre határozottabban ellenezte mindezt. London helyzetét azonban mindennél jobban befolyásolták azok az európai fejlemények, amelyek néhány hónapon belül az első világháború kitöréséhez vezettek.²¹⁴ A brit kormány számára az oszmán–szaúdi disputa hamarosan marginális kérdés lett. Az egyre nyilvánvalóbb német–oszmán szövetség megelőzésére törekvő brit kormány elhatározta, hogy tartózkodik minden olyan akciótól, amely elidegenítheti Konstantinápolyt. Ezért sokkal fontosabb volt megnyerni és megtartani a Porta jóindulatát, mint a perzsa–öböli érdekek. A Foreign Office elfogadta tehát Mallet álláspontját, miszerint a brit beavatkozás az oszmán–szaúdi vitába összeegyeztethetetlen az Oszmán Birodalom területi egységének megőrzésével. Ezért London visszavonulót fűjt. Figyelmen kívül hagyva az 1914. március 9-ei memorandumban megfogalmazott érveit, a Foreign Office újabb utasítása alapján az India Office megszüntetett Ibn Szaúddal mindennemű kapcsolatot. Megtiltotta a régió tisztviselőinek a kommunikációt, kivéve abban az esetben, ha az elkerülhetetlen. Így Ibn Szaúdnak újra csak egyedül kellett rendeznie az ügyét a Portával.

Az új felállásban ennek megfelelően sokkal engedékenyebbnek bizonyult. Hadserege már három hónapja készenlétben állt, kimerült a folyamatos őrésben. Nem volt más választása, mint kiegyezni. Mérlegelve az oszmánok következetes elhatározását csapataik visszaállításáról,

²¹³ A Foreign Office levele Knox busehri rezidensnek, 1914. április 25. IOR/R/15/5/27. 505–507.

²¹⁴ Galántai József: *Az I. világháború*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 15–39.

felismerte, hogy ez a kérdés az oszmán fennhatóság szimbólumává vált a félsziget ezen része felett. Ezért végül hajlandó volt elfogadni egy névleges oszmán haderőt Haszában, amivel eleget tesz a Porta akaratának, de nem sérti a szaúdi érdekeket. Ahogy az is világossá vált, hogy az Oszmán Birodalom nincs abban a katonai helyzetben, hogy műveleteket folytasson Kelet-Arábiában, főleg, hogy a britek előzőleg kifejezték nemtetszésüket mindennemű török haditengerészeti művelettel kapcsolatban. Ibn Szaúd bászrai képviselője, Abdel-Latif Mandil és a bászrai váli tisztázták a helyőrség kérdését és gyorsan megegyezésre jutottak a Porta jóváhagyásával. Ennek eredményeként jött létre 1914. május 15-én az oszmán–szaúdi egyezmény. A szultán július 8-án birodalmi fermánt bocsátott ki, amely hivatalosan és nyilvánosan is elismerte Ibn Szaúdot Nedzsd válijának, a hadügyminiszter pedig gratulált, hogy hozzájárult a nagy oszmán kormányzat megerősítéséhez.²¹⁵

A szerződésben Ibn Szaúd elismerte az oszmán fennhatóságot Nedzsd, Hasza és önmaga, mint oszmán alattvaló felett. Vállalta, hogy kitűzi az oszmán zászlót minden kormányzati épületre,²¹⁶ és hogy támogatja a Portát abban az esetben, ha utóbbinak küzdeni kell egy idegen hatalommal, vagy helyre kell állítania a rendet más tartományokban. A külügyek tekintetében Ibn Szaúd feladta önállóságát. Elfogadta, hogy nem érintkezik idegen hatalmakkal, és nem ad koncessziókat. A helyőrségekkel kapcsolatban a megállapodás oszmán katonák és csendőrség állomásozását írta elő, de ezeknek a létszámát az emír határozhatta meg.²¹⁷ Cserébe a Porta kinevezte Nedzsd kormányzójának, a vilajetet pedig örökletes alapon a Szaúd-családra ruházta.

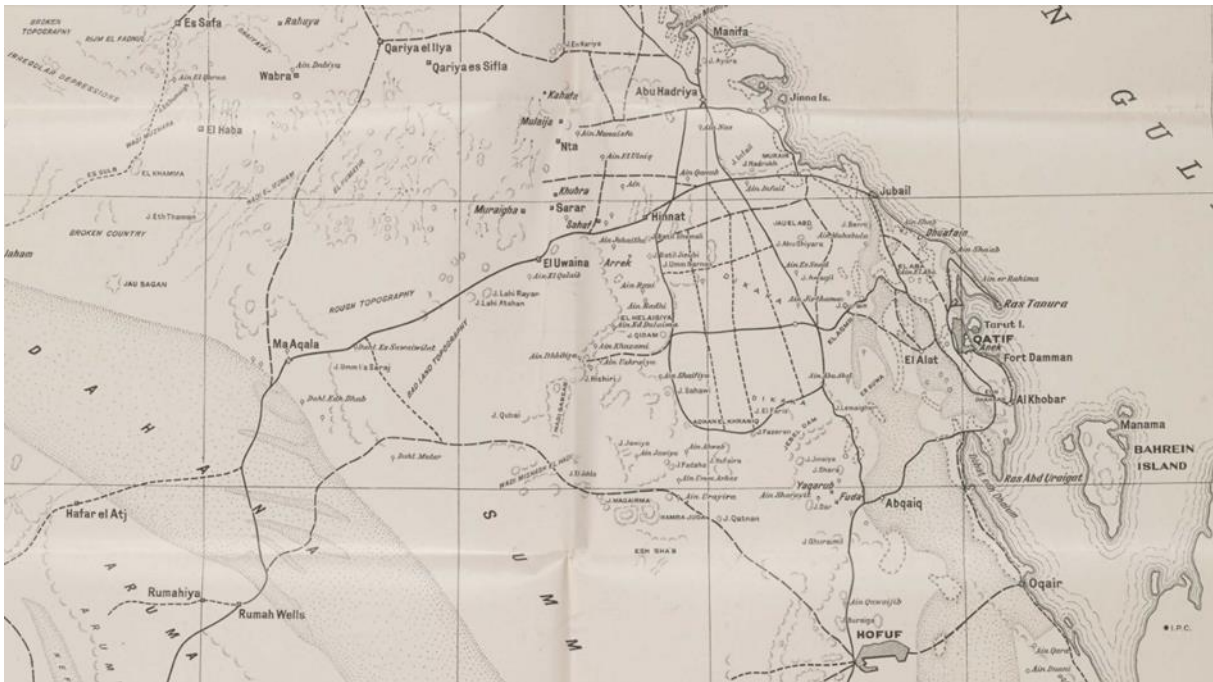
Ha visszatekintünk az oszmánok kezdeti hatpontos tervezetére, elmondható, hogy a szerződésben foglaltak sokkal jobb feltételeket biztosítottak az emír számára, hiszen végső soron sikerült beillesztenie Haszát a szaúdi entitásba. Továbbá szabad kezet kapott az oszmán helyőrségek visszaállításának meghatározásában, amivel elejét vehette az állandó nagymértékű oszmán fenyegetettségnek. Ebben kétségkívül szerepe volt a 1913. augusztusi és 1914. áprilisi brit fellépésnek. Hiszen azzal, hogy London közvetítési lehetőséget ajánlott a két fél számára, illetve nemtetszését fejezte ki a Porta esetleges haditengerészeti expedíciójával szemben, nagyban csökkentette a Porta Ibn Szaúddal kapcsolatos mozgásterét és javította az utóbbi alkupozícióját. Igaz, a Foreign Office-nak és az India Office-nak heves vitái voltak. Nem értettek egyet abban, hogy felvegyék-e a kapcsolatot Ibn Szaúddal Hasza elfoglalása után vagy

²¹⁵ W. G. Grey kuvaiti politikai tisztviselő telegramja és csatolmányai a Perzsa-öböl menti politikai rezidensnek, 1914. június 26. IOR/R/15/5/27. 675–683.; Mubárák kuvaiti sejk 1914. június 26-ai levele és csatolmánya, Enver pasa török hadügyminiszter távirata Ibn Szaúdnak, IOR/R/15/5/27, 747.

²¹⁶ Bullard telegramja Bászrából a busehri rezidensnek, 1914. június 23. IOR/R/15/5/27, 673.

²¹⁷ A Foreign Office telegramja a busehri rezidensnek, 1914. július 16. IOR/R/15/5/27, 723.

továbbra is maradjanak közömbösek. Az előbbi arra hivatkozott, hogy Nagy-Britannia elsődleges érdeke az európai hatalmi egyensúly stabilitása és az Oszmán Birodalom területi integritásának fenntartása, ezzel pedig ellentétes Ibn Szaúd önállósodási törekvése. A lokális Perzsa-öböl menti ügyek elenyésző fontosságúak az európai eseményekhez képest. Az utóbbi, mely napi szinten adminisztrálta és irányította a Perzsa-öböl térségét, Ibn Szaúd támogatása mellett szállt síkra, azzal érvelve, hogy az emír hatalma Hasza elfoglalásával jelentős mértékben megnőtt. Képesé vált veszélyeztetni a szerződéses sejkiségek területi autonómiáját és ártani a brit regionális érdekeknek, ezért létfontosságú vele a jó kapcsolat kialakítása. Ennek az álláspontnak a felülkerekedése, még ha csak egy rövid időre is, segítette Ibn Szaúdot abban, hogy olyan kompromisszumot kössön a Portával, aminek eredményeképp növelhette a területét és megszilárdíthatta a szaúdi entitást Kelet-Arábiában.

2. számú térkép, el-Hasza régió: ROAD MAP Present Operations PROVINCE OF HASA, SAUDI ARABIA, [8r] (1/2) 1940. november: IOR/L/PS/12/410, f 8

Az angolok kelet-arábiai semleges politikájának fordulópontja

A brit kormány és Ibn Szaúd közötti szerződés

Ahogy láttuk, az India Office kedvezően reagált Ibn Szaúd közeledésére, de továbbra is a Porta alattvalójának tekintette, mert nem akarta veszélyeztetni az Oszmán Birodalom területi integritását azzal, hogy elismeri független arab uralkodónak. Ettől függetlenül az India Office tisztviselői világosan látták, hogy Ibn Szaúd a hódításaival és hatalmának növekedésével destabilizálhatja a Perzsa-öböl menti angol pozíciókat, ha nem integrálják az öbölbeli szerződéses államok rendszerébe. Az angolok ezen törekvése a 19. század kezdetétől arra szolgált, hogy visszaszorítsák a part menti sejkiségek kalóztevékenységét és fegyvercsempészetét, ami veszélyeztette a Perzsiával és Mezopotámiával folytatott kereskedelmüket. Ez a szándék a század végére átalakult egy olyan stratégiai védelmi rendszeré, amely a többi nagyhatalom területi térnyerését hivatott megakadályozni és biztosítani az Indiába vezető utat. Londonnak jogosak voltak ezirányú félelmei, hiszen az Orosz és a Német Birodalom is élénk érdeklődést mutatott a régió iránt. A 20. század elejére különösen fontossá vált az India Office-nak az Öböl menti illegális fegyverszállítás ellenőrzése és visszafojtása, mert e fegyverek egy része Indiába került, az északnyugati határon lévő törzsek szeparatista törekvéseit erősítették és veszélyeztették a brit hegemoniát a térségben. A szerződések a sejkiségekkel különbözőek voltak, de bizonyos kitételek mindegyikben szerepeltek. Például kötelezték az uralkodókat a tengeri béke fenntartására, megtiltották, hogy idegen hatalmakkal tárgyaljanak, hogy elzálogosítsák vagy bérbe adják területüket vagy azok tartozékait. Cserébe a brit kormány garantálta, hogy megvédi őket az idegen hatalmak támadásától és biztosítja függetlenségüket.

Ahogy már szó volt róla, a Foreign Office nem értett egyet az India Office érveivel és sokkal fontosabbnak tartotta a Török Birodalom területi integritásának megőrzésével az európai hatalmi egyensúly fenntartását, mint az öbölbeli uralkodók támogatását. Úgy vélte, hogy ezzel, nem pedig a regionális események rendezésével biztosíthatja az Indiába vezető utat. Továbbá félt attól, hogy az arab szeparatizmus támogatását Konstantinápoly ellenséges lépésnek értékelné, ami még jobban megerősítené a német orientációjú politikájában, ezért Ibn Szaúdot következetesen török alattvalónak tekintette, akivel nem akart szerződésre lépni.

Ámde 1914 szeptemberére valószínűvé vált, hogy az Oszmán Birodalom a központi hatalmak oldalán fog belépni a világháborúba, amivel bizonytalanná vált Nagy-Britannia kuvaiti pozíciója. A török hadüzenet azzal is fenyegetett – különösen, ha katonai sikerrel párosult volna –, hogy a britellenes perzsiái és afganisztáni muszlim uralkodók veszélybe

sodorják India biztonságát és nyugalját. Ám ennél is aggasztóbb volt, hogy veszélybe került az az olajlelőhely, amellyel Nagy-Britannia biztosította a haditengerészetének működéséhez szükséges üzemanyagforrását. 1914-ben a brit ellenőrzés alatt álló Angol–Perzsa Olajtársaság már havonta 25°000 tonna kőolajat termelt a Perzsia délnyugati részén található Maszdzsíd-i-Szulejmán lelőhelyen.²¹⁸ A kőolajat 200 km-re délre szállították, az Ábádánban lévő finomítóba, amely kb 70 km-re a Satt-el-Arab határfolyó mellett található, vészesen közel az oszmán határhoz. Mindezt figyelembe véve London elindított egy indiai hadtestet a perzsa olajfinomító, a csővezeték, valamint a közelben lévő Kuvait védelmére. A csapatok 1914. október 16-án indultak el Bombayből, és 23-án érkeztek meg Bahreinbe. Október 31-én kezdődtek meg a hadműveletek a Portával szemben, aminek következtében november 6-án a brit csapatok elfoglalták Fáót a Satt-el-Arab torkolatánál. A brit hadtest ezután gyorsan északi irányba nyomult és november 22-én behatolt a Perzsa-öböltől 120 km-re fekvő Bászrába.²¹⁹

Az említett események előtt néhány nappal, október 2-án a Foreign Office megbízta Shakespear kapitányt, kérjen találkozót Ibn Szaúdtól azzal a céllal, hogy nyerje meg az emír jóindulatát, és bírja rá arra, hogy ne támogassa a törököket.²²⁰ A fentebb vázolt események külső tényezőkként a Foreign Office-t az emírral kapcsolatos addigi közönyös politikájával való szakításra készítették. Ez volt a nyitánya annak a folyamatnak, amely elvezet az 1915 elején megkötött brit–szaúdi protektorátusi szerződéshez.

Az alapvető változás a brit attitűdben tehát az Oszmán Birodalom hadviselő féllé válásának köszönhető.²²¹ 1914. november 3-án, közvetlenül az ellenségeskedés kitörése után S. G. Knox őrnagy, a Perzsa-öbölben hivatalban lévő politikai rezidens levelet küldött Ibn Szaúdnak, amelyben arra kérte, hogy működjön együtt Kuvait és Muhammara sejkjével Bászra elfoglalásában. A segítségért cserébe London felajánlotta, hogy megvédi a szárazföldi vagy tengeri török támadástól, elismeri Nedzsd és el-Hasza független uralkodójának és szerződésre lép vele.²²² Csakhogy Ibn Szaúd nem mozdult Bászra ellen. Felismerte, hogy a háború kitörése megerősítette az alkupozícióját, s bár régóta törekedett szoros kapcsolatokra a brit kormánnyal,

²¹⁸ Yergin: *A zsákmány...* i. m. 156–173.

²¹⁹ Ferwagner: *A Modern Közél-Kelet...* i. m. 187–188.

²²⁰ Daniel Silverfarb: The Anglo–Najd Treaty of December 1915. *Middle Eastern Studies*, 16. évf. (1980), 3. sz. 167–168.

²²¹ A konstantinápolyi brit nagykövét összefoglalója a török kapcsolatok megszakításáról, 1914. november 20. File 3136/1914 Pt 2 German War. Situation in Turkish Arabia and Persian Gulf, IOR/L/PS/10/463, 28–33.

²²² S. G. Knox Perzsa-öböl menti rezidens beszámolója az indiai alkirályi kormányzat külügyi és politikai részlegének a térség uralkodóinak küldött leveleivel kapcsolatban, 1914. szeptember 14. IOR/L/PS/10/463, 488–494. Ibn Szaúdnak szóló levél 492–493.

most nem volt hajlandó konkrét szerződés nélkül elkötelezni magát.²²³ Ebben az is szerepet játszott, hogy Ibn Szaúdnak nehéz lett volna jelentősebb haderőt mozgatnia északra, egészen Bászráig, védtelenül hagyva Rijádot, amit a törökök szövetségese, Ibn Rasíd bármelyik pillanatban megtámadhatott. Bászra ugyebár november 22-én brit kézre került. Percy Cox, az indiai expedíciós erők politikai főtisztje és W. S. Delamain dandártábornok szerint Ibn Szaúdnak az elfoglalt északi területen kellene állomásoznia, hogy szükség esetén segítsen elnyomni a Bászra és Bagdad között elhelyezkedő törzsek lázadását.

Az 1914 decemberében Kuvaitba érkező Shakespear feladata volt tehát a hezitáló Ibn Szaúdot együttműködésre sarkallni a brit erőkkel.²²⁴ December 31-én érkezett meg az uralkodó Madzsma és Zilfi közötti táborába, Rijádtól kb. 240 km-re északnyugatra. A megbeszélésüket követően, 1915. január 4-én Shakespear beszámolt Coxnak, értékelve a nedzsi politikai helyzetet, valamint ajánlásokat tett a brit öbölbeli politika jövőbeli irányára.²²⁵ Hangsúlyozta, hogy a hadiállapot nem változtatta meg az emír Nagy-Britanniához való baráti hozzáállását. A törökök iránti korábbi ellenszenvé változatlan, nem kíván mellettük harcolni a Porta folyamatos nyomásgyakorlása ellenére, hogy csatlakozzon a szent háborúhoz (a dzsihádot az oszmánok 1914 novemberében hirdették ki). Azonban a török megtorlás ellen védő, szilárd szövetségi szerződés nélkül a brit oldalra sem akar állni. A rezidens úgy vélte, hogy ebben a kérdésben engednie kellene Londonnak, mert az a kötelezettség, amely a megállapodással járna, nem rejt akkora kockázatot, mint amennyi hasznot egyébként hozhat. Számításai szerint az Ibn Szaúddal kötött szerződés – amellet, hogy bevonja a Oszmán Birodalom elleni háborúba – a következő előnyökkel is járna: (1.) a Perzsa-öböl nyugati partvidékének és (2.) a fegyvercsempészetnek a teljes ellenőrzése, (3.) az idegen hatalmak befolyásának kizárása Közép-Arábiából, (4.) a kereskedelmük megélénkülése az Öböl menti kikötőkön keresztül, továbbá (5.) az arabiai beduin törzsek feletti angol befolyás növekedése. Ezért azt javasolta Ibn Szaúdnak, hogy készítsen előzetes vázlatot arról, hogy mit kíván belefoglalni és mit hajlandó elfogadni a Nagy-Britanniával kötött szerződésben. A választ Shakespear január 4-én továbbította Coxnak, amely az alábbi pontokat tartalmazta: (1.) Nagy-Britannia elismeri Ibn Szaúdot Nedzsd és Hasza független uralkodójának, akit leszármazottjai örökletes úton követnek; (2.) Nagy-Britannia megállapítja (*delimit*) és elismeri Nedzsd határait; (3.) megvédi a szárazföldi és tengeri katonai

²²³ Ibn Szaúd levele Percy Coxnak, 1914. november 28. IOR/L/PS/10/387, 158–159. Ibn Szaúdnak három kérése volt a brit kormány felé: ismerje el őt független uralkodóként, nyújtson katonai segítséget tengeri támadás esetén és kössön vele hivatalos szerződést.

²²⁴ Sir Percy Cox levele az indiai alkirályi kormányzat külügyi és politikai részlegének, IOR/L/PS/10/387, 172–174.

²²⁵ Shakespear kapitány levele a Perzsa-öböl menti rezidensnek Bászrába, 1915. január 4. IOR/L/PS/10/387, 64–66. [135–139.]

támadástól, (4.) cserébe Ibn Szaúd kötelezi magát, hogy nem áll kapcsolatban Londonon kívül más külföldi hatalommal, (5.) betiltja a fegyverkereskedelmet, továbbá oltalmazza a brit alattvalókat a területén.²²⁶

Shakespear január 24-én vitatott körülmények között vesztette életét egy Ibn Szaúd és Ibn Rasíd közötti összecsapásban.²²⁷ A brit kormányzat évekig nem tudott új képviselőt kinevezni a posztjára a háborús helyzetben kialakult szakemberhiány miatt, így Percy Cox vette át és folytatta az egyeztetést az uralkodóval a bászrai főhadiszállásáról. Cox már régóta támogatta Ibn Szaúd felvételét az Öböl-menti uralkodókkal kötött brit megállapodások rendszerébe, de a Foreign Office törökbarát politikája megakadályozta ezt a törekvését. Ám az Oszmán Birodalom hadüzenetével érvényét veszítette az ellenállás, így Cox 1915. január 16-án felhatalmazást kért az India Office-tól, hogy hivatalos szerződést adhasson át Nedzsd emírjének, az alábbi kötelezettségekkel kiegészítve: (1.) Ibn Szaúd fogadja a brit kormány képviselőjét a fővárosban és a kikötővárosokban egyaránt, (2.) a nem muszlim angol alattvalóknak mentességet ad a helyi igazságszolgáltatás alól; (3.) brit beleegyezés nélkül nem indít tengeri hadjáratot és együttműködik a kalóztevékenység visszaszorításában; (4.) védi a területén áthaladó zarándokforgalmat; (5.) a Bahreinben és Kuvaitban alkalmazott vámtételek figyelembevételével határozza meg a területének tarifáit; (6.) lehetővé teszi kikötői használatát a brit kereskedelmi hajók számára; (7.) hozzájárul postahivatalok és távírói szolgáltatások jövőbeli kiépítéséhez.

Ugyan az India Office támogatta a szerződéskötést, de az alkirály, Lord Hardinge szerint először a legfontosabb kérdésekben kellene megegyezniük. A részletekre, mint a határok kérdése, a fegyverkereskedelem és a joghatóság, amelyek tárgyalásához több időre van szükség, egy későbbi időpontban térjenek vissza. Majd azt javasolta, hogy a szerződést a következő négy pontra korlátozzák:²²⁸ (1.) Nagy-Britannia elismeri Ibn Szaúdot Nedzsd és Hasza független uralkodójának és garantálja dinasztiájának utódlását abban az esetben, ha az örökösöket a brit kormány elismeri, (2.) Nagy-Britannia garantálja, hogy ha bármely idegen hatalom nem provokált támadást indít ellene, akkor a helyzet súlyosságának és mértékének megfelelően katonai segítséget nyújt, (3.) cserébe Ibn Szaúd beleegyezik, hogy nem érintkezik idegen hatalmakkal és nem ad koncessziókat, kivéve, ha a brit kormány másképp nem rendeli, amit

²²⁶ Uo. Előzetes szerződéstervezet Ibn Szaúd és a brit kormány között, Shakespear nyers angol fordítása, 66r–66v. [139–140.]

²²⁷ Winstone: *Captain Shakespear...* i. m. 209–215.; Persian Gulf: Policy towards Bin Saud (Capt. Shakespear's Mission). IOR/L/PS/10/387, 72.

²²⁸ Az indiai alkirályi kormányzat külügyi és politikai részlegének levele Pery Coxnak, 1915. február 6., IOR/L/PS/10/387, 142–143.

fenntartás nélkül betart, végül (4.) beleegyezik, hogy amint a körülmények lehetővé teszik, folytatják az egyeztetéseket a további kérdésekről.²²⁹

Ahogy láthatjuk, Hardinge tervezete jelentősen különbözött az emíretől, akinek utódai elismerését brit jóváhagyástól tette függővé. Kivette a Nedzsd határainak meghatározásával kapcsolatos passzust. Nagymértékben enyhítette Anglia Ibn Szaúdnak nyújtott katonai segítségnyújtási kötelezettségét. Az alkirály egy záradékot is beiktatott, amely kötelezi az emírt a brit tanácsok követésére.

Az új passzusok egyeztetése nem volt könnyű feladat. 1915. január 30-án Sir Thomas W. Holderness, India állandó helyettes államtitkára elmagyarázta a Foreign Office-nak, hogy a szerződés Ibn Szaúddal nem pusztán a jelenlegi hadiállapot szükségességéből fakad, hanem abból a jövőbeli helyzetből is, amely a háború végén realizálódik majd a Perzsa-öbölben. Ugyanis Holderness arra számított, hogy a törökök kiűzésével Ibn Szaúd teljes ellenőrzése alá fog kerülni egész Közép-Arábia, illetve a keleti part egy hosszú sávja, ezért a Perzsa-öböl békéje és rendje érdekében elengedhetetlen lenne Londonnak működőképes megállapodást kötni vele.²³⁰ Így az emír hasznosságát nemcsak a török elleni harcban várható azonnali szolgálataiban kell mérni, hanem abban is, hogy milyen súlyos károkat okozhat a későbbiekben az angol érdekeknek a régióban, ha a közönyös attitűd miatt végleg elidegenedne. Ezért Londonnak figyelembe kell vennie azt a mértéket, ameddig teljesítenie kell Ibn Szaúd kéréseit. Ennek hatására a Foreign Office nem gördített akadályt a szerződéskötés elé és február 1-jén az India Office tájékoztatta Hardinge-ot, hogy javaslatát jóváhagyták, egy kikötéssel: a brit katonai garanciát „*a nem provokált agresszióval szemben*” úgy kell megfogalmazni, hogy London egyedül dönthessen a segítségnyújtás természetéről és mértékéről. Továbbá Ibn Szaúd kötelezi magát, hogy tartózkodik Kuvait, Bahrein, Katar és a Szerződéses Államok ügyeibe való beavatkozástól. London jóváhagyásával február 6-án az indiai alkirályi kormányzat tájékoztatta Coxot, hogy megkezdheti a tárgyalásokat az emírral az India Office javaslatai alapján. Ennek megfelelően Cox elkészítette az angol-szaúdi szerződés alapját képező, hét cikkelyből álló szöveget és elküldte az uralkodónak. A tervezet az alábbi kikötéseket tartalmazta: (1.) Nagy-Britannia elismeri Ibn Szaúdot és leszármazottjait Nedzsd és Hasza független uralkodójának, de az utód személyét a brit kormány hagyja jóvá. (2.) Nem provokált idegen hatalom támadása esetén a brit kormány olyan mértékben és olyan módon segíti Ibn Szaúdot, ahogyan azt a katonai helyzet megkívánja. (3.) Ibn Szaúd lemond minden más

²²⁹ Az indiai alkirályi kormányzat külügyi és politikai részlegének levele Pery Coxnak, 1915. február 6., IOR/L/PS/10/387, 142–143.

²³⁰ Silverfarb: *The Anglo-Najd Treaty...* i. m. 171–172.

hatalommal fenntarott diplomáciai kapcsolatáról. (4.) Vállalja, hogy nem engedi át, nem adja el, nem zálogosítja el a területét, és nem ad engedményeket semmilyen idegen hatalomnak vagy alattvalóinak a brit kormány beleegyezése nélkül, amelynek javaslatait fenntartás nélkül elfogadja. (5.) Ibn Szaúd kötelezi magát, hogy szavatolja a területén a Medinába és Mekkába vezető zarándokutak biztonságát és megvédi a zarándokokat. (6.) Tartózkodik attól, hogy beavatkozzon Kuvait, Bahrein, Katar, Szerződéses Omán és minden más brit védelem alatt álló sejkiség belügyeibe, végezetül (7.) a felek megállapodnak abban, hogy a minden részletre kiterjedő megállapodást egy későbbi időpontban kötik meg. Február végén Cox továbbította az emírnek a konvenció arab nyelvű példányát és kérte, hogy haladéktalanul írja alá.

Április 24-én Ibn Szaúd visszaküldte a szerződés aláírt példányát, azonban ez nem volt azonos a Cox által megküldöttel. Ahogy az emír a mellékelt levelében kifejtette, bizonyos részeket, amelyek szerinte lényegtelenek, kénytelen volt módosítani a helyi szokásoknak megfelelően, valamint a lakosok és az uralkodócsalád megnyugtató végett.²³¹ Az általa javasolt verzióban voltak jelentéktelen és jelentős változtatások is, természetesen a saját érdekeinek megfelelően. Az utódlással kapcsolatban kihagyta a brit kormány jóváhagyására vonatkozó szakaszt. Beiktatott egy rendelkezést, amely előírta, hogy Nagy-Britannia határozza meg területének határait. A második cikkelyben a bármely idegen hatalom agressziója esetén a következők kerültek be: „*a brit kormány minden körülmények között és bárhol segíteni fog Ibn Szaúdnak*”, kihagyva Cox tervezetének a „*nem provokált*” terminusát és teljes mértékben kihagyta a bitek számára fontos passzust, hogy „*oly mértékben és módon, ahogyan a helyzet megkívánja.*” Ezen túlmenően Ibn Szaúd tervezetének negyedik pontja csak arra kötelezte az uralkodót, hogy akkor kövesse a brit tanácsokat, „*ha az érdekei ezt megkívánják*”.

Az India Office vonakodott elfogadni ezeket a módosításokat, bár azt mondta, hogy beleegyezik a vitatott szakaszok megváltoztatott szövegezésébe mindaddig, amíg az eredeti jelentésük érvényesül. Különösen a második pontot vitatta, mert nem kívánt kétértelműséget hagyni a segítségnyújtási kötelezettsége meghatározásában. Ezért 1915. augusztus 18-án India kormánya tájékoztatta Coxot az India Office állásfoglalásáról, és felhatalmazta őt, hogy személyes találkozó keretében pontosítsa a feltételeket Ibn Szaúddal.²³²

Cox folytatta a tárgyalásokat, és 1915. december 26-án végül szerződést kötöttek, miután a Perzsa-öböl partján, a Katíf melletti Darin-szigeten találkoztak egymással. A vitatott

²³¹ Ibn Szaúd levele Lord Hardinge indiai alkirálynak, 1915. április 24. Persian Gulf: Policy towards Bin Saud, IOR/L/PS/10/387, 96.; Ibn Szaúd levele Sir Percy Cox Perzsa-öbölbeli politikai rezidensnek, továbbá az angol és a szaúdi szerződéstervezetek, 1915. április 24., Uo. 97–101.

²³² Hardinge indiai alkirály levele Ibn Szaúdnak, 1915. augusztus 26. IOR/L/PS/10/387, 80.; Az indiai alkirályi kormányzat külügyi és politikai részlegének levele Percy Coxnak, 1915. augusztus 27., IOR/L/PS/10/387, 82.

passzusokban Cox kénytelen volt kompromisszumos megoldásokat eszközölni, mert nem tudta meggyőzni a partnerét, aki bizonyos kérdésekben hajthatatlan maradt. Például nem engedte, hogy az utódlás kérdésébe beleszóljanak. Cox azzal érvelt, hogy ennek hiányában lehetőség nyílhat arra, hogy alkalmatlan személy vezesse az emirátust. Ibn Szaúd azonban megcáfolta a rezidenst és elmagyarázta, hogy nem nevezhető ki uralkodó anélkül, hogy ne élvezné a törzsek bizalmát, támogatását és ne tudná vezetni őket. Cox ekkor alternatív megfogalmazást javasolt, amely kimondta, hogy London elismeri az uralkodó által jelölt utódot, abban az esetben, ha semmilyen tekintetben nem ellenséges a brit kormánnyal. Ibn Szaúd ezt már elfogadta s ebben a formában került be a szerződésbe. Cox is elégedett volt az eredménnyel, mert úgy vélte, az új szövegezés nem változtat a lényegen, mivel nem lévén harmadik szerződő fél, az értelmezés úgylát rajtuk múlik, s nem fognak elfogadni olyan uralkodót, akit brit szempontból alkalmatlannak találnak.

Cox további engedményt tett az első cikkben, amelynek teljes jelentőségével valószínűleg nem volt tisztában. Egyetértett az emír kérésével, hogy Nagy-Britannia állapítsa meg területének a határait. A pontos megfogalmazás a következő volt: *„A brit kormány tudomásul veszi és elismeri, hogy Nedzsd, Hasza, Katíf, Dzsubail, valamint azok tartozékai, amelyekről a későbbiekben egyeztetnek, továbbá a Perzsa-öböl partján lévő kikötők Ibn Szaúd országát képezik.”*²³³ Három évvel később a brit kormány határozottan kényelmetlennek találta a kötelezettségét.

A második cikkely esetében, amely Nagy-Britannia katonai segítségnyújtási kötelezettségének körülményeit rögzíti, Ibn Szaúd kereken megtagadta, hogy elfogadja a *„nem provokált agresszió”* kifejezés bekerülését, mert London bármikor kifarolhatott bármilyen segítségnyújtásból. A további megfogalmazást is kifogásolta, hogy ti. Anglia határozza meg a segítségnyújtás mértékét és módját, mert ez további lehetőséget teremtett a kötelezettség kijátszására. Cox nem akarta, hogy emiatt megszakadjon a tárgyalás, így beleegyezett a *„nem provokált”* szóösszetétel kiiktatásába. Ugyanakkor biztosította Londont, hogy a passzus megfogalmazása még így is elég rugalmas ahhoz, hogy jelentős mozgásteret hagyjon a brit kormánynak az értelmezésben, amit mindkét fél elfogadott. Ennek megfelelően az alábbi szöveg került be a szerződésbe: *„Bármely idegen hatalom agressziója esetén a brit kormány olyan mértékben és olyan módon segíti Ibn Szaúdot, ahogyan a brit kormány Ibn Szaúddal folytatott konzultációját követően a leghatékonyabbnak ítéli érdekei az országaik védelmében.”*²³⁴ A *„bármely idegen hatalom agressziója”* kifejezés meghatározza, hogy Nagy-

²³³ Lugosi: *Dokumentumok a Közel-Kelet...* i. m. 34.

²³⁴ Uo.

Britannia milyen körülmények között segítsen Ibn Szaúdnak, de nem kapott egyértelműbb definíciót, és később jelentős viták középpontjába került. Az emír nyilvánvalóan úgy értette, hogy a kifejezés más arab politikai entitásokat is magában foglal, például Hidzsázt. Ennek először 1919 júniusában lett jelentősége, amikor el-Hurma hovatartozásáról keveredett vitába Huszein hidzsázi uralkodóval. Ibn Szaúd azzal érvelt, hogy Anglia beleegyezett abba, hogy megadja neki a szükséges segítséget mindazokkal szemben, akik a területei ellen kihágást követnek el. Azonban az indiai kormányzat egyértelművé tette, hogy kizárólag külföldi hatalmak esetén nyújt segítséget, más arab uralkodók támadása esetén nem. Erre utal Cox következő megjegyzése is: „*A törökökön kívül Közép-Arábia szárazföldön gyakorlatilag elérhetetlen bármely hatalom számára, kivéve a miénket, és megkockáztatom, hogy kevés rizikót kell vállalnunk a kívánt kötelezettségvállalással.*”²³⁵

A negyedik cikkben Cox nem tudta meggyőzni Ibn Szaúdot, hogy egyezzen bele egy olyan rendelkezés beillesztésébe, amely megköveteli tőle, hogy fenntartások nélkül kövesse a brit tanácsokat. Ezért a cikk ezen részének végső tervezete így szólt: „*Fenntartás nélkül követi [Nagy-Britannia] tanácsát, feltéve, hogy az nem sérti saját érdekeit*”.

Ezzel a szerződéssel Ibn Szaúd végül elérte 1902-ben kitűzött célját, és Kuvait uralkodójával azonos státuszba emelkedett a perzsa-öbölbeli brit védelmi hálózat rendszerén belül.²³⁶

²³⁵ Silverfarb: *The Anglo–Najd Treaty...* i. m. 175.

²³⁶ Jacob Goldberg: *The Origins of British–Saudi Relations: The 1915 Anglo–Saudi Treaty Revisited.* *The Historical Journal*, 28. évf. (1985), 3. sz. 693–703.

Az Oszmán Birodalom és Nagy-Britannia az első világháborúban 1914– 1918

Bár Ibn Szaúd nem vett részt tevékenyen az antant oldalán az első világháborúban, sőt inkább semleges álláspontra helyezkedett, nem üzent hadat az Oszmán Birodalomnak, hanem kivárt, továbbá Arábia nem volt jelentős hadszíntér mégis érdemes röviden áttekinteni a közel-keleti front hadieseményeit. Az 1914. augusztus 2-ai oszmán–német titkos megállapodásban Berlin katonai védelmet ígért a Portának arra az esetre, ha támadás érné, cserébe a német katonai misszió döntő befolyásra tett szert az oszmán hadsereg vezetésében.

Az oszmán kormány komoly dilemmával szembesült, csatlakozzon-e egyáltalán bármelyik oldalhoz? Többen a semlegesség álláspontjára helyezkedtek, mert Londonnal még jók voltak a diplomáciai kapcsolatok, Arthur Limpus, a Royal Navy admirálisának vezetésével britek segítették az oszmán haditengerészet korszerűsítését, a londoni oszmán nagykövet, Hakki pasa pedig sikeres tárgyalásokat folytatott a Mezopotámiában építendő vasútvonalról, s oszmán-brit egyezmény született Kuvait, Nedzsd és Irak határaitól.²³⁷ Talaat és Dzsemál haditengerészeti miniszter inkább az antanttal keresett volna szövetséget, ám Nagy-Britanniának és Franciaországnak már nem állt érdekében az oszmán területi integritás fenntartása. London számára az Orosz Birodalommal kötött szövetség elegendőnek bizonyult a Perzsa-öböl menti brit érdekeltség fenntartásához.

Enver pasa, a hadügyminiszter, az újfutörökök germanofil szárnyának vezetőjeként, Egyiptomot akarta visszaszerezni a britektől, a Kaukázust, a Krímet és Turkesztánt pedig az oroszoktól, egyúttal katonai csapást szeretett volna mérni Szentpétervárra, az oszmán vezetés ösellenségére. Azonban ezt Berlin élesen ellenezte, mert a török részvételt elsősorban a Balkánon és Oroszország ellen kívánta hasznosítani.²³⁸ Az oszmán kormány 1914. szeptember 7-én bejelentette a kapitulációk egyoldalú megszüntetését²³⁹ és az angol tengerészeti misszió tevékenységének a felfüggesztését, az oszmán flottát pedig a német Souchon tengernagy parancsnoksága alá helyezte. 1914. október 28-án, a *Goeben* és a *Breslau* német hadihajók Földközi-tengeren történő incidense után, török hajók kezdték bombázni többek között Odesszát és Szevasztopolt, elsüllyesztettek több szállítóhajót és egy orosz ágyúnaszádot is. Ezzel az akcióval lépett be az Oszmán Birodalom háborúba. Válaszul Nagy-Britannia és Oroszország megszakította a Portával a diplomáciai kapcsolatot és követelte az ifjútörök

²³⁷ Rostoványi: *A Közel-Kelet története...* i. m. 62–63.

²³⁸ Galántai: *Az I. világháború...* i. m. 214–217.

²³⁹ Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 23.

kormánytól, hogy ha semleges akar maradni, ki kell utasítania a német katonai és haditengerészeti erőket. Mivel ezt nem tudták és nem is akarták teljesíteni november 3-án Oroszország, november 5-én Nagy-Britannia és Franciaország üzent hadat Konstantinápolynak. London proklamálta Egyiptom feletti protektorátusát és Ciprus annektálását.

A török hadicél és politika tervezésének középpontjában az Egyiptom elleni támadás állt, amire csak addig volt esélyük, amíg a brit haderő a nyugati fronton volt lekötve. Ezért az ifjútörök kormány a damaszkuszi hadtest bevetésével a Szezi-csatorna irányába szeretne volna megkezdeni a háborút, de a szövetségesei nem engedték. A Német Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia is abban látta az oszmán hadsereg feladatát, hogy védekezve az angolok mezopotámiai és esetleg Egyiptomból kiinduló támadásával szemben, a Kaukázus irányába csoportosítva megossa az orosz katonai erőket és ezzel a keleti-frontot tehermentesítse.²⁴⁰ Az oszmán haderő helyzete stratégiai szempontból igen kedvezőtlen volt, mert többfrontos háború folytatására kényszerült. A Kaukázusban Oroszországgal, Mezopotámiában és a Szezi-csatornánál Nagy-Britanniával, a Dardanelláknál a brit-francia flottával kellett felvennie a küzdelmet.

Az Oszmán Birodalom hadba lépése arra kényszerítette az orosz és angol katonai stratégiákat, hogy gondoskodjanak a kaukázusontúli és az egyiptomi erők megerősítéséről. A török vezetés nem volt felkészülve 1914-ben arra, hogy Mezopotámiában is harcoljon, mert a bagdadi vasút, amely a felvonulást és az utánpótlást biztosíthatta volna, még nem volt készen. Azonban a brit stratégiai érdekek miatt London a perzsa-öböli olajkutak védelmében indiai katonai egységeket csoportosított a térségbe. Ahogy Londonnak, úgy a németeknek is fontos volt az alapvetően semleges Perzsia olajmezőinek a megszerzése, amelyek eredetileg brit ellenőrzés alatt álltak. Wilhelm Wassmuss német diplomata és kém megpróbálta fellázítani a törzseket a britek ellen, mert úgy vélte, hogy a német törekvéseknek nem is Egyiptomra vagy Észak-Afrikába kellene fókuszálniuk, hanem a perzsa olajkutak megszerzésére.²⁴¹ Az volt a célja, hogy lázadásokat szítson a Perzsa-öböl mentén és megalapozza a német befolyást. Sikeresen fel is tüzelte az angolelles Bahtijári törzset, majd a Siráz környéki törzseket, főleg a Tangisztánit, akik benyomultak Busehrbe, tüzet nyitottak az ottani brit helyőrsége és elvágta az Angol-Perzsa Olajtársaság ábádáni csővezetékét és a távírót, aminek következtében 1915 elejére komoly hiány keletkezett a brit olajellátásban. Az olajlelőhely visszaszerzésében a brit

²⁴⁰ Galántai: *Az I. világháború...* i. m. 321–322.

²⁴¹ Ferwagner Péter Ákos: A perzsa-oszmán határvidék, mint első világháborús konfliktuszóna. *Mediterrán Világ Társadalomtudományi Folyóirat*, 50. 2021. 47–48.

indiai hatóságok kénytelenek voltak Muhammara sejkjétől segítséget kérni, aki ezer katonát bocsátott a rendelkezésükre. Súlyos harcok árán leverték a zendülést és 1915. augusztus 8-án bevették Busehret, ekkor tért vissza az olajkitermelés a normális kerékvágásába. Egy másik aggasztó német ügynöktevékenység bontakozott ki Afganisztánban, Oskar von Niedermayer és Werner Otto von Hentig katonai-diplomáciai missziójával. 1915 tavaszán azzal a céllal keltek útnak, hogy rávegyék az afgán uralkodót, hogy nyilvánítsa ki Nagy-Britanniától a függetlenségüket, lépjen be a világháborúba a központi hatalmak oldalán és támadja meg Indiát.²⁴² Az akció részét képezte egy hindu–német összeesküvés is, amely nacionalista felkelést akart kirobbantani Indiában. A briteknek végül sikerült megakadályozniuk egy kalkuttai felkelést, lefoglaltak az Indiai-óceánon egy német fegyverszállító hajót és megerősítették a perzsa–afgán határ védelmét. Pery Cox mezopotámiai brit politikai főmegbízott arra intette az India Office-t, hogy nem szabad szétszórni a brit indiai erőket Dél-Perzsia hegyeiben és mocsaras vidékein, hanem a Perzsa-öbölt kell stabilizálni az oszmánok fölött aratott mezopotámiai győzelemmel. Cox tervének megfelelően 1914 végén sikeres támadást indítottak Bászra ellen, majd súlyos harcok és emberveszteségek árán a Tigris-folyó partján fekvő Kút-al-Amara ellen, 1917 elején pedig elfoglalták Bagdadot is.

Az Oszmán Birodalom belépése a háborúba nem befolyásolta közvetlenül a főfrontokon folyó harcokat, de jelentősége mégis fontos volt, mert elzárta a tengersizorosokat az antant elől és ezzel lehetetlenné tette Oroszország hadieszközökkel való nagymértékű utánpótlását nyugatról. Illetve akadályozta a katonaság átcsoportosítását a keleti hadszíntérről a nyugatira és viszont. A Porta hadba lépésével veszélybe került a britek számára Egyiptom. A Kairó elleni török támadás megelőzése érdekében vetődött fel az angol vezető körökben egy elterelő akció szükségessége, hogy lekössék a török erőket. Churchill flottaügyi miniszter és Kitchener hadügyminiszter a Gallipoli-félsziget megtámadására tett javaslatot. 1915 márciusában megkezdődött a flottatámadás, azonban a gallipoli akcióban végül nem valósultak meg a szövetségesek céljai, nem tudták megnyitni a tengersizorosokat, ezért kénytelenek voltak felszámolni a frontot és a katonákat Szalonikibe szállítani. Azonban a Porta katonai erőfeszítései a gallipoli és a kaukázusi átmeneti sikertől eltekintve minden fronton kudarcba fulladtak. Az oszmán előretörés mind Mezopotámiában, mind a Sínai-félszigeten sikertelen volt. Fokozatosan, az összes nem törökök által lakott terület a britek kezére került. Ebben nemcsak az ellenség katonai fölénye játszott szerepet, hanem az az elhibázott ifjútörök nacionalista politika is, hogy a birodalomban élő nemzetiségeket maguk ellen fordították. Az

²⁴² Ferwagner: A perzsa–oszmán határvidék... i. m. 51.

arabok vonakodtak vagy nem segítették az oszmán hadsereg erőfeszítéseit, amire az ifjútörök kormány brutális elnyomással válaszolt, különösen Szíriában, Palesztinában és Észak-Mezopotámiában.

Az antanthatalmak a Sykes–Picot titkos szerződés keretében 1916 májusában osztották fel egymás között az Oszmán Birodalmat, amelynek értelmében Mezopotámiát, a későbbi Transzjordániát és Palesztina északi részét brit befolyási övezetnek minősítették, míg Szíriát, Libanont, Kurdisztánt, Moszult, Kis-Örményországot francia érdekerületté nyilvánították. Olaszország kapta volna Dél- és Délnyugat-Anatóliát, Oroszország pedig Kelet-Anatóliát, Erzurummal, Vannal, Bitlisszel és Trapezunttal.²⁴³

1917-ben az orosz októberi forradalom és a fiatal szovjet állam kiválása az antantból azt eredményezte, hogy a központi hatalmak különbékét írtak alá Breszt-Litovszkban a szovjetekkel és megegyeztek abban, hogy Batum, Karsz és Ardahán hovatartozását népszavazással fogják eldönteni. Ennek ellenére a súlyos katonai kudarcok következtében a török kormánynak nem volt más választása, mint a feltétel nélküli megadás és a mudroszi fegyverszünet aláírása 1918. október 30-án.²⁴⁴ Ennek értelmében az oszmán hadsereget le kellett szerelni és az antant szempontjából stratégiailag fontos pontokat át kellett adni, különös tekintettel a tengerszorosokra. A török közvélemény az első világháborúban elszenvedett vereségéért az ifjútörök kormány vezetőségét tette felelőssé, Enver, Talaat, Dzsemál lemondásra kényszerültek és Berlinbe menekültek.

²⁴³ Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 35–39.

²⁴⁴ Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 49–50.

Hidszáz tartomány 1908–1918 között

Színre lép Huszein ibn Ali, Ibn Szaúd legmeghatározóbb ellenfele

Ahhoz, hogy teljes egészében lássuk Ibn Szaúd helyzetét és a brit regionális politikát a század eleji arábiai folyamatokban, nagyon fontosnak tartom megvizsgálni a félsziget nyugati felén elterülő Hidszáz tartományban bekövetkező változásokat és Huszein ibn Alinak, a szent helyek őrzőjének tevékenységét az 1908-tól 1918-ig terjedő időszakban. Hiszen ennek tükrében érthető meg pontosan hogyan változtatja meg a Foreign Office az arábia politikáját. Hogyan és milyen célból kezdi el támogatni Huszeint, és melyek lesznek azok az események, okok, amelyek következtében kihátrál majd a saríf mögül és Ibn Szaúd felé fordul az 1920-as évekre.

Számba kell venni a sarífi kinevezésének körülményeit, a török vezetéstől való eltávolodásának okait, a brit szövetségkötés eredetét és az 1916-os arab felkelés vezetőjeként betöltött szerepét. Ezzel párhuzamosan szót kell ejteni London nyugat-arábiai hatalmi törekvéseiről, a Huszein–McMahon-levelezés, a Sykes–Picot-egyezmény ellentmondásairól és a britek politikai, katonai szerepéről az arab felkelésben.²⁴⁵

Huszein ibn Ali Mohamed próféta egyenes ági leszármazottja, aki 1893-tól 1908-ig Konstantinápolyban élt száműzetésben és mintegy 15 éven át látott el tanácsadói tevékenységet az oszmán kormányzatban, abban a bizonytalan politikai időszakban, amikor a despotikus II. Abdülhamid és az ifjútörökök között komoly ellentét feszült. Miután az Egység és Haladás Bizottsága 1908 júliusában arra kényszerítette az uralkodót, hogy állítsa vissza az 1876-os alkotmányt, az ifjútörökök ezután leváltották a regnáló mekkai saríft és a hidszázi válit a szembenállásuk miatt. Új jelöltet akartak állítani, de II. Abdülhamid hamarabb lépett, gyorsan megerősítette a saríf hatalmát, hogy biztosíthasson magának egy hűséges vallási vezetőt, ezzel kész tények elé állítva a radikálisokat. Mivel nem bízott a Hásimiták Davu-Zajd ágából származó sarífban,²⁴⁶ a hozzá lojálisabb Davu-Avn család tagját, Huszein ibn Alit

²⁴⁵ J. Nagy László: *A Mediterráneum a XX. században*. JATE Press, Szeged, 1995. 45–56., Isaiah Friedman: *The McMahon–Hussein Correspondence and the Question of Palestine*. *Journal of Contemporary History*, 5. évf., (1970), 2. sz. 83–122.; vö.: Arnold Toynbee: *The McMahon–Hussein Correspondence: Comments and a Reply*. *Journal of Contemporary History*, 5. évf., (1970) 2. sz. 185–201., Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 29–34.

²⁴⁶ A saríf tisztség pontos eredete mára homályba veszett. Szó szerint azt jelenti, hogy *nemes* és a Fátimida Kalifátus időszakában a Próféta leánya leszármazottjainak megnevezésére, majd a 13. századra Mekka uralkodóira használták. A saríf címet a Próféta összes leszármazottja viselte és eleinte nem hordozott semmilyen funkciót. Később az Oszmán Birodalom egyik legkiváltságosabb és legtiszteltebb rangjává vált. A 10. század közepe óta Hidszáz autonóm területként a mekkai emír uralma alatt állt, aki a saríftok köréből került kiválasztásra. Az oszmán korszakra Mekka és Medina igen nagy jelentőségűvé vált a szultánok számára, akik az iszlám pártfogásával igyekeztek megerősíteni pozíciójukat és jogukat a kalifa cím viselésére, ezért kezdték el patronálni a két várost. A zarándokutakra külön birodalmi hivatalt hoztak létre, óriási összegekkel támogatták a vallást és az oktatást, hogy méltán viselhessék a „*két szent város védelmezője*” címet. A mekkai emírek, bár nagy hatalommal rendelkeztek, mégsem voltak teljesen függetlenek. Az oszmánok a távolság miatt ugyan nem tudták Hidszázt teljesen elfoglalni

nevezte ki, egyben demonstrálva azt is, hogy a tisztség összefügg a szultán uralmának legitimitációjával.²⁴⁷

Ami a szultánt illeti, nem különösebben lelkesedett Huszeinért, csak nem akadt nála jobb jelölt. Az uralkodó híveként és a reformok ellenfeleként biztosította, hogy a helyi vezetés akadályozza az ifjútörököket Hidzsában. Huszein megbízásával a szultán igazából saját pozícióját akarta erősíteni, azt remélve, hogy a konzervatív iszlám vezető kerül majd az Oszmán Birodalmat modernizálni akaró, többnyire laikus ellenzék keresztüztüébe.²⁴⁸ Kinevezésének ambivalens körülményei, vagyis a Konstantinápolyban dúló hatalmi harcok, valamint a reformistákkal való szembenállása kezdettől fogva bizonytalanná tették hatalmát és tekintélyét Arábiában. Huszein hangsúlyozta az oszmán szultánhoz való hűségét és azt a vallási kötődést, amely Hidzsázt az Oszmán Birodalomhoz fűzte, ami egyben hatalmának és tekintélyének alapját is képezte. Ugyanakkor ellenállt az Egység és Haladás Bizottságának, amely folyamatosan támadta különleges státuszát. A helyi ifjútörök tisztviselők már 1909 januárjában megpróbálták átvenni fő feladatát, a zarándokutak biztonságának garantálását. Bizottságokat szerveztek és gyakran vádat emeltek ellene. Miután 1909 késő tavaszán megérkezett az új váli, Fuád pasa, Huszein és az unionisták közötti konfliktus még elkecserelettebbé vált. Végül a saríf a befolyásának köszönhetően lemondatta pasát, így az ifjútörökök egy darabig képviselet nélkül maradtak. Huszein 1908-tól 1913-ig jól vette az akadályokat és ügyesen látott hozzá hatalmának megalapozásához. 1912-ben a képviselőválasztások során fiait, Feiszalt és Abdalláhot is sikerült bejuttatnia Mekka és Dzsidá küldöttjeiként az oszmán parlamentbe.

Az első ellentmondás, ami nem vetett rá jó fényt, hogy ugyan egy ősi, évszázadok óta elismert iszlám cím birtokosa volt, mégis a török szultán és kalifa nevezte ki, amivel nemcsak muszlim vallási vezető, hanem az oszmán közigazgatás és hatalom képviselője is volt egyben,

és közvetlenül irányítani, de, ha szükségét látták, erős kézzel fogták az uralkodót. A sarífok ráadásul több rivális klánra oszlottak, így a hódítók mindig kinevezhettek egy konkurens ellenlábast, hogy leváltsák a számukra nem megfelelő vallási vezetőt. 1840-től Hidzsáz politikai élete egyrészt a két versengő ág, a *Davu-Zajd* és a *Davu-Avn* harca körül forgott, másrészt az oszmánok azon próbálkozásai körül, hogy megerősítsék a török tisztviselőkön keresztül a közvetlen uralmukat. A hosszan tartó konfliktus során több oszmán kormányzót visszahívtak, és mindkét szárny engedetlen sarífjait száműzetésbe hurcolták Konstantinápolyba. Az 1908-as ifjútörök forradalom idején a *Davu-Avn* klánt Huszein ibn Ali képviselte, akit három fiával 1898-ban száműztek, mert nem értett egyet nagybátyjával, az akkor uralkodó mekkai emirrel. A *Davu-Zajd* klán kiemelkedő személyisége Ali Hajdar volt, akit az unionisták támogattak. Amikor 1908 nyarán a mekkai emirátus megüresedett, a két csoport között ismét megkezdődött az ádáz küzdelem, amely összefonódott a szultán és az ifjútörökök hatalmi harcával. Az ifjútörökök megpróbálták Ali Hajdart kinevezni a pozícióra, de a konzervatív nagyvezír, Kámil pasa és Abdülhamid arra törekedtek, hogy korlátozzák a reformista párt befolyását, ebből a célból nevezték ki Huszeint. A poszt teljes megnevezése *saríf és Mekka emírje* volt, viselőjének fő feladata a Hidzsában található iszlám szent helyek őrzése, a zarándokutak biztonságának és a szertartásoknak a felügyelete volt.

²⁴⁷ Alangari: *The Struggle for Power in Arabia*... i. m. 48–51.

²⁴⁸ II. Abdülhamid terve azonban nem sikerült, 1909-ben az ifjútörökök az őket támogató hadsereg egységeivel megfosztották őt a trónjától és az öccsét, V. Mehmedet ültették a helyére.

egy olyan területen, ahol a lakosság egyre nagyobb ellenszenvvel viseltetett a török centralizációval szemben. Így a legfontosabb feladata a tekintélyének megerősítése, a törzsek feletti uralomnak a megszerzése és a hagyományos sarífi adózási rendszer visszaállítása volt. Ezenkívül függetlenedni akart a nacionalista törököktől, nehogy korlátozzák az uralmát. Mindehhez saját katonaságra lett volna szüksége, ám ezzel nem rendelkezett. Egyik sebezhetősége épp abban rejlett, hogy az oszmán helyőrségtől függött, amit eleinte nem használhatott fel, mert az aláásta volna a népszerűségét. Nyilvánvaló, hogy ehhez meg kellett szerveznie saját hadseregét, de kulcsfontosságú volt, hogy intézkedéseinek indítékai egybeessenek a szövetséges törzsek vezetőivel.

Hidzsáz lakossága azonban töredezett és etnikailag kevert volt. Törzsi–városi megosztottság jellemezte a térséget, ezért Huszeinnek az eltérő értékeket egyetlen társadalmi egységbe kellett hangolnia és egységes ellenállást kellett létrehoznia az oszmán dominancia ellen. Emírként döntőbírói szerepe fontos eszközként szolgált a társadalmi kontroll kiterjesztéséhez. Sarífként felhatalmazást kapott a szent helyek igazgatására, és kiterjedt kinevezési jogkörrel rendelkezett a *háddzs*²⁴⁹ felügyeletét ellátó bürokratikus struktúrában. Hatalmának és tekintélyének egyik legfontosabb záloga a zarándoklatok és a szent városokhoz vezető utak biztonságának szavatolása volt, ami viszont a törzsekkel való jó kapcsolatain múlt, hiszen ők voltak azok, akik portyázásukkal, útonállásukkal veszélyeztethették mindezt.

Annak ellenére, hogy Huszein végül kénytelen volt török katonákat felhasználni az arab törzsek túlkapásaival szemben, számíthatott a támogatásukra, mert az unionista politika jobban sértette a beduinok érdekeit. Ilyen volt például a hidzsázi vasút kérdése,²⁵⁰ mely kiemelt fontosságú volt az unionista hatalom kiterjesztésében, viszont az emír és a lakosság kezdetől fogva ellenezték az építkezést. A helyiek tiltakozása ellenére 1908. szeptember 1-jén nyitották meg a Medináig elkészült vonalat. Az ifjútörök cél az volt, hogy Medinától Mekkán keresztül egészen Dzsiddáig jusson el a sínpálya. Noha ez az akció nem jelentett a sarífnak azonnali hatalom- vagy kiváltságvesztést, de a távíró és a vasútvonal kiépítése lehetővé tette volna a Konstantinápoly és Medina közötti hatékony kommunikációt és a régió szorosabb közigazgatási és katonai ellenőrzését, ami végső soron veszélyt jelentett a számára. Huszein 1911-ig képes volt megtartani minden tradicionális előjogát és olyan presztízst tett szert, hogy

²⁴⁹ Mekkai zarándoklat az iszlám ötödik pillére. Minden muszlim kötelessége legalább egyszer életében elvégezni a zarándoklatot a Szent Mecsethez Mekkába. A zarándoklat alatt a hívó világi életét felfüggesztve csak Allahnak él.

²⁵⁰ Özyüksel: *The Hejaz Railway and the Ottoman Empire...* i. m. 39–69.; Peter H. Christensen: *Germany and the Ottoman Railways Art, Empire, and Infrastructure*. Yale University Press, New Haven – London, 2017. 20–24.

a dzsiddai külföldi konzulok azokat az ügyeket is nála intézték, amelyek eredetileg a váli joghatósága alá tartoztak.

Annak ellenére, hogy a sarífnak 1908 és 1911 között nehézségei voltak az ifjútörökökkel, a szultán hűséges alattvalója maradt. Még akkor is, amikor 1911-ben Szajjid al-Idríszi, Aszír emírje törökök elleni lázadásakor a Porta segítséget kért tőle a felkelés elnyomásához. Először közvetítőként vett részt a konfliktusban, majd török csapatokból és arab regulárisokból álló haderőt vezetett Abhába az ostromlott törökök felmentésére. Lojalitása ellenére ez a hadjárat vezetett az első igazán komoly válsághoz Isztambullal, mivel csapatai a kezdeti sikerek után vereséget szenvedtek a zuhrai ütközetben.²⁵¹ A Porta még a leváltását is fontolóra vette. 1912-ben már olyan hírek terjedtek, hogy a kormány a mekkai emír eltávolítását tervezi, az utóbbi pedig lázadást fontolgat. Az ilyen jelentések azonban semmi másra nem épültek, mint pletykákra, az emírnek nem volt lehetősége 1912–1913-ban lázadást szítani. Helyzete akkor rendeződött ismét, amikor Munir pasát nevezték ki válinak, aki nem volt tagja az Egység és Haladás Bizottságának, és jó kapcsolatot ápolt a saríffal. Nemsokára Huszein akarata vált újra fajsúlyosabbá Hidzsában és a váli hatalma ismét háttérbe szorult.

Míndeközben Abdalláh az oszmán parlament képviselőjeként gyakran került kapcsolatba az arab nacionalista mozgalom vezetőivel, akik közül néhányan könyörögtek neki, hogy vegye rá apját a mozgalmuk irányítására. 1911 februárjában 35 arab parlamenti képviselő Abdalláhon keresztül levelet küldött Huszeinnek, amelyben felkérték, hogy legyen a mozgalmuk vezetője.²⁵² Az emír azonban még nem ismerte fel a pánarabizmus erejében rejlő lehetőséget és nem válaszolt. Az arab nacionalisták erre, nemcsak elfordultak tőle, de ellenségessé is váltak, még akkor is, amikor a viszony megromlott Huszein és az oszmán kormány között. 1912 tavaszán az arab nacionalista társaságok titkos tárgyalásokat kezdtek más arábiai vezetőkkel, hogy megindítsák felkelésüket. Felkeresték a kuvaiti sejket, Maszkat, Muhammara emírjeit, Ibn Szaúdot és Szajjid al-Idríszit, de Huszeint nem. 1912-től 1914 elejéig a sarífort az arabok és a törökök általában az oszmán állam támogatójaként, nem pedig az arab ügyet szem előtt tartó vezetőnek tekintették.

A balkáni háborúk (1912–1913) kudarcai következtében az ifjútörökök felerősítették a központosítási politikát, és megpróbálták megszilárdítani Hidzsáz feletti ellenőrzésüket, ami ismét olyan válságot idézett elő, amely arra készítette a Hásimitákat, hogy komolyan fontolóra

²⁵¹ Alangari: *The Struggle for Power...* i. m. 62–64.; C. Ernest Dawn: *The Amir of Mecca Al-Husayn Ibn-'Ali and the Origin of the Arab Revolt. Proceedings of the America Philosophical Society*, 104. évf. (1960), 1. sz. 20.

²⁵² Dawn: *The Amir of Mecca...* i. m. 15.; Eliezer Tauber: *The Emergence of the Arab Movements*. Bar-Ilan University, Frank Cass, London. 249–250.

vegyék az arab mozgalom gondolatát. 1913 vége felé Ali Vahib bejt, aki közismert volt arról a meggyőződéséről, hogy az arab mozgalmat erőszakkal kell felszámolni, Hidzsáz válijának és az ottani csapatok parancsnokának nevezték ki. Vahib hét gyalogsági és egy tüzérségi zászlóaljából álló katonai erősítéssel, valamint Hidzsáz különleges státuszának megszüntetésével, oszmán vilajetté alakításával és a Medinától Mekkáig vezető vasút meghosszabbítására vonatkozó utasításokkal érkezett meg a régióba. A beduinok határozottan tiltakoztak az intézkedések ellen, ezért elvágták a Mekka és Medina felé vezető, valamint a tengerpart és a belső területek közötti utakat, így a városokat hamarosan az éhínség veszélye fenyegette. A tömeg a váli rezidenciája körül gyűlt össze, követelte Hidzsáz előjogainak visszaállítását és tiltakozott a vasút meghosszabbítása ellen. A saríf meggyengítésére tett unionista kísérletet megghiúsította a beduinok ellenállása.²⁵³ Vahib azt tanácsolta a kormánynak, hogy az emírt váltsa le, és legalább két hadosztályt küldjön erre a célra.²⁵⁴ Talaat belügyminiszter Szmirnából hadosztályt akart Hidzsázba küldeni, hogy megdöntsék az emírt, de a Huszeinnel szimpatizáló konzervatív Szaíd Halim nagyvezír lebeszélte az akcióról, azzal érvelve, hogy ez hátrányosan befolyásolná a kívánt kölcsön megszerzését Franciaországtól. A válságot végül Huszejn javára rendezték, biztosították, hogy nem korlátozzák az emirátus jogait és a kormány egyelőre felfüggesztette a vasútvonal meghosszabbítását is. Ám mindkét fél lázas előkészületekbe kezdett céljuk érvényesítésére.

Az ifjútörök kormányzatnak elengedhetetlen volt a Medinából Mekkába, a Dzsidából Mekkába és a Janbuból Medinába tartó vasút befejezése, ezért kompromisszumos megoldással álltak elő a Konstantinápolyban tartózkodó Abdalláhnak. A saríf a vasúti bevételek egyharmada felett rendelkezhet, emellett az építkezés végrehajtásához szükséges erőket is irányíthatja, és negyedmillió *guinea*-t kaphat, amelyet szétoszthat a törzsek között. Továbbá a török kormány hajlandó elismerni a Davu-Avn ágra szálló örökletes sarífi címet, cserébe a vasúti építkezés jóváhagyásáért.

Abdalláh mindeközben elkezdett tapogatózni a britek felé, annak érdekében, hogy esetleges segítségükkel apja ellent tudjon állni az újabb centralizációs kísérletnek. Erre remek alkalmat adott Lord Kitchener egyiptomi főbiztossal való találkozása Kairóban, aki továbbította kormánya elismerését a zarándoklat körülményeinek és a brit indiai alattvalók biztonságának javulásával kapcsolatban. Ám ennél többre nem jutott. 1914 elején vették fel egymással ismét a kapcsolatot, amikor Abdalláh megkérdezte, vajon Nagy-Britannia segítene-e Huszeinnek, ha

²⁵³ Alangari: *The Struggle for Power...* i. m. 75–81.

²⁵⁴ Djemal Pasha: *Memories of a Turkish Statesman 1913–1919*. George H. Doran Company, New York, 1922. 227–228.

ellenállna a törököknek. Kitchener válasza hasonló volt, mint a nagy háború kitörése előtt Ibn Szaúd esetében. London nem avatkozhat be az Oszmán Birodalom belügyeibe, amellyel baráti viszonyt ápol. Így Abdalláhnak nem volt más választása, mint továbbmenni Konstantinápolyba, és megvitatni az emirátus kérdését a nagyvezírrrel, Talaattal és Enverrel. Áprilisban, amikor visszatért Hidzsába, Abdalláh ismét megállt Kairóban, újfent találkozott Kitchenerrel és Ronald Storrszal, a keleti ügyek kairói titkárával (Oriental Secretary in Cairo). Abdalláh megkérdezte Storrstól, hogy Nagy-Britannia küldene-e egy tucat vagy fél tucat géppuskát Huszeinnek, amit a törökök ellen használhatnának. Storrs azt válaszolta, hogy kormánya nem tud fegyvert szállítani egy baráti hatalom ellen, továbbá Nagy-Britannia egyetlen érdeke Hidzsában az indiai és egyiptomi zarándokok biztonsága.²⁵⁵

Abdalláh mindeközben felvette a kapcsolatot a szír nacionalistákkal is. 1914 áprilisában hazatérve előadta az ifjútörök kormányzat vasúttal kapcsolatos ajánlatát, továbbá saját terveit és érveit a felkelés mellett. Bár az Egység és Haladás Bizottsága hajlandó volt feladni a tartományi törvényeket Hidzsáz központosításával kapcsolatban, a vasút meghosszabbításához való ragaszkodása aggodalommal töltötte el Abdalláhot, mert az nemcsak tönkretette volna a beduinok megélhetését, de nagyban segítette volna a nyugat-arábiai területek megszállásának esélyét is. Ezért azt javasolta apjának, hogy a hidzsáziak a szíriai és iraki oszmán erők arab egységeinek segítségével és brit diplomáciai támogatással szakadjanak el a törököktől, majd egy nagy független arab állam megalakításán dolgozzanak. Az volt a terve, hogy a háddzs alatt túsul ejtik a zarándokokat, hogy az érintett kormányok, Anglia, Franciaország, Olaszország és Hollandia tárgyalásba kezdjen a Portával a foglyok elengedéséről. Amikor Isztambulnak majd nem sikerül biztosítani a hívők szabadon bocsátását, a nagyhatalmak követelni fogják, hogy közvetlenül tárgyalhassanak Huszeinnel, aki örömmel teljesíti kérésüket, abban az esetben, ha védeltséget kap az Oszmán Birodalommal szemben. Huszein, a legidősebb fia, Ali és Feiszal elvetették az ötletet, mondván, a törökök túl erősek, de legutolsó megoldásként végül elfogadták, azzal, hogy ha 1915-ig nem sikerül megegyezésre jutni a Portával, belevágnak az akcióba.²⁵⁶ Addig is próbáltak lavírozni és halogatni a döntést a hidzsázi vasútvonallal kapcsolatban. Abdalláh két nappal a szarajevói merénylet után tért vissza a török fővárosba.

Az arab felkelés előzményei

²⁵⁵ Dawn: The Amir of Mecca... i. m. 19.

²⁵⁶ T. E. Lawrence: *Lawrence of Arabia's Secret Despatches during the Arab Revolt 1915–1919*. Szerk.: Fabrizio Bagatti. Pen & Sword Military, Yorkshire – Philadelphia, 2021. 242.

A nagy háború kitörése és az azt követő oszmán hadba lépés félretette a tartományi törvények, illetve a vasút meghosszabbításának kérdését és új dilemmát teremtett a Hásimiták számára. Az ifjú török kormány folyamatos nyomást gyakorolt Huszeinre, hogy támogassa a birodalom katonai erőfeszítéseit. Abdalláh hamar belátta: azzal, hogy a Porta török egységeket állomásoztat a területen, miközben arábiai önkénteseket akar küldeni távoli frontokra, a hidzsásiakat eszközként használhatja a Hásimita pozíciók gyengítésére. Augusztusban az emír azt írta a nagyvezírnek, hogy ha az Oszmán Birodalom belép a háborúba, Jement, Aszírt és Hidzsázt egyszerre kellene ellátni három évre szóló készletekkel, fegyverekkel és felszereléssel mind a reguláris csapatok, mind az önkéntesek számára. Ezen túlmenően öt évre elegendő élelmiszert kell felhalmozni a három tartományban. Nem kapott sem élelmiszert, sem pénzt, és az ismételt kéréseket figyelmen kívül hagyta Isztambul. Pedig javaslata remek alkalom lett volna csökkenteni a török veszélyt, a hadfelszerelésekkel és a pénzzel beduin önkéntesek gyűjtésére, ami a rég áhított önálló haderőt biztosíthatta volna. Az élelmiszerezellátás pedig csökkentette volna a brit blokád miatt kialakult krízishelyzetet, mert a lakosságot éhínség fenyegette. Mindeközben 1914 decemberében a nacionalista Dzsemál pasát nevezték ki Szíria kormányzójának, aki többször kérte az emírt, hogy proklamálja a szent háborút²⁵⁷ és küldjön csapatokat a Szezi-csatornát támadó erők támogatására. Huszein a kalifátus iránti elkötelezettségéről és hűségéről biztosította a kormányzót, a dzsihádról ködösen fogalmazott, végül megígérte, hogy csapatokat küld az egyiptomi expedíció segítségére, amelyet 1915 telére terveztek.²⁵⁸

Eközben a Hásimitákat már megkörményezték a brit hatóságok is. 1914 októberében Abdalláh levelet kapott Storrrtól, Kitchener hadügyminiszter kérdésével, hogy vajon az Oszmán Birodalmat vagy Nagy-Britanniát támogatná-e abban az esetben, ha az előbbi Németország oldalán belépne a háborúba.²⁵⁹ Abdalláh jelezte, hogy az emír nem támogatná önként a törököket. November elején, közvetlenül az Oszmán Birodalom háborúba lépése után Storrs újabb levelet küldött Abdalláhnak, Kitchener ajánlatával. Eszerint abban az esetben, ha

²⁵⁷ A kapitulációk eltörlését 1914. szeptember 9-én, a dzsihádot november 23-án hirdette meg V. Mehmed, ami azért volt különösen veszélyes a szövetségesekre nézve, mert a felhívás a gyarmatbirodalmaikban élő több tízmillió muszlimot érintett. Nagy-Britannia uralma alatt 70 millió, Franciaország észak-afrikai területein 16 millió, az orosz területeken is hasonló nagyságrendű iszlámhívót szólított hadba a szultán. Ugyan rendeletének nem lett különösebb eredménye, de ha ehhez csatlakozott volna a mekkai saríf is, sokkal nagyobb súlya lett volna a proklamációnak, ami akár azt is eredményezhette volna, hogy az említett birodalmak muszlim alattvalói átállnak a török oldalra. Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 23–25.; Gary Troeller: Ibn Saud and Sharif Husain: A Comparison in Importance in the Early Years of the First World War. *Historical Journal*, 14. évf. (1971), 3. sz. 629.

²⁵⁸ Djemal Pasha: *Memories of a Turkish...* i. m. 211–212.

²⁵⁹ Papers on British policy and the Arab movement: Mss Eur F112/277. 3. [5.]; Ferwagner Péter Ákos: A brit közel-keleti politika dilemmái (1914–1915). In: *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Főszerkesztő: Majoros István, ELTE, BTK, 2015. 671–681.

a saríf Nagy-Britannia oldalára állna és támogatná a központi hatalmak elleni háborúban, elismernék az emirátust és az arabok függetlenségét, továbbá védelmet nyújtanának külső támadás esetén.²⁶⁰ Huszein azt válaszolta, hogy nem tanúsítana ellenséges magatartást a britekkel szemben, de az iszlámban elfoglalt pozíciója miatt nem tud azonnal szakítani a Portával.²⁶¹

1915 első felében folytatódott tovább az egyeztetés az egyiptomi brit hatóságok és a mekkai emír között, elsősorban Sir Reginald Wingate, Szudán főkormányzója (Governor-General of the Sudan) közvetítésével. A brit kormány azzal próbálta megnyerni a sarífort, hogy a béke feltételeként szabta volna egy arab állam létrejöttét és a muszlim szent helyek függetlenségét, azonban hozzátette, hogy a kalifátus területének határait jelenleg nem tudják meghatározni.

1915 januárjában a szíriai titkos nacionalista társaságok, az al-Fatat²⁶² és az al-Ahd is megkeresték Huszeint, hogy álljon az ellenállásuk élére. Biztosították, hogy a Szíriában állomásozó arab csapatok tisztjei készen állnak a törökök elleni lázadásra. Feiszalnak véletlen birtokába került Vahib Konstantinápolyal folytatott levelezése, amelyből kiderült, hogy az ifjútörökök készülnek leváltani Huszeint, és megszüntetni Hidzsáz különleges státuszát. Feiszal 1915. március 26-án érkezett Damaszkuszba, ahol az al-Fatat és az al-Ahd vezetői újfent felkérték apját, hogy álljon az arab lázadás élére. Azt állították, hogy a szíriai hadosztályok készen állnak a felkelésre. Feiszal azt válaszolta, hogy csak abban az esetben vállalná el apja a vezetését, ha a nagyhatalmak támogatnák az akciót. Ezután Konstantinápolyba ment, sérelmezte Vahib apja elleni intrikáját, amit a szultán, a nagyvezír, Talaat és Enver is elítélt. Megígérték neki a váli eltávolítását és az ügy kivizsgálását. Azonban hozzátették, ha a saríf kihirdetné a dzsihádot, azzal leegyszerűsítene az ügyet és ezzel számíthatna a legteljesebb kárpótlásra.²⁶³ Feiszal biztosította a szultánt és a minisztereket családjá teljes hűségéről és megígérte, hogy csapatokat küld a Szuezi-csatorna elfoglalására.²⁶⁴

²⁶⁰ Uo.

²⁶¹ Dawn: The Amir of Mecca... i. m. 22.

²⁶² Tauber: *The Emergence of the Arab...* i. m. 90–98. Az Al-Fatat vagy Fial Arab Társaság a szíriai arab nemzeti mozgalom földalatti szervezete, amely az 1908-as ifjútörök forradalom nyomán alakult meg. Célja az arab függetlenség megszerzése és az akkor oszmán fennhatóság alatt álló arab területek egyesítése volt. A mozgalom eredeti alapítói arab diákok voltak, akiket sértett az ifjútörökök nacionalista programja és uralma az Oszmán Birodalom más népcsoportjai felett. Az Al-Ahd vagy a Szövetség egy politikai csoportosulás volt, amelyet 1913-ban szerveztek meg az oszmán hadseregben szolgáló iraki tisztek, céljuk Irak (az akkori Mezopotámia) függetlenségének kikiáltása. A legtöbben Huszein mekkai saríf hadseregében szolgáltak az arab lázadás idején, majd Feiszal szíriai hadseregében.

²⁶³ George Antonius: *The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement.* J. B. Lipincott Company, Philadelphia – New York – Toronto, 1939. 157.

²⁶⁴ Djemal Pasha: *Memories of a Turkish...* i. m. 213.

Mivel a britek támadása a Dardanellák ellen megkezdődött, úgy gondolta, hogy a feltételek kedvezőek lehetnek az arab lázadáshoz. Konstantinápolyi tartózkodása alatt a két szíriai titkos társaság tagjai megszövegezték a *Damaszkuszi jegyzőkönyvet*, amelyben kérték Londont, hogy fogadja el Áden kivételével az Egyiptomtól keletre fekvő arab lakta területek függetlenségét és minden kapitulációs kiváltság eltörlését.²⁶⁵ Cserébe a leendő független arab állam védelmi szövetséget kötne Nagy-Britanniával és gazdasági előnyt biztosítana a számára.

1915. május 23-án Fejszal visszatért Mekkába, s bár elméletben támogatta a felkelést, nem hitte, hogy a britek elfogadnák a *Damaszkuszi jegyzőkönyv* feltételeit. Úgy vélte, korai még meghirdetni a mozgalmat és kérte apját, halasszák el, amíg az angolok nem mérnek komolyabb vereséget a török haderőre és nem szállnak partra a szíriai Alexandrettánál. Abdalláh viszont úgy gondolta, bárki is nyeri a háborút, a britek, a franciák, a németek vagy a törökök, ugyanúgy fognak uralkodni rajtuk, ahogy eddig is. Az egyetlen lehetőség megszabadulni tőlük, ha megvívják saját szabadságharcukat a saját államukért. Az utóbbi vélemény kerekedett felül. Megkezdtek a tárgyalásokat Sir Henry McMahon kairói angol főbiztossal (British High Commissioner at Cairo) a *Damaszkuszi jegyzőkönyv* alapján meghatározott arab állammal kapcsolatban. 1915 végére sikerült majdnem minden kérdésben megállapodniuk, kivéve azokat a szíriai területeket, amelyek a párhuzamosan folyó Sykes–Picot-tárgyalások²⁶⁶ szerint francia érdekszférába estek. Huszein megírta McMahonnak, hogy Aleppó és Bejrút vilajet nélkül nem alakulhat meg az arab királyság, de hajlandó a területi kérdéssel a háború végéig várni, hogy ne sérüljön a francia–brit szövetség. Mivel a határokkal kapcsolatban nem sikerült megegyezniük, Huszein még 1916 januárjában sem döntött egyértelműen az arab mozgalom mellett.

Eközben Fejszalra egyre nagyobb nyomás nehezedett Damaszkusból, mert Dzsemál sürgette a megígért hidzsázi kontingenst. A szíriai események, az arab nacionalisták tömeges letartóztatása, az arab csapatok áthelyezése távoli harcmezőkre, aminek következtében alig maradtak arab tisztek, akik vezethették volna a felkelést, nem kedveztek a terveiknek. Ezért úgy döntöttek, hogy Fejszal Konstantinápolyba megy elosztatni a törökök gyanakvását, míg Huszein folytatja a tárgyalást a britekkel, ám a kérdéses területekről továbbra sem tudtak egyértelműen megegyezni. A Hásimiták 1916. június 16-ára tervezték a mozgalom kezdetét, de McMahon azt akarta, hogy halasszák el, amíg fel nem szerelik megfelelően a beduinokat.²⁶⁷ A

²⁶⁵ Antonius: *The Arab Awakening*... i. m. 158.

²⁶⁶ A Sykes–Picot-egyezség titkos megállapodás, amelyet Sir Mark Sykes és François Georges-Picot hozott tető alá a közel-keleti területekre vonatkozó francia, angol és orosz igények összeegyeztetésére. Az arab függetlenséget is előirányozták, ami azt feltételezte, hogy az araboknak külföldi segítségre lesz szükségük az államiségük kialakításában. Ezért francia segítségnyújtást vettek tervbe a Damaszkusztól Moszulig, valamint brit segítséget a Gázától Kirkukig terjedő övezetekben. Palesztinának nemzetközi jogállást terveztek.

²⁶⁷ Dawn: *The Amir of Mecca*... i. m. 25. Vö. Ferwagner: *A modern Közel-Kelet*... i. m. 302.

britek Port-Szudánon, a Vörös-tengeren keresztül kezdték el szállítani Dzsiddába a hadifelszerelést, a muníciót és a pénzt.

Huszeinnel az angolok mellett a török hatóságok is tárgyalásba kezdtek. Az oszmán kormány annak érdekében, hogy meginduljon az arábiai haderő Damaszkuszba, vállalta, hogy pénzt és fegyvert küld az önkéntes csapatok felállítására, felszerelésére és kiképzésére, ezért április elejére a Porta mintegy ötven-hatvanezer török fontot küldött Huszeinek.²⁶⁸ Feiszal az egyeztetések során azt ajánlotta Dzsemálnak, hogy az önkéntesek toborzásáért és kiképzéséért cserébe hívják vissza a hidzsázi válit és ruházzák át feladatait az apjára. Dzsemál néhány ködös ígérettel reagált csupán, s makacsul a katonák verbuválását és frontra küldését szorgalmazta. Huszeín Ali fiát nevezte ki a beduinok toborzására, aki Medinában állította fel a kiképzőbázist, ahol állandó összetűzésbe keveredett a helyi török kormányzóval.²⁶⁹ Amikor világossá vált Huszeín számára, hogy a törökök nem támogatják hatalmi ambícióit, felhagyott a velük való kapcsolattartással és a brit szövetség mellett döntött.

Ennek ellenére a török nyomás tovább nehezedett, Enver 1916. március 8-án látogatást tett Szíriában, majd Medinában, ahol továbbra is sürgette, hogy Huszeín hirdesse ki a dzsihádot és küldjön katonákat a Sínai-félszigetre. Válaszul az emír arra kérte Envert, hogy adjanak általános amnesztiát minden arab politikai fogolynak, hagyjanak fel a centralizációval Szíriában, Irakban, Hidzsázbán és ismerjék el a mekkai emirátus ősi kiváltságait beleértve a sarífi cím örökletességét is.²⁷⁰ Ha a Porta hajlandó lenne elfogadni az arab követeléseket, akkor kihirdeti a szent háborút és csapatokat küld Damaszkuszba és Irakba. Ellenkező esetben nem tehet mást, csak imádkozik a birodalom győzelméért. Enver azt válaszolta, hogy nincs itt az ideje az örökletes emirátusról beszélni és addig nem látja viszont a fiát, amíg nem indítja el az önkénteseket. Huszeín nem engedte magát megfélemlíteni, amire egy engesztelőbb ajánlatot kapott. Ha elküldi az arábiai egységeket, tárgyalhatnak a szíriai politikai foglyok ügyéről. Az emír azt válaszolta, hogy amíg nem engedik vissza Feiszal bejt, aki vezethetné a hadsereget, addig nem tehet semmit.²⁷¹

Míndeközben Dzsemál Damaszkuszban utasította Feiszalt, hogy Ali azonnal indítsa el a fegyvereseket a medinai kiképzőtáborból. Feiszal ismét kifejezte családjá lojalitását Isztambul iránt,²⁷² ennek ellenére annyira megromlott az ifjútörök kormány és a Hásimiták között a viszony, hogy 1916. május 12-én Enver pasa táviratban értesítette Huszeint, hogy nem

²⁶⁸ Djemal Pasha: *Memories of a Turkish...* i. m. 222.

²⁶⁹ Uo.

²⁷⁰ Uo. 216–217.

²⁷¹ Dawn: *The Amir of Mecca...* i. m. 26.

²⁷² Djemal Pasha: *Memories of a Turkish...* i. m. 217–218.

hajlandók több engedményt adni az araboknak. „*Minden tisztviselőnek a beosztása határain belül kell maradnia [itt vélhetően Huszeinre és Alira gondolt], és nem lépheti túl azt. Nem avatkozhat az állam ügyeibe, különben kénytelen leszek megtenni a szükséges intézkedéseket. Azonnal küldjék az önkénteseket, és hívják vissza Alit Medinából.*”²⁷³ Bár lehet, hogy a saríf még halogatta volna a felkelést, Enver pasa fenyegetése nem hagyott más választást, mint elfogadni a brit szövetséget.

1916. május 23-án Abdalláh táviratozott McMahon főbiztosnak Port-Szudánba, hogy Storss azonnal jöjjön Arábiába, amilyen gyorsan csak lehet. Az üzenet rövid volt: „*Indítjuk a lázadást, mihelyt Feiszal Mekkába érkezik.*” Dzsemál pasa engedélyezte Feiszal számára a Mekkába való visszatérést az expedíciós sereg szervezése végett. Június 2-án Feiszal továbbította Huszein levelét Dzsemálnak és a nagyvezírnek, amely szerint addig nem tudja elküldeni az önkénteseket Szuezebe, amíg az arab kérések nem teljesülnek. Miután június 9-éig nem kaptak választ, Ali és Feiszal elvágta a medinai vasútvonalat és másnap csapataik megtámadták a hidzsázi török erőket, Huszein pedig kihirdette az arab felkelést Mekkában.²⁷⁴

Bár a saríf kinevezése óta feszült volt a viszony közte és az ifjútörök kormány között, amely újra és újra az emír leváltását tervezte, mégis politikája 1908-tól 1914-ig kifejezetten óvatos volt és hajlott a Porta iránti hűségre. A konfliktusokat pedig tárgyalással igyekezett rendezni. Az Oszmán Birodalom első világháborúba történő belépésével a britek ajánlata egy lehetséges arab kalifátus létrehozásáról döntés elé állította Huszeint. 1914 és 1916 között még mindig próbált lavírozni a törökök és az angolok között és hűségnyilatkozatokkal eloszlatni Isztambul gyanúját. Ugyanis, ha azonnal belép a háborúba Enver pasa terveinek megfelelően, az gyengítette volna a Hásimiták pozícióját az ifjútörökökkel szemben és kitette volna Hidzsázt az angolok támadásának vagy okkupációjának. Ha azonnal ellenáll, akkor a törökök szállhatták volna meg a régiót, bár kétséges, hogy lett volna rá katonai kapacitásuk. A mindkét irányba folytatott passzív politika pedig azt a veszélyt rejtette magában, hogy a Hásimiták a háború után a győztes hatalom kénye-kezdvének lettek volna kitéve. Ibn Szaúddal ellentétben nem tudta egymás ellen kijátszani a két nagyhatalmat, és nem tudta jól felhasználni vallási tekintélyét a pozíciójának és hatalmának megszilárdításához, ehhez végül a brit szövetséget és az arab felkelést próbálta felhasználni.

²⁷³ Dawn: *The Amir of Mecca...* i. m. 27.; Djemal Pasha: *Memories of a Turkish...* i. m. 225.

²⁷⁴ Ferwagner Péter Ákos – Lőkös István: *Az 1916. évi arab felkelés kiáltványa.* Documenta Historica 17. JATE Történelem Diákkör, Szeged, 1994. 7–17.

Nagy-Britannia szerepe az arab felkelés kiobbantásában

Brit szempontból is érdemes megvizsgálni Huszen ibn Ali, valamint az Egyiptomban és Szudánban szolgáló brit tisztviselők kapcsolatát, hiszen ebben az esetben is meglehetősen árnyalt a kép. Hasonlóan Ibn Szaúd esetéhez, itt is éles különbségek húzódtak meg a Foreign Office és az India Office véleménye között. Továbbá fontos ismertetni azokat a katonai és hatalmi szempontokat, amelyek miatt London végül elmozdult a semleges állásponttól és az arab felkelés támogatójává vált.

A Gallipolinál elszenvedett súlyos angol vereség volt a döntő érv, ami miatt a Foreign Office komolyan fontolóra vette az arab mozgalomban lévő lehetőség katonai előnyeit. Ráadásul a másik közel-keleti hadszíntéren, Mezopotámiában az oszmán seregekben harcoló katonák túlnyomórészt arabok voltak, akiket ha sikerült volna megosztaniuk és a Porta ellen fordítaniuk, az nagyban segítette volna a brit erők előrenyomulását a térségben. Ezenkívül a németek rengeteg pénzt áldoztak arra, hogy a britekkel szimpatizáló arabokat a maguk oldalára fordítsák.²⁷⁵ Ezért Sir Henry McMahon bízta meg azzal, hogy vegye fel a kapcsolatot a Hásimitákkal, kezdjen el tárgyalni Huszeinnel az arab felkelés feltételeiről.

Maga az ötlet (egy brit gyámság alatt lévő, félig független arab állam létrehozása) eredetileg Sir Reginald Wintgate szudáni brit főkörmányzótól és Clayton ezredestől, az egyiptomi hírszerző tiszttől származik (Sudan Agent in Cairo).²⁷⁶ Mindkettőjük olyan területet irányított, ahol a helyi iszlám közösségekben a háború kitörésével fokozódni kezdett a britellenesség. Egy megegyezés a mekkai saríffal megoszthatta volna az egyiptomi és a szudáni muszlimokat, illetve felmenthette volna Nagy-Britanniát a Porta azon vádjától, hogy muszlimellenes háborút folytat. Ezzel pedig a helyi brit kormányzás biztonságosabbá és kiszámíthatóbbá vált volna. Ezért támogatták Huszeint és készek voltak megcáfolni minden felmerülő kételyt, amelyet az India Office, az indiai alkirály kormányzata vagy bármilyen más hivatal vetett fel.

Kiváltképp Lord Curzon, a háborús kabinet tagja ellenezte az arab állam létrehozását, mert kételkedett abban, hogy az arabok képesek lennének egy kalifátust Egyiptomtól a Perzsa-öböl felé irányítani. Feleslegesnek tartotta az arab politikai entitás kikiáltását meghatározott terület, alkalmas vezető és a háború kimenetelének tudta nélkül. *„Minek odaigérni Bászrát és Bagdadot olyanoknak, akik német pénzen jelenleg ellenünk harcolnak, olyan vehemenciával*

²⁷⁵ Curt Prüfer: *Germany's Covert War in the Middle East. Espionage, Propaganda and Diplomacy in World War I*. B. Tauris, London – New York, 2018.

²⁷⁶ Elie Kedourie: Cairo and Khartoum on the Arab Question, 1915–1918. *Historical Journal*, 7. évf. (1964), 2. sz. 283.

ahogy csak bírnak?” – kérdezte. Ráadásul nem létezik olyan arab központi bizottság, amely képes lenne határozott javaslatokat előterjeszteni vagy olyan küldötteket kinevezni, akiket az arabok képviselőjének lehetne tekinteni. Megkérdőjelezte a saríf vezetői képességét és felvetette azt a problémát, hogy ha az újdonsült állam ingadozni kezd vagy összeomlik, akkor Nagy-Britanniának kell majd a segítségére sietnie. Wingate és Clayton ezzel szemben azzal érvelt, hogy egy angol védnökség alatt álló arab ország nagymértékben növelné London közéleti befolyását és az iszlám világra gyakorolt hatását. Clayton 1915. júliusi feljegyzésében határozottan kijelentette, hogy Huszein igenis rendelkezik a legtöbb olyan tulajdonsággal, amelyet a muszlimok a kalifátusuk számára nélkülözhetetlennek tartanak, és kétségtelenül a legalkalmasabb brit szempontból is. Wingate támogatta Clayton nézetét, és hozzátette, hogy a szudáni ulema egyetért abban, hogy a saríf minden tekintetben megfelel a kalifátus vezetésére.

A kartúmi és kairói tisztviselők sürgető hangnemét az oszmán hadszíntérhez való közelségük magyarázza, ami arra készítette őket, hogy London minél hamarabbi megállapodást kössön Huszeinnel, és csak fokozta a türelmetlenségüket az India Office folyamatos gáncsoskodása. Ráadásul az a lehetőség is növelte aggodalmukat, hogy ha nem sikerül egyezségre jutni az arabokkal, akkor végérvényesen átállhatnak a németek és a törökök oldalára, ahogy arra Szajjid al-Mirgani, a szudáni vallási főméltóság figyelmeztette McMahon. Bár ez a félelem erős túlzás volt, hiszen az ifjútörök kormány agresszív nacionalizmusa és arabellenessége nem tette vonzóvá a velük való szövetséget, a német kormány pedig nem sokat tudott ígérni nekik.²⁷⁷ Wingate 1915. augusztus 26-án Lord Hardinge indiai alkirálynak írott levelében azzal érvelt, hogy a pánarabizmus támogatása az Oszmán Birodalom pániszlamizmusának²⁷⁸ ellenszereként szolgálhatna, ami hatalmi egyensúlyt teremtene az iszlám központi területén.²⁷⁹ Az arabok történelmi szerepe az iszlámban jelenthetné az egyetlen hatékony ellenpontot a törökök angolfóbiájával szemben, amely féltő, hogy a háború után tovább erősödhet.

Az India Office, sőt ebben a témában a Foreign Office is ellenzett minden brit égisz alatt álló pánarab politikai entitást. Grey külügyminiszter egyetértett azzal, hogy ez haszontalan és kínos felelősséget jelentene, és lehetetlenné tenné a megállapodást Franciaországgal. Ugyanis 1915 novemberében kezdődtek a már említett tárgyalások Sir Mark Sykes diplomáciai múlttal

²⁷⁷ Donald M. McKale: German Policy toward the Sharif of Mecca, 1914–1916. *The Historian*, 55. évf. (1993), 2. sz. 303–314.

²⁷⁸ A pániszlamizmusnak fontos szerepe volt az Oszmán Birodalom tekintélyének növelésében, mert a világon élő muszlimok feletti autoritást hirdette, amely növelte a szultán súlyát a muszlim világban az európai hatalmakkal szemben.

²⁷⁹ Kedourie: Cairo and Khartoum... i. m. 284.

nem rendelkező arabszakértő és François-Georges Picot korábbi bejrúti főkonzul között a közel-keleti francia érdekszféráról.²⁸⁰ Párizs magának követelte Szíriát (Damaszkusz, Homsz, Hama és Aleppó körzeteket) és Palesztinát,²⁸¹ tehát pont azokat a területeket, amelyek leginkább érintették Huszein politikai tekintélyét. Hiszen egyedül itt élvezett támogatást az arab felkelés és csak az itteni szír nacionalista szervezetek fogadták el Huszeint vezetőjüként. Picot úgy vélte, az arabok elégedjenek meg Moszullal, Bagdaddal, Bászrával, vagyis azzal a térséggel, amelyet viszont a britek akartak magukénak.

A kartúmi és egyiptomi angol tisztviselők elítélték az egyezményt, mert visszalépést jelentett a teljesen brit gyámság alatt álló Közel-Keletre vonatkozó tervükhöz képest. A Huszeinnek írt McMahon-levelek szerint Nagy-Britannia kész volt elismerni és támogatni az arabok függetlenségét a Huszein által követelt igen tág határokon belül, három kivételtől eltekintve.²⁸² Kizárva a következőket: először is a Damaszkusz, Homsz, Hama és Aleppó körzeteitől nyugatra fekvő part menti területeket, amelyek McMahon szerint nem tisztán arabok; másodsor, az arab vezetőkkel kötött meglévő szerződéseik által érintett régiókat (ami Arábia Perzsa-öböl menti térséget jelentette); harmadszor pedig azokat a tartományokat, ahol szövetségese, Franciaország érdekei korlátozták Nagy-Britannia egyedüli cselekvési szabadságát.²⁸³ Ez a harmadik pont annak tudatában íródott, hogy Sykes még tárgyalásban volt a franciákkal Szíria határaival kapcsolatban.

A hidzsázi brit háborús politika vizsgálata során gyakori a vita arról, hogy vajon Nagy-Britannia – McMahonon keresztül – szándékosan félrevezette-e Huszeint azzal, hogy garantálta egy sokkal nagyobb arab terület feletti uralkodás lehetőségét, mint amire valójában felhatalmazása volt. Jogos az érvelés, hogy a brit tisztviselők félrevezették Huszeint, ha a McMahon-levelezést és a Sykes–Picot-egyezményt egymás mellé állítják. Azonban fontos, hogy Nagy-Britannia és Huszein között nem jött létre hivatalos szerződés²⁸⁴ és ez a mulasztás súlyos következményekkel járt az emír jövőjére nézve. Mivel a saríf kulcsszerepet játszott

²⁸⁰ Ferwagner: *A modern Közel-Kelet...* i. m. 214–227.; Ferwagner Péter Ákos: Közel-keleti nagyhatalmi érdekek az első világháborúban: titkos szerződések. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 9. évf. (2015), 3–4. sz. 33–52.

²⁸¹ Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 35–38.; Rostoványi Zsolt: Sykes–Picot egyezmény az „arabság Trianonja”? *Közép-Európai Közlemények*, 8. évf. (2020), 48. sz. 213–224.

²⁸² Elie Kedourie: *In the Anglo-Arab Labyrinth. The McMahon-Husayn Correspondence and its Interpretations 1914–1939*. Routledge, London – New-York, 2014. 123–147.; Friedman: The McMahon–Hussein Correspondence and the Question of Palestine. *Journal of Contemporary History*, 5. évf. (1970.) 2. sz. 83–122.; Arnold Toynbee: The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Reply. *Journal of Contemporary History*, 5. évf. (1970.) 4. sz. 185–201.

²⁸³ Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 29–33.; Memorandum on British Commitments to King Husein, IOR/L/PS/18/B292, 1–21.; Ferwagner: *A modern Közel-Kelet...* i. m. 287–306.

²⁸⁴ Memorandum on British Commitments To King Hussein. Papers on British Policy and the Arab Movement. Mss Eur F112/277. 5.

Nagy-Britannia háborús stratégiájában, minden bizonnyal lett volna befolyása arra, hogy ragaszkodjon egy írott megállapodáshoz, de nem szorgalmazta ezt. Valószínűleg azért, mert McMahon leveleit elég szilárd garanciának tartotta. Eközben London számára, néhány hónappal a lázadás kiobbantása után, világossá vált, hogy Huszeinek van az arabiai uralkodók közül a legkisebb hatalma az arabok felett, ezért egyáltalán nem is törekedtek szerződésre lépni vele. Továbbá McMahon a leveleiben kezdettől fogva feltételesen fogalmazott, ami arra figyelmeztette a saríft, hogy megállapodásuk ereje és tartóssága az arabok együttműködésének minőségétől és a háború kimenetelétől függ. Hangsúlyozni kell, hogy London és az emír nem értettek egyet a háború után létrejövő arab állam határait illetően. Ugyan London elismerte Huszeinek fontosságát az arabok szóvivőjeként, de hangoztatta, hogy amíg minden arab hivatalosan el nem ismeri, nem tekinti kizárólagos vezetőnek. A Foreign Office hasonló tárgyalásokat folytatott al-Idrízivel és a jemeni imámmal, akik szintén felkeltek a törökök ellen. Napjainkig vita van arról, hogy a Sykes–Picot-megállapodással és a McMahon-levelekkel a britek hitszegést követtek-e el az arabokkal szemben vagy sem. Úgy vélem, Nagy-Britannia Huszeinek hatalmi törekvéseivel kapcsolatban nem szegte meg a szavát, viszont visszaélt a szír nacionalista csoportok reményeivel, azzal, hogy hallgatólagosan kihasználta a szimpátiájukat és szövetségüket – ami Huszeinek lázadását ösztönözte –, miközben magának Szíriának más politikai sorsot tervezett.

Huszeinek győzelme az arab felkelésben inkább a brit propaganda része és azon belül is Lawrence ezredes illúziókeltése volt a *Bölcsesség hét pillére* című nagy sikerű könyvének elterjedésével.²⁸⁵ Az igazság az, hogy az arab felkelés már igen korán elbukott volna az antant katonai segítsége nélkül, mert Huszeinek egész uralkodása alatt nem tudott erős, ütőképes hadsereget felállítani.²⁸⁶ Ezt a hiányt ideiglenes szövetségekkel kellett pótolnia egy állandó ellenséggel, az oszmánokkal szemben. Huszeinek hadereje nehézkes társadalmi koalíció volt, amelyben a kohéziót a hűség és a közös cél helyett egészen más motívumok határozták meg. A törzsi katonai támogatást rövid időre brit pénzügyi injekciók kölcsönözték, amelyek eleinte növelték a saríf társadalmi összetartó erejét. Azonban egy szűk elkötelezett belső körön kívül a törzseket csupán a háborús zsákmány foglalkoztatta. Ironikus, hogy alapvetően egy konzervatív vezető, aki a tradicionális vallási hagyományok fenntartásában volt érdekelt, mert ezzel biztosította tekintélyét és hatalmát, végül az arab nacionalista mozgalomtól várta mindezt.

²⁸⁵ Ferwagner Péter Ákos: Arabiai Lawrence és az arab felkelés. *Belvedere Meridionale*, 28. évf. (2016) 4. sz. 5–24.; T. E. Lawrence: *A bölcsesség hét pillére*. I–II. kötet. Révai Irodalmi Intézet Nyomdája, Budapest, 1935.; Friedman: *The McMahon–Hussein Correspondence...* i. m. 101–102.

²⁸⁶ Friedman: *The McMahon–Hussein Correspondence...* i. m. 98.

Ahogy az eseményekben fontos szerepet játszó David George Hogarth ezredes, a kairói Arab Iroda előző vezetője (Director of the Arab Bureau) fogalmazott: „*Az arab egység alig érdekelte Huszeint, kivéve, ha személyes felemelkedésének eszközéül szolgálhatott.*”²⁸⁷

Felmerül a kérdés, hogy az arab felkelés mennyire volt nacionalista mozgalom. Ketté kell választani a szír titkos társaságokat, amelyek valóban nacionalisták voltak, önálló államiságra vágytak²⁸⁸, valamint a hidzsázi arabokat, akik csak azért támogatták a mozgalmat, mert a saríf érdekei eleinte egybevágtak a sajátjukkal. A háború alatt óriási gazdasági nyomás nehezedett a lakosságra a brit blokád okozta élelmiszerhiány és a zarándoklatokból kieső bevételek következtében. Kezdetben úgy tűnt, hogy Huszein képes összefogni Hidzsáz arabjait, de mindez látszólagos volt, amit a külföldi pénzbeli finanszírozás és a közérdek tett lehetővé, mert a vezetéséből hiányzott az erő és a közösséget – a hatalmának bázisát adó beduinokat – összetartó motiváció, ez pedig függővé tette őt a brit támogatástól és a szír nacionalisták ideológiájától. Huszein a lázadás első három napjában 1000 önkéntest tudott toborozni, de a létszám nem nőtt időarányosan tovább, hat hónappal később, 1916 novemberében a hidzsázi hadsereget csupán 20°000 főre becsülték.

A törzseket nem képezték ki a modern hadviselésre és fegyverzetre. A hűség a háborúban mulandó volt, és a beduinok, akik kiválóan teljesítettek a gyors rajtaütések során, képtelenek voltak kitartóan harcolni egy szervezett, hosszan tartó expedícióban. A helyzetet tovább nehezítette a folyamatos törzsi feszültség, például a Huvaitát törzsszövetséget a legendás Auda Abu-Taji sivatagi harcos vezette, aki bevette Akabát²⁸⁹ és hozzájárult a Hásimiták kezdeti sikeréhez. Ám a Huvaitát hatalmi struktúrája töredezett volt, a fősejk kevés hatalommal rendelkezett. A katonai műveleteket megzavarták a belső nézeteltérések és csak akkor tudták újraindítani az akciókat, ha minden vitát rendeztek. A Huvaitát végül nem tudott felülkerekedni a konfliktuson és két részre szakadt, az egyik vezető az oszmánokhoz, míg Szulejmán Abu-Taji és Auda Abu-Taji Feiszalhoz csatlakozott.²⁹⁰ Az is előfordult, hogy el-Hurma uralkodója, Hálid

²⁸⁷ Alangari: *The Struggle for Power...* i. m. 93.

²⁸⁸ Szíria tekinthető az arab nacionalizmus szülőhelyének, az itteni arabok voltak az eszme első teoretikusai, azonban nem muszlimok, hanem keresztények. A levantei régió a 16. század óta ápolta kereskedelmi, kulturális kapcsolatokat Európával. Ennek következtében kiemelkedő szerephez jutottak a keresztény missziók, a francia katolikusok, a jezsuiták, az amerikai protestánsok és az orosz ortodoxok. Miután a protestantizmus alapelve a nemzeti nyelvek használata, az amerikai misszionáriusok arabul tanítottak, lefordították a Bibliát arabra és egy sor vallási munkát jelentettek meg arab nyelven, ennek hatására került előtérbe az arab kultúra újrafelfedezése, ami elősegítette az arab identitás kibontakozását. Az első kifejezetten arab nemzeti jellegű politikai szerveződés 1875-ben jött létre szíriai protestáns diákokból, akikhez hamarosan muszlimok is csatlakoztak. Fő céljuk már egy arab nemzeti állam megteremtése volt. Ez az európai szellemi áramlat nem jutott el Arábiáig, itt a törzsek és vezetőik ellenállása az ifjútörök centralizációs politikára korlátozódott, az arab nacionalista mozgalom azonban nem érintette meg őket.

²⁸⁹ Antonius: *The Arab Awakening...* i. m. 216.

²⁹⁰ Alangari: *The Struggle for Power...* i. m. 121.

ibn Luaj 1917 nyarán elhagyta a mozgalmat, mert elégedetlen volt Abdalláh döntőbírói ítéletével egy másik sejkkel folytatott vitájában. Ebben az összefüggésben figyelembe kell venni a szíriai katonai segítségnyújtás elmaradását is, mivel ez döntő fontosságú lett volna az arab felkelés elindításában. Azonban a török hadvezetés szándékosan áthelyezte az arab egységeket az európai, kaukázusi frontokra, ahol jelentős veszteségeket szenvedtek. Dzsemál pedig kivégeztette a damaszkuszi nacionalista vezetést jelentős részét.

Huszeinnak egyre növekvő függőségét a külső katonai támogatástól súlyosbította a kaotikus vezetési stílusa is, ami később jelentősen hozzájárult a bukásához. A katonai érzék hiánya rontotta a szavahihetőségét Nagy-Britanniában, Hidzsában és az arabság körében. Bár ő volt a legitimáló figura, akinek hagyományos dinasztikus tekintélye vonzotta a támogatást, a tényleges katonai hadjáratokat a fiai vezették. Életkora miatt nem irányíthatta a hadműveleteket, bár ez nem ásta alá tekintélyét, mert a tradicionális-dinasztikus kulturális ethosz szerint a fiak apjuk és családjuk dicsőségére cselekednek. Az viszont már igen, hogy míg fiai egyéni presztízse egyre nőtt, Huszein elvesztette a kapcsolatot a katonai eseményekkel. Például csak a kezdeti támadásra dolgozott ki haditervet, amivel el tudták foglalni Mekkát és Taífort, de 1916 végén, amikor Feiszal találkozott Wilson ezredessel Janbuban, bírálta apját, amiért túl korán indította el a felkelést, még mielőtt a brit fegyverzet megérkezett volna, és ezzel az elkötelezett törzsek elpártolását idézte elő. Feiszal nem tudta bevenni Medinát, mert nem volt robbanóanyaga, miközben maga Huszein tiltotta meg, hogy Dzsidában dinamitot rakodjanak ki. Nem adta át a seregek vezetéséhez szükséges hatalmat a fiainak, ha kedve úgy tartotta, megfosztotta őket az irányítástól, aláásva ezzel a tekintélyüket és népszerűségüket, amivel egyben veszélyeztette a hadjáratok sikerét is. 1917 végére a kairói brit tisztviselők már erősen kétségbe vonták jövőbeli pánarab vezetői képességeit, mivel nem sikerült kihasználnia az arabok törökökkel szembeni ellenszenvét és biztosítani a félsziget vezetőinek közös fellépését. A hadianyag, amelyet a törzseknek biztosított, hosszú távon függetlenebbé tette őket az irányításától, és a sok katonai segítség elfogadása végső soron megfosztotta szuverenitásától és csorbította tekintélyét.

Huszein már a felkelés elején magának követelte a „*minden arabok királya*” címet, így 1916 októberében a mekkai ulema az arab nemzet királyának és vallási vezetőjének nyilvánította mindaddig, amíg a muszlimok egy véleményen nem lesznek az iszlám kalifátusról. Nyilvánvalóan ki akarta használni a lehetőséget a hatalma kiterjesztésére, amíg Nagy-Britannia védelme alatt állt. De ez nem volt szerencsés döntés, mert olyan problémákat idézett elő, amelyek növelték a Huszeinre nehezedő nyomást. Olyan címet vett fel, amellyel egyértelműen nem rendelkezett, hiszen a szír nacionalistákon kívül más arab uralkodók, mint

Ibn Szaúd, a jemeni imám vagy Idrísi, nem fogadták el vezetőjüknek, annál is inkább, mert egyenrangúak voltak vele. Sokakban pedig gúnyt ébresztett, mivel Medina és Hidzsáz nagy része még mindig török kézen volt. Ironikus módon Huszein új címe felfedte nemzetközi támogatásának korlátait is, mert bár Nagy-Britannia hajlandó volt elismerni *de facto* uralmát Hidzsáz felett, de a muszlim világ vitatta egységes hatalmát a kalifával szemben. Még a kairói Arab Iroda²⁹¹ is úgy vélte, hogy Huszein nemzetközi támogatása nem elég biztos ahhoz, hogy regionális vezető szerepet vállaljon. Ezzel elidegenítette a helyi vezetőket akkor, amikor égetően szüksége lett volna a támogatásukra. Sőt, a britek helyzetét is megnehezítette, mert ezzel a lépésével a semleges vagy a saríffal bizalmatlan indiai muszlim csoportok inkább a szultánnal kezdtek szimpatizálni. A szövetséges hatalmak nem ismerték el az új címét, attól tartva, hogy ezzel elfogadnák Huszein hallgatólagos fennhatóságát arab gyarmataik felett. A saríf új rangjának kikiáltása taktikai kísérlet volt a hatalom megragadására a lázadás lendülete alatt, de balul sült el, mert csak növelte riválisai, az iszlám közösség ellenszenvét és csökkentette a szövetségesének bizalmát.

Összességében az 1908-tól 1914 júliusáig tartó időszakban Huszein megerősítette a hatalmát és növelte a belső támogatottságát. Bár együttműködött az oszmán kormánnyal, az unionisták mégis el akarták távolítani, amit külső problémáik, a saríf nemzetközi befolyása és a kormányzatban lévő „*régi törökök*” nyomása miatt elhalasztottak. Az első világháború kitörésekor Huszein bizonytalan helyzete következtében végül az angolokkal kötött szövetséget, akik egy független kalifátust ajánlottak fel, cserébe a törökellenes katonai támogatásért. Az emír viszont, ellentétben Ibn Szaúddal, elszalasztott hivatalos szerződést kötni Londonnal és nem tudott önerőből katonai sikert aratni az arab felkelés során. A háború végére a sorozatos hibás döntései folytán elszigetelődött az iszlám világban és a szövetségesei körében is, ami remek alkalmat biztosított Ibn Szaúd számára, hogy felkészüljön Hidzsáz meghódítására.

²⁹¹ Polly A. Mohs: *Military Intelligence and the Arab Revolt. The First Intelligence War*. Routledge, Abingdon, 2008. 159–161. Az Arab Iroda a Kairói Hírszerző Osztály egyik részlege volt, amelyet 1916-ban alapítottak és 1920-ban szüntettek meg. Célja a brit propaganda terjesztése, az arab területekkel kapcsolatos hírszerzés volt, továbbá, hogy összehangolja a térségben lévő brit hivatalok működését (Foreign Office, India Office, War Office, a Védelmi Bizottság, az Admiralitás és az indiai alkirályság). Lásd Bruce Westrate: *The Arab Bureau. British Policy in the Middle East, 1916–1920*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1992.

Nagy-Britannia katonai tervei Ibn Szaúddal az I. világháborúban

St. John Philby arábiai missziója és a Háil elleni csata következményei

Az Oszmán Birodalom elleni hadműveletek kezdetén a briteknek három stratégiaileg fontos területet kellett megvédeniük, a Szezi-csatornát, a Vörös-tengert és a Perzsa-öblöt.²⁹² A csatorna védelmének érdekében Anglia proklamálta Egyiptom feletti protektorátusát. II. Vilmos német császár trónra lépésével Németország versenyfutása is megkezdődött a keleti területekért, a *pénétration pacifique* stratégiájának egyik fő eszközeként megszerezte a Portától az anatóliai, a bagdadi vasútépítés koncesszióját, továbbá a tengeri, a folyami és parti hajózás engedélyeit is.²⁹³ Így nem volt véletlen Anglia félelme, hogy a központi hatalmak a haditengerészeti támaszpontjaikat a brit kommunikációs útvonalak mentén építik ki. Ezért létfontosságúvá vált az arábiai vezetők barátságának megerősítése és fenntartása, annál is inkább, mert ezzel egy időben komoly német ügynöktevékenység folyt az arabok szimpátiájának megszerzése érdekében.²⁹⁴

Az előző fejezetben láthattuk, hogy a britek elsősorban Huszein ibn Ali támogatása mellett döntöttek, mert az általa uralt régió a brit kommunikációs fővonal mellett húzódott, a Vörös-tenger és a Hidzsáz-vasút mentén, ezért London az arab felkelésben látta a megoldást arra, hogy kivonja a területet a központi hatalmak befolyása alól. A Vörös-tengeren folyt a brit indiai csapatszállítás a nyugati frontra, ami majdhogynem kimeríthetetlen élőerő-tartalékot biztosított a szövetségeseknek. Amikor az Oszmán Birodalom hadba lépett Anglia ellen, török csapatok állomásoztak Palesztinában, amelyek veszélyeztették a Szezi-csatornát és Egyiptomot. Dél-Arábiában Jemen imámja török szövetségesként két oszmán hadosztállyal fenyegette a szintén brit fennhatóság alatt álló Ádent. 1915-ben a költséges, ám sikertelen Gallipoli-hadművelet után vált egyre inkább világossá, hogy útjára kell indítani a saríf vezette arab felkelést. Ezt erősítette meg Mezopotámiában a kút-al-amárai súlyos vereség is, ahol közel 10°000 brit katona rekedt, amikor az ellenség bevette a települést.

Ahogy már szó volt róla, az India Office és az indiai alkirályság kételkedett abban, hogy a saríf vezette arab függetlenségi mozgalom képes lenne hatástalanítani a török haderőt a közel-keleti fronton. Az Arab-félsziget keleti oldalán a háború kitörésekor az angolok első feladata a

²⁹² Aaron S. Klieman: Britain's War Aims in the Middle East in 1915. *Journal of Contemporary History*, 3. évf. (1968), 3. sz. 237–251.

²⁹³ M. S. Anderson: *The Eastern Question 1774–1923*. Macmillan Education Ltd., London, 1966. 261–309.

²⁹⁴ Donald M. McKale: Germany and the Arab Question Before World War I. *The Historian*, 59. évf. (1997), 2. sz. 311–325.; Donald M. McKale: German Policy toward the sharif of Mecca, 1914–1916. *The Historian*, 55. évf. (1993), 2. sz. 303–314.; Prüfer: *Germany's Covert War in the Middle East...* i. m.

brit védnökség alatt álló Kuvait, Muhammara és az olajérdekeltségek biztosítása volt. Az indiai kormányzat attól tartott, hogy egy ellenséges hatalom megtelepedése Mezopotámiában közvetlenül veszélyezteti majd az említett területeket, továbbá a Perzsiára nehezedő török-német nyomás esetleg arra készíti a semleges Teheránt, hogy belépjen a háborúba a központi hatalmak oldalán, ami elősegíthette volna az ellenséges ügynöki tevékenységet Indiában és Afganisztánban is. Ennek a veszélynek az elhárítása érdekében útnak indították az indiai (majd később mezopotámiaira átnevezett) expedíciós erőket Bászrába. A város elfoglalása után a hadosztály parancsnoka biztosította a helyi lakosságot a brit hadsereg jóindulatáról. London különös gondot fordított a félsziget ezen oldalán is az arabokkal való baráti kapcsolat fenntartására. Azonban az India Office-nak és a Foreign Office-nak egészen más elképzelése volt azzal kapcsolatban, hogyan kivitelezék mindezt, főleg az 1916 júniusában proklamált hidzsási arab felkelés után. Az indiai alkirályság ahelyett, hogy támogatta volna a mozgalmat, inkább a tradicionális brit politikát választotta. Közvetlen pénzügyi támogatást nyújtott a helyi uralkodók féken tartására, annak érdekében, hogy biztosítsák az útvonalakat és a hadtápterületüket a Perzsa-öbölben. Elsősorban a legerősebb kelet-arábiai vezetőt, Ibn Szaúdot segítette, azonban vallási, politikai, stratégiai mércével mérve fontossága ekkor még messze alulmúlta Huszein tekintélyét.

Mint láttuk, 1915 decemberében a brit kormány szerződést kötött Ibn Szaúddal annak érdekében, hogy biztosítsa jóindulatát az Oszmán Birodalom elleni hadviselésben, és pozícióját Kelet-Arábiában. Az emír 1915 januárjában vereséget szenvedett a török szövetséges Ibn Rasídtól a Dzsebel-Sammar menti háili csatában, ami aztán sorozatos törzsi felkelésekhez vezetett a rijádi központi hatalom látszólagos gyengülésének következtében. 1915 és 1916 folyamán nagy nehézségek árán tudta csak levérni a zendüléseket, ezért a háború első két évében a törzsi konfliktusok emésztették fel energiáit, amelyek nem kapcsolódtak a nagyhatalmak háborús célkitűzéseikhez, ráadásul katonai teljesítménye gyakran alatta maradt az elvárásoknak. Ezért Ibn Szaúd kiesett London látóköréből, anyagi támogatása pedig Huszeinnel ellentétben minimális volt.

Némi változás 1916 novemberében következett be, amikor Sir Percy Cox, a Mezopotámiai Expedíciós Erők politikai tisztje és a Perzsa-öböl politikai rezidense Ukairban találkozott vele. Megegyeztek abban, hogy a brit kormány 3000 puskát, 250 000 töltényt, 4 géppuskát és havi 5 ezer font támogatást adna abban az esetben, ha fegyverben tartaná 4000 emberét Kászim tartományban, Dzsebel-Sammar déli körzetében Ibn Rasíd zaklatására, megnehezítve ezzel Rasíd erőinek mozgását Mezopotámia vagy Hidzsáz irányába. Azonban Cox nem szorgalmazta, hogy komolyabb offenzívát indítson északi szomszédja ellen, mert

utóbbi túl gyenge volt ahhoz, hogy valódi fenyegetést jelentsen a brit hadműveletekre. A felkínált csekély pénzügyi és katonai támogatás elsődleges célja nem annyira az emír fegyverben tartása volt, mint inkább az, hogy megőrizze a szimpátiáját, nehogy a Porta kerüljön lépéselőnybe az angol hadicélokkal szemben, ami nem is volt alaptalan félelem, hiszen 1919 januárjáig hatalmas török helyőrség állomásozott Medinában, Nedzsdtól nyugatra, így Ibn Szaúdnak továbbra is lavírozni kellett a két nagyhatalom között. Ezenkívül Cox garantálni akarta a brit védnökség alatt álló Öböl menti sejkéségek és a Huszein vezette arab felkelés biztonságát. 1917 tavaszán már azzal is elégedett volt, ha Ibn Szaúd csupán időnként nyugtalanította Ibn Rasíd csapatait, és nem veszélyeztette a környező területeket.

A Mezopotámiában uralkodó nézettel szemben a Foreign Office egyiptomi tisztviselői, akik közvetlenül irányították az 1916-os felkelést, és akik az Oszmán Birodalom elleni arab katonai részvétel hívei voltak, úgy vélték, hogy Ibn Szaúdnak sokkal nagyobb hadi szerepet kellene vállalnia. 1917 márciusában Sir Reginald Wingate egyiptomi főbiztos úgy gondolta, hogy a vahhábita uralkodó jó eséllyel megakadályozhatná Ibn Rasídot abban, hogy támogassa a török hadműveleteket. Két hónappal később azt javasolta, hogy az India Office segítse az emírt Háil²⁹⁵ bevételében. 1917 májusában a háborús kabinet helyettes titkára (Assistant Secretary to the War Cabinet), Sir Mark Sykes tájékoztatta Coxot, hogy ő és az egyiptomi tisztviselők, akikkel Kairóban beszélt, mind egyetértének abban, hogy jó lenne, ha Ibn Szaúd elfoglalná Háilt, elvágva Ibn Rasídot a török erőktől.²⁹⁶ Mindezt az motiválta, hogy az egyiptomi brit vezetők javítani akarták Ibn Szaúd kapcsolatát a pártfogoltjukkal, Huszeinnel.²⁹⁷ Ugyanis 1917 júniusában David George Hogarth ezredes, a kairói Arab Iroda előző vezetője arról értesült a saríftól, hogy Ibn Szaúd elárulta a szövetséges ügyet és titokban átállt a török oldalra. A vád alaptalan volt, vélhetően ezzel a naiv hazugsággal akarta Huszein diszkreditálni riválisát az angolok szemében, hogy ezzel saját fontosságát hangsúlyozza. Hogarth támogatta a leginkább, hogy Ibn Szaúd Háil bevételével cáfolja meg a vele szemben felmerült vádat. C.

²⁹⁵ Háil Arábia északnyugati részén elhelyezkedő stratégiai szempontból fontos település, hiszen aki birtokolja a várost, könnyen ellenőrizheti Arábia nyugati és keleti részét egyaránt. Az északi Sammar- és a déli Salma-hegy között található, az Irakból Mekkába tartó fő kereskedelmi és zarándokút mentén fekszik. A 19. század közepén Háil váltotta fel a régió korábbi közigazgatási központját, Fajdot, miután megalakult Ibn Rasíd dinasztiája. Háil ezt követően az oszmán kormányral való közvetlen kapcsolata és a keletről induló fő zarándokút feletti ellenőrzés eredményeként fejlődött, mígnem Rijáddal vetekedett fontosságában és befolyásában. A Rasíd dinasztia családi viszályai és a szomszédaival folytatott állandó háborúi következtében a régió jelentősen meggyengült. Továbbá az Oszmán Birodalom első világháborúban bekövetkezett vereségével megszűnt a régió török katonai támogatása, aminek következtében Ibn Szaúdnak 1921-ben sikerült megszereznie a várost.

²⁹⁶ Daniel Silverfarb: The Philby Mission to Ibn Saud, 1917–1918. *Journal of Contemporary History*, 14. évf. (1979), 2. sz. 270–271.

²⁹⁷ Silverfarb: The Philby Mission... i. m. 273–274.; Kostiner: *The Making of Saudi Arabia 1916–1936*... i. m. 18–35.

E. Wilson alezredes (Governor of the Sudan Red Sea Province), azt állította, hogy Huszein ellenségessége Ibn Szaúd irányában katonai inaktivitásával magyarázható és kettejük viszonya jelentősen javulhatna, ha utóbbi aktív szerepet vállalna.

Cox 1917 májusában azt írta, hogy Ibn Szaúd nem mehet Háil ellen tüzérségi és képzett személyzet nélkül.²⁹⁸ Habár a fegyverek elérhetőek voltak, de a tüzérek nem. Ezen felül Cox kételkedett abban, hogy az ágyúk több száz kilométeres sivatagi úton Közép-Arábiába szállíthatók, s hogy egyáltalán kivitelezhető-e mindez. Úgy gondolta, az emír elszakadási törekvése a Portától és a britek iránti lojalitása önmagában nyereség, mert az arab ügyet segíti a törökökkel szemben. 1917 szeptemberében megjegyezte, hogy a nedzsi emír katonai potenciálja nem túl nagy, és hiba lenne belekényszeríteni egy erején felüli hadműveletbe, ami könnyen katasztrófába torkollhat. De ha a War Office ragaszkodik ahhoz, hogy jobban hasznosítsa a katonai erejét, akkor körültekintőbben kellene felmérni a helyzetet, mert tüzérség nélkül nem fogja tudni bevenni a várost.

Ennek ellenére a Foreign Office nyomására kénytelen volt missziót küldeni Nedzsdbe, hogy felmérjék a katonai lehetőségeket és ennek megfelelően javaslatot tegyenek a katonai előkészületekre. Ahogy Cox, úgy az India Office sem fűzött nagy reményeket a küldöttséghez és nem gondolta, hogy Ibn Szaúdot ösztönözni kellene egy nagyobb volumenű offenzívára. 1917 októberében John Shuckburgh, az India Office politikai részlegének titkára azt írta, hogy a brit kormány nincs abban a helyzetben, hogy anyagi támogatást nyújtson a vahhábita emírnek, ennél fogva nem várható el tőle hatékony katonai fellépés. Ami célként kitűzhető, az az, hogy jó kapcsolatot ápolnak vele, megerősítik azokat a kötelékeket, amelyek London érdekeihez fűzik, biztosítják a végső győzelmükről és megpróbálják javítani a saríf és a közte lévő kapcsolatot, amennyire ez lehetséges.²⁹⁹

Kairónak azonban sokkal komolyabb tervei voltak a nedzsi misszióval kapcsolatban. Wingate 1917 novemberében azt írta, abban bízik, hogy egy jól időzített és sikeresen végrehajtott hadművelet elősegítheti Ibn Szaúd katonai szerepvállalását a törökök ellen, ami meggyőzhetné Huszeint arról, hogy nincs oka a gyanakvásra és a legbölcsebb az lenne, ha kibékülnének. Egy hónappal később Wingate újra hangsúlyozta az arábiai katonai tervek összehangolását a hatékonyabb együttműködés érdekében.

Cox a misszió vezetőjének Harry St. John Philbyt, az India Office tisztviselőjét választotta, aki az arabul beszélő tisztviselőhiány következtében 1915 novemberében került áthelyezésre Indiából Irakba és Cox titkáráként a meghódított folyamközi területek közigazgatásának

²⁹⁸ Silverfarb: The Philby Mission... i. m. 273–274.

²⁹⁹ Uo.

megszervezésén dolgozott. A kollégáival állandó konfliktusban álló Philby kapva kapott a lehetőségen, hogy végre kiszabadulhasson a hivatali hierarchia kötöttségeiből. Cox kinevezett mellé egy tüzérségi szakértőt is, F. Cunliffe Owen ezredest és pontosan meghatározta, hogy a küldöttség elsődleges célja felmérni, Ibn Szaúd hajlandó-e kisegítő katonai szerepet vállalni a török elleni közös ügy előmozdításában. Philbyt arra utasította, hogy próbálja enyhíteni az emír, Huszein és a kuvaiti sejk közötti feszült viszonyt, és rendezzék a törzsek, a kereskedelem és a zarándokok kezelésének kérdéseit.³⁰⁰ Cox azt várta beosztottjától, hogy csupán tájékozódjon az említett kérdésekben, azonban Philby egészen máshogy értelmezte a delegációt, Wingate akaratát tartva szem előtt Cox utasításai helyett. Útja során a Háil elleni offenzíva megszervezésébe kezdett. Philby eredeti motivációja máig nem világos, vélhetően azt vizionálta, hogy siker esetén megszerezheti az év elején elhunyt kuvaiti rezidens, Shakespear hivatalát vagy katonai karriert indíthat, mint amilyen Thomas Edward Lawrence kapitányé volt Feiszal emír csapatai irányítása során.³⁰¹

Philby és Cunliffe Owen 1917. október 29-én indult el Bagdadból Bászrán és Bahreinen keresztül november 30-án érkeztek meg Rijádba. A missziónak meg kellett határoznia, hogy milyen katonai és anyagi támogatásra lenne szüksége az emírnek, mielőtt megindítaná az offenzívát. Philby számításai szerint ehhez 15 ezer katonára és havi 50 ezer fontra lett volna szükség, vagyis tízszer nagyobb összegre, mint amit ekkor az uralkodó támogatásként kapott Londontól. További 20 ezer font kellett volna az állatok, az élelmiszer és a hadtáp beszerzésére és szállítására. Végezetül 10 ezer modern lőfegyverrel, négy ágyúval és képzett tüzérséggel kalkulált. Az uralkodó kész volt kiaknázni annak a lehetőségét, hogy megszerezze a brit pénzbeli segítséget, ám az Ibn Rasíd elleni hadjárat ötletéért nem lelkesedett.³⁰² Egyrészt azért, mert Isztambul sokkal jobban támogatta anyagilag is és katonailag is, mint a brit kormány, ennél fogva Háil emírje erősebb volt nála. Másrészt katonai akció helyett brit gazdasági szankciókat javasolt a dzsebel-sammari térségben, amivel el tudták szigetelni a Rasídot a török utánpótlástól, így kényszerítve ki a kapitulációjukat. 1917 decemberében Philby arról tájékoztatta Coxot, hogy az expedíció jól halad, és a várható eredmény nem fog elmaradni.

December 9-én Philby elhagyta Rijádot és Hidzsázba ment, hogy találkozzon Huszeinnel,³⁰³ és megszervezze az egyiptomi brit küldöttség útját Nedzsdbé. Vállalkozása

³⁰⁰ Khalid Abdullah Krairi: *John Philby and His Political Roles in the Arabian Peninsula, 1917–1953*. Doktori értekezés, University of Birmingham, 2016. 172–291.

³⁰¹ Ferwagner: *Arabiai Lawrence...* i. m. 5–24.

³⁰² Hamilton ezredes, kuvaiti politikai rezidens feljegyzése az Ibn Szaúddal folytatott beszélgetése után, 1917. november. File 2182/1913 Pt 7-8 „Persian Gulf and Arabia Nejd–Hejaz Affairs 1918”, IOR/L/PS/10/389, 127–131.

³⁰³ Huszein levele a kairói főbiztosnak, 1917. december 31. IOR/L/PS/10/389, 239.

azonban kudarcba fulladt, mert a saríf meggátolta a kairói hivatalnokok kapcsolatfelvételét Ibn Szaúddal azáltal, hogy nem engedte át őket a területén. Philby december 31-én érkezett Dzsiddába, ahol néhány nappal később találkozott Hogarth ezredessel, akit Wingate küldött Huszeinhez. Philby tőle értesült arról, hogy az egyiptomi tisztviselők megváltoztatták a tervüket, és nem támogatják többé Ibn Szaúd offenzíváját. Ez a változás a közel-keleti katonai helyzetnek volt köszönhető: Edmund Allenby tábornok vezetésével sikerült felmorzsolni a török védelmet és vereséget mérni az ellenséges csapatokra a Gáza–Beérseba út mentén. Év végére egész Dél-Palesztina, Jaffa és Jeruzsálem brit kézre került, ami miatt a Foreign Office már nem tartotta szükségesnek a háili akciót. Előzőleg meg volt győződve arról, hogy az Ibn Rasíd elleni offenzíva enyhíthetné a Huszein csapataira nehezedő török nyomást. Azonban a Hidzsáz-vasút megszerzésével Allenby elvágta a félsziget felé tartó török utánpótlást, amivel elszigetelték Ibn Rasídot. Ezért az 1918 elejére tervezett hadművelet elvesztette korábbi jelentőségét.

Ugyanakkor Kairó aggódni kezdett amiatt, hogy a nagyarányú brit segítség ellenére a legfőbb pártfogoltjuk, akit a háború után egy független arab politikai entitás vezetésére szántak, valójában gyengébb, mint a nedzsi vetélytársa. Hogarth úgy vélte, Huszein nagyon is tart Ibn Szaúdtól, és ez a félelme nem is volt alaptalan. *„Ha ebben a pillanatban az utóbbi megtámadná Mekkát, valószínűleg be is tudná venni.”*³⁰⁴ Egy ilyen támadás veszélyeztette volna a saríf csapatai egyesülését Allenby tábornok hadseregével Palesztinában. Ráadásul a brit kormány olyan politikai támadásnak tette volna ki magát, hogy a vahhábita vezér megjelenésével veszélybe sodorja az iszlám szent helyeit. Hogarth és az egyiptomi brit tisztviselők végül belátták, hogy nem lenne szerencsés Ibn Szaúdot anyagi támogatással és hadifelszereléssel megerősíteni, mert azzal Huszein hatalmát és biztonságát tennék kockára. Azonkívül Hogarth attól is félt, hogy Háil bevételével Ibn Szaúd akkora területre tenne szert, amellyel akár Arábia egyensúlyát is veszélybe sodorhatná. Az egyenlő hatalom biztosítása érdekében jobb volt, ha a dzsebel-sammari központ független marad. Egy jól felszerelt nedzsi hadsereg 15 ezer ihván katonával végigsöpörhetett volna Közép-Arábián egészen Hidzsázig, felforgatva a brit politikai irányvonalat. Egy hónappal később Wingate megismételte aggályát, hogy Ibn Szaúd ilyen mértékű felszerelése felgyorsíthatja a katonai összecsapás lehetőségét Huszeinnel. Ráadásul sikerült Ibn Rasídot elszigetelniük, aki helyére hamarosan egy saríf által kijelölt vezetőt ültethetnek.

³⁰⁴ Silverfarb: The Philby Mission... i. m. 274.

Volt egy másik fontos mellékszál is, ami megmagyarázza az egyiptomi brit tisztviselők tiltakozását. 1918 elején kezdett aggasztóvá válni az újráledő xenofób muszlim vallási katonai mozgalom, a vahhábizmus.³⁰⁵ Az ihvánok olyan beduinok voltak, akiket Ibn Szaúd 1912-től arról próbált meggyőzni, hogy adják fel korábbi törzsi hovatartozásukat, nomád életvitelüket, helyette kis közösségekbe, falvakba telepedjenek le és kezdjenek földművelésbe. Híresek voltak vallási fanatizmusukról, bármikor fegyverbe szálltak a hitetlenek ellen az emír zászlaja alatt, beleértve ebbe azokat a szunnita muszlimokat is, akik nem követték Abdel-Vahháb tanait. Az ihvánok erős, ütőképes sereget alkottak, akik egyesítették a tradicionális sivatagi mobilitást a beduin virtussal, a politikai megbízhatósággal és a vezetőjükhöz való hűségükkel. Ebben az időszakban számuk 30 ezerre volt tehető, s habár többségük fegyvertelen, 1917 decemberében Wingate mégis attól félt, hogy ez a katonai csoportosulás veszélyeztetheti az arábiai brit érdekeket. Úgy vélte, hogy a vahhábita bigottság az adott helyzetben sokkal veszélyesebb és nehezebben kordában tartható, mint Huszein nagyratörő politikai ambíciói. „*Nem engedhetünk semmilyen konfliktust az arabok között a muszlim szent helyek közelében, amelyet az újjáeledő vahhábizmus szíthat.*”³⁰⁶ A következő hónapban Hogarth újra az ihvánokat hozta fel indokul Philby javaslatának elvetésére. Rámutatott arra, hogy sokkal észszerűbb lenne, ha Dzsebel-Sammar független maradna, amivel feltartóztathatják a vahhábizmust terjedését.

A vahhábita veszélyen túl a Foreign Office egyébként is bizalmatlan volt Philby javaslatával szemben. 1918 januárjában a dzsiddai találkozásuk után Hogarth megjegyezte, hogy „*nem látja át az Arábiával kapcsolatos ügyeket, képtelen Huszein és Ibn Szaúd viszonyát nagyobb összefüggésben, történetesen a brit katonai érdekeken vagy a muszlim kérdésen keresztül látni*”.³⁰⁷ Ezen okoknál fogva 1918 elején a Foreign Office egyiptomi hivatalnokai lemondtak a háili hadműveletről, és elleneztek minden anyagi és katonai támogatást Ibn Szaúdnak. London hasonló véleményen volt. Csakhogy 1917 decemberében Cox, aki addig szkeptikusan figyelte az eseményeket, Philby javaslatának támogatójává vált és szorgalmazni kezdte a brit segítséget a művelethez. Aggódott, hogy ha megvalósulnak a Huszeinnek tett brit ígéretek, azzal gyengülnének Anglia pozíciói a háború utáni Irakban. Ennek ellensúlyozására akarta megerősíteni Ibn Szaúd befolyását, mert úgy vélte, ez megkönnyítheti munkájukat a Perzsa-öbölben és segíthet megszabadulni attól az elhibázott politikai irányvonaltól, ami a mekkai sarífhöz kötődött. Cox támogatta Philby javaslatát, ám felettesei nem. 1918. január 5-

³⁰⁵ Joseph Kostiner: On Instruments and Their Designers of Najd and the Emergence of the Saudi State. *Middle Eastern Studies*, 21. évf. (1985), 3. sz. 298–323.

³⁰⁶ Silverfarb: The Philby Mission... i. m. 279.

³⁰⁷ Hogarth jelentése a dzsiddai misszióról a kairói főbiztosnak, 1918. január 15. IOR/L/PS/10/389, 247–259.

én az indiai alkirályság rámutatott, hogy Ibn Rasíd nem jelent fenyegetést, továbbá a két vezető emír közötti erőegyensúly fenntartásához szükséges az előbbi kiegyenlítő szerepe. Ugyanakkor az alkirályi kormányzat sem akarta a nedzsi uralkodót fölöslegesen elidegeníteni, ezért azt javasolta, hogy Cox anyagi támogatással őrizze meg a jóindulatát, de katonai segítséget és személyzetet ne bocsásson a rendelkezésére.

1918. január 10-én Shuckburgh arról panaszkodott, hogy a brit kormány alig kap cserébe valamit abból a pénzbeli és fegyverbéli segítségből, amivel Nedzsdet támogatja. Ezért azt javasolta, hogy mielőtt még több pénzt pazarolnának el, győződjenek meg arról, hogy ténylegesen szükség van-e az emírrrel való együttműködésre. És ha igen, mérjék fel, hogy vajon az eredmény megéri-e az árát. Shuckburgh azt is megjegyezte, hogy Allenby tábornok a Hidzsáz-vasútvonal elvágásával a törökök helyzetét Arábiában reménytelenné tette, ezzel ingyen elérték azt, amit a rijádi uralkodó pénzelésével csak nagy nehezen tudtak volna. Ráadásul az utóbbi sikere közel sem garantált.

Végül Philby javaslatát a hadügyminisztérium Közel-keleti Tanácsa 1918. január 12-ei ülésén vitatta meg.³⁰⁸ A bizottság a Foreign, az India és a War Office tagjaiból állt Lord Curzon elnökletével, aki indiai alkirályi tapasztalatai révén nagy rálátással bírt a keleti ügyekre. Curzon egyetértett a többi hivattal abban, hogy szükségtelen Ibn Szaúdot erre a hadműveletre ösztönözni, ám úgy vélte, hogy nem lenne célravezető arról értesíteni őt, hogy a brit kormány többé nem igényli a katonai segítségét. Következésképp úgy döntött, meg kell tenni mindent annak érdekében, hogy kiegyezzenek. Philby dzsiddai üzeneteinek hatására, amelyek akkor érkeztek Bagdadba, Cox azonnal a bizottság döntésének felülvizsgálatát kérte.³⁰⁹ Philby felismerte, hogy Allenby győzelme megghiúsította a missziója jelentőségét, mindazonáltal még mindig hitte, hogy Ibn Rasíd kiiktatása komoly csapást mérhetne az Oszmán Birodalom tekintélyére Arábiában és tovább gyengítené a török pozíciókat Hidzsázban. Mi több, ha Ibn Szaúd sikeresen bevonná Háilt, tovább nyomulhatna seregével a Hidzsáz-vasútvonal irányába és együttműködhetne Allenby csapataival a szíriai hadműveletekben. Azt is hangsúlyozta, hogy tekintetbe véve a fennálló feszültséget és bizalmatlanságot a két uralkodó között, hasznos lenne Ibn Szaúd energiáit elterelni egy Hidzsázt veszélyeztető esetleges kalandtól. Továbbá az akció elvetése komolyan alááshatja az angolok pozícióját Nedzsdben és véget vethet annak a jó viszonynak, amit még Shakespear kuvaiti rezidens épített ki Ibn Szaúddal. Philby érvei nem

³⁰⁸ A Közel-keleti Bizottság feljegyzése Ibn Szaúddal és a háili offenzívával kapcsolatban, 1918. január 12. Middle East Committee. Note Prepared for Meeting of 12 January 1918. Policy in regard to Bin Saud, IOR/L/PS/18/B279, 1–7.

³⁰⁹ Cox levele az indiai miniszternek, 1918. január 14. IOR/L/PS/10/389, 385–388.

győzték meg az India Office-t. Shuckburgh megismételte, hogy felesleges olyan katonai kötelezettséget vállalni, ami még siker esetén sem kecsegtet semmi haszonnal. Azt is hangsúlyozta, hogy – ellentétben Philby meggyőződésével – a rijádi misszió eredeti célja csupán az volt, hogy felmérje a helyzetet és javaslatot tegyen, az offenzíva előkészítése semmi esetre sem képezte a tárgyalás részét.

Cox felülvizsgálati kérelme miatt 1918. január 19-én került sor egy újabb értekezletre, de a bizottság álláspontja nem változott. Továbbra is fenntartotta, hogy Huszeint kell támogatni, mert az ő csapatai hatástalanítják a török haderőt a Hidzsáz-vasút lezárásával. A jelenlegi hadállást pedig Háil megszerzése már nem befolyásolja. Ráadásul a meghatározott muníciót aránytalanul nagynak tartották a tanács tagjai és azt gyanították, hogy Ibn Szaúd szándékosan kért több katonai erőforrást, mint ami szükséges, hogy azt később saját hatalmi céljaira fordíthassa, akár Huszein ellen is. Január 26-án a Közel-keleti Tanács azt a végleges döntést hozta, hogy nem támogatja a vahhábita uralkodót. Ennek megfelelően 28-án az indiai alkirályság utasította Cox politikai rezidentet, hogy óvatosan értesítse az emírt a brit kormány szándékáról, vagyis arról, hogy London nagyon szeretné támogatni, de jelenleg nincs abban a helyzetben, hogy ennek eleget tehessen. Viszont nem akarta azt a látszatot sem kelteni, hogy többé nem tart igényt Ibn Szaúd katonai segítségére, ezért konkrétan nem ellenezte a hadjáratot. Annál is inkább, mert muníció nélkül nem tartotta valószínűnek az offenzíva kivitelezhetőségét.

Philby vélhetően félreinformálta az emírt a bizottság döntésével kapcsolatban. Elhallgathatta az ütközet elvetését és csak a katonai segítségnyújtás visszavonásáról tájékoztathatta Ibn Szaúdot. Ezért a hadjárat megvalósítása érdekében 20 ezer font kölcsönt ajánlott abban az esetben, ha azonnal nekilát az offenzíva előkészületeinek. Az összeget eredetileg az India Office bocsátotta Philby rendelkezésére a küldöttség költségeire, ami addig Ukairban hevert érintetlenül. Mivel Ibn Szaúdnak állandóan pénzre volt szüksége a törzsi szövetségkötésekkel járó folyamatos házasságok és válások miatt, továbbá hogy fenntartsa a katonai ellenőrzést a területe felett, elfogadta Philby ajánlatát. Ugyanakkor nem volt teljesen elkötelezett a hadjáratot illetően. Sokkal inkább aggódott a Huszein jelentette fenyegetés miatt és vonakodott egy olyan ellenségre pazarolni az erőforrásait, aki ráadásul nem is akart ellene vonulni. Ezenfelül félt, hogy az 1915 januárjában elszenvedett vereség megismétlődhet, ami ismét törzsi felkelésekhez vezethetett. Azért is aggályoskodott, hogy ha Háil ellen vonul, az Adzsmán törzs, amely korábban az ő uralma alatt állt, de elszakadt tőle, majd a kuvaiti sejktől kért és kapott menedéket, megtámadhatja az északi oldalszárnyát és ezzel megszakíthatja az

összekötését Rijáddal.³¹⁰ Ibn Szaúd azt az eshetőséget is számba vette, hogy mi van akkor, ha a központi hatalmak nyerik meg a háborút. Azonban Philby folyamatos sürgetésére végül mozgósításba kezdett, ami egészen 1918 nyaráig húzódott. Szeptemberben megtámadta a város falai előtt felsorakozott ellenséget, de a bizonytalan kimenetelű ütközet után visszavonulót fűjt.³¹¹ Sem Ibn Szaúd, sem az emberei nem vállalták a további konfliktust Ibn Rasíddal, aki a támadás után sokkal óvatosabbá és felkészültebbé vált. Így az ihvánok dél felé elhagyták az ellenséges területet.³¹²

Az akció nem vált Philby dicsőségére, épp ellenkezőleg. Noha London elsősorban Huszein mekkai sarífort támogatta, Ibn Szaúddal is igyekezett jó kapcsolatokat ápolni, ám a jelentősen megkurtított hadifelszerelés mennyisége és a félresikerült háili akció miatt feszültté vált a viszony Nedzsddel. Csak később derült ki, hogy a Foreign Office nem kérte Ibn Szaúdot a Háil elleni támadásra, és tulajdonképpen Philby volt az, aki feleslegesen lovalta bele az ütközetbe. Philby végül elkerülte a felettesei utasításának megszegése miatti felelősségre vonást részben a közép-arábiai elszigeteltsége okán, részben mert a háborús helyzetből adódó sürgető feladatok elvonták a kormányzat figyelmét az incidensről.

Az 1918. szeptemberi háili ütközet nem járt egyértelmű sikerrel, ám kudarcral sem, amiről a vélemények is megoszlanak. Daniel Silverfarb 1979-ben megjelent tanulmányában Philbyt teszi felelőssé, hogy engedély nélkül, saját karrierjének az előtérbe helyezésével rávette Ibn Szaúdot egy rosszul előkészített, bizonytalan kimenetelű akcióra, amivel meggyengítette az emírt és kiélezte a diplomáciai feszültséget Nedzsd és London között.³¹³ Ráadásul Ibn Szaúd csak azért vállalta az ütközetet, mert azt hitte, hogy London kérte erre. Khalid Abdullah Krairi 2016-os doktori disszertációjában kortárs szaúdi forrásokra hivatkozva győztes csatának tartja az offenzívát. Philby misszióját pedig sikeresnek ítéli, amellyel előmozdította a britek arabiai győzelmét azáltal, hogy lekötötte Ibn Rasíd erőit. Úgy vélem, Philby beszámolója a nedzsi misszióval kapcsolatban erősen torzít, mert ez egy a maga szerepét és igazát magyarázó jelentés, amire nem lehet megfelelően alapozni.³¹⁴ Sokkal pontosabb és megbízhatóbb képet adnak Philbyről és a háili offenzíváról a felettesei, Cox, Hogarth, Shuckburgh sok esetben kritikus levelei. Egyetértve Silverfarb állításával, Philby a saját karrierjének előmozdítására

³¹⁰ Kostiner: *The Making of Saudi Arabia...* i. m. 15–30.

³¹¹ Krairi: *John Philby...* i. m. 235–242.

³¹² Philby levele a háili csatáról a bagdadi politikai rezidesnek, 1918. október 9. IOR/L/PS/10/389, 787.

³¹³ Daniel Silverfarb: *The Philby Mission to Ibn Saud, 1917–18. Journal of Contemporary History*, 14. évf. 2. sz. (1979) 269–286.; az India Office feljegyzése az Ibn Szaúddal való kapcsolatáról, 1918. szeptember 22. IOR/L/PS/10/389, 829.

³¹⁴ St. John Philby beszámolója a nedzsi misszióról 1917–1918. „Report on Najd Mission 1917–1918” IOR/R/15/1/747, 1–61.

akarta felhasználni Hogarth eredeti ötletét, vagyis Háil bevételét. Ám Ibn Szaúd, Philby nyomása ellenére, végül mégis egymaga dönthetett Háil megtámadásáról, mert időközben elmérgesedett a törzsi és területi vita közte és Huszein között, s a közép-arábiai terület megszerzésével biztosíthatta volna a saríffal szembeni erőfölényét, de ezt korlátozott katonai erejénél fogva 1918-ban még nem tudta megtenni. Még két évet kellett várnia az igazi fordulatra, amikor sikerült kiűznie Ibn Rasídot, s ezzel egyesíteni a területet Nedzsddel és tartozékaival. Mindenesetre már 1918-ban felsejlett a kairói brit tisztviselők előtt Ibn Szaúd nyomasztó előfőlnye Huszein ibn Alival szemben, ami az első világháború lezárulásával és a britek Hidzsázból való katonai kivonulásával válik majd igazán jelentőssé.

Az Oszmán Birodalom kapitulációja, a párizsi békekonferencia, a mandátumrendszer létrejötte és hatása Arábia geopolitikai helyzetére 1918 és 1920 között

Az Oszmán Birodalom összeomlását 1918 őszén két jelentős katonai áttörés eredményezte, az egyik Edmund Allenby tábornok sikerei a palesztinai fronton. A tengerparton Haifát, a Jordán folyónál Beisan városát vette be, majd sikerült elfoglalnia Ammánt, amivel a Hidzsász-vasút egész déli szakasza az angol haderő kezére került. 1918. október 1-jén bevonult Damaszkuszba, majd Bejrútba és szinte akadálytalanul haladt tovább északra.³¹⁵ A másik, hogy szeptember 15-e és 18-a között az antantcsapatok Dobro Pole mellett felmorzsolták a bolgárokat, akik olyan mértékű veszteségeket szenvedtek, hogy a szófia-i kormány 1918. szeptember 29-én kénytelen volt aláírni a szaloniki fegyverszüneti egyezményt.³¹⁶ Bulgária kapitulációjával a szövetségesek számára megnyílt az út Isztambul felé, ahol török csapatok alig állomásoztak. Hasonló helyzet alakult ki a Termékeny Félhold területén is, Marshall tábornok Moszul irányába vonult a Tigris folyó mentén, miközben az oszmánok folyamatos hátrálásra kényszerültek.

Egyértelmű volt, hogy az Oszmán Birodalom a végóráit éli. Talaat 1918. október 5-én felajánlotta az ifjútürök kormány lemondását és egy antantbarát kabinet kinevezését javasolta. Komoly viták kezdődtek a szövetségesek között, hogy melyikük írja alá a tűzszüneti megállapodást. Miután a bolgár kapitulációt a franciák intézték, London ragaszkodott hozzá, hogy a török fegyvernyugvási tárgyalásokat angol tiszt vezesse. Calthorpe admirálist kérték fel a közvetítésre, aki október 30-án a Mudrosz kikötőjében horgonyzó *Agamemnon* cirkáló fedélzetén írta alá a szerződést a török kormány küldöttjeivel.³¹⁷ Ennek értelmében az antant jogot nyert a Dardanellák és a Boszporusz megszállására és a hajózás ellenőrzésére. Arábiából, Palesztinából, Mezopotámiából, Szíriából minden török fegyveres erőt ki kellett vonni. Továbbá megszállták a fontosabb kikötőket, a felvonulási utakat és stratégiai csomópontokat. Ezzel az egész Közel-Kelet az Egyiptomi és a Mezopotámiai Expedíciós Hadsereg fennhatósága alá került, ami Angliát komoly erőpozícióba helyezte a térségben.³¹⁸

A győztes nagyhatalmak az Oszmán Birodalom területeinek felosztásával végre pontot tehetek a több évszázada húzódo keleti-kérdés problematikájára, amivel, bár még nem sejtették, egy sor újabb problémát generáltak. A Portát az 1920. augusztus 20-án aláírt sèvres-i

³¹⁵ David Fromkin: *A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Middle East*. Henry Holt and Company, New York, 1989. 305–332.

³¹⁶ Ferwagner: *A modern Közel-Kelet...* i. m. 430–431.

³¹⁷ Galántai: *Az első világháború...* i. m. 468–470.; Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 49.

³¹⁸ Gwynne Dyer: *The Turkish Armistice of 1918: 2: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros*. *Middle Eastern Studies*, 7. évf. (1971), 3. sz. 313–348.

békeszerződés keretében területeinek háromnegyedétől fosztották meg.³¹⁹ Tekintettel a dolgozat témájára, csak az arab lakta régióra kívánok koncentrálni, elsősorban Arábiára és arra a térségre, amely a félszigettel határos volt. Azonban a közel-keleti rendezést egy sor háború alatt született titkos szerződés és ígélet nehezítette, mint a Sykes–Picot-egyezmény, a Huszein–McMahon-levelezés és a Balfour-nyilatkozat.³²⁰ Két meghatározó esemény is történt, amelyek befolyásolták ezeket a megállapodásokat. Az egyik, hogy a szövetséges Oroszország a breszt-litovszki különbéke aláírásával 1918. március 3-án kilépett a világháborúból. A másik, hogy 1918. február 11-én Woodrow Wilson amerikai elnök, a bolsevizmus vonzerejét ellensúlyozandó, ismertette Tizennégy Pontját, amelyben megtagadta, hogy elismerje a háború alatt született titkos konvenciókat és ezzel együtt kihirdette a nemzetek önrendelkezését.³²¹ „*A jelenlegi Ottomán Birodalom török részeinek teljes szuverenitást kell biztosítani, de a többi nemzetiségek részére, amelyek most török uralom alatt élnek, biztosítani kell létük feltétlen biztonságát, önálló fejlődésük teljes és zavartalan lehetőségét.*”³²² Nézzük sorba, hogy ezek az elvek hogyan alakították a Közel-Kelet sorsát.

A Sykes–Picot-egyezményt, ahogy már érintőlegesen szó volt róla az arab felkelést tárgyaló fejezetben, 1916 májusában hozták tető alá a tárgyaló felek, amit a háborús kényszer hívott életre. Ugyanis a britek irányította 1915-ös gallipoli offenzíva csúfos kudarccal végződött és 1916-ban Mezopotámiában is vereséget szenvedtek, ezért új katonai forrásokra volt szükségük a közel-keleti-frontokon, amit csak a nyugati harctérről tudtak elvonni. Ehhez viszont Párizs beleegyezése is kellett, ezért Londonnak olyan ajánlattal kellett előállni, amire a Quai d’Orsay nem tudott nemet mondani, ez volt az Oszmán Birodalom felosztásának előzetes terve.³²³ Mindkettőjüknek, illetve Oroszországgal együtt mindhármójuknak komoly érdekeltségeik voltak a térségben. Mint láttuk, Nagy-Szíriát kapta volna Franciaország, Nagy-

³¹⁹ 1920. augusztus 10-én VI. Mehmed szultán küldöttei és az antanthatalmak írták alá a sèvres-i békeszerződést, amely megfosztotta az Oszmán Birodalmat területeinek háromnegyedétől. Kelet-Trákia és Szmirma a görögöket illette, Kelet-Anatóliában létrejött volna egy független örmény állam, Szíria és Libanon francia mandátumterület lett, a Boszporusz nemzetközi ellenőrzés alá került, a britek kapták a mandátumjogot Palesztinában, Transzjordániában és Irakban. Moszultól északra a kurdok autonóm területet kaptak azzal az ígérettel, hogy egy évben belül elszakadhatnak az anyaországtól, Iraktól. A Porta elismerte a már 1914 előtt is évtizedek óta brit megszállás alatt álló, de nemzetközi jogilag, formálisan még az Oszmán Birodalomhoz tartozó Egyiptom, Szudán és Ciprus átadását. Konstantinápoly szintén lemondott a mai Szaúd-Arábia és Jemen területén fekvő birtokairól. Olaszország megkapta Anatólia déli részét. A békediktátumot a szultáni kormánytól függetlenül az 1920. április 23-án megalakult török nemzetgyűlés Musztafa Kemál vezetésével elutasította, és Törökország 1920–1923 között háborúval vívta ki annak felülvizsgálatát, amit 1923. július 24-én a lausanne-i békeszerződés érvényesített.

³²⁰ Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 29–32., 35–38., 42–45.

³²¹ Henry Kissinger: *Diplomácia*. Panem Kiadó, Budapest, 2008. 234–235.

³²² Trygre Throntveit: *The Fable of the Fourteen Points: Woodrow Wilson and National Self-Determination. Diplomatic History*, 35. évf. (2011), 3. sz. 445–481.

³²³ Margaret Macmillan: *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Gabo Könyvkiadó, Budapest, 2005. 464.

Britannia pedig Mezopotámia középső területeit, Bagdadot és Bászrát. Moszul térsége szintén francia befolyási övezetbe került volna, mert London ütközőzónának szánta az északkelet-anatóliai orosz zóna felé. Oroszország az ortodox keresztények jelenléte miatt Palesztinában is érdekelt volt, ezért ezt az övezetet nemzetközi közigazgatás alá helyezték volna. Macmillan nagyon találóan jegyezte meg, hogy „*Az Arab-félszigetről valószínűleg azért nem tettek említést, mert senki nem gondolta volna, hogy érdemes lenne azzal a rengeteg homokbuckával vesződni.*”³²⁴ Valóban, akkor még senki nem sejtette, hogy mennyi energiaforrás rejtőzik Arábia sivatagai alatt, különben ez a terület is bekerült volna a felosztásba.

Azonban az Orosz Birodalom 1917-ben kilépett a háborúból, így a briteknek már nem volt fontos, hogy Franciaország pufferterületként jelen legyen, sőt lényegesen több brit haderő állomásozott 1918 végén a térségben, mint francia, ezért az angolok már az egészet a magukénak akarták. Főleg, hogy a brit hadsereg, Lawrence és Feiszal foglalták el Damaszkuszt, Allenby pedig Jeruzsálemet, szinte az egész közel-keleti térségben brit erők állomásoztak és London egyre inkább vonakodott kivonulni az ellenőrzése alatti területekről. Ezért az 1919-ben kezdődő párizsi béketárgyalások alatt egy sor új felosztási tervvel álltak elő, amelyek célja a franciák távol tartása volt. A háborús kabinet keleti ügyekkel foglalkozó bizottságának elnöke, Lord Curzon úgy vélekedett, ha Párizs lenne Szíria, akkor nekik sokkal több katonát kellene állomásoztatniuk Egyiptomban a Szezi-csatorna és az Indiába vezető utak biztonsága érdekében. Csakhogy a franciáknak évszázados kereskedelmi, gazdasági és kulturális kapcsolataik voltak a levantei térséggel, ezért ragaszkodtak a pozíciójukhoz. Clemenceau miniszterelnök egyértelművé tette brit kollégájának, Lloyd George-nak, hogy Franciaország nem fog lemondani Nagy-Szíriáról. Ez pedig egy további kellemetlenséggel járt, amiért jogosan aggódott London, ez pedig a Huszein–McMahon-levelezéshez és az arab felkeléshez vezethető vissza.

Amikor a mekkai saríf és fiai elindították a hadműveleteket, azt abban a reményben tették, hogy a háború után az Arab-félszigetet, Palesztinát, Szíriát és Észak-Mezopotámiát egységes arab államként irányíthatják majd. Még abban az esetben is, hogy tudták, a britek a saját és a francia érdekeket szem előtt tartva az Aleppótól Damaszkuszig terjedő észak-dél irányú partvidéket, valamint Bagdadot és Bászrát kivették a Hásimiták fennhatósága alól. A saríf Mekkában, míg legtehetségesebb fia, Feiszal, aki az arab felkelésben oroszlánrészt vállalt, Damaszkuszban várta, hogy a britek tartsák be ígéreteiket. Ezzel kapcsolatban komoly kötérlhúzás kezdődött meg Lloyd George és Clemenceau között a párizsi béketárgyalásokon.

³²⁴ Uo. 465.

Előbbi késlekedett a Szíriát megszálló brit csapatok kivonásával és új felosztási tervekkel próbálta meggyőzni Clemenceau-t, míg utóbbi egy jottányit sem engedett a már megkötött egyezségből. Fejszal az ügy érdekében Párizsba utazott és egészen 1920 elejéig tárgyalt a francia delegációval, de nem sikerült átütő eredményt elérnie. A Fejszal–Clemenceau-megállapodás értelmében Szíria egész területe francia mandátumterületté vált.³²⁵ Miközben a háború alatt életre hívott arab nacionalizmus a maga útját járta, 1920. március 8-án az Arab Kongresszus megtagadta a Fejszal–Clemenceau-egyezményt, proklamálta Szíria és Palesztina teljes függetlenségét és Fejszalt királlyá választotta.³²⁶ Ezzel egy időben deklarálták Irak függetlenségét is Huszein másik fia, Abdalláh emír uralma alatt. Azonban Lord Curzon külügyminiszter-helyettes figyelmeztette a Hásimitákat, hogy Nagy-Britannia nem fogja elismerni egyik állam függetlenségét sem. Az arab mozgalom még nem volt olyan erős és egységes, hogy érvényesíteni tudta volna saját akarátát. Ráadásul Fejszalt nem támogatták egyhangúlag Szíriában, a libanoni keresztény arabok nem akartak az uralma alá kerülni, jobban szimpatizáltak a franciákkal és 1920. március 22-én ők is kinyilvánították saját függetlenségüket. Az arab radikálisok pedig azzal vádolták, hogy túlságosan elnéző a megszállókkal szemben. A francia főmegbízott, Maurice Gouraud tábornok ultimátumot küldött Fejszalnak, hogy fogadja el a szíriai francia mandátumot, és büntesse meg azokat az arabokat, akik francia honfitársaira támadtak. Ezzel együtt a britek megkezdték a kivonulást a térségből és a helyüket francia csapatok foglalták el. 1920. július 24-én elkerülhetetlené vált a franciák és az arabok közötti összetűzés, amelyben az utóbbiak maradtak alul, így Fejszalnak nem volt más választása, mint, emigrációba vonulni Palesztinán keresztül Egyiptomba.

Mezopotámiában, a jelenlegi Irakban sem volt egyszerűbb a helyzet. Emlékezhetünk rá, a britek még 1914 őszén sikeresen bevették a Perzsa-öböl környékét, hogy megvédjék az ott lévő gazdasági érdekeltségeiket. Főleg az olajmezőket, finomítókat és vezetékeket, mert kizárólag ettől függött a haditengerészetük üzemanyaggal való ellátása és ebből kifolyólag a világháború kimenetele. A britek Mezopotámián három oszmán vilajetet értettek, Moszult, Bagdadot és Bászrát. A háború végére szilárdan uralták a régiót, hiszen Oroszország a bolsevik hatalomátvétellel visszavonult a területről. Perzsia túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy meghatározza a térség erőviszonyait, az Egyesült Államoknak pedig ekkor még nem voltak itt

³²⁵ Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 70–73.

³²⁶ Ferwagner Péter Ákos: Az első szíriai állam története: a kérészéletű damaszkuszi Arab Királyság. *Belvedere Meridionale*, 27 évf. (2015), 3. sz. 5–14.; Ferwagner: *A modern Közel-Kelet...* i. m. 504–521.

érdekeltségei. 1918 áprilisától Arnold Wilson politikai tisztt, Percy Cox titkára³²⁷ irányította a tartományt egészen 1920 októberéig. Moszul stratégiai fontosságú helyé vált, főleg az olaj miatt, másrészt pedig azért, mert London támogatta az antikommunista erőket Oroszország déli területein. A bolsevik terjeszkedés feltartóztatásához szükség volt Perzsia és a Kaukázus közötti kommunikációs vonalak létrehozására, melyek Moszulon haladtak keresztül. Arnold Wilson elképzelése szerint ezt a három régi oszmán tartományt egy egységként kellett volna kezelni angol irányítás alatt. A probléma csupán az volt, hogy a lakosság egy része síita, másik része szunnita volt, a vallási megosztottságon túl etnikailag sem volt homogén, arabok, kurdok és perzsák alkották a népeiséget. Az utóbbiak nem akartak arab uralom alatt élni, a síiták nem fogadták el a szunnita befolyást, a törzsi vezetők autonómiáját pedig sértette a brit fennhatóság.

Míg London a világpolitikában Woodrow Wilson Tizennégy Pontját emlegette és az önrendelkezés mellett szállt síkra, addig a valóságban egyre keményebb eszközökkel igyekezett elnyomni a nemzetek saját akarátát. 1920 őszén Mezopotámiában felkelés tört ki, a lázadók vasútvonalakat vágtak el, városokat foglaltak el és brit tiszteket koncoltak fel.³²⁸ A megszállók sem maradtak tétlenek, megtorló támadásokkal igyekeztek megfékezni az erőszakot, repülőgépekről gépfegyverekkel tüzeltek a lázadókra. Lord Curzon, Churchill gyarmatügyi miniszter és Lloyd George kormányfő abban látták a megoldást, ha sürgősen találnak egy elfogadott arab vezetőt, akit trónra ültethetnek, annak érdekében, hogy gátat szabjanak a vérontásnak és megőrizzék a presztízsiüket a Közel-Keleten. A Szíriából elűzött Feiszal tűnt erre a legalkalmasabbnak, akit 1921. augusztus 23-án Irak királyává koronáztak. Abdalláhot viszont kárpótolniuk kellett a veszteségeiért, hiszen Az „Általános” Arab Kongresszus 1920. március 8-án deklarálta „Irak teljes függetlenségét” Abdalláh emír uralma alatt.³²⁹ Churchill egy salamoni döntéssel Palesztinából kihalította a Jordánon túli területet Transzjordán Emirátus néven és élére Abdalláhot ültette. Ezzel lezárult a közel-keleti rendezési folyamat, amellyel Nedzsd és tartozékai körül egy Hásimiták uralta félkör alakult ki, nyugaton Hidzsázzal, északon pedig Transzjordániával és Irakkal.

Azonban a térség stabilizálásához egy lépés még hátra volt, a győztes hatalmaknak a nyílt imperialista céljaikat összhangba kellett hozniuk a nemzeti önrendelkezéssel. Curzon az alábbi módon vélekedett erről: *„Ha sehogy máshogy nem tudunk megszabadulni a*

³²⁷ Arnold Wilson és St. John Philby 1918-ban komoly vetélytársak voltak, mindketten Percy Cox titkári pozíciójáért küzdöttek, amelyben az utóbbi maradt alul, ezért vállalta el 1918 őszén Ibn Szaúdhhoz a diplomáciai misszió vezetését. Irak brit mandátum létrehozásával Philby lett Szaíd Tálib belügyminiszter tanácsadója.

³²⁸ Ferwagner Péter Ákos: Irak lázadása, 1920. *Acta Historica*, CXLVII/II. (2022) 11–20.; Fromkin: *A Peace to End...* i. m. 449–455.

³²⁹ Ferwagner: Az első szíriai állam... i. m. 8.

nehézségektől, akkor mindenütt, ahol problémák támadnak a franciákkal, az arabokkal vagy bárki mással, önrendelkezést kell játszanunk, akármit is jelentsen ez, és hagynunk kell, hogy az ügyet ez a végső érv rendezze el – szívünk mélyén tudván, hogy valószínűleg mi többet nyerhetünk ezzel, mint bárki más.”³³⁰ A Nemzetek Szövetsége alapvetően amerikai elképzelés volt: Woodrow Wilson szerint nem az erőegyensúly, hanem az önrendelkezés hiánya okozza a háborúkat, ezért a világ biztonságához a béke mint jogi fogalom védelmére van szükség. Annak vizsgálatára pedig, hogy valaki ténylegesen megsértette-e a békét, életre hívták a Nemzetek Szövetségét, amely garantálta a területi sérthetetlenséget és a politikai függetlenséget. Ezzel együtt létrehozták a mandátumrendszer intézményét is, amellyel az Oszmán Birodalom korábbi közép-keleti területeit a nagyhatalmakhoz rendelték a Népszövetség felügyelete alatti mandátummal, hogy segítsék létrehozni nemzeti kormányait, közigazgatásukat és megkönnyítsék *de facto* függetlenné válásukat.³³¹ A nagyhatalmak ezzel szabadon beavatkozhattak a leválasztott területek belügyeibe a Porta engedélye vagy közvetítése nélkül és anélkül, hogy tartaniuk kellett volna a nemzetközi közvélemény felháborodásától vagy szankcióitól, mint régen.

A franciák és a britek azonnal hozzáláttak a határok meghúzásához, a „nemzetállamok” és az ütközőzónák létrehozásához, hogy megvédjék a gazdaságilag értékes területeket egymástól. Franciaország elhúzódo heves viták után megszerezte magának Szíriát és Libanont, Nagy-Britannia pedig Palesztinát, Transzjordániát és Irakot. London legfőbb motivációja az országhatárok megállapításánál továbbra is az Indiába vezető út védelmének biztosítása volt. Ahhoz, hogy megóvhassa a legfőbb koronagyarmatát, szüksége volt a Perzsa-öböl, Mezopotámia, Egyiptom és a Szezi-csatorna ellenőrzésére. Ezzel a stratégiával összhangban a hadügyminisztérium kikérte a határok megállapítása során figyelembe veendő konkrét védelmi intézkedések listáját, amelyek az alábbi javaslatokat tartalmazták.³³² Egyiptom stratégiai védelmi vonalának csökkentését, a Hidzsáz-vasút déli részének, a Jordán folyó vízforrásának, a Hermon-hegy természetes védelmi vonalának, a Lítani folyónak, továbbá Mezopotámia és Palesztina között az Eufrátesz mentén lévő vasútvonalnak, kőolajvezetéknek és légifolyosónak a megszerzését. Anglia étvágát a Közel-Kelet növekvő gazdasági jelentősége is motiválta, amellyel saját háborús veszteségeit akarta ellensúlyozni. Már készültek a tervek Mezopotámia gazdasági fejlesztésére, különös tekintettel az olajra és a

³³⁰ Macmillan: *Béketeremtők...* i. m. 468.

³³¹ Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 60–61.; Peter Sluglett: An improvement on colonialism? The „A” mandates and their legacy in the Middle East. *International Affairs*, 90. évf. (2014), 2. sz. 413–427.

³³² Christine Moss Helms: *The Cohesion of Saudi Arabia. Evolution of Political Identity*. Routledge, London – New York, 2015. 186.

gabonára. További jelentős bevételeket vártak a tűzifa és a dohányültetvények eladásából. Ezenfelül újabb olaj- és bitumenlelőhelyet jelentettek a Moszultól délkeletre fekvő al-Kajjarában.

Nem volt elhanyagolandó szempont a brit hadseregbe besorozható férfiak száma sem. Moszul vilajet felosztását komoly csatározás előzte meg. A britek attól tartottak, hogy ha a franciák Szíria határát tovább tolnák délkelet felé, a Tigris-folyó vízhozamát egy esetleges gátépítéssel jelentősen csökkentenék, ami lehetetlenné tenné Alsó-Mezopotámia fejlesztését. 1914-ben Anglia a haditengerészetét olajfelhasználásúvá alakította át, ezért égető szüksége volt rá, hogy a Perzsa-öbölben található ábadáni olajfinomítótól csővezetékrendszert építsen ki a transzjordániai–iraki folyosón keresztül a Földközi-tengerhez. Ennek óriási stratégiai jelentősége volt, mivel mind a Bagdad–Moszul–Aleppó vasútvonal, mind a birodalmi légi útvonal ezen a vonalon itt haladt keresztül.

Az összes új országnak szembesülnie kellett azzal a problémával, hogy életképes, független állammá váljon. Hasonlóan Irakhoz, a Transzjordániai Emirátus is nehezen tudott versenyezni a nemzetközi piacon, nem beszélve arról, hogy saját népei között összetartást alakítson ki. Határait a legkevésbé sem húzták meg körültekintően, nem rendelkezett természeti erőforrásokkal, a sivatagi dűnék alkalmatlanok voltak a mezőgazdaságra, és ásványkincsekben sem bővelkedett. A Vörös-tenger északkeleti végén fekvő tengerparti városa, Akaba kikötőként kiépítetlen volt, birtoklását a későbbi Szaúd-Arábia is vitatta. Ezért minden importnak a palesztinai Haifa vagy Tel-Aviv palesztin kikötőin keresztül kellett érkeznie. Ezt a képződményt két ok miatt hozták létre, az egyik az, hogy Abdalláhot trónhoz juttassák, a másik pedig, hogy katonai pufferzónaként szolgáljon Egyiptom és Palesztina, valamint a hidzsázi-vasút védelmében. Továbbá így akarták megakadályozni, hogy a Hásimiták behatoljanak a franciák uralta Szíriába. Ezért az ország gazdasági függése a háború utáni években még előnyös is volt London számára, amivel befolyásolni tudta a transzjordániai kormány politikáját.

Összességében London a háború utáni azonnali stratégiai és gazdasági előnyökért való versenyfutás eredményeként létrehozott a birodalma számára egy biztonságos közlekedési és kommunikációs hálózatot és ütközőzónák sokaságát a Közel-Keleten. A mandátumrendszer életre hívásában Londonnak három fontos stratégiai szempontja volt: (1) a saját gyarmatbirodalmának a védelme, (2) a közel-keleti gazdasági erőforrások kiaknázása, (3) az arabok és zsidók helyi követelései közötti saját érdekeinek megfelelő kompromisszum megteremtése.

Ezzel ez az európai rendezés hatékony gátat szabott a közel-keletiek minden olyan tervének, amely az egységes arab állam megteremtését tűzte ki célul. Az arab nacionalizmus

már érlelődött, főleg Szíriában és Egyiptomban, de még nem volt olyan erős, hogy ellenálljon a mandátumrendszernek. A nagyhatalmak átmenetileg elejét vették a zavargásoknak, de a kairói, bagdadi, bejrúti és damaszkuszi arab nacionalisták azt tervezték, hogy saját nemzeti kormányokat hoznak majd létre és átveszik az idegenektől a hatalmat. Amikor kitört az első világháború, még senki sem sejtette, hogy mekkora változáson fog keresztül menni a Közel-Kelet és arra sem számított senki, hogy ténylegesen feloszthatják egymás között a nyertes nagyhatalmak az Oszmán Birodalmat. 1914-ben Szíria és Irak csupán földrajzi fogalmak voltak, a Jordán csak egy folyó volt a damaszkuszi vilajetben, Izrael pedig egy utópisztikus álom néhány cionista fejében. Ami azért érdekes a számunkra, mert Arábia északi határait közvetlenül ezek az új geopolitikai képződmények határozták meg. Arábia az Oszmán Birodalom összeomlásával nem került be a mandátumrendszerbe, hanem *de facto* és *de jure* is függetlenné vált. Nagy-Britannia továbbra sem tartotta annyira értékes területnek sem gazdaságilag, sem stratégiaileg, hogy komolyabb kötelezettséget vállaljon a félszigeten, mint ahogy azt a Termékeny Félhold övezetében tette. Továbbra is megelégedett azzal, hogy közvetve befolyásolja az irányítását.

A Foreign Office a párizsi békekonferencia során, 1920. július 13-án memorandumban rögzítette Arábia-politikáját.³³³ A jegyzék hivatkozott a békekonferenciára elkészített szerződéstervezetre is, amelyet a Foreign Office, az India Office, néhány Arábia-szakértő, a katonai hírszerzés és a haditengerészet parancsnokságának bevonásával fogalmazott meg.³³⁴ Ebben rögzítették Nagy-Britannia különleges politikai érdekeit Arábiában, tekintettel az Indiába vezető tengeri útvonalak közelségére és a térség uralkodóival évszázadok óta fenntartott jó kapcsolatokra. Leszögezték, hogy Anglia a legtöbbjükkel szerződéses viszonyban áll, ezért más nagyhatalmak beavatkozását a térségbe továbbra is ellenséges cselekedetnek tekinti. Megállapították azt is, hogy Anglia nem szándékozik új pozíciót szerezni Arábiában, hanem az addigi státusza megtartására törekszik, amit a többi nagyhatalommal is el akart ismertetni. Maga a memorandum azért különösen fontos, mert ez volt az az alapvetés az első világháború után, amely rögzítette Arábia új státuszát, meghatározva azt a keretrendszert, amely megszabta Ibn Szaúd későbbi politikáját is. A térség átrendeződésének következtében a feljegyzésben újradefiniálták a félsziget földrajzi határait, a belső területének felosztását és megállapították a függetlenné nyilvánított uralkodók névsorát. Ennek értelmében északnyugatról a Sínai-félsziget, a brit mandátumterületek (Palesztina, Transzjordánia),

³³³ A Foreign Office memoranduma az arábiai politikájáról, 1920. július 13. IOR/L/PS/18/B367 1–6.

³³⁴ A brit küldöttség javaslata az Arab-félsziget rendezésének szerződéstervezetére. IOR/L/PS/18/B367 6–7. Lásd: 1. számú melléklet

északkeleten a szintén angol gyámság alá került Mezopotámia, keletről a Perzsa-öböl, délkeleten az Indiai-óceán, nyugatról a Vörös-tenger határolta. Lakossága arab törzsekből állt, északi régióját kiterjedt törzsszövetség alkotta. Dokumentálták Hidzsáz és Áden megkülönböztetett státuszát, valamint a függetlenné vált tíz tartományt az uralkodóival, kivéve Szerződéses Ománt és az Anaza törzsszövetséget, amelyeknek nem volt konkrét vezetője. Hidzsázt a mekkai saríf uralta, akit a szövetségesek Hidzsáz királyának ismertek el. A királyság határait sosem definiálták, de a Nemzetek Szövetségének alapító tagjaként más elbírálás alá esett, mint a félsziget többi része. A tíz felosztás pedig a következő volt: Nedzsd – Ibn Szaúd, Háil – Ibn Rasíd, Kuvait – Szálím sejk, Bahrein – Bahrein sejkje, Maszkat – Maszkat szultánja, Szerződéses Part – kisebb törzsfők, Hadramaut – Sihr és Mukalla szultánja, Jemen – Jahja imám, Aszír – Idrísi Szajjid és az Anaza törzs, amely nem rendelkezett egyetlen uralkodóval. A felsorolt vezetők közül Jahja imámnak és Idrízinek volt közös határa a különleges státuszú Ádennel, míg Ibn Rasídnak és az Anaza törzsnek Mezopotámiával és Transzjordániával. Az egyetlen, akinek legitim követelése lehetett a tíz felsorolt terület egyikével, az Franciaország, mert az Anaza törzs legelőinek egy része francia mandátumterületre esett. Ezért nem tartották a népcsoportot egyetlen uralkodó alatt álló konföderációnak, hanem az északi részét Mezopotámia közigazgatása alá vonták.

A memorandum részletesen foglalkozik Hidzsáz helyzetével, amelyet ugyan független királyságként ismertek el, de tekintettel arra, hogy a brit mandátumrendszerhez tartozó államok határolták, történetesen Palesztina, Transzjordánia, illetve olyanok, amelyekben Anglia már domináns pozícióban volt, mint Ibn Rasíd, Ibn Szaúd és Idrísi államai, elkerülhetetlennek látszott, hogy a hidzsázi kormány ne Nagy-Britanniát tekintse a legfontosabb hatalomnak. A legtöbb arábiai uralkodó elfogadta London döntőbírói szerepét a határvitákkal kapcsolatban. Hidzsáz határainak végső meghatározása legmegelőbbben Husszein király, másrésről a közvetlen szomszédjait képviselő London közötti szerződésben valósulhatott (volna) meg. Még ha a szövetségesek tiltakoztak volna elfogadni az arábiai brit pozíciókat, akkor is minden érintett fél Angliától várta az igazságos és kielégítő rendezést, illetve bárhogy is húzzák meg a határokat, a lényeg, hogy a vitákban egyedül a brit döntőbíróshoz lehetett folyamodni.

Amíg az arab felkelés alatt a Foreign Office bőségesen támogatta Huszeint anyagilag, addig a háború után fokozatosan megvonta tőle a szubvenciót, sőt a memorandum szövegezésének időpontjában már hét hónapja nem kapott semmit, ezért a brit kormányhoz való viszonya erősen megváltozott. A saríf azzal vádolta az angolokat, hogy a háború alatt olyan pozícióval hitegették, amelyet végül nem biztosítottak a számára. Fiaának, Feiszalnak damaszkuszi trónfosztása még inkább erősítette benne ezt az érzést. A kabinet végső döntése

az volt, hogy bármit is tervezzen London a többi arab vezetővel, ha meg akarja őrizni a tekintélyét az iszlám világban, elengedhetetlen a jó kapcsolat fenntartása a szent helyek őrzőjével, ehhez azonban vissza kellett szerezni Huszein bizalmát. Nagy-Britannia számára elengedhetetlen volt a szent városok megközelítésének biztosítása, hiszen a legtöbb muszlim zarándok indiai volt. A zarándoklat megszakítása a legkedvezőtlenebb reakciókat válthatta volna ki az iszlám országokban, ráadásul törökbarát és pániszlám érzelmek megjelenését is eredményezhette volna. Sőt egyre inkább fel kellett venni a harcot a bolsevista eszmék terjedésével is.

Fontos volt London számára, hogy a szövetségesek elismerjék a helyi uralkodókkal már fennálló szerződéseit, történetesen Anglia döntőbírói szerepét az uralkodók közötti vitás kérdésekben, államaik idegen tengeri támadása esetén a brit haditengerészet védelmét, valamint Arábia függetlenségének garantálását a belső ügyekbe való beavatkozása nélkül. Amiért cserébe a törzsfők vállalták, hogy biztosítják a Mekka és Medina felé tartó zarándokutak biztonságát, nem kötnek szerződést más idegen hatalmakkal, nem adják el vagy nem zálogosítják el a területüket és nem adnak koncessziókat Nagy-Britannia beleegyezése nélkül. Továbbá elvárták, hogy az államügyeiket a mindenkori brit kormány igényeinek megfelelően irányítsák. Az összes uralkodó esetében, akikkel a háború előtt jó kapcsolatot tartottak fenn, az India Office politikája az volt, hogy anyagi támogatással biztosították az együttműködésüket. A háború alatt ugyanezt az elvet kiterjesztették azokra az uralkodókra is, akikre számítottak a török elleni harcban, mint például Ibn Szaúdra. Azonban a veszély elmúltával és a háborús kiadások következtében megterhelt brit államkassza kímélése érdekében szerették volna csökkenteni a szubvenciókat. Az új helyzetben azt is el kellett dönteni, hogy a háború alatt török szövetségben álló uralkodókat, mint például Ibn Rasídot, ugyanolyan jogállású uralkodóként kezeljék-e, mint a szövetséges sejkeket. Mivel szomszédos volt az új brit védnökségekkel, az eufráteszi törzsekkel, s jóban volt a kuvaiti sejkkal, így felértékelődött a szerepe.³³⁵ Továbbá arról is dönteni kellett, hogy pénzügyi támogatásban részesítik-e, illetve arról is, hogy az eddig támogatott vezetőket milyen mértékben finanszírozzák tovább. Felmerült, hogy azoknak, akik tengerparttal rendelkeztek és sebezhetőek voltak más hatalmak támadásával szemben, elegendő lenne a brit haditengerészeti védelem szavatolása és nem szükséges a kifizetések folytatása. Ebből az következett, hogy egyedül Ibn Rasíd lett volna jogosult a támogatásra, mert egyedül az ő területeinek nem volt tengerpartja. Ám ezt a javaslatot elvetették, mert a kilenc uralkodóból három, Maszkat, Sihr és Mukalla szultánja és Kuvait sejkje már régóta kapott anyagi segítséget,

³³⁵ A Political Department és az India Office feljegyzése az arábiai uralkodók szubvenciójáról, 1920. október 19. Arabia. Question of Future Policy, Subsidies to Chiefs: IOR/L/PS/18/B353, 3–5.

és minden ezzel kapcsolatos változtatás sértette volna a jogállásukat. A másik ellenérv, hogy ez a diszkrimináció békétlenséghez és rivalizáláshoz vezetett volna az uralkodók között, ezért nem volt más lehetőség, mint az összesre kiterjeszteni a dotáció elvét, ha Nagy-Britannia továbbra is biztosítani akarta a befolyását a területen és távol akarta tartani a többi nagyhatalmat.

Ahhoz azonban, hogy meghatározzák az új adományok összegét, fel kellett mérniük az aktuális állapotokat. Ennek az ismertetése azért fontos, mert jól tükrözi az arábiai helyzetet, az uralkodók jogállását és a britekhez fűződő kapcsolatát az 1920-as évek elején. A maszkati szultán 1861 óta az indiai állami bevételekből évi 86°400 rúpiát kapott. 1911-ben további 100°000 rúpiát utaltak ki neki annak fejében, hogy területén visszafogja a fegyverkereskedelmet. Hadramaut, Sihr és Mukalla szultánja az 1882-es szerződés értelmében havonta 60 rúpiában részesült, 1917-ben viszont 400°000 rúpiás kölcsönt kapott, amelyet folyamatosan törlesztett. A szerződéses államok és Bahrein nem kapott szubvenciót. Jahja imám ellenséges volt Angliával, mert 1920 tavaszán megszállta Ádent és saját irányítása alá vonta a törzseit. A helyzetet nehezítette, hogy London nem tudott tárgyalni az imámmal, mert a hozzá küldött missziót foglyul ejtették, másrészt Jahja nem volt hajlandó elismerni Nagy-Britannia jemeni ügyek szabályozására vonatkozó különleges jogát. Ezért a szövetséges hatalmakkal folytatott béketárgyalások egyik eredményeként azt várták, hogy meghatározzák London helyzetét az imámmal szemben, hogy a közeljövőben rendezhessék a viszonyukat. Az általános nézet az volt, hogy sokkal legkifizetődőbb lenne, ha London jóindulata jeléül fizetne neki, mintha erőszakkal távolítaná el Ádenből. Az aszíri Idrísi Szajjid a háború során végig hűséges volt a Whitehallhoz, amiért 1919 júniusától dotációban részesült. Nem állt jó viszonyban a szomszédaival, sem Huszeinnel, sem az imámmal és hajlandó volt elfogadni Anglia kormányának döntőbíráskodását a fennálló vitás kérdésekben. Ezért úgy vélték, semmiféleképp nem szabad közte és az imám között különbséget tenni a szubvenció kérdésében, különben lehetlenné válna a továbbiakban a döntőbírói feladat ellátása. Idrísi Szajjid amúgy is sérelmezte, hogy míg az ő támogatása megszűnt, addig Ibn Szaúd és Huszein nem. Fahad bej, az Anaza törzs Mezopotámiához tartozó részének vezetője havi 17°000 rúpiát kapott a helyi költségvetésből a háborús blokádban nyújtott segítségéért. Kuvait partszakaszának egy részét Nagy-Britannia bérelte, amiért cserébe elengedte a sejk bászrai datolyaültetvényei után fizetendő évi 60°000 rúpiát. A bagdadi civil megbízott szerint meg kellett volna szüntetni a bérleti szerződést és a sejk együttműködésétől kellett volna függővé tenni az évi 60°000 rúpiát. Háilban Ibn Rasíd nem kapott szubvenciót, de szintén a bagdadi civil megbízott havi 37°500 rúpiát javasolt részére. Ibn Szaúd Nedzsdben havi 5000 rúpiát

kapott és még további ötzet jutalmul, hogy távol tartotta ihvánjait az éves mekkai zarándoklattól. A bagdadi főmegbízott a támogatásának emelését javasolta évi 100°000 rúpiára.

Összegezve a helyzetet, a memorandum arra a következtetésre jutott, hogy az arábiai uralkodóknak nyújtandó pénzügyi támogatás formáját nem lehet addig konkrétan megvitatni, amíg nem határozzák meg a dotáció általános elvét. Ennek alapjául először azt javasolták, hogy azon uralkodók esetében, akiknek a területén található olyan erőforrások, amelyek fedezetként szolgálhatnak, a szubvenció kölcsön formájában történjen. Az olyan uralkodók esetében pedig, mint Ibn Rasíd, akinek a területe teljesen terméketlen, a támogatás személyes juttatás keretében történjen, amely utólag kerülne kifizetésre bizonyos vállalásokért cserébe (a zarándokutak biztonságának garantálása, a határok sérthetlenségének tiszteletben tartása, a brit döntőbíráskodás által meghatározott feltételek betartása, a szomszédok elleni fellépéstől való tartózkodás és az idegen befolyás kizárása).

Nagy-Britannia számára különösen fontos volt a két legjelentősebb arábiai vezető, Huszein és Ibn Szaúd szubvenciójának átgondolása, mert ezen múlt a félsziget békéje és stabilitása. Nedzsd nyugati része Hidzsázzal volt határos, keleten pedig Kuvaittal, a Szerződéses Sejksegekkel és Ománnal. Ibn Szaúdot tartották katonai szempontból a legbefolyásosabb arábiai uralkodónak, akinek nem lett volna nehéz lerohannia Hidzsázt, ha kettőjük között kirobbant volna az ellenségeskedés. Ibn Szaúd hadseregét a már említett, szélsőséges puritán iszlám irányzat, a vahnábizmus követői alkották. Fanatizmusuk és idegengyűlöletük nemcsak a keresztényekre és az európaiakra terjedt ki, hanem az iszlám más szekcióira, a síitákra és a szunnitákra is. Mekka és Medina elfoglalása pedig hatékonyan elzárhatta volna az indiai, egyiptomi és török hívők útját a szent városok felé, romba döntve ezzel Nagy-Britannia presztízsét az iszlám világban. A fegyverszünet óta a nedzsi emírnak nyújtott támogatás folyamatos volt, nagyrészt a nyugodt zarándoklat védelmének érdekében. Ennek ellenére Ibn Szaúd állandóan komoly anyagi nehézségekkel küzdött. Azonban a katonai ereje elegendőnek tűnt egy hidzsázi vagy egy dél-mezopotámiai fosztogatáshoz, ami kiváló eszközt jelentett volna a kincstára feltöltéséhez, amelyhez a dél-mezopotámiai szélsőséges muszlimok is szívesen csatlakoztak volna. Ezt megelőzendő szükség volt az emír anyagi támogatására és a Huszeinnel való viszonyának rendezésére. Azon kívül, hogy a két uralkodó erősen rivalizált egymással, egyéb nézeteltérések mellett régóta fennálló határvitáik is voltak, 1919 eleje óta azonban nem került sor jelentősebb ellenségeskedésre.

1920-ban a Foreign Office és az India Office azonos tartalmú közleményt küldött a két vezetőnek, amelyben sürgette őket, hogy egyezzenek bele egy személyes találkozóba, abban a reményben, hogy rendezik a nézeteltéréseiket. Mindkét közlemény hangsúlyozta, hogy ha

visszautasítják a találkozózt, nem számíthatnak a pénzügyi támogatás folytatására, amivel a brit kormány célja az volt, hogy elhárítsa a veszélyt a szent helyek megszállásával kapcsolatban. A Huszein királynak és Ibn Szaúdnak nyújtott támogatások eredetileg tisztán katonai intézkedések voltak, amelyeket a háború alatt fogadtak el. Az előbbi számára a törökök elleni sikeres felkeléssel kapcsolatban fizettek, amelynek során csapatai velük együtt harcoltak Palesztinában és Szíriában, az utóbbinak pedig azért, hogy segítse a britek mezopotámiai hadjáratát. Huszein támogatása a fegyverszünet óta szünetelt, de, – ahogy említettem – a biztonságos zarándoklat érdekében szükség volt a kifizetések folytatására.

Hidszáz terméketlen és sziklás földszáv, amelynek kereskedelme és erőforrásai elhanyagolhatóak voltak, lakossága főként beduin törzsekből állt, amelyek nagyrészt kívül estek a kormányuk irányításának vagy akaratának hatáskörén. A szent helyekre vezető különféle útvonalak, beleértve magát a Hidszáz-vasutat is, nyitva álltak e törzsek támadásai előtt, akik zsákmány reményében mindig készek voltak kifosztani a zarándokok karavánjait, elvágni a vasutat és megnehezíteni vagy lehetetlenné tenni a processzió folytatását. A törökök évszázados politikája a fegyveres erővel való elrettentés és a támogatások kombinációja volt. Jelentős helyőrséget tartottak fenn, hogy megfélemlítsék a törzseket. Azonban Hidszáz függetlenné vált és a Népszövetség tagja lett, ezért London nem folyósíthatta tovább a támogatást. Esetleges megoldásként merült fel egy nemzetközi kölcsön felkínálása, amelyhez más, az ügyben érdekelt államok is csatlakozhattak volna, mint például Franciaország.

Mint láttuk, az 1920. augusztus 10-én megkötött sèvres-i békeszerződéssel az Oszmán Birodalmat megfosztották mások mellett a közel-keleti birtokaitól és ezzel Arábia felszabadult az 1517-óta tartó oszmán fennhatóság alól. Ugyanakkor e fennhatóság megszűnésével az Arab-félsziget a rend fenntartására szolgáló helyőrségek, a hatékony helyi kormányzást szolgáló közigazgatási rendszer és pénzügyi források nélkül maradt. Nagy-Britanniának pedig változatlanul két meghatározó érdeke volt a régióban: az Indiába tartó kereskedelmi útvonalak és a zarándokutak nyitva tartása és forgalmuk zavartalan biztosítása. Továbbá megakadályozni, hogy a félsziget anarchiába süllyedjen, mert az súlyos presztízsveszteséget jelentett volna nemcsak a Közel-Keleten, de az egész iszlám világban. Ahogy Allenby fogalmazott, amikor figyelmeztette Lord Curzont a pénzügyi támogatások megszüntetésének következményére: *„Mint azt Őlordsága tudja, az arab felkelést sem Indiában, sem más mohamedán országokban nem nézték jó szemmel. Ez az érzés ma is fennáll. A felkelést csak a sikere igazolhatja, és kétségtelenül súlyos kritikának tennénk ki magunkat, ha a félsziget anarchikus állapotba*

kerülne”.³³⁶ Ezt pedig a régi oszmán módszerrel, a helyi uralkodóknak nyújtott, feltételekhez kötött pénzügyi támogatással próbálták elérni. Ugyanis Arábiába hadjáratot vezetni a sivatagi viszonyok és az éghajlati körülmények miatt túlságosan drága lett volna, továbbá a háború alatt meggyőződtek arról, hogy az ellenséges sejkek elleni blokádok eredménytelenek, mert minden esetben kijátszották azokat. Így a kiterjedt szubvenció rendszere bizonyult a legolcsóbb megoldásnak a rend fenntartásához.

A kérdést végül Winston Churchill gyarmatügyi miniszter zárta le, amikor benyújtotta az 1921–1922-es gyarmatügyi költségvetés tervezetét. Ebben javasolta, hogy Ibn Szaúd továbbra is havi 5000 rúpiát kapjon. Huszeinnek bizonyos feltételek teljesítése mellett szintén havi 5000 rúpiát szántak. Ezen felül mindkettőjüknek még évi 20°000 rúpiát utaltak volna ki. A saríf azonban nem volt hajlandó megegyezni a britekkel, ezért soha nem kapta meg ezeket az összegeket, Ibn Szaúd viszont a terveknek megfelelő támogatásban részesült, ezenkívül elismerték Nedzsd és tartozékai szultánjaként.³³⁷ Mivel London nem feltételezte, hogy bármilyen értékes erőforrással vagy energiaforrással rendelkezhet a terület, nem vonta be a frissen létrehozott mandátumrendszerbe, szemben Transzjordániával, Palesztinával és Irakkal. Ibn Szaúd számára ezért két fontos tényezőt érdemes kiemelni az újonnan kialakult geopolitikai helyzetben. Az egyik az oszmán helyőrségek eltűnése, és a térség függetlenné nyilvánítása, ami szabad utat engedett számára az újabb hódításokban. Ezek során vált szomszédossá az új közeli államokkal. Ez a helyzet újabb feszültségeket és vitákat eredményezett, elsősorban az európai típusú határok bevezetése miatt. Amikor a britek meghúzták a határokat, akkor azt a sivatagok mentén tették, mert azt feltételezték, hogy ezek lakatlanok, s nem vették figyelembe, hogy a sivatagokban beduin törzsek élnek, amelyeknek évezredek óta állandó vándorlási útvonalai voltak Arábiából Irakba és Transzjordániába. Gyakorlatilag a törzsek túlélését veszélyeztették azzal, hogy lezárták előlük a hagyományos útvonalait.³³⁸ Ez pedig újabb megoldhatatlan konfliktust okozott a régióban. A probléma megoldása, továbbá Nedzsd és tartozékai pontos északi határainak meghatározása a mandátumterületek képviselőjével folytatott tárgyalások során ismét Ibn Szaúdra várt.

³³⁶ Allenby távirata Earl Curzonnak, 1920. május 28. Kairó. IOR/L/PS/18/B367, 16–18.

³³⁷ Troeller: *The Birth of Saudi Arabia...* i. m. 166.

³³⁸ Helms: *The Cohesion of Saudi Arabia...* i. m. 189–196.

Az ihvánmozgalom eredete, kialakulása és szerepe a szaúdi állam létrehozásában 1913 és 1925 között

1917 és 1925 között az ihvánmozgalom aktív szerepet játszott Nedzsd expanziós tevékenységében. Az előző fejezetben már szó esett róluk, amikor Sir Reginald Wingate egyiptomi főbiztos félelmetes harcosoknak írta le őket, akik, ha 1918-ban bevették volna Háilt szörnyű erőként söpörhettek volna végig Nyugat-Arábián egészen Mekkáig és Medináig. Ezért igyekezett megghiúsítani az előzőleg támogatott akciót.³³⁹ De pontosan mi is volt ez a katonai szervezet, amely rányomta a bélyegét erre az időszakra? Bár a dolgozat elsősorban a brit–szaúdi kapcsolatokra fókuszál, mégis fontosnak tartom, hogy kitérjek az ihvánok eredetére és szerepére az általam vizsgált időszakban. A legtöbb angol nyelvű tanulmány Ibn Szaúd kreatúrájának tartja a csoportot, amelyet Nedzsd katonai helyzetének megerősítésére és ezzel uralmának stabilizálására hozott létre. Nagyjából ugyanabban az időben, amikor Ibn Szaúd visszaszerezte Haszát, máig vitatott körülmények között született meg az ihvánok vallási és katonai mozgalma.³⁴⁰ Az emír tisztában volt vele, hogy addig nem lesz stabil a helyzete Nedzsdben, amíg nem tudja teljesen az irányítása alá vonni a régió törzseit. Először erőszakkal próbált hatalmat gyakorolni felettük, de ez nem sikerült, ezért megfelelő módot kellett találnia arra, hogyan befolyásolni tudja a nomád csoportokat. Rijád 1902-es visszafoglalásától egészen 1916-ig az Aríd törzsre támaszkodott, ennek segítségével sikerült más törzseket is meggyőznie, hogy csatlakozzanak hozzá a vele ellenséges csoportokkal szemben. Leghőbb vágya azonban az volt, hogy visszaszerezze az ősei által uralt területeket, ezért úgy döntött, hogy több erőfeszítést tesz a nedzsd-i törzsek ellenőrzésére, rábírva a sejkeket arra, hogy hozzanak létre településeket, amelyek között a törzsi összetartás helyett a vahhábita iszlám lesz a legfontosabb kötőelem. Nem világos pontosan, kitől származik az ötlet, Ibn Szaúdtól vagy az ulemától, hogy a beduinokat telepítsék le és vahhábitákká neveljék. Ez abból a szükségszerűségből fakadt, hogy egyszer s mindenkorra megszerezhesse az ingatag törzsek támogatását, amelyek a belső-arábiai politikai instabilitás állandó forrásai voltak. Ennek az instabilitásnak a megszüntetésével biztonságot teremthetett a nedzsd-i városok számára, mert a törzsfők ugyanúgy hajlamosak voltak a Szaúdok ellenségeivel szövetségre lépni, mint Ibn Szaúd lobogója alá felsorakozni.³⁴¹

³³⁹ Silverfarb: *The Philby Mission...* i. m. 275.

³⁴⁰ J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története 1913–2023*. JATE Press, Szeged, 2004. 49.

³⁴¹ Commins: *The Wahhabi Mission...* i. m. 81.

Az ihvánok eredetéről nincs egységes és egyértelmű álláspont. Harold Dickson bahreini politikai rezidens 1920. január 29-e és február 20-a között tett látogatást el-Haszában, ahol a feszült és hallgatásba burkolózó környezet ellenére igyekezett a lehető legtöbbet megtudni az irányzatról, elsősorban magától Ibn Szaúdtól, valamint a tisztségviselőitől és a helyi kereskedőktől. Jelentésében azt írta, hogy a szervezet magját Abdel-Karím al-Magribi emír alapította 1899-ben, aki a dél-iraki Muntafik törzsi konföderációból jött és al-Artavíjjában telepedett le, ahol spontán vahnábita ébredés kezdődött el a tevékenysége nyomán.³⁴² Állítása szerint maga az ihván kifejezés 1913 előtt még kevéssé volt ismert, csak 1914 és 1915 során vált általánossá és terjedt el olyan riasztó mértékben, hogy Ibn Szaúd kénytelen volt a mozgalom élére állni, nehogy szaúdiellenes élt kapjon az irányzat. Dickson úgy vélte, hogy az uralkodó ezt a vallási kezdeményezést pozíciója megerősítésére használta, de végül kénytelen volt a hittérítő tevékenységet is felvállalni annak népszerűsége miatt. 1915–1916-ban az ihvánizmus meglehetősen nagy teret nyert Nedzsdben, ezért Ibn Szaúdnak döntenie kellett, hogy vagy összezúzza az ihvánokat, vagy vezetőjük lesz. Végül az utóbbi mellett döntött, mert ez tűnt a legkevésbé kockázatosnak. Troeller munkájában az ihvánok neve legelőször 1918-ban bukkan fel az Ibn Szaúd és Huszein között felmerülő el-hurmai területi konfliktusban, amelyben fényes győzelmet arattak a hásimita csapatok felett.³⁴³ Vélhetően Garland őrnagynak, az Arab Iroda tisztviselőjének a jelentését vette át, aki először számolt be az incidensről és összekapcsolta azt az ihvánokkal.³⁴⁴ Kostiner ugyanakkor vitatja, hogy ebben valóban róluk lenne szó. John S. Habib az ihvánok leszármazottjaival és az olyan szakavatott kortársakkal, mint John Bagot Glubb pasával készített interjúk alapján cáfolta ezt az elméletet.³⁴⁵ Az al-Artavíjját hidzsraként 1912-ben alapították, nem korábban, és maga Ibn Szaúd kezdeményezte a létrehozását. Kostiner szerint Habib állítása jobban dokumentált és szélesebb körben elfogadott. Más kutatások szerint viszont al-Artavíjját csak 1916-ban alapították.³⁴⁶ Az alapítás célját, amit Dickson is megfogalmazott, hogy ti. Ibn Szaúd féken tartsa a nomád törzsek pusztító erejét és irányítása alá vonja őket, egyikük sem vitatja. Al-Azma

³⁴² Harold Richard Patrick Dickson őrnagy, bahreini politikai rezidens jelentése az ihvánokról, 1920. május. Notes on the Akhwan Movement, IOR/L/PS/18/B340, 1–10.

³⁴³ Troeller: *The Birth of Saudi Arabia...* i. m. 128–130.

³⁴⁴ N. Garland kapitány jelentése az Ibn Szaúd és Huszein között zajló el-hurmai határvitáról, 1919. június 4. Arab Bureau, File XXV/7 Arabian Politics (including Iraq). Bin Saud, Akhwan, the Hejaz, 1920-1928, IOR/R/15/6/34, 24–30. Garland a háború kitörésekor az Arab Iroda különleges tisztjeként kapott megbízást, robbanóanyagokat fejlesztett ki a hadsereg számára, többek között a Garland-gránátot. 1916 szeptemberében T. E. Lawrence és az arab felkelés harcosai robbanóanyag-oktatását vezette. Az általa készített aknákat a hidzsázi vasút ellen használták.

³⁴⁵ John S. Habib: *Ibn Sa'ud's Warriors of Islam. The Ikhwan of Najd and Their Role in the Creation of the Sa'udi Kingdom, 1910-19*. E. J. Brill, Leiden, 1978. 14–25.

³⁴⁶ Talal Sha'yfan Muslat Al-Azma: *The Role of the Ikhwan under Abdul-Aziz Al Saud 1916–1934*. Doktori értekezés, University of Durham, Centre for Middle Eastern and Islamic Studies, 1999. 67.

annyival egészíti ki Dickson megállapítását, hogy nem a földművelés volt a fő cél, mert a telepek mellett lévő kutakban nem volt elegendő vízmennyiség az öntözéshez, csupán a lakosság és az állatok ellátásához. Ibn Szaúd célja tehát az lehetett, hogy Nedzsd minden területén állomásoztasson ihvánokból álló állandó haderőt.³⁴⁷ Akárhogy is, a későbbiekben fontos szerepet játszottak az 1920-ban kezdődő nedzsd–kuvaiti–iraki határvitákban, a Rasídi-dinasztia 1921-es megbuktatásában, az 1921 és 1923 között zajló aszíri és végül az 1924-es hidzsázi hadjáratban. Azonban az 1925-ös területi hódítások lezárulásával az uralkodóval fenntartott viszonyuk megromlott, mert fanatizmusuk miatt kezelhetlenné váltak, ezért Ibn Szaúd 1930-ban brit segítséggel könyörtelenül leszámolt velük.³⁴⁸ Az ihvánok eredete, Közép-Arábiában betöltött szerepük és Ibn Szaúddal való viszonyuk igencsak szövevényes kérdés, amelyről napjainkban is szakmai viták folynak.

A vahhábita ulema mindig is úgy tekintett a nomádokra, mint a vallási tudatlanság, a dzsáhilíja követőire, és így az iszlámra való térítés „nyersanyagára”. Ahogy már a vahhábizmus kialakulásánál szó volt róla, az újabb kutatások szerint téves az az elképzelés, hogy a vahhábizmus a nomád törzsi környezetből fejlődött ki. A Szaúdoknak mindig labilis volt a kapcsolata a beduinokkal, mert csak ideig-óráig kötöttek velük szövetséget. Ezért Ibn Szaúdra várt a feladat, hogy a vahhábi iszlám zászlaja alatt a saját területegyesítési céljának szolgálatába állítsa őket. Az *ihván* szó testvért, testvériséget jelent, az általuk alkotott kolóniákat egyesszámban *hidzsrának*, többszámban *hudzsárnak* nevezték, hogy ezzel szimbolizálják az igazi iszlám felé vezető utat, hasonlóan Mohamed próféta Mekkából Medinába történő 622. évi átköltözéséhez. A telepek oktatóit és vallási instruktoraikat *mutavának* (tsz. *mutataviún*) nevezték. Az első hidzsrát al-Artavíjja néven alapították, amelyet aztán több is követett.³⁴⁹ A megszokott vahhábita diskurzusban a világot egy belső és egy külső tér alkotta, a belső az igaz iszlám helye volt a szaúdi uralom alatt; a külső a bálványimádásé az oszmánok alatt. A 20. század elején a hidzsrák létrejötte a kivándorlási narratívának másfajta olvasatot adott azzal, hogy azt hirdette a külső tér bálványimádásnak ad otthont, amelyben az igaz iszlám szigetei helyezkednek el a szaúdi uralom alatt. A hidzsra eszközt kínált arra, hogy összegyűjtse ezeken a szigeteken a beduinokat, és a hit településeiben asszimilálja őket a vahhábita gyakorlathoz.³⁵⁰

³⁴⁷ Uo. 124–125.

³⁴⁸ Daniel Silverfarb: Great Britain, Iraq, and Saudi Arabia: The Revolt of the Ikhwan, 1927–1930. *The International History Review*, 4. évf. (1982), 2. sz. 222–248.

³⁴⁹ Kostiner: On Instruments and Their Designers... i. m. 298.; Al-Rasheed: *A History of Saudi Arabia*. i. m. 56–68.

³⁵⁰ Commins: *The Wahhabi Mission*... i. m. 82.

Az ihvánizmus másik eleme a vallási indoktrináció volt. A hidzsrába letelepített törzsek sejkjei Rijádba mentek a vahhábita tanok elsajátítására, míg az ulema a törzs tagjait a hidzsrában tanította. A letelepedett beduinok első találkozása a vahhábita tanokkal közvetlenül és kizárólag a vahhábita ulemától származott. A hidzsráknak a már említett mutavák voltak vallási előljárói, akik a közerkölcs és az ima pontos betartását felügyelték. Az oktatás jellegére vonatkozó források töredékesek, de az ismert, hogy egy rövid Vahháb-kivonatot tanulmányoztak *A három alapelv és bizonyításuk*³⁵¹ címmel és egy kortárs tudós, Szuleimán ibn Szihman értekezését.³⁵² Azonban a hidzsrák nem váltak a különböző törzsekből származó beduinok olvasztótégelyévé és homogén szaúdi alatvalókká. Ehelyett minden egyes települést túlnyomórészt egyetlen törzs tagjai népesítettek be.³⁵³ Amikor egy törzs beleegyezett abba, hogy letelepedik egy hidzsrában, akkor inkább a saját régiójában maradt. Ennek következtében a beduinok hűsége a hagyományos vezetőjükhöz sokkal meghatározóbb volt, mint a szaúdi uralkodóhoz való lojalitásuk.

Ibn Szaúd 1916 nyarán parancsot adott a vezetőknek, hogy építsék fel hidzsrájukat a saját területeiken. Nedzsd minden törzsének megvolt a maga földterülete, amelyen belül mozoghattak, ám engedély nélkül nem léphették át egy másik törzs határát. Tehát a vahhábita jogtudósok elindultak Nedzsdből megtéríteni a beduin törzseket, hogy muszlim katonákat faragjanak belőlük a szaúdi terjeszkedés számára. A megtérítettek ugyan buzgó ihvánokká váltak, ám jobban motiválta őket a vallási dogma, semmint az Ibn Szaúddhoz való hűség. Ibn Szaúd minden hidzsrába küldött egy kádit (bíró), akit az ulema soraiból választottak ki, és egy imámot (előimádkozót), akit a vallástudósok vagy a mutavák közül jelöltek ki. A kádinak ítélnie kellett a napi konfliktusokban és a vahhábita tanokat kellett terjesztenie. Az imámnak vezetnie kellett az imákat és a beszédeket a mecsetekben. Források hiányában a témával foglalkozó történészek között továbbra is fennállnak nézeteltérések olyan alapvető kérdésekben, mint az ihvánok Ibn Szaúddhoz való viszonya vagy a katonai erejük jelentősége. Az azonban egyértelműen megállapítható, hogy a hidzsrák laktanyaként működtek, amelyek többnyire lojális harcosokat biztosítottak Ibn Szaúdnak Nedzsd régióban a további területi terjeszkedés megvalósításához, a településeik elhelyezkedéséből Dzsáfban és Háilban a Hásimiták elleni hadjáratokhoz tervezett előretolt pozíciók miatt.

³⁵¹ Habib: *Ibn Saud's Warrior of Islam...* i. m. 17–18.,

³⁵² Commins: *The Wahhabi Mission...* i. m. 82.

³⁵³ Christine Moss Helms: *The Cohesion of Saudi Arabia: Evolution of Political Identity*. Routledge Taylor&Francis Group, London, 2015. 135–136.

A hidzsráknak a vallási indoktrináción kívül lett volna egy másik feladata is, a beduinok letelepedett, gazdálkodó életmódra való átszoktatása, de ez nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nem váltak önellátó földműves településekké, sokkal inkább a szaúdi uralkodócsalád pénzbeli és természeti adományaira voltak ráutalva.³⁵⁴ Igaz, a vahhábita ulema buzdításai ösztönöztek néhány ihvánt arra, hogy a vallási kötelességek teljesítéseként termelőmunkát végezzenek. De miközben felhagytak a korábbi pásztorkodással, nem adták fel a nomád törzsekre jellemző harcmódot, a portyázást. A rablás, mint a beduinvilág egyik pénzszerzési eszköze, elfogadott volt és most vallási jóváhagyást is kapott.³⁵⁵ De a nomád harc konvencióival ellentétben, ahol a harcosok mindent megtettek, hogy minimalizálják a gyilkosságokat, a súlyos sérüléseket és tartózkodtak a nem harcolók megtámadásától, az ihvánok a kegyetlenségükről váltak ismertté, ami igen sok kellemetlenséget okozott a későbbiekben Ibn Szaúdnak. Rendszeresen megölték a férfi foglyokat, néha a gyerekeket és a nőket is, gyakran az uralkodójuk megrovása ellenére is.³⁵⁶ Az ilyen mészárlások ürügye azon elképzelésük volt, hogy az ellenük harcoló nomádoknak, különösen 1912 és 1919 között, vagy meg kellett térniük, vagy meg kellett halniuk.³⁵⁷ A mozgalom eleinte még kezelhető szerveződés volt, ami 1917 után kezdett jelentőssé válni, befolyást gyakorolni Nedzsd társadalmára, intézményeire és politikájára. Ezt követően terjedt el Arábia-szerte. Azonban a letelepedés nem volt intézményesített folyamat, ahol előre kijelölték volna a hidzsra területét. Ez spontánabb, szervezetlenebb jelenség volt, amit Ibn Szaúd végül sem szabályozni, sem feltartani nem tudott.³⁵⁸ Eleinte térítő kampányok keretében jelentek meg a mutavák és a sejkék tudtára adták, hogy dzsáhilok, vagyis tudatlanok, mert nem ismerik a kijelölt isteni utat. Majd felkészítették az egész törzset az új tanok befogadására, kényszerítették őket, hogy adják el állataikat, telepedjenek le, és költözzenek hidzsrába. Kostiner szerint ez volt a minta, ám ez nem minden esetben volt előre eltervezett. Nem lehet pontosan rekonstruálni sem a hittérítés dinamikáját, sem a vallási alapelvek átvételének módját. A megtért beduin, vagyis *akh* fehér turbánt viselt, kárhoztatta a nomádok pogány szokásait, a megszemélyesített természeti erőket (*sirk*), a fétiseket, a bálványimádást, a politeizmust. Tartózkodott a dohányzástól, a szentek sírjai melletti imádkozástól. A többségnek nem volt nehéz magáévá tenni a reformokat, mert alapvetően nem különböztek a klasszikus vahhábizmustól.³⁵⁹ Így nem is lehetett nagyon

³⁵⁴ Habib: *Ibn Saud's Warrior of Islam...* i. m. 42–43.

³⁵⁵ Uo. 47.

³⁵⁶ Uo. 66–67.

³⁵⁷ Uo. 79.

³⁵⁸ Kostiner: *On Instruments and Their Designers...* i. m. 303–304.

³⁵⁹ Goldziher Ignác: *Előadások az iszlámról*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1912. 277–282.

különbséget tenni egy beduin és egy akh között. Ennek az lett az eredménye, hogy voltak területek, ahol a mozgalom túlhaladt az előre eltervezett határokon, voltak csoportok, amelyek a kánontól eltérő tanításban részesültek és így vették át az ihvánizmust. Vagyis nem minden megtért törzs telepedett le, volt, amelyik igen, de ezt központilag nem tervezték, illetve voltak olyan telepek, amelyekben az új életforma kudarcot vallott, az ott élők pedig félig nomádok maradtak. Volt olyan hidzsra, amelynek lakosai megőrizték törzsi struktúrájukat, területüket pedig nem Ibn Szaúd adományozta nekik. Sőt, maga az uralkodó is tisztában volt a letelepedés kialakulatlan és irányíthatatlan folyamatával. A hívőket maga is különböző szintekre osztotta. Akiknek teljesen sikerült magukévá tenni a folyamatot, ők voltak a civilizáltak (*hadar*). Akiknek ez csak részben sikerült, ők voltak a *baduk* és volt, akiknek nem sikerült egyáltalán.³⁶⁰ A Nedzsd társadalmát adó három törzs (az utajbák, a harbok és a mutajrok) között sem lehetett egyértelműen meghúzni a választóvonalat. Ugyanakkor mindez nem állt meg a szaúdi uralom határain belül, hanem áterjedt Kuvaitba, Aszírba, Hidzsába, ahol különböző neveket és formációkat öltött az irányzat. Hidzsában például *mutadajana* (újra megerősített hit) néven terjedt, amelyet a britek militáns vahhábizmusnak neveztek. Ennélfogva hidzsrában elő „ideális” ihvánok alig léteztek. Ennek az lett a következménye, hogy Ibn Szaúd végül szembekerült azokkal a hívekkel, akik túllépték a hatáskörüket és a nekik szánt szerepet, ezért 1916 végén a nedzsd városiakok segítségével leverte az engedetleneket és új vallástudósokat küldött a telepeikre, hogy helyesbítsék az addigi tanításokat. Fontos, hogy az újabb kutatások szerint az ihvánok két részre oszthatók, az Ibn Szaúddal lojálisokra és a lázadókra. A lojálisok nemcsak a hitetlenek, hanem a lázadók ellen is harcoltak, akik az ihvánokon belül kisebbséget alkottak. Ám a témával foglalkozó szakirodalom eddig elsősorban a lázadók tevékenységét emelte ki, ezért tűnik úgy, mintha ők lettek volna többen.³⁶¹

A hidzsrák képzsésének ellenőrzése, a vallási tanulmányok, a földművelés és a harc közötti megfelelő egyensúly fenntartása a mutavák felelőssége volt. Az elvárás az lett volna, hogy minden egyes akh egyszerre legyen földműves, jámbor hívő és harcos. Csakhogy a telepeken belül társadalmi rétegek alakultak ki, létrejött a földművesek, a vallási tanítók és a harcosok csoportja, így a tervezett civilizációs átalakulás és az összeolvadás elmaradt. Ennek az volt az oka, hogy eredetileg a mutavák a vezető rijádi ulemából kellett volna kikerüljenek, akik aztán küldötteként prédikáltak a telepeken. Ám a valóságban a mutavák a hidzsrák lakóiként mentek a városba tanulni, majd visszamentek tanítani, így a rijádi intenciók a legtöbb

³⁶⁰ Moss Helms: *The Cohesion of Saudi Arabia...* i. m. 130–135.; Kostiner: *On Instruments and Their Designers...* i. m. 304.

³⁶¹ Al-Azma: *The Role of the Ikhwan...* i. m. 3.

esetben elsikkadtak. Kostiner az ihvánok jelentős katonai szerepét is megkérdőjelezi, legalábbis abban az értelemben, ami a hagyományos szakirodalomban elterjedt. Azt hangsúlyozza, hogy a mozgalom az 1921-től 1925-ig tartó szaúdi expanzió során csak egy volt a különböző harcoló alakulatok közül. Közülük elsősorban a rijádi egység (*al-arid*) volt a meghatározó, utána a környező városokéi (*ahl havadir al-mudun*), majd a *hudzsari* harcosok és a beduinok. Sőt, úgy tűnik, hogy az ihvánok nem vezettek be új harci módszereket vagy struktúrákat a hadseregbe. Tehát nem az egyetlen, és nem is a legfontosabb harci egység volt a szaúdi haderőn belül.

Az 1910-es évek végén az ihvánok két fő entitásra oszthatók. Először a *hudzsari* telepésekre, amiről már szó volt, másodsor pedig egy befolyásos politikai körre Nedzsd fontosabb városaiban, különösen Rijádban. 1917 augusztusában egy amerikai misszionárius írt egy 300 fős, mutavának kiképzett csoportról, amely fontos befolyással bírt Rijádban. 1918 szeptemberében pedig egy brit hírszerző tiszt számolt be arról, hogy az ihvánok titkos társaságot alkotnak. Ők irányították a mozgalmat, és döntötték el, hogy mikor és hol terjesztik ki a befolyásukat kolonizációval vagy erőszakosabb módszerekkel.³⁶² Az ihvánok ebben az esetben politikai elitként működtek, körülvették Ibn Szaúdot és megpróbálták befolyásolni a döntéshozatalát. A hagyományos vahhábita államban a hatalom megoszlott az *umarák*, vagyis a városok és kerületek kormányzói között, akik a Szaúd családdhoz tartoztak, és az ulema, azaz Abdel-Vahháb leszármazottai között, akik bírói, tanítói, imavezetői tevékenységet láttak el.³⁶³ Úgy tűnt, Ibn Szaúd betartotta ezt a gyakorlatot, és tartózkodott attól, hogy az ihvánok vezetőinek bármilyen jelentősebb politikai pozíciót jelöljön ki. Ám az 1910-es évekre a katonáskodás egyre fontosabb tényezővé vált, különösen a hidzsázi Hásimiták és a dzsebel-sammari Rasídok ellen, ami azzal járt, hogy az ihvánok kiterjesztették a hatalmukat a vidéki törzsek fölé. Másodsor a térségben tapasztalható intenzív vallási újjászületés tovább fokozta jelentőségüket, mert ők voltak a mozgalom úttörői és vándormissionáriusai. Nem a tradicionális elithez tartoztak, így nem korlátozta őket semmilyen hagyományos szokás, ezért hatékony nyomásgyakorlási csoportként működhettek Ibn Szaúd közelében.

Ennek egyik ékes példája volt Feiszal ad-Davis, a Mutajr törzs egyik sejkje, aki az első világháború előtt évekig Ibn Szaúd riválisaként a Rasídokkal és az oszmánokkal kötött szövetséggel különféle problémákat okozott Rijádnak. 1912-ben a mutajrok egy része letelepedett al-Artavíjában, 1916-ra a legtöbbjük csatlakozott az ihvánokhoz és lojalissá vált Ibn Szaúddhoz. Ad-Davis és családja 1918-ban társult hozzájuk, amikor Ibn Szaúd figyelmét az

³⁶² Kostiner: *On Instruments and Their Designers...* i. m. 306–307.

³⁶³ Joseph Kostiner: *The Making of Saudi Arabia 1916–1936. From Chieftaincy to Monarchical State.* Oxford University Press, New York, Oxford, 1993. 71–79.

el-hurmai incidens és a kuvaiti határrendezés kötötte le. Így Davis megszerezte az ihvánok feletti hatalmat, amivel az egész Mutajr vezetőjévé vált.³⁶⁴ 1918 és 1920 között Davis hívei és küldöttei megpróbálták kiterjeszteni az ihvánáramlatot a Perzsa-öböl határa mentén élő törzsekre is, az ujmanokra, a banu-halidokra, az avazimokra, továbbá Katíf, Hufuf városaira és arra az északkeleti régióra, amelynek lakosai síiták voltak. Az expanzió meglehetősen véresen zajlott. Azokat, akik nem voltak hajlandóak eladni az állataikat, feladni a dohányzást vagy szakállat növeszteni, lemészárolták. A katífi kereskedők panaszt tettek Ibn Szaúdnál, hogy az ihvánok beleszólnak az üzleti ügyeikbe, amire utóbbi úgy reagált, hogy sosem engedélyezte az erőszakot, de nem tudja kordában tartani azt. Ad-Davis hatalma 1919 augusztusában vált veszélyessé, amikor megpróbálta kiterjeszteni az ihvánpolitikáját egész Nedzsd fölé, azt követelve Ibn Szaúdtól, hogy telepítsék le az összes beduint, nyissanak ihvániskolákat, zárják be a kávéházakat és tiltsák be a hagyományos társasági életet. Hogy pontosan milyen eszközzel sikerült Ibn Szaúdnak gátat vetni ad-Davis uralmának, nem tudni, de kihasználva helyzeti előnyét arra kérte a rijádi ulemát, hogy vallásjogi döntésben határozzák meg a megfelelő ihvánviselkedést. Ők – attól tartva, hogy az ihvánok átvehetik tőlük vallási és tanítói szerepüket – olyan *fatvát*³⁶⁵ adtak ki, amely csökkentette a hatalmukat. Kimondták, hogy ha valaki nem hord fehér turbánt, de fekete szalagot visel – ami ellen az ihvánok tiltakoztak –, megtartja a nomád életmódját, de elfogadja a vahhábita alapelveket, nem tekinthető kevesebbnek, mint egy akh. A fatvát azzal zárták, hogy a szunna és a saría megsértése tilos, ami egyértelműen a túlkapások megfékezésére szolgált.³⁶⁶

Az ihvánok kétségtelenül jelentős szolgálatot tettek a szaúdi államnak a hódításban, a letelepedésben és az új elvek terjesztésében. De a mozgalom nem volt megbízható eszköz Ibn Szaúd kezében, sőt a kettőjük közötti kapcsolat is meglehetősen ambivalensen alakult. Egyszerre voltak egymás támogatói és ellenségesei, mivel az ihvánok akadályozták a közigazgatási, a kereskedelmi és a legeltetési gyakorlatot az államban. A városlakók panaszkodtak rájuk, az ulema igyekezett minimalizálni a befolyásukat, a kerületi kormányzók pedig üldözték őket. 1916 végétől Ibn Szaúd elkezdte rendszabályozni az engedetlen közösségeket és ez a küzdelem állandósult. A vallástudósok fatváját követően több mutajri ihvánt kivégeztetett, ismét lecserélte a radikális mutavákat, és fokozta a letelepedés mértékét. Ennek következtében az ihván elit, különösen a mutajri törzsből valók, kénytelenek voltak

³⁶⁴ Gertrude Bell beszámolója a Mutajr törzsről és Ad-Davisról, 1920. február 23. IOR/R/15/6/34, 80–86.

³⁶⁵ Jogi vélemény, amit egy arra hivatott vallástudós (mufti) ad ki egy vitás kérdésben, mellyel egy személy vagy szerv hozzá fordul.

³⁶⁶ Kostiner: *The Making of Saudi...* i. m. 78.

feladni Nedzsdben elért pozíciójukat, és új kiindulópontokat keresni tevékenységükhöz a periférikus területeken, ahol helyi hatalomként működhettek. Az 1920-as évek elején megfigyelhető volt tevékenységük a nedzsi, kuvaiti és iraki határok mentén.³⁶⁷ Kisebb mértékben pedig az Utajba és más ihvánista törzsek jelenléte volt szembeűnő a szaúdi–transzjordániai határ mentén.³⁶⁸ Ám ez csak részben oldotta meg Ibn Szaúd problémáját. Ugyan sikerült távortartani őket a fővárostól, miközben a határterületeken segítették a szaúdi állam expanzióját, viszont komoly problémákat generáltak az említett területeken. 1920 augusztusában Ibn Szaúd emberei lelepleztek egy szaúdiellenes szövetséget, amely Kuvait, Háil, Hidzsáz uralkodóiból állt, mert az egész félszigeten elterjedtek az ihvánok erőszakos túlkapásai. Ibn Szaúd ennek következtében és ettől kezdve az ellenségeinek tekintette az említett uralkodókat.

Az első világháborút követő kuvaiti, iraki és transzjordániai határkonferenciák tovább nehezítették az ihvánok, különösen a mutajrok és Ibn Szaúd ellentmondásos kapcsolatát. Részben azért, mert a britek csak a saját közel-keleti érdekeikre fókuszáltak és figyelmen kívül hagyták a törzsi politikát. Ibn Szaúd számára létfontosságú volt, hogy minden határtárgyalás előtt kiváló területi alkupozíciókat szerezzen, ehhez pedig szüksége volt az ihvánok támogatására. Ugyanakkor viszont, hogy ne sértse meg brit pártfogóit, gyakran kényszerült visszafogni őket. Ezt a kusza helyzetet jól szimbolizálja a szaúdi–kuvaiti határrendezés. 1920 áprilisában és májusában Ibn Szaúd támogatta a mutajrokat, hogy hidzsrát alapítsanak Dzsarija al-Uljában, közel a feltételezett nedzsi–kuvaiti határhoz. 1920 októberében Szelim, Kuvait uralkodója – magának követelve a területet – összeesküvést szőtt a telepések és Ibn Szaúd ellen, aminek következtében az utóbbi támogatást adott egy Kuvait elleni katonai akcióhoz. 1921 márciusában viszont kénytelen volt beleegyezni, hogy a vitát a brit választott bíróság tárgyalja,³⁶⁹ vélhetően abbéli félelmében, hogy az ihvánok végül belerántják egy indokolatlan és kiterjedt háborúba, aminek következtében összeütközésbe kerülhet a britekkel. Ezt elkerülendő kénytelen volt lecsillapítani az akhjaikat.

Legtöbbször a mutajrok nem Ibn Szaúdot segítették, hanem inkább megghiúsították a kezdeményezéseit, gyengítették a szövetségeit és igyekeztek erősíteni a saját pozíciójukat vele

³⁶⁷ Táviratok Nászirijából, Bászrából, Kuvaitból Bagdadba 1920. június 21. és 1920. július 4. között az ihvánok támadásairól. File 61/6 (D 33) Volume III Bin Sa'ud and Akhwan Movement etc., Shereef (King Hussain) of Mecca (Hedjaz), Murder of Bin Rashid, IOR/R/15/1/557, 367–373.

³⁶⁸ Kostiner: *The Making of Saudi...* i. m. 81–88.; Yitzhak Gil-Har: *Delimitation Boundaries: Trans-Jordan and Saudi Arabia. Middle Eastern Studies*, 28. évf. (1992), 2. sz. 374–384.

³⁶⁹ Hán Sahib Szied Siddik Haszan bahreini tisztviselő memorandumuma a bahreini politikai megbízottnak, amelyben részletesen leírja a két uralkodó közötti konfliktust, 1920. július 28. IOR/R/15/1/557, 457–465.; Részlet angol fordításban Ibn Szaúd leveléből Szelim sejknek, 1920. július 5. IOR/R/15/1/557, 309.

szemben. Hasonló eset történt 1923-ban Irakban, amikor ad-Davis támadást intézett a Muntafik ellen. Ebben az esetben a legfőbb motivációja az lehetett, hogy az 1922-es ukairi konferenciát³⁷⁰ követően szilárd határvonal jött létre Nedzsd és Irak között, ami akadályozta a közösség legeltetését, továbbá az iraki hatóságok megpróbálták egy muntafik–sammar törzsi gárdát toborozni, hogy megerősítsék a határvédelmet. Ad-Davis nyilvánvalóan Ibn Szaúdot vádolta az ukairi protokoll aláírásával, amivel meggyengítette a hatalmát és autonómiáját. 1923-ban egészen odáig fajult az ellentét, hogy a mutajrok átvándoroltak Irakba és csatlakoztak azokhoz a törzsekhez, amelyek Nedzsdben portyáztak. Ennek oka Ibn Szaúd központosítási törekvéseiben, a megemelt adókban és a kereskedelmi korlátozásban rejlett. Inkább elvándoroltak, hogy elkerüljék az adófizetést és a gazdasági alávetettséget.

Tehát az 1920-as évek elején a Mutajr és más ihván törzsek önálló erőként működtek, amelyek megpróbálták kiépíteni a saját hatalmukat Nedzsd északkeleti határterületein. Amikor közösek voltak az érdekeik, együttműködtek; mindazonáltal mindkét fél a legtöbb energiát abba fektette, hogy megpróbálja meggyengíteni és akadályozni a másik terveit. Ráadásul ebben az időszakban az ihvánok inkább világias követeléseket fogalmaztak meg, amelyek távol álltak minden vahhábita vallási üzenettől. Inkább érdekcsoportokként tevékenykedtek, először a nedzsi politikai döntéshozatali folyamat irányításában, majd önálló politikai hatalmuk megszilárdításában azokban a tartományokban, ahol letelepedtek.

Ugyan a dolgozat csak 1925-ig vizsgálja Nagy-Britannia és Ibn Szaúd viszonyát, mégis ki kell térni az 1925 és 1930 közötti időszakra, amikor a nedzsi emír meghódította Hidzsázt, hogy teljességében lássuk az ihvánok későbbi céljait és végső bukásuk okát. A nyugat arábiai tartomány jellegzetességei szembeűnők voltak a keletiekhez képest. Viszonylag városias terület volt, lakossága kifinomultabb, hozzászokott a központi kormányzathoz és a külföldiekkel való kapcsolattartáshoz. Zarándok- és kereskedelmi központként gazdagabb volt, mint Nedzsd. Vallási jelentősége miatt minden iszlám ország és több európai állam is képviseltette magát Dzsiddában. Ibn Szaúd kétségtelenül megértette, hogy újra kell alakítania a kormányzata szerkezetét és funkcióit, ha sikeresen akarja uralni Hidzsázt. Ekkor használt először olyan eszközöket, mint a propaganda, főleg újságokon majd a rádión keresztül. A távíró felhasználásával szoros kapcsolatot tartott fenn európai, különböző muszlim és arab küldöttekkel. Külföldi tanácsadókat alkalmazott, főleg szíriaiakat és egyiptomiakat. Hidzsáz meghódításával az idegen hatalmakkal való folyamatos kapcsolattartás, a háddzs biztonságos lebonyolítása és a magállamhoz csatolt különböző tartományok és a lakosság ellenőrzésével

³⁷⁰ J. Nagy – Ferwagner: *Az arab országok...* i. m. 49–53.

járó nehézségek új rendszert igényeltek. Az ihvánok 1920-as évek közepén jellemző tevékenységét ebben a kontextusban kell vizsgálni. Vezetőik kettős szerepben jelentek meg a régióban. Először is a vahhábizmus őrzőiként tekintettek magukra és az igaz hit terjesztésével indokolták a megszállást, ezért amellet érveltek, hogy az új rezsimet is ezekkel az elvekkel kell irányítani. Másodsor pedig hódítókként jelentek meg, akik elfoglalták ezt a területet, ezért szerepet kértek az új kormányzatban, ami különböző politikai csoportok nyílt versenyfutását váltotta ki a pozíciókért. Ugyanis nem az ihvánok voltak a domináns, sem az egyetlen aktív csoport Hidzsában, mellettük ott voltak még a helyi vagyonos kereskedők, a törzsek sejkjei és a külföldi tanácsadók. Azonban Ibn Szaúd ahogy eddig, most sem vonta be őket a politikai döntésekbe. Egyiküket sem nevezte ki az újonnan elfoglalt városok élére, sőt még csak nem is konzultált velük.³⁷¹ Hálid ibn al-Luvajt, Mekka meghódítóját visszaküldte el-Hurmába; a Medinát ostromló Fejszal ad-Davist al-Artavíjjába, Humaidot pedig al-Gatgatba. Ehelyett új tanácsadó testületet hozott létre, a *madzslisz as-surát*, amelyben inkább helyi tanácsadókat bízott meg Hidzsáz belső- és pénzügyeinek irányításával.

1926 októberére érte el újra a tetőfokát az ihvánok elégedetlensége. Al-Artavíjjában gyűltek össze, ahol előterjesztették sérelmeiket az uralkodónak. Felszólították, hogy ne küldje a fiait Londonba és Kairóba, ahogy azt tervezte, és hagyjon fel a hitetlenek által gyártott eszközök (a rádió, a telefon, a távíró és az autók) terjesztésével. Vélhetően nem nézték jó szemmel a Szaúdok egyre szélesedő külkapcsolatait, különösen a britekkel fenntartott jó viszonyt. Elleneztek a nedzsdiekre kivetett adókat, az iraki, transzjordániai törzseknek adott legeltetési és lakhatási engedélyt, valamint, az ahszai síták megtérítésének tilalmát. Megkérdőjelezték a kuvaiti kereskedelmi tilalmat, mert ha a kuvaitiak hitetlenek, akkor szerintük totális háborút kell indítani ellenük. Ha pedig nem, akkor nem szabad kereskedelmi korlátozásokat alkalmazni velük szemben. E mögött az a jelenség állt, hogy a síita kereskedők, akik szülővárosaikból kereskedhettek Ahszában, meggazdagodtak, amivel feldühítették azokat a törzseket, amelyeknek ez tiltva volt. Igazából Ibn Szaúd egyre erősebb központosított uralmát sérelmezték, amit igen eredményesen segítettek elő a telekommunikációs eszközök. Így nem is hitbéli meggyőződésből elleneztek a használatukat, hanem a centralizáció feltartóztatása végett, mert az sértette a törzsi autonómiát és gyengítette a hatalmukat. Ezután lángolt fel az ihvánvezetők ellenállása Ibn Szaúddal szemben, aki végül katonai erővel volt kénytelen megtörni lázadásukat.

³⁷¹ Kostiner: On Instruments and Their Designers... i. m. 315.

Összességében az ihvánmozgalmat, amely a beduinok letelepítését és katonai erejük mederben tartását szolgálta a vallási megújulás jegyében, Ibn Szaúd indította el. De nem alakult ki egy hudzsar-alapú földművelő és katonáskodó réteg, amely változást eredményezhetett volna a nedzsi társadalomban. Ezenkívül az ihván nem képezte a szaúdi haderő kizárólagosságát vagy többségét sem. 1917 és 1920 között az ihvánok sokkal inkább elitcsoportot képeztek Rijádban, s további harcokat és térítést sürgettek Nedzsd környékén. Miután csökkent a befolyásuk Rijádban, a fő ihváncsoporttá a Mutajr törzs vált, amely kiemelkedő szerepet játszott Nedzsd északi határvonalán, Kuvait, Irak és Transzjordánia mentén. Katonai erőként lépett fel, kiterjesztette a szaúdi uralmat, de ezzel együtt igyekezett megőrizni saját autonómiáját és ellenezte Ibn Szaúd centralizációs törekvéseit, ami Hidzsáz elfoglalása után még inkább felerősödött. Ennek következtében nemcsak fanatikus vallási csoportként működött, hanem a központi kormányzattal szembeni érdekérvényesítő erőként is, amely a hagyományos életmódot és a lokális hatalomgyakorlást támogatta. Felmerül a kérdés, hogy akkor mi volt a szerepe az ihvánoknak a szaúdi állam megteremtésében. Az új vahhábita tanok fegyveres erővel való terjesztésével hozzájárultak a területi expanzióhoz, ezzel együtt a szaúdi uralom kiterjesztéséhez is, amire Ibn Szaúdnak eleinte nem volt közvetlen ráhatása. Az ihvánok a további hódítások, harcok és a hittérítés mellett szálltak síkra. Ez megfelelt a korábbi vahhábita államok természetének is, vagyis egy markáns, vallási indíttatású, hittérítő és hódító törzsi erőnek, amely előzőleg soha nem integrálódott a szaúdi kormányba és mindig megőrizte különálló, független hatalmát és jogait. Az ihvánok ahelyett, hogy civilizációs változást jelentettek volna, valójában az állam konzervatív elemét alkották. Azonban az ihvánok sem voltak egységesek, voltak közöttük olyan csoportok, amelyek az uralkodót támogatták és lojálisak maradtak hozzá.

Ezzel egy időben egy második irányvonal is kialakult, amely szintén a szaúdi állam területi és demográfiai növekedéséből fakadt. Ibn Szaúd a politikai, gazdasági és adminisztratív centralizáció megteremtésére, valamint a törzsi hatalom gyengítésére törekedett. Hidzsáz meghódítása után ez a tendencia a külföldi tanácsadók alkalmazásával, a modern kommunikációs eszközökkel, az új kormány felállításával és a más államokkal való kapcsolattartással csak tovább erősödött. Ibn Szaúd határozottan a modernizációt és a központosítást részesítette előnyben a harcokkal, a prozelitizmussal és a törzsi autonómiával szemben, amelyek a korábbi szaúdi államokat jellemezték. Ezért a két csoport összeütközése és az ihvánok veresége elkerülhetetlen volt. Ibn Szaúd győzelméhez a britek is hozzájárultak azáltal, hogy az iraki, transzjordániai és kuvaiti határok mentén elfogott ihvánlázadókat és vezetőiket átadták az uralkodónak. Ám a mozgalom ezzel nem tűnt el az arabiai történelem

porondjáról. A lojális ihvánok egyesültek és a lázadóktól megszabadulva továbbra is a szaúdi állam hadseregét alkották.

Ibn Szaúd területi hódításai és azok következményei 1920 és 1922 között

Iraki és kuvaiti határviták

Arábiának az Oszmán Birodalomtól való függetlenné válásától az iraki–nedzsi határokat megállapító ukairi protokoll aláírásáig tartó időszakot két tényező határozta meg. Először is Ibn Szaúd fáradhatatlanul növelte birtokait a 19. század eleji vahhábita birodalom határáig. 1920 és 1922 között meghódította Aszír hegyvidéki provinciáját, Ibn Rasíd emírségét és Arábia legészakibb városát, el-Dzsaufot. Másodszor ezeknek a hódításoknak és az új brit mandátumok létrejöttének a következményeként északon szomszédossá vált Irakkal és Transzjordániával. A nagyhatalmi közel-keleti rendezéssel pedig szilárd európai típusú határok jöttek létre, aminek következtében nemcsak a Hásimitákkal, Kuvaittal, a britekkel került összetűzésbe, de később a saját beduin törzseivel is, ami az 1927-es ihvánfelkelésben csúcsosodott ki.³⁷²

A Szezei-csatorna megnyitása nemcsak a kereskedelmet könnyítette meg, hanem lehetővé tette a csapatok gyorsabb mozgósítását és a hadtáp könnyebb szállítását is. Ez a magyarázata annak, hogy a Porta miért csak 1871-ben tudta meghódítani Dél-Arábia távoli tartományait, Aszírt és Jement. Az oszmánok megjelenését komoly ellenállás övezte, a legádázabb ellenfelüknek pedig az esz-Szabja területét uraló Idrísi család bizonyult. 1904-től Szajjid Muhammad al-Idríszi folyamatos harcban állt a törökökkel, s mire az első világháború kitört, a Vörös-tenger keleti partjának a középső szakaszát el-Kunfidzától Dzsazánig uralta, beleértve az Aszír-felföld belső területeit is.³⁷³ Nagy-Britanniának jól jött Idrísi hősiessége és törökellenessége, akivel először 1915-ben, majd 1917-ben is szerződést kötött a szokásos megkötésekkel.³⁷⁴ Vállalta, hogy háborút folytat a törökök ellen Jemenben, és nem engedi át, nem zálogosítja el a partvonalát vagy a part menti szigeteket semmilyen külföldi hatalomnak, és bármilyen idegen támadás esetén segítséget kér Öfelsége kormányától. Cserébe Nagy-Britannia garantálta területének függetlenségét, fegyverrel, lőszerrel és pénzügyi támogatással látta el. 1919-ben a törökök kivonulásával Idrísi megalapozta hatalmát egészen a jemeni Hodeida városáig.

³⁷² Daniel Silverfarb: Great Britain, Iraq, and Saudi Arabia: The Revolt of the Ikhwan, 1927-1930. *The International History Review*, 4. évf. (1982), 2. sz. 222–248.

³⁷³ John Baldry: Anglo-Italian Rivalry in Yemen and Asīr 1900-1934. *Die Welt des Islams 1976–1977, New Series*, 17. évf. (1977) 155–193.

³⁷⁴ *Szerződés a brit kormány és Szajjid al-Idríszi között*, 1915. április 30. IOR/L/PS/10/562, File 3086/1915 Pt 6–7 Arabia: Red Sea Islands – Affairs 1915–1919. 28.; *Szerződés a brit kormány és Szajjid al-Idríszi között*, 1917. január 21. IOR/L/PS/18/B250, Arabia. Agreement with the Idrisi Saiyid regarding the Farasan Islands and other matters, 1–5.

Mindeközben Jahja imám is saját uralmának a megszilárdításán dolgozott Jemenben, amit egyrészt Idrísi jelenléte, másrészt az ádeni brit protektorátus akadályozott, ami folyamatos küzdelmekhez vezetett a három fél között. Aszír északi részének uralkodóját, Haszan ibn Ali al-Aid emírt még a Porta nevezte ki *mutaszarif*nek, aki a török kivonulással gyakorlatilag függetlené vált.³⁷⁵ Ám néhány törzs, mint a Kahtán, a Zahrán és a Gamid, elleneztek az uralmát, Dél-Arábia belsőbb régióiba vándoroltak, egyidejűleg pedig követséget küldtek Ibn Szaúdnak, kifejezve iránta érzett hűségüket, aki válaszul hat vahhábita jogtudóst küldött hozzájuk. A legtöbb asziri szunnita volt, de voltak közösségek, amelyek az első szaúdi állam óta áttértek a vahhábizmusra és a kapcsolatuk sosem szakadt meg Nedzsddel. Miután fogadta a küldöttséget, levelet írt Haszan emírnek, hogy tartsa tiszteletben a törzsek jogait, aki azt válaszolta, hogy ne avatkozzon be a belügyeibe. Erre Ibn Szaúd sógora és a hadsereg katonaság parancsnoka, Abdel-Azíz ibn Muszaid ibn Dzsiluvi vezetésével 1920 májusában az Arian és a Kahtán törzsből származó 3000 beduin vonult fel a környező hegyek mentén, akikhez helyiek is csatlakoztak. Elfoglalták Haszan fővárosát, Abhát, őt magát foglyul ejtették és Rijádba vitték, Dzsiluvi pedig elfoglalta a régiót egészen Idrísi territóriumának határáig. A győzelem ellenére Ibn Szaúdnak nem volt elég ereje az emírség feletti közvetlen ellenőrzés megteremtéséhez, ezért Haszant tette meg vazallusának, aki visszatérve fellázadt ellene, amihez a mekkai saríf buzdítása is hozzájárult. Végül Ibn Szaúd csak Háil elfoglalása után tudott jelentősebb hadsereget küldeni a térségbe és végleg elűzni Haszant, így 1922 őszén stabilizálta az uralmát Aszír tartományban, ami 1922-ben nem jelentett komolyabb határvitát, ám Huszein király joggal aggódott, hogy délen is szomszédossá vált Nedzsddel.

Ibn Rasíd szerepe felértékelődött azáltal, hogy állama Irakkal lett határos, befolyással bírt az észak-arábiai és iraki törzsekre, s területén haladtak át a Kerbelából Mekkába tartó stratégiai fontosságú kereskedelmi és zarándokútvonalak. Annak érdekében, hogy Ibn Rasíd nehogya a brit érdekek kárára használja fel pozícióját, Arnold Wilson bagdadi polgári főbiztos évi 37°500 rúpia szubvenciót javasolt folyósítani számára.³⁷⁶ Amíg a Whitehall tisztviselői azon vitakoztak, hogy melyik hivatal vállalja a kifizetések terhét, addig az egész helyzet megváltozott azzal, hogy 1920 márciusának végén Szaúd ibn Abdel-Azíz Rasídot, Dzsebel-Sammar emírjét az unokatestvére, Abdalláh ibn Talal megölte, akit aztán az előbbi szolgálja agyonlőtt. Ennek eredményeként a trón Abdalláh ibn Mitáb ibn Abdel-Azíz, egy 11 éves fiú kezébe került, aki mellé egyik nagybátyját választották régenssé. A rasídi belviszályal Ibn

³⁷⁵ Vassiliev: *The History of Saudi...* i. m. 259–260.

³⁷⁶ A bagdadi civil megbízott levele az India Office-nak, 1920. április 2. IOR/L/PS/10/765, File 4929/1918 Arabia: relations with Bin Rashid, 97.

Szaúd anélkül, hogy bármit is tett volna, megerősítette a pozícióit Közép-Arábiában, amit először úgy próbált megszilárdítani, hogy szerződést kötött az új uralkodóval, amely a következő pontokat tartalmazta: (1.) Háil külügyeire vonatkozó kérdéseket csak Rijádon keresztül bonyolíthatja. (2.) Sammar régiójának irányítását teljes mértékben átadja Ibn Szaúdnak. (3.) Az emirátus belügyeinek intézése továbbra is a Rasídok kezében marad, de minden vitás kérdésben Rijád dönt. Maga Ibn Szaúd az alábbi módon számolt be a fenti eseményekről Dickson kuvaiti politikai rezidensnek 1920. április 14-én és a bahreini politikai rezidensnek április 25-én kelt leveleiben.³⁷⁷ *„Tájékoztatom Méltóságodat, hogy semmi fontos nem történt ezekben a napokban, kivéve, hogy olyan híreket kaptam, miszerint Szaúd bin Abdel-Azíz Rasídot megölte az unokatestvére, Abdalláh at-Talal Rasíd. A gyilkosság pontos részleteit még nem tudom, csak annyit, hogy Abdalláh bin Mitáb Abdel-Azíz Rasíd lett az utód, mindössze tizenegy éves. A gyilkosok nem szégyellik ezt a gyalázatos cselekedetet, amelytől Isten óvjon meg engem. A jelenlegi uralkodó alkalmatlan, nem rendelkezik a közigazgatáshoz és az ügyek irányításához szükséges képességekkel. Az emirátus most a Szabáh törzs néhány ostoba embere és a meggyilkolt emír rabszolgái kezében van. Kaptam tőlük egy levelet, amelyben könyörögtek, hogy kössünk békét és lépünk egymással szerződésre. Válaszlevelemben megfogalmaztam bizonyos feltételeket, amelyeket teljesíteniük kell, mielőtt megegyeznék velük. Ennek az volt a lényege, hogy nem kötök békét, sem szerződést, kizárólag Háil előkelői és a Sammar törzsek sejkjei jelenlétében. Amint azt Méltóságod is tudja, nem bízom bennük, mert hamisan esküsznek, nem tartják be se a szövetséget, se a barátságot. Valószínűleg teljesen átadják magukat a saríf befolyásának. Fentebb már mondtam, hogy nem fogadom el az ünnepélyes ígéreteiket, kivéve a háili nemesség és a sammari vezetők garanciája mellett, és ha ők nem értenek egyet ezzel, akkor Isten legyen a mi és az ő védelmezőjük is.”*

„Tájékoztatom méltóságodat, hogy a Háilból Rijádba érkező képviselők megerősítették a Szaúd bin Abdel-Azíz ar-Rasíddal kapcsolatos híreket. Most pedig arról tájékoztatom méltóságodat, hogy a háili előkelőségek gyűlést tartottak a kérdésről és végül úgy döntöttek, hogy két befolyásos emberüket elküldik hozzám, hogy közvetítsék szerződéskötési szándékukat. Megérkezésükkor a következő feltételeket kértem tőlük: átadják az egész emirátus kormányzását, továbbá a külügyek intézését és beleegyeznek, hogy követik a politikámat. Átengedik a nomád sammari törzsek ügyeinek irányítását, akik csak hozzám fordulhatnak a nézeteltéréseik rendezésének érdekében. Meghagyom az emirátus függetlenségét és a kezükben hagyom a belügyek intézését, feltéve, hogy mindez az én legfőbb ellenőrzésem alatt áll majd.

³⁷⁷ Ibn Szaúd levele Dickson kuvaiti politikai rezidensnek, 1920. április 14. IOR/L/PS/10/765, 35.; Ibn Szaúd levele a bahreini politikai rezidensnek, 1920. április 25. IOR/L/PS/10/765, 41.

Ha bármilyen vita alakul ki közöttük, azt nekem kell benyújtaniuk végső rendezés céljából. A képviselők visszatértek Rijádból, miután elfogadták és megerősítették a fent említett feltételeket, amelyeket Méltóságoddal is tudatok, annak érdekében, hogy közölje Őfelsége kormányával.”

Ezzel gyakorlatilag kiterjesztette befolyását a dzsebel-sammari területre. Bár a háiliak többsége azonnal elfogadta Rijád szupremáciáját, a sammari régióban viszont nem, ami miatt hamarosan fellángoltak a harcok az ihvánok és a helyi törzsek között. Nedzsd emírje eközben arról értesült, hogy a Rasídok udvarában sokan támogatják a Hásimitákat, ezért fennállt a veszélye a Szaúdiak régi ellenségei közötti szövetség létrejöttének. Ezt megakadályozandó, 1921 márciusában és áprilisában Ibn Szaúd békeszerződést kötött Kuvaittal és úgy döntött, hadjáratot indít Háil ellen. Közép-Arábiát aszály sújtotta, és az ebből eredő áremelkedés súlyosbította Dzsebel-Sammar nehézségeit. 1921 májusában az ihvánok legyőzték a sammarokat és megjelentek Háil falainál.³⁷⁸ Abdalláh ibn Mitáb a városfalon belül védekezett, de amikor elfogytak az élelmiszerkészletek, delegációt küldött tárgyalni. Kijelentette, hogy készen áll korlátozni emirátusát a Háil és a Sammar közötti területre, de Ibn Szaúd már elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy feltétel nélküli megadást követeljen. A csatározás valódi eredmény nélkül még eltartott néhány hónapig.

Ibn Szaúd fiával, Szaúddal, aki a nedzsdí csapatokat vezette, erősítés érkezett az ihvánokhoz és újult erővel folytatódtak a harcok. Az előkelők közben Ibn Mitáb helyett Muhammad ibn Talalt választották vezetőjüknek, Ibn Mitáb pedig menedékjogot kért Rijád emírjétől. Mivel az ostrom patthelyzetbe került, Ibn Szaúd megparancsolta fiának, hogy térjen vissza a fővárosba. Azonban a britek királlyá koronázták Feiszalt Irakban, Abdalláh ibn Huszeint pedig Transzjordánia emírévé tették, ezért Ibn Szaúd úgy érezte, jobb lenne, ha minél gyorsabban cselekedne, amíg Dzsebel-Sammar nem csúszik ki a kezéből. Mielőtt új hadjáratot indított volna, összehívta a nedzsdí notabilitásokat, a törzsek sejkjeit és az ulemát, akiket arra kért, hogy hagyják jóvá új titulását, a Nedzsd és függőségeinek szultánja címet az állam nemzetközi státuszának megerősítése érdekében. A brit hatóságok fenntartás nélkül elismerték az új rangját. 1920. augusztus 20-án a bagdadi főmegbízott a következőkről értesítette a kuvaiti politikai rezidenst: *„Kérem, az első adandó alkalommal közölje a következőket Ibn Szaúddal. Először is. Nagy érdeklődéssel és örömmel értesültem arról, hogy alattvalói felkérték a Nedzsd és tartozékai szultánja cím viselésére. A hírt haladéktalanul közöltem Őfelsége kormányával, és válaszul azt az utasítást kaptam, hogy jelezzem, elismeri a rangot és szívből gratulál hozzá. Hosszú életet és boldogulást kíván Nedzsd szultánjának. Gratulációihoz és jókívánságaihoz én*

³⁷⁸ Vassiliev: *The History of Saudi...* i. m. 254–256.

*is csatlakozom. A helyi lapokban tegyen közleményt a fenti témában. Ibn Szaúd megszólítása ezek után szultán öfelségére változik.”*³⁷⁹

1921 augusztusában Ibn Szaúd visszatért Háil falaihoz 10°000 fős csapatával, a Feiszal ad-Davis vezette ihvánokkal. Sammar helyzete reménytelenné vált, közel kéthónapos ostrom után feladták a várost. Ibn Talal elrejtőzött és kétségbeesetten segítségért fordult Huszein királyhoz és az iraki brit hatóságokhoz, de nem reagáltak, így azzal a feltétellel adta meg magát, ha megkímélik az életét. Ibn Talal végül kitüntetett fogolyként telepedett le Rijádban, és feleségül vette Ibn Szaúd egyik lányát. 1921. november 1-jén megszűnt Dzsebel-Sammar független emírsége, Háil lakossága hűséget esküdött Ibn Szaúdnak, aki Ibrahim al-Subhant nevezte ki az új tartomány kormányzójává. Megtiltotta a városban a fosztogatást és élelmiszert szállított a lakosság ellátására. A siíták tartottak a megtorlástól, de különleges rendeletet adott ki, amely garantálta a biztonságukat. Jellemzően az ihvánok nem értettek egyet uralkodójuk toleranciájával és nyílt kritikával illeték. Dzsebel-Sammar bukásával Közép-Arábia egésze Rijád fennhatósága alá került.

Háil anektálása alapvetően nem veszélyeztette a britek Irakban és Transzjordániában fennálló érdekeit, ezért nem avatkoztak be, de kétségkívül nehezítette a kapcsolatukat a Hásimitákkal. Az alábbi levélben ekképp számol be Ibn Szaúd Háil elfoglalásáról 1921. október 6-án a kuvaiti politikai rezidensnek.³⁸⁰ *„Tájékoztatom Méltóságodat, hogy nincs ok a közvetítésre Talal és köztem, mert, ahogy Ön is tudja, Dzsebel-Sammar az én domíniumaimnak a része. Az emirátus Ibn Mitábé volt, aki menedéket kért tőlem, és egyáltalán nem Ibn Talalé, akinek hitvány tettein még a Rasídok is felháborodtak. Talalt és gonosz követőit ostrom alá vettem és teljesen elvágtam az utánpótlástól. Dzsebel-Sammar összes beduinja és lakói az uralmam alá kerültek, akiknek a védelméről személyesen gondoskodom. Megakadályozom az ihvánokat a szunniták elleni támadásban, mert nem szeretem a vérontást, és mert a lakosság az én uralmamot akarja, amit fokozatosan át is fogok venni. Talal békét kért, de visszautasítottam a kérést, mert ragaszkodom a személyes kapitulációjához. Másodszor. Ami a sammari menekülteket illeti, ők az én alattvalóim, mivel a terület, ahol éltek az atyáimé és annak előtte nagyatyáimé volt. Tavaly tavasszal megadták magukat nekem, bocsánatot kértek és zakátot fizettek; de nyáron visszatértek gonosz útjaikhoz és Irakban kerestek menedéket. Ott megrohanták annak alattvalóit, kifosztották és megölték őket. A menedéket nyújtó kormány*

³⁷⁹ A kuvaiti politikai rezidens levele Ibn Szaúdnak, 1921. augusztus 22. IOR/R/15/5/28, File [10/4] British relations with Ibn Sa'ud: title of Sultan of Najd; surrender of Hail; payment of British subsidies; Ikhwan attacks on Iraq frontier and Kuwait; institution of Najd passport, 17.

³⁸⁰ Ibn Szaúd levele a kuvaiti politikai rezidensnek, 1921. október 6. IOR/R/15/5/28, 84.

valószínűleg megszakítja a köztünk lévő baráti kapcsolatot, hacsak a bűnösöket meg nem büntetik, akármelyik félhez is tartozzanak, és nem kényszerítik őket, hogy visszaadják a zsákmányt. Szégyen lenne rám nézve, ha az Eufrátesztől délre lévő sammarok, akik egy baráti országban kerestek menedéket, bűnösök lennének. Ez az, amitől félttem és többször is óva intettem Önt a leveleimben. Lehetetlen, hogy a dolgok jól menjenek addig, amíg ezek a nehézségek meg nem szűnnek. Ismerem a brit kormány velem kapcsolatos szándékait és arra kérem Önt, hogy közeledjen Irak felé és oldja meg ezeket a problémákat. Az Eufráteszen átkelt sammarok birtokában lévő zsákmányt illetően három dolgot kérek Öntől és Iraktól. (1) Az elrabolt tulajdon visszaszolgáltatását, (2) a bűnösök megbüntetését és (3) a jövőre vonatkozó garanciákat. Ami a sammarokat illeti, megbüntetheti őket, amikor és ahol akarja, de arra kérem Önt, figyelmeztesse az irakiakat, hogy ne keveredjenek velük, mert nehéz lenne megkülönböztetni őket, én pedig nem hagyhatom békén a bűnösöket.”

Sir Percy Cox bagdadi főmegbízott az alábbi választ küldte az emírnek 1921. november 26-án.³⁸¹ „Örömmel fogadtam Fenséged levelét, amely beszámol a háili sikeréről, amelyhez szívből gratulálok, és a bölcs politikához is, amellyel a győztes kegyelmét kiterjesztette a Rasíd család tagjaira. Ahmad sejken keresztül azt is megtudtam, hogy Ibrahim as-Subhant nevezte ki kormányzónak. Fejszal király nagy örömmel fogadta ezen katonai műveletek sikeres befejezését, amelyek oly régóta foglalkoztatták gondolatait, idejét és erőforrásait, és most már nem habozok arra kérni, hogy mihamarabbi találkozót egyeztessen Fejszal király és jómagam között. Biztos vagyok benne, Ön is tisztában van azzal, hogy mind Nedzsd, mind Irak, mind pedig a brit kormány sürgős érdeke, hogy világos egyetértésre jussanak és megállapodjanak a két ország határait és törzsi ügyeinek kezelését illetően. Levelezéssel ez hosszú időt venne igénybe és nagyon nehézkes lenne; míg egy személyes megbeszéléssel könnyen és kielégítően el lehetne intézni. A brit kormány és Fejszal király őszinte vágya, hogy a két ország között szilárd baráti kapcsolat jöjjön létre. Egészen biztos vagyok benne, hogy ha találkoznak, minden nehézség megoldódik és tisztázzák a félreértéseket. Ennek megfelelően arra kérem Fenségedet, hogy egyezzen bele egy találkozóba Ahmed el-Dzsábir esz-Szabáh sejk semleges fővárosában a lehető leghamarabbi időpontban. Nagyon remélem, hogy erre az üzenetre válaszolva megnevezi azt a hozzávetőleges dátumot, amikor el tud jönni. Fejszal király felhatalmazott, hogy biztosítsam, kész találkozni Önnel és hisz abban, hogy ez kölcsönös előnyökkel jár mindannyiuk számára.”

³⁸¹ Sir Percy Cox bagdadi főmegbízott levele Ibn Szaúdnak, 1921. november 26. IOR/R/15/5/28, 118.

Háil és az észak-arábiai sivatag birtoklásának messzemenő következményei lettek azáltal, hogy határossá vált Irakkal. Három tényező volt, ami komoly problémát jelentett a régióban. Az első a hagyományos politikai ellenségeskedés a Hásimita és a Szaúd család között, a második a helyi törzsi ellentétek és a harmadik az évszázadok óta kialakult időszakos vándorlási szokások, amelyeket akadályoztak az egységes Oszmán Birodalom helyén létrejött utódállamok határai. A villongások azzal kezdődtek, hogy azok a sammari törzsek, amelyek nem fogadták el Ibn Szaúd uralmát, elkezdtek átszivárogni Irakba, amivel razziák, ellenraziák, határsértések váltak általánossá az ihvánok, az iraki Amarat, Dafir és Muntafik törzsek között. A helyzet pedig tovább romlott, amikor a muntafikok vezetőjét, Szadun sejket nevezték ki az Iraki Sivatagi Rendőrség parancsnokának a nedzsi határon, aki ellenséges viszonyban állt a dafirok egyik vezetőjével, Ibn Szaúd követőjével.³⁸² Az északi és északkeleti nedzsi törzsek, mint a Sammar, a Harb, a Mutajr, az Avazim, az Adzman és a Dafir, időtlen idők óta ősszel Kuvait és az Eufrátesz felé vándoroltak, egyrészt, hogy élelmet szerezzenek, főként rizst és datolyát a fejlettebb városi régiókból, másrészt, hogy átvészeljék a legelőterületeiken beálló száraz időszakot. A nomád törzsek túlélése attól függött, hogy képesek-e szabadon vándorolni és legeltetni, mert a sivatagi csapadék annyira szeszélyes volt, hogy egyes években Nedzsd nagyobb részén egyáltalán nem esett. Ilyenkor létfontosságú volt, hogy északra, Irak vagy Szíria csapadékosabb tájai felé tudjanak vonulni. Ezzel szemben az északi törzsek időnként arra kényszerülhettek, hogy egy egész szezonnal Nedzsdbe vándoroljanak.

A határok elsősorban az Ibn Szaúd fegyveres erőinek nagy részét kitevő törzsek létét fenyegették. A folyamatos konfliktus 1922. március 11-én tetőzött, amikor az ihvánok vezetője, Feiszal ad-Davis és emberei, akiknek a számát a források 500 és 2000 közé teszik, ok nélkül iraki pásztorokat támadtak meg Abu Dzsarnál. Miután a legtöbb beduint lemészárolták, tevéiket, jószágaikat elrabolták és az Iraki Sivatagi Rendőrség egy közeli kontingense felé nyomultak. Percy Cox repülőgépeket küldött, hogy megfigyelés alatt tartsa az ihvánokat,³⁸³ és utasította a brit pilótákat, hogy ne lőjenek rájuk, hacsak nem támadják meg a gépeiket. Ám a pilóták kénytelenek voltak lőni, amikor a beduinok a visszavonuláskor heves tűz alá vették őket. Az eset nemcsak a bagdadi brit tisztviselőket tette próbára, akik azon dolgoztak, hogy kialakítsák a működő iraki közigazgatást, hanem Feiszal király türelmét is, aki igen erélyesen próbálta rávenni Coxot, hogy bombázza le az ihvánokat. Azonban egy ilyen lépés nemcsak az

³⁸² Vassiliev: *The History of Saudi...* i. m. 256.

³⁸³ Percy Cox távirata a bászrai tanácsadónak, 1922. március 3. IOR/R/15/5/28, 190.; Troeller: *The Birth of Saudi...* i. m. 174.; John Bagott Glubb: *War in the Desert and R. A. F. Frontier Campaign*. W. W. Norton & Company, New York, 1960. 69–80.

angol–nedzsi, hanem az iraki–nedzsi kapcsolatok befagyását is jelentette volna. Ráadásul az angol–nedzsi kapcsolatok megszakadása azzal a veszéllyel is fenyegetett, hogy Ibn Szaúd esetleg Hidzsáz ellen fordul. Feiszal azzal érvelt, hogy mivel Nagy-Britannia a védnöke Iraknak, köteles őt megóvni és ebben az esetben Hidzsáz érdekeit figyelmen kívül kell hagyni. Azzal fenyegette a főbiztost, hogy ha az angolok egy bombázással egyszer és mindenkorra nem rettentik el az ihvánokat, akkor nem tudja tovább folytatni a kormányzását. Vagy ha Nagy-Britannia képtelen megvédeni az országát, akkor álljon félre az útból, hogy a maga módszereivel vethessen véget az incidensnek. Összegyűjthesse a törzseit, hogy megtámadja Ibn Szaúd katonáit.³⁸⁴

Ennek a veszélynek az elhárítására Cox 1922 májusában konferenciát hívott össze a perzsiai Muhammarában, hogy rendezzék a két ország között fennálló ellentéteket. Május 5-én Cox jelenlétében a nedzsi és iraki delegáció aláírta a hat pontból álló muhamarrai szerződést, amely a következőket tartalmazta.³⁸⁵ (1.) A nedzsi Sammar törzs Nedzsdhez tartozik, míg az Amarat, a Dafir és a Muntafik törzsek Irakhoz. A két terület közötti határvonalat a legelők és kutak elhelyezkedése alapján kell megállapítani, amelyeket az említett törzsek használtak. A felek úgy határoztak, hogy ennek részleteit brit elnöklettel egy későbbi bagdadi találkozó során fogják kidolgozni. (2.) Szavatolják a zarándokutak és (3.) a kereskedelmi utak biztonságát, továbbá fenntartják egymás között a kereskedelmi kapcsolatokat. A (4.) és (5.) cikk az utazás szabadságával és a legeltetési díjakkal foglalkozott, míg a (6.) pont kimondta, hogy amennyiben a Nedzsd, Irak és Nagy-Britannia közötti kapcsolatok megszakadnának, a szerződés semmisnek tekintendő. A tervezett bagdadi találkozó döntéséig az ihvánok kötelezettséget vállaltak arra, hogy nem támadnak iraki törzseket. A szerződést Feiszalnak és Ibn Szaúdnak kellett ratifikálnia. Utóbbi viszont nem hagyta jóvá. Először is azt állította, hogy képviselőjének nem volt felhatalmazása arra, hogy törzseket engedjen át. Másodszor arra hivatkozott, hogy a konvenció nem ismerte el a nedzsi törzsek ősi legeltetési jogát. Így a muhamarrai konvenció nem lépett életbe, de az ellentétek átmenetileg csillapodtak.

Mindeközben az iraki brit hatóságok figyelme az egyik hásimita problémáról egy másikra terelődött át azzal, hogy kezdetét vette az éves mekkai zarándoklat, amelyben Ibn Szaúd hívei is részt kívántak venni. Az 1922-es háddzs közeledtével Huszein hívei és az ihvánok között egyre inkább nőtt a feszültség, ezért Ibn Szaúd levelet írt Coxnak, amelyben kijelentette, lehetetlen lenne megakadályozni az alattvalóinak, hogy a negyedik egymást követő

³⁸⁴ Troeller: *The Birth of Saudi...* i.m. 174–175.

³⁸⁵ Treaty and Undertakings in force between the Government of Iraq and H. H. the Sultan of Najd, 1922. május 5. IOR/R/15/5/389, 6.

évben se vegyenek részt a zarándoklaton, ezért garantálta, hogy a részéről nem lesz agresszió.³⁸⁶ A britek felvették a kapcsolatot a saríffal és kölcsönös garanciákat követeltek tőle a nedzsi zarándokok számára. A helyzetet azonban bonyolították a Dzsiddából a Foreign Office-ba érkező jelentések, amelyek szerint a vahhábita tanok gyorsan terjednek Hidzsában. Feiszal a kialakult helyzetért apját hibáztatta, aki elidegenítette az alattvalóit és ellenséges viszonyba keveredett a szomszédaival. A saríffal szembeni egyre növekvő brit elégedetlenséget jól mutatja, hogy a bagdadi főbiztos megkérdezte Feiszalt annak lehetőségéről, hogy ő és testvérei nem vennék-e át Huszeintől a hatalmat, aki azt válaszolta, hogy ez elvben üdvözítő lenne, de lehetetlen a háddzs idején megvalósítani. Ezért azt sürgette, kérjék meg Ibn Szaúdot, hogy ismét halassa el a hívei útját. A Foreign Office azt javasolta, hogy a vahhábiták adják le a fegyvereiket a táífi brit ügynökségen, de Churchill ezt határozottan ellenezte, mert ha valamelyikükkel történt volna valami, azért közvetlen a brit hatóságokat tették volna felelőssé. Ezzel együtt úgy gondolta, hogy a zarándoklat további akadályoztatásának semmi értelme, ezért utasította Coxot, hogy hangsúlyozza Ibn Szaúdnak, vegye komolyan a hívei féken tartását és lehetőleg minimalizálja a zarándokok számát. Ő ezt úgy oldotta meg, hogy az ihvánoknak megtiltotta a zarándoklatot és csak a letelepedett városlakóknak engedélyezte a részvételt.³⁸⁷ Feiszal viszont érdektelenséggel vádolta meg Churchillt és azzal fenyegetőzött, hogy elhagyja a trónját annak érdekében, hogy segítsen az apjának Hidzsában. Érzékletesen ábrázolja a helyzet összetettségét Cox Foreign Office-nak küldött jelentése: *„Vajon Őfelsége kormánya nem tekinti-e komolynak a konfliktus kirobbanását Ibn Szaúd garanciája miatt? Vagy azért, mert belefáradt Huszein mesterkedéseibe, és úgy véli, hogy a Hidzsában esetlegesen bekövetkező bármilyen változás a helyzet javulását jelenthetné a jelenlegi állapothoz képest? Ha az előbbi a fő indok, tisztelettel megjegyezném, hogy Huszein semmilyen garanciát nem adott, gyakorlatilag megtébolyodott, és nincs olyan öngyilkos provokáció, amelyre ne lenne képes, ezt Feiszal is elismerte. Az a meggyőződésem, hogy bármilyen kellemetlen incidens történne Hidzsában a zarándoklat alatt, károsan hatna az érdekeinkre az egész iszlám világban. Indiában például a Khilafat-propaganda³⁸⁸ malmára hajtaná a vizet és támogatná azt az állításukat, hogy az arabok nem megfelelő őrzői a szent helyeknek. Ami felerősítheti a kemalisták követelését, hogy egy iszlám katonai csoport vegye át a szent városok irányítását.*

³⁸⁶ Troeller: *The Birth of Saudi...* i. m. 176.

³⁸⁷ A kuvaiti politikai rezidens távirata a bagdadi főbiztosnak, 1922. július 15. IOR/R/15/5/28, 274.

³⁸⁸ A Khilafat-mozgalom (1919–1924) pániszlamista politikai tiltakozó kampány volt, amelyet az indiai muszlimok indítottak, hogy helyreállítsák az oszmán kalifátus vallási tisztségét és előmozdítsák a muszlim érdekeket. Ezalatt kezdett kialakulni az indiai muszlimok külön nemzeté válásának gondolata. A mozgalom 1922 végére összeomlott, amikor Törökország kedvezőbb diplomáciai pozíciót szerzett, és a nacionalizmus felé mozdult el, 1924-ben pedig egyszerűen eltörölte a kalifátus intézményét.

*Bármilyen vérontás esetén minket tennének felelőssé és azzal vádolnának, hogy képtelenek vagyunk biztosítani a zarándokok épségét, mert elmulasztottuk előre figyelmeztetni őket a fennálló veszélyekre.*³⁸⁹ Churchill azonban nem hagyta, hogy Cox félelmei elrettentsék. Közölte a főbiztossal, hogy a Whitehall semmiképpen sem közömbös, de nem rendelkezik olyan eszközökkel, amelyekkel megfenyegethetné Huszeint, a katonai beavatkozás pedig ki van zárva, és Ibn Szaúdot sem akarták a szubvenciók leállításával zsarolni, ha megszegné az ígéretét.

A bagdadi félelmek ellenére a zarándoklat eseménytelenül telt, 1800 vahhábita vett részt rajta, és nem okoztak gondot.³⁹⁰ Az iraki rajtaütés ellenére Ibn Szaúd újfent megcsillogtatta államférfiúi képességét. Bár a vahhábiták békésen viselkedtek Hidzsában, Huszein mégis 5000 fontnyi szuvenírként vásárolt aranytárgyat kobozott el a hazatérő hívőktől, kijelentve, hogy a nemesfém kivitele illegális.³⁹¹ Azonkívül levelet küldött Ibn Szaúdnak, amelyben követelte a rasídi uralom visszaállítását Háilban, valamint néhány törzs és falu átadását Kászimban. Kifejezte keserűségét a britek iránt, akiket szeretett volna kiűzni Arábiából és Palesztinából is,³⁹² amire Arthur Hirtzel, az India Office vezető tisztviselője megjegyezte, hogy egyre inkább azt szeretné, ha Ibn Szaúd venné át az irányítást Mekkában, még akkor is, ha lenne pár kellemetlen órájuk, amíg a dolgok elsimulnak.

Miután szerencsésen lezajlott a mekkai zarándoklat, a britek figyelme ismét Észak-Arábiára terelődött, mert míg Feiszal aláírta a muhammari szerződést, addig Ibn Szaúd nem, ugyanis nem akarta átadni a Dafir és az Amarat törzset Iraknak. Vélhetően abbéli félelmében, hogy akkor a Hásimiták teljesen kiszoríthatják el-Dzsaufból, az arábiai sivatag legészakibb részéből. 1922 őszén, amikor a törökországi Csanak-válság³⁹³ Lloyd George kormányának bukását okozta, Cox arra törekedett, hogy megakadályozzon egy újabb közel-keleti válságot Észak-Arábiában ezért ismét tárgyalást szervezett Bagdad és Rijád között. Ráadásul Ibn Szaúd már írt a főbiztosnak, aki az iraki sajtóban ellene irányuló támadások miatt panaszkodott és találkozót kért, hogy rendezze a Hásimitákkal a problémát. 1922. november végén az iraki főbiztos Ukairban találkozott a vahhábita vezetővel. A találkozó célja a Nedzsd és Irak közötti

³⁸⁹ Troeller: *The Birth of Saudi...* i. m. 177.

³⁹⁰ A bagdadi főbiztos levele Ibn Szaúdnak, nincs dátum, IOR/R/15/5/28, 304.

³⁹¹ A kuvaiti politikai rezidens a bagdadi főbiztosnak, 1922. szeptember 14. IOR/R/15/5/28, 316.

³⁹² Uo.

³⁹³ A Csanak-incidens háborús fenyegetés volt 1922 szeptemberében Nagy-Britannia és a török Nagy Nemzetgyűlés kormánya között. A válságot az okozta, hogy a törökök igyekeztek kiszorítani a görög hadsereget Törökországból, és visszaállítani az uralmukat a szövetségesek által megszállt területeken, elsősorban Isztambulban és Kelet-Trákiában. A török csapatok a brit és francia állások ellen vonultak a Dardanellák semleges övezetében. Egy ideig lehetségesnek tűnt a háború Nagy-Britannia és Törökország között, de Kanada, Franciaország és Olaszország nem állt a brit kormány mögé, ahogy az angol közvélemény sem. A kabinetben sem volt teljes egyetértés, ami David Lloyd George kormányának bukásához vezetett.

határvonal rögzítése volt. Feiszal nevében Cox főbiztos és küldöttei, az iraki tákékoztatási és munkaügyi miniszter, az Amarat és az Anaza törzs vezetője, a kuvaiti sejk nevében J. C. More őrnagy kuvaiti politikai rezidens és Dickson őrnagy, a bahreini politikai rezidens volt jelen.³⁹⁴ A másik részről Ibn Szaúd és 300 testőre.

A nedzsi uralkodó a Dafir és az Amarat törzsekre vonatkozó igényét arra alapozta, hogy azok az ősi vahhábita birodalomhoz tartoztak. Cox kissé nehéz helyzetben volt. Több mint egy évtizede baráti kapcsolatban állt Ibn Szaúddal, aki bizalmat szavazott neki, most viszont Irak főbiztosaként köteles volt Feiszal érdekeit védeni. Nem sok alternatíva maradt számára, kénytelen volt rábírní Ibn Szaúdot, hogy mondjon le a két Irakban élő törzsre vonatkozó igényéről, miközben a szultán különösen a kút- és legelőrendszerrel jelölt törzsi határokat sürgette, szemben a sivatagban húzott öncélú demarkációs vonallal. Ragaszkodott ahhoz, hogy minden olyan kutat nyilvánítsanak semlegessé, amely közös tulajdonban volt. Feiszal pedig az Eufrátesztől délre 300 km távolságra akarta meghúzni a határt. Ahogy a konferencia az első hét végéhez közeledett, Cox türelme is a végéhez ért. A találkozó nem vezetett sehová, ezért úgy döntött, hogy saját kezébe veszi az ügyet. A konferencia közgyűlésén Dickson elmondása alapján egész egyszerűen egy vörös ceruzával meghúzta a határvonalat Arábia térképén a Perzsa-öböltől a transzjordániai határig.³⁹⁵ Ezzel hatalmas észak-arábiai területeket juttatott Iraknak. Kárpótolván Ibn Szaúd veszteségeit, Cox neki adta Kuvait területének közel háromnegyedét,³⁹⁶ mondván, Szabáh sejk hatalma sokkal kisebb a sivatagban, mint az 1913-as brit–török szerződéskor volt.

Emellett kijelölt egy Nedzsd–Kuvait, illetve egy Nedzs–Irak közötti semleges zónát is, amely kettős célt szolgált. Egyrészt a nyugati típusú határ hátrányait kiküszöbölve a kijelölt semleges legeltetési terület részben ellensúlyozta a nomád társadalmat ért kárt. Másrészt a britek a kuvaiti részen olajlelőhelyet feltételeztek és ez volt az egyetlen gyakorlatias megoldás a fúrési jogokkal kapcsolatos engedélyek körüli vita elkerülésére. Az ukairi protokoll eredményeként Ibn Szaúd, hogy elkerülje a viszályt a szomszédaival, eltérítette a beduinokat az Irakba és Kuvaitba vezető ősi útvonalokról, s ehelyett megpróbálta rákényszeríteni őket arra, hogy szükségleteiket a Perzsa-öböl menti kikötővárosokból, Ukairból, Katífból és Dzsubailból szerezzék be. Percy Cox határrendezésének ambivalenciái hamar megmutatkoztak a régió újabb

³⁹⁴ Szerződés Irak és Nedzsd között, 1922. december 2. IOR/R/15/5/389, 7–8.; The Boundaries of the Nejd: A Note on Special Conditions. *Geographical Review*, 17. évf. (1927), 1. sz. 128–134. Lásd: 2. számú melléklet

³⁹⁵ H. R. P. Dickson: *Kuwait and her neighbours*. George Allen & Unwin Ltd., London, 1956. 270–278.

³⁹⁶ Lásd a 2. térképet.

konfliktusaiban, az 1927-es ikhvánláadásban vagy a 14 évig tartó kuvaiti blokádban, ráadásul az iraki–nedzsi súrlódások sem szűntek meg.

A Kuvait és Rijád között régóta fennálló ellenséges viszony 1920-ban tetőzött, amikor Szálem sejk meg akarta erősíteni a fennhatóságát azon a területen, amelyet az 1913-as angol–török szerződés neki ítél, és amit Ibn Szaúd nem fogadott el. Az egyezmény Kuvaitra ruházta a főváros körüli kisebb 65 km-es sugarú övezet közvetlen irányítását, míg a központtól 230 km-es körzetben csak közvetett uralommal rendelkezhetett az adószedés jogán keresztül. A szerződés pontjai pedig a következők: „5. cikk: *Kuvait sejkje autonómiát gyakorol a területén, amelynek határa félkört alkot, közepén Kuvait városa, északi végén Hór-Zubeir, déli végén pedig Krane. Ez a vonal az egyezményhez csatolt térképen pirossal van jelölve. Varbat, Bubjan, Mashian, Failaka, Auha, Kubbar, Karu, Makta és Umm al-Maradim szigetei a kisebb szigetekkel és a szomszédos vizekkel ebbe az övezetbe tartoznak.*

6. cikk: *A törzsek a fenti pontban megjelölt határokon belül a kuvaiti sejkhez tartoznak, aki a múlthoz hasonlóan megadóztatja őket és tiszteletben tartja azokat az adminisztratív jogköröket, amelyek a kajmakám pozíciójából fakadóan rá ruházódtak. Az Oszmán Birodalom kormánya kötelezi magát, hogy ebben az övezetben semmilyen közigazgatási cselekményt nem hajt végre Kuvait sejkjétől függetlenül, és tartózkodik attól, hogy ott helyőrségeket hozzon létre, vagy bármilyen katonai akciót kezdeményezzen anélkül, hogy előzetesen ne egyeztetett volna Nagy-Britannia kormányával.*

7. cikk: *Az előző pontban említett terület határai a következők: a demarkációs vonal a Hór-Zubeir torkolatánál hagyja el a partot északnyugat felé, és közvetlenül Umm-Kaszr, Safván és Dzsebel-Sanai déli részén halad el, mely területek és kútjaik a Bászra vilajethez tartoznak. Ettől a ponttól az említett vonal délkelet felé halad, és Kuvaitnak hagyja a Safa, Gara, Haba, Kuraba és Antas kútját, amelyek Dzsebel-Manifa közelében találhatóak. Ez a vonal zölddel van jelölve a jelen egyezményhez csatolt térképen.*”³⁹⁷

1920 elején Szálem elhatározta, hogy érvényesíti a jogát és bejelentette, hogy erődöt fog építeni a Dzsebel-Manifától északra fekvő tengerparton, Dauht-Balbulban, jelezve, hogy ez a legdélibbi határa. Ibn Szaúd válaszul utasította a Mutajr törzs egyik sejkjét, Ibn Sukeirt, hogy foglalja el Dzsariját, amit Szálem magának követelt. Válaszul a kuvaiti sejk elrettentésül elküldte a haderők parancsnokát Hamdba, ami mindössze 24 km-re feküdt Dzsarijától. Ibn Sukeir – félve a támadástól – segítségül hívta Feiszal ad-Davist, a mutajrok és egyben az

³⁹⁷ Szerződés Nagy-Britannia és az Oszmán Birodalom között, 1913. július 29. IOR/L/PS/18/B381, Asiatic Turkey and Arabia, 8–10. Lásd a 3. térképet.

ihvánok vezetőjét. 1920. április 18-án megtámadták és legyőzték a kuvaiti sereget, ami arra sarkallta Szálemet, hogy minél hamarabb felépítse az erődöt.

Röviddel az incidens után Ibn Szaúd levelet írt Dickson kuvaiti politikai rezidensnek és arra kérte, hogy a britek tegyenek igazságot, vagy engedjék meg, hogy a két sejk maga között intézze el a vitát. Időközben Dickson kezébe került Szálem Ibn Szaúdhhoz írott levele, amelyben háborúval fenyegette meg az ellenfelét, ha nem téríti meg az ihvánok okozta kárt. Nyomatékosítva üzenetének a súlyát, követséget küldött hozzá, amely azzal a válasszal tért vissza, hogy Ibn Szaúd nemcsak Dzsarijára tart igényt, de ultimátumot is küldött.

Ezen a ponton érdemes figyelembe venni Troeller érvelését a két uralkodó követelésének jogi és politikai értelmezésével kapcsolatban.³⁹⁸ Ibn Szaúd az igényét ősei területeinek kiterjedésére alapozta. Ezen felül a vitatott részen lakó Mutajr törzs áttért a vahhábizmusra, amivel Ibn Szaúdot fogadták el vezetőjüknek. Az angol–török szerződés a szerint állapította meg Kuvait határát, hogy a sejk meddig képes érvényesíteni a hatalmát, vagyis beszédni az adókat, megakadályozni vagy megbosszulni a portyázásokat, rajtaütéseket. Tehát az említett normák szerint Mubárák szuverén volt az 1913-as egyezmény által számára kijelölt területen. Lényegében Ibn Szaúd is erre a sivatagi törvényre alapozta a követelését, ami az angol–török szerződés mércéje is volt. Csakhogy ebben az esetben Ibn Szaúd hatalma terjedt messzebbre, az ő befolyása volt meghatározóbb, ő tudta távolabb érvényesíteni akaratát, nem Szálem, aki látszólag egy európai típusú jogrendre hivatkozott. Csakhogy az angol–török megállapodást soha nem ratifikálták, ráadásul az Oszmán Birodalom megszűnt létezni. Ezenkívül úgy gondolták, hogy az angol–szaúdi szerződés 6. cikkelye felülírta az 1913-as konvenciót: *„Ibn Szaúd tartózkodni fog, miként már atyja is tette, mindennemű agressziótól vagy beavatkozástól Kuvait, Bahrein, valamint Katar és az ománi part sejkégeinek ügyeibe, mely sejkégek a brit kormány védelmét élvezik, s szerződéses kötelek fűzik őket a mondott kormányhoz, és területük határait az alábbiakban rögzíteni fogják.”*³⁹⁹

A kérdést tovább bonyolította az a tény, hogy Ibn Szaúd logikusan érvelhetett törzsi szemszögből, hogy míg Mubárák erős volt, addig Szálem gyenge, ezért nem követelheti ugyanazokat a határokat. Azonban maga cáfolta meg ezt az érvelést, amikor a brit–szaúdi szerződés első pontjában beleegyezett abba, hogy leszármazottai uralkodjanak utána, akik elképzelhető, hogy egy napon olyan gyengék lesznek, mint Szálem, s ezzel veszélyeztette volna állama integritását. Az angolok azzal a problémával is szembesültek, hogy egyes helyi elitek fontosnak tartották az angol–török egyezményt, és minden Szálem elleni döntést szöszegésnek

³⁹⁸ Troeller: *The Birth of Saudi...* i. m. 170–173.

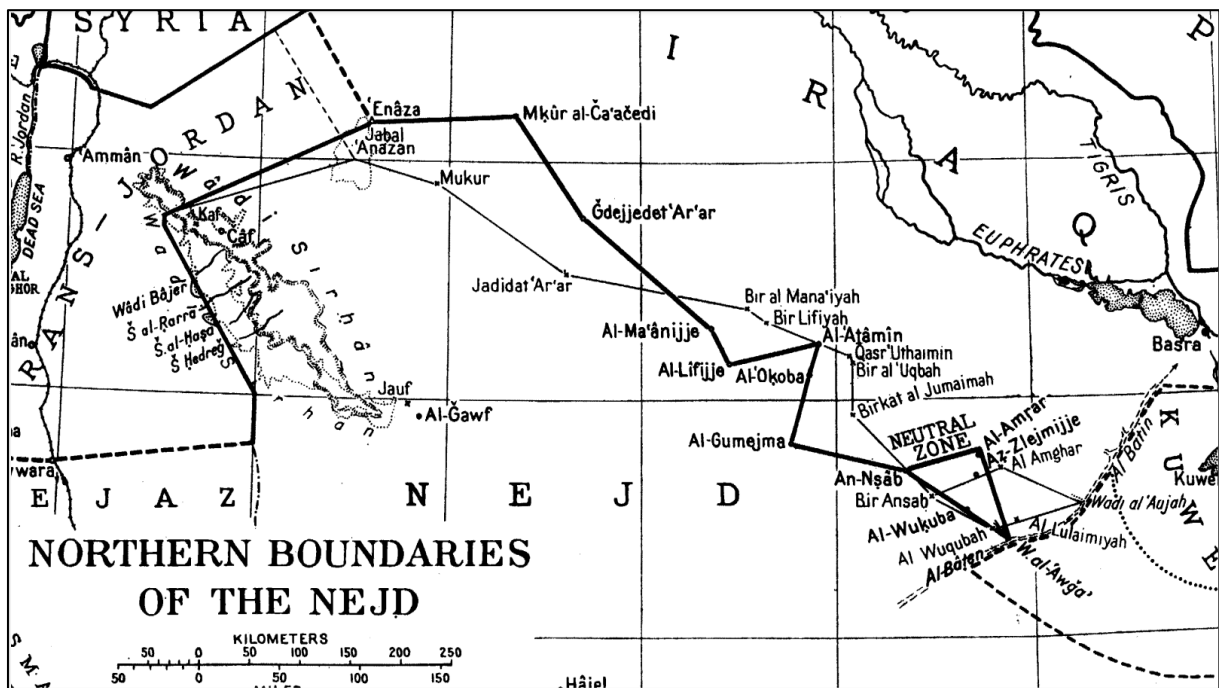
³⁹⁹ Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 34.

vettek, ami elidegeníthette őket az angoloktól. Mérlegelve a szempontokat, a britek választott bírósági eljárás mellett döntöttek. Szálemnek azt mondták, hogy az angol–török konvenciót olyan feltételek mellett írták alá, amelyek már nem állnak fenn, és ő nem részese ennek. Ráadásul mindezt az említett brit–szaúdi megállapodás felülírta, ezért azt javasolták, hogy ne írja alá az ultimátumot, hivatkozzon a brit választott bíróságra és ne tegyen további lépéseket Dzsarija ügyében. Ibn Szaúddal is tudatták, hogy az ítéletig tartóztatassa magát az ellenségeskedéstől. Sir Percy Cox Kuvaitba érkezésekor értesült arról, hogy Szálem csapatokat vont össze, hogy megtámadja Feiszal ad-Davist. A főbiztos tiltakozott az akció ellen és a hadsereg leszerelését javasolta, de a sejk elutasította a kérést és 1920. október 10-én megtámadta az ihvánokat, ám veszített. Davis azt követelte, minden kuvaiti térjen át a vahhábizmusra, Szálem pedig újfent az angolok segítségét kérte. More őrnagy kuvaiti rezidens arról tájékoztatta az ihvánvezért, hogy a brit kormány minden Kuvait-ellenes akció miatt tiltakozni fog. Repülőgépekből röpcédulákat terjesztettek, figyelmeztetve a mutajrokat, hogy ne támadjanak. 1921 januárjában Muhammara sejkje felajánlotta a két fél közötti békés közvetítést. Mire megérkezett a küldöttség Kuvaitba, addigra Szálem sejk meghalt, akit a fia, Ahmed követett a trónon, mire Ibn Szaúd kijelentette, hogy a vita le van zárva és nincs is szükség Nedzsd és Kuvait között határookra. Az új sejk 1922-es nedzsi–iraki határrendezést *fait accompli* kénytelen volt elfogadni.

A sammari területek megszerzésével Ibn Szaúd ihvánjai Transzjordániát is folyamatosan fenyegették a portyáikkal. A vahhábiták a Sirhán-völgyig nyomultak előre, ami nehezítette a britek számára Transzjordánia és Palesztina stabilitásának megteremtését. 1922-ben az ihvánok megtámadták Tanaib és Umm-al-Ahmad településeket, amelyek Ammantól 25 km-re délre fekszenek. Két évvel később a fővárostól 40 km-re fekvő Ziza vasútállomását támadták meg.⁴⁰⁰ A britek a mandátumterületeik és létfontosságú érdekeik védelmében katonai erőt alkalmaztak a betörések ellen. A brit politikai döntéshozók előzetes tervet készítettek a Nedzsd és Transzjordánia közötti új határok rögzítésére, amelyek tükrözik a térség új politikai, katonai helyzetét és a brit érdekeket, vagyis a közel-keleti dominanciájuk érvényesítését a Földközi-tengertől a Perzsa-öböl, egy sivatagon átívelő vasút és légi útvonal építésének lehetőségével. Ennek érdekében meg akarták békíteni Nedzsd, Irak és Hidzsáz uralkodóit egy brit elnöklettel vezetett újabb konferencia keretében. A három állam közötti megállapodás az 1922-ben összehívott és két évig elhúzódó kuvaiti konferencián jött létre.

⁴⁰⁰ Yitzhak Gil-Har: Delimitation Boundaries: Trans-Jordan and Saudi Arabia. *Middle Eastern Studies*, 28. évf. 2. sz. (1992) 374–384.

4. számú térkép⁴⁰¹

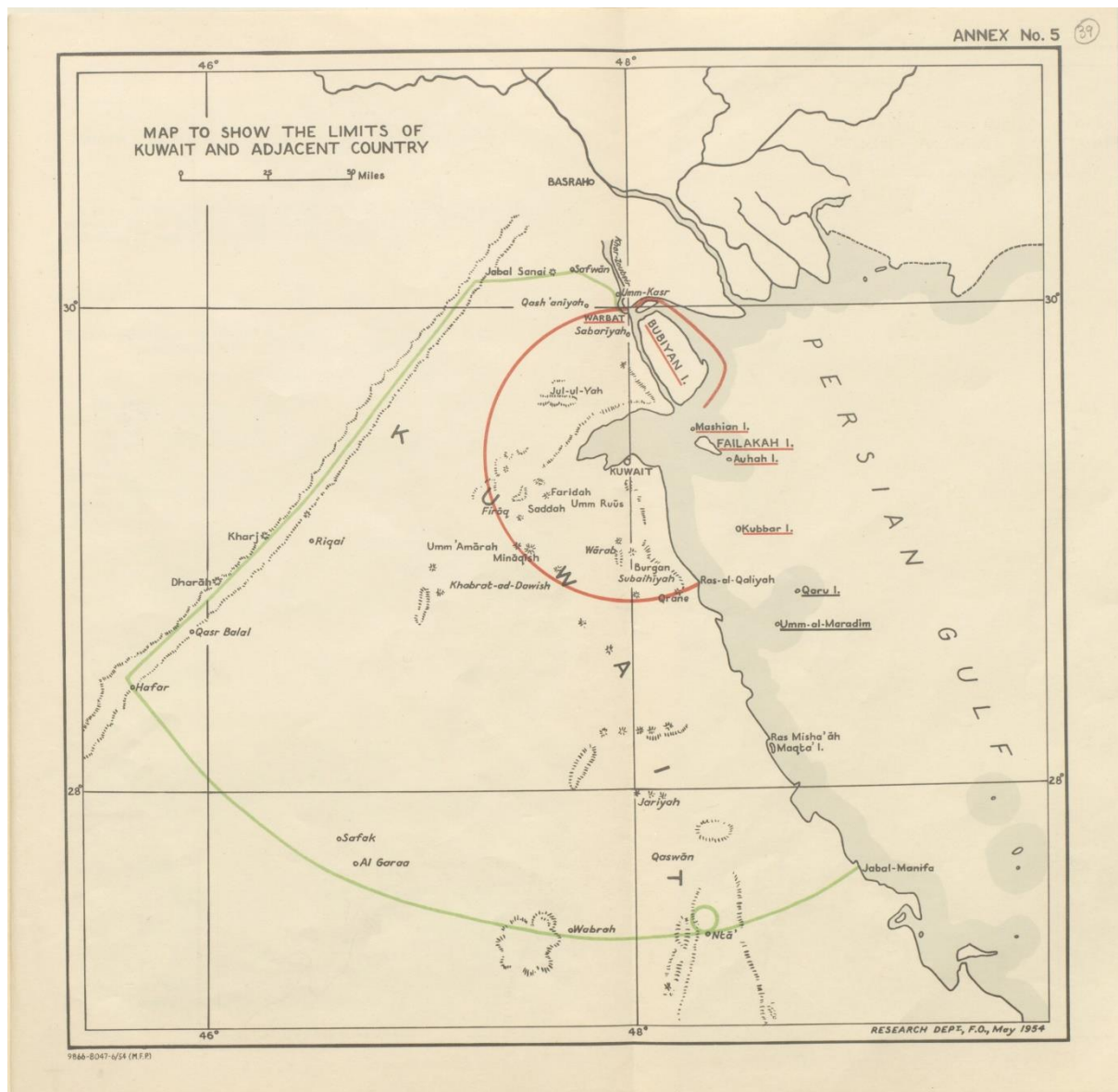

5. számú térkép⁴⁰²

⁴⁰¹ The Boundaries of the Nejd: A Note on Special Conditions. *Geographical Review*, 17. évf. (1927), 1. sz. 128–132.

⁴⁰² Bader Al-Saif: Along the Kuwaiti–Saudi Border, Stability is Built on Flexibility. *Carnegie Middle East Center*, 2021. március 31. 10.

6. számú térkép⁴⁰³⁴⁰³ OR/R/15/1/738, f 39, Map to show the Limits of Kuwait and Adjacent Country, IOR/L/PS/18/B381, 21.

További határviták Nedzsd, Irak, Transzjordánia és Hidzsáz között. Újabb kísérletek a kuvaiti konferencián, 1922–1924

A mandátumterületek létrejöttével átalakult a brit gyarmati ügyekkel foglalkozó hivatali struktúra. A domíniumok ügyeinek irányítása a Foreign és az India Office-tól átkerült a Colonial Office-hoz azzal a céllal, hogy véget vessenek a megosztott irányításnak. Megalakult a Colonial Office Közel-Keleti Osztálya, amely a brit politika irányításáért volt felelős a védnökségük alatt lévő arab országokban, kivéve Hidzsázt, amely továbbra is a Foreign Office alá tartozott. A gyarmatügyi miniszter nemcsak a Közel-Kelettel kapcsolatos polgári, hanem a katonai kiadásokért is felelősséggel tartozott a parlamentnek, amitől azt remélték, hogy csökkenni fognak az állami kiadások, becslések szerint két év alatt 33 milliőról mintegy 6 millió fontra. 1921 februárjában Winston Churchillt nevezték ki a posztra, akinek a legfontosabb feladata az említett kiadások redukálása volt. Másrészt az egységesítéssel átláthatóbbá kívánták tenni a döntéshozatalt és felszámolni a hivatalok között dúló hatalmi harcot. Az egyik oldalon a Foreign Office, az India Office és a War Office, a másikon pedig az indiai alkirály kormányzata küzdött egymással a közel-keleti érdekeik érvényesítéséért. Churchillt arra utasították, hogy stabil kormányokat hozzon létre a mandátumterületeken, amivel csökkenteni lehetett a helyőrségek és az ott szolgáló brit katonák számát. Elnökletével 1921 márciusában konferenciát hívtak össze Kairóban, ahol megfogalmazták a brit közel-keleti politika legfontosabb céljait.⁴⁰⁴

Miután a Királyi Légierő 1922 és 1924 között átvette a birodalmi rendfenntartás feladatát Irakban és Transzjordániában, különösen fontossá vált a légi fejlesztés és a két ország közötti átjárható légifolyosók kialakítása.⁴⁰⁵ Tekintettel a szaúdi expanziós tendenciákra, elfogadták Sir Hugh Trenchardnak, a RAF altábornagyának elképzelését, miszerint a légierő segítségével fogják garantálni a térség biztonságát.⁴⁰⁶ A konferencián a Palesztinából Irakba vezető, sivatagot átszelő légi, vasúti és autós útvonalak megépítésének lehetőségeit mérlegelték és egyeztetéseket folytattak Sir Arnold Wilsonnal, volt iraki főbiztossal, a brit ellenőrzés alatt álló

⁴⁰⁴ Aaron S. Klieman: *Foundations of British Policy in Arab World: the Cairo Conference of 1921*. The Johns Hopkins Press, Baltimore – London, 1970. 105–139.; C. Brad Faught: *Cairo 1921. Ten Days That Made the Middle East*. Yale University Press, New Haven – London, 1922. 90–111.

⁴⁰⁵ Elmer B. Scovill: The RAF and the Desert Frontiers of Iraq, 1919–1930. *Aerospace Historian*, 22. évf. (1975), 2. sz. 84–90.; Martin C. Thomas: French Intelligence-Gathering in the Syrian Mandate, 1920–40. *Middle Eastern Studies*, 38. évf. (2002), 1. sz. 1–32.

⁴⁰⁶ Klieman: *Foundations of British Policy...* i. m. 111.

Angol–Perzsa Olajtársaság vezetőjével a transzszivatagi csővezeték lehetséges kivitelezéséről is.⁴⁰⁷

A Perzsa-öbölben a brit indiai kormány már csak az adminisztratív és helyi ügyekért felelt, a politikai hatáskör átkerült a Colonial Office-hoz. A gyarmatügyi miniszter ezentúl a busehri rezidensen keresztül kommunikálhatott a kuvaiti és bahreini politikai megbízottakkal. A Colonial Office csak rendkívül sürgős esetekben vehette fel a kapcsolatot közvetlenül az Ibn Szaúd vagy a kuvaiti sejk ügyeivel foglalkozó tisztviselőkkel.⁴⁰⁸ Bár a szabályzat 1921-ben lépett életbe, Sir Percy Cox több mint egy évtizedes személyes barátságának köszönhetően továbbra is kapcsolatban maradhatott és intézhette Ibn Szaúd ügyeit. De amikor Irak főbiztosává vált, már nem tudta képviselni a szultán érdekeit és közvetíteni a kéréseit a brit kormány felé, ezért a vahhábita vezető a bagdadi és a busehri rezidenseken keresztül kommunikált Londenral. De amíg a Colonial Office fontolgatta brit képviselő kinevezését Rijádba, addig beleegyezett, hogy továbbra is Cox foglalkozzon Ibn Szaúd ügyeivel.

Röviddel az 1922-es ukairi konferencia előtt a Colonial Office megkapta az India Office és a Foreign Office jóváhagyását, hogy Cox nyugdíjazása után közvetlenül a bahreini politikai ügynökséggel kommunikálhat a szaúdi ügyeket illetően. Azonban a Perzsa-öböl menti politikai rezidens és a brit indiai kormány kifogásolta, hogy Bahrein kizárólag Rijáddal foglalkozzon. Rámutattak, hogy a bahreini szélsőséges éghajlat miatt a tisztviselők nem időznek ott sokáig. Ezenkívül nem volt biztonságos a külképviselet, mert az ihvánok fenyegették a Szerződéses Államok déli részét, Ománt, valamint Kuvaitot. Továbbá felhívták a figyelmet, hogy az arab part menti sejkiségek iratait Busehrben vezették, ezért az ottani politikai rezidens sokkal tájékozottabb a térség ügyeivel kapcsolatban, ráadásul gyorsabb postai és távirati ügyintézés is lehetséges. Végül hangsúlyozták, hogy Bahrein Busehrnek van alárendelve. A Colonial Office engedett India felvetésének, és beleegyezett a javasolt hivatali hierarchia követésébe. Ibn Szaúd kérését, hogy közvetlenül a Foreign Office-on keresztül kommunikálhasson, mint Huszein, elutasították. Sőt azt is kérvényezte, hogy képviselete legyen Londonban, ám Curzon ezt megvétózta, azzal indokolva, hogy a szultán alacsony diplomáciai státusza nem teszi ezt szükségessé, inkább arra hajlott, hogy Londonnak legyen képviselete Rijádban.

Azzal, hogy a győztes hatalmak a lausanne-i békeszerződésben nem rendezték Arábia, továbbá Irak és Palesztina belső határait,⁴⁰⁹ hosszan elnyúló válságot okoztak az érintett felek

⁴⁰⁷ Alfred Bonnét: *The Concessions for the Mosul-Haifa Pipe Line. The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 164. évf. (1932) 116–126.

⁴⁰⁸ Troeller: *The Birth of...* i. m. 196–198.

⁴⁰⁹ Lugosi Győző: *Dokumentumok...* i. m. 108–112.

között. A helyzetet súlyosbította, hogy Ibn Szaúd megdöntötte Ibn Rasíd uralmát, amivel a dzsebel-sammari régió megszűnt pufferövezetként szolgálni Nedzsd, Transzjordánia, Irak és Hidzsáz között, ami újabb konfliktushoz vezetett a Hásimiták, a brit kormány és Ibn Szaúd közt. A vita tárgya ezúttal az arábiai Vádi-Szirhán⁴¹⁰ területe volt és az ott elhelyezkedő két város, el-Dzsauf és Káf, amelyek mindegyik fél számára jelentős stratégiai tényezővel bírtak. Még az oszmán uralom alatt, 1914–1915 során határozták meg a damaszkuszi vilajet legdélibb határait, amelyek a Vörös-tenger parti el-Vadzstól Madáin-Szálihön keresztül húzódtak Dzsaufig,⁴¹¹ ezért az angolok az ettől északra lévő területeket automatikusan Transzjordánia részének tekintették.⁴¹² Ámde az emirátus az 1920. augusztusi megalakulásától egyáltalán nem irányította a sivatagi körzeteket, csak 1922 januárjában tett lépéseket arra, hogy beolvassza a területet, miközben a régió folyamatos ihvánbetöréseknek volt kitéve. Mindez veszélyeztette Nagy-Britannia közel-keleti stratégiai terveit, az összefüggő angol fennhatóság alatt lévő korridor tervét, amely autóúttal, légifolyósóval és kőolajvezetékekkel kötötte volna össze a Mediterráneumot a Perzsa-öböllel.⁴¹³ A tervezett kommunikációs vonalak pedig Vádi-Szirhán északi részén haladtak volna keresztül. Nagy-Britannia a 19. század közepe óta érdeklődött a Haifa–Bagdad vasút⁴¹⁴ iránt, amelyet F. R. Chesney alezredes mért fel az Eufrátesz-völgyön keresztül 1916-ban.⁴¹⁵ Ez lett volna Irak és Perzsia háború utáni gazdasági fellendülésének a záloga.

A Vádi-Szirhán ősidők óta kereskedelmi és karavánútként funkcionált Nedzsd és Szíria között, továbbá számos vízforrással rendelkezett, ezért jelentős gazdasági értékkel bírt Rijád számára is. Ráadásul Ibn Szaúd nem akarta, hogy északról és nyugatról is egy egységes hásimita övezet fogja körbe, amit ennek a völgynek a birtoklásával akart megakadályozni és éket verni Abdalláh emirátusa és Fejszal királysága közé. A völgy birtoklásával sakkban tudta volna tartani Ammánt, Mekkát, sőt Jeruzsálemet is egyszerre, amit 1922 júliusában el-Dzsauf elfoglalásával el is ért.⁴¹⁶ Ám Herbert Samuel palesztinai főbiztos vitatta Ibn Szaúd igényét a városra és hangsúlyozta, hogy a település Transzjordániához tartozik. Azonban a helyzet nem

⁴¹⁰ Nelson Glueck: Wadi Sirhan in North Arabia. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 96. szám, 1944. december, 7–17.

⁴¹¹ Lásd a 7. számú térképet.

⁴¹² Gil-Har: *Delimitation Boundaries...* i. m.

⁴¹³ Motor Routs in the Near East. *Journal of the Royal Society of Arts*, 74. évf. (1925) 3812. sz. 96–98. Lásd az 6. számú térképet.

⁴¹⁴ A transzarábiai vasút célja részben a perzsi és indiai muszlim hívők közlekedésének megkönnyítése volt a szent helyekre. Arabia: Nejd-Trans-Jordan dispute: Activities of Ibn Saud's followers; Proposed conference at Koweit 1922–1923. IOR/L/PS/10/1033, 775–809.

⁴¹⁵ Dorsey D. Jones: Chesney Chose the Euphrates Route. *The Historian*, 5. évf. (1945), 1. sz. 5–23.; W. P. Andrew: *The Euphrates Valley Route to India by a Traveller*. London, Edward Stanford 6, Charing Cross, 1856.

⁴¹⁶ Távirat Damaszkuszba Mr. Palmernek, 1922. július 17. IOR/L/PS/10/1033, 725.

volt ilyen egyszerű, mert Cox elfogadta Ibn Szaúd befolyását, amikor engedélyt kért tőle a tervezett vasútvonal felméréséhez, amely a városon haladt volna keresztül.⁴¹⁷

A régió eredetileg az ott élő Ruvala törzs vezetőjéhez, Núri Salán sejkhez tartozott, aki Cox állítása szerint egyértelműen elfogadta Ibn Szaúd fennhatóságát. Núri Salán hűségének problematikája kardinális kérdés volt a háború utáni Közel-Keleten, mert a ruvalák legelője Dzsauftól északra haladva átfogta az egész völgyet egészen a szíriai Homszig. A britek pedig attól féltek, hogy a Francia Szíriával határos legelőterületei miatt a bejrúti főbiztos megvásárolhatja Núri Salán hűségét, amivel gyengíthették volna a britek közel-keleti pozícióit.⁴¹⁸ Ennek megfelelően Herbert Samuel felkérte John Philby transzjordániai megbízottat, aki ekkor Abdalláh tanácsadója volt, hogy menjen Dzsaufba, mérje fel az uralkodó közhangulatot, teremtsen baráti kapcsolatokat a helyi notabilitásokkal, és terjessze ki a brit joghatóságot egészen az iraki határig.

Philby teljes körű támadó és védekező szerződést kötött Salán sejkkal és Dzsauf akkori uralkodójának képviselőjével, amelyben rögzítették, hogy Dzsauf tartományt Transzjordániához csatolják. Cserébe a brit kormány vállalta, hogy előteremti a katonai műveletekhez szükséges forrásokat, ha a felek közös érdekei megkívánják a szomszédok elleni támadást, vagy ha valamelyik szomszédjuk támadná meg őket.⁴¹⁹ A Colonial Office elutasította a Philby-féle megállapodás jóváhagyását és figyelmeztette Coxot, hogy semmi esetre se adja annak jelét, hogy a brit kormány elismerte volna vagy hajlandó lenne elismerni Ibn Szaúd fennhatóságát el-Dzsauf felett.

A hovatartozás kérdését 1922-ben nem sikerült rendezni, ami egy újabb konferencia szükségességét vetette fel. Már csak amiatt is, mert a Palesztinában szolgáló brit tisztviselők attól tartottak, hogy ha nem oldódik meg a település jogállása, a transzjordániai beduinok kénytelenek lesznek áttérni a vahnábizmusra, hogy véget vessenek a szüntelen erőszakos betöréseknek, amin keresztül Ibn Szaúd tovább növelhette a befolyását északon, veszélyeztetve ezzel Transzjordánia és Palesztina stabilitását. Ilyen körülmények között pedig nem lehetett a költséges brit helyőrséget sem csökkenteni, hiszen a létfontosságú érdekeiket készek voltak az angolok fegyveresen is megvédeni.⁴²⁰

⁴¹⁷ Troeller: *The Birth of...* i. m. 190–191.

⁴¹⁸ Thomas: *French Intelligence-Gathering...* i. m. 11.

⁴¹⁹ Memorandum a Philby által kötött szerződésről és a megállapodás pontjairól, 1922. május 27. IOR/L/PS/10/1033, 739–743.

⁴²⁰ Herbert Samuel palesztinai főmegbízott távirata a Colonial Office-nak, 1922. augusztus 22. IOR/L/PS/10/1033, 707.

Félelmeik Transzjordánia megtámadásával kapcsolatban hamarosan beigazolódta, amikor 1922 augusztusában becslések szerint három-négyezer ihván hatolt be az Ammantól 20 km-re fekvő Umm-at-Ahmadba, akiket a brit repülők és páncélozott járművek tudtak csak megsemmisíteni. Az emirátus védelme érdekében a gyarmatügyi miniszter jóváhagyta, hogy Abdalláh elfoglalja Káfot, megakadályozva ezzel, hogy Ibn Szaúd Dzsaufból tovább haladva észak felé okkupálja a várost, mert az különösen sebezhetővé tette volna Transzjordániát a támadásokkal szemben. Továbbá szorgalmazta a határok minél előbbi kijelölését. Ugyan Dzsaufra nem akarták kiterjeszteni a befolyásukat, viszont a tervezett határvonal kettészelte volna Vádi Szirhánt, amit Ibn Szaúd több okból is elutasított. Először is gazdasági szempontból elfogadhatatlan lett volna a fennhatóság megosztása, mert az egész lakosság megélhetése a völgy sólelőhelyeitől függött, amelyek mind az emirátus határán belülrre kerültek volna. Másodszor a helyiek Dzsaufot tekintették székhelyüknek, ezért az év nagy részét mindig ott töltötték, ennek ürügyén Ibn Szaúd az egész völgyet magának akarta. Ám a valódi ok az volt, hogy elvághassa Transzjordániát Iraktól.

Amíg a brit köztisztviselők azon dolgoztak, hogy konferencia keretében rendezhessék a vitatott területek közötti határokat az ellenérdekelt arab uralkodók között, addig a Colonial Office megszüntette Ibn Szaúd szubvencióját, ami nemcsak a brit-szaúdi kapcsolatokat nehezítette meg, de csökkentette a szultán kompromisszumkészségét is. Röviddel azután, hogy a támogatás leállításáról szóló üzenetet továbbították Ibn Szaúdnak, újabb ihvántámadás történt. 1923 júniusának végén egy ihváncsapat megtámadta a Vádi-Szirhán legészakibb részén fekvő Káfot, de sikerült visszaverni őket. Abdalláh ellenintézkedésként ismét el akarta foglalni a várost, azonban saját erőforrásaira kellett volna támaszkodnia, mert a britek sem anyagilag, sem katonailag nem kívántak segíteni.⁴²¹ Ibn Szaúd tagadta, hogy az ihvánok megtámadták volna Káfot.⁴²² Érdemes idézni a bahreini rezidensnek írt leveléből, részben azért, mert következetesen cáfolta az ihvántámadásokat, részben mert jól mutatja a területi igényét a térséggel kapcsolatban. *„Megerősítem, hogy ihvántámadás nem történt sem Transzjordániában, sem Káfban, ezt a pletykát csak az agitátorok terjesztik. A tény az, hogy néhány jordániai beduin kirabolt néhány dzsaufi lakost. Amint az egyik hivatalnokom értesült erről, a dzsaufi helyőrségben állomásozók közül 100 embert küldött, abban a reményben, hogy utoléri és visszaszerzi az ellopott zsákmányt a támadóktól. Amikor Káfba értek, nem találtak ott senkit és három nap múlva visszatértek Dzsaufba. Nem volt közöttük ihván, nem öltek meg*

⁴²¹ Devonshire gyarmatügyi miniszter levele a busehri rezidensnek, 1923. július 6. File 61/10 (D 63) Relations between Nejd and Transjordan (political status of Jauf), IOR/R/15/1/563, 20.

⁴²² Ibn Szaúd levele a bahreini politikai tisztviselőnek, 1923. július 30. IOR/R/15/1/563, 68–72.

senkit, nem sérült meg senki, és nem lőttek le senkit. Akkor mi ez a talány, mi ez a rágalom a jordániai jelentésben? A jelenlegi körülményekről arra tekintettel tájékoztatom, hogy a jordániai beduinok elviselhetetlen mértékben sanyargatják az alattvalóimat. Isten segítségével van elég hatalmam, hogy visszavágjak, de a folytonos támadások ellenére békére vágyom, ami türelmessé és némává tesz. Nem haszontalan szót ejteni Káfról, ami a múltban és napjainkban is Dzsaufhoz tartozik. Mióta létezik Transzjordánia és mióta tartozik hozzá Káf? Dzsauf hivatalosan a nagyatyáimé volt, ami aztán a Rasídoké lett, majd a Salánoké és most az enyém. Habár a terület az én fennhatóságom alatt áll, nem küldök oda helyőrséget, hogy elkerüljem az ilyenfajta pletykákat. Azonban a folyamatos jordániai rajtaütések az alattvalóim ellen előbb-utóbb bajt fognak okozni, amit nehéz lesz orvosolni. A levelében említett problémát nem lehet megoldani vagy a veszélyt megállítani csak a határok rendezésével."⁴²³

Alapvetően a britek készek voltak elfogadni a cáfolatot az említett razzziáról, mert lehetetlen volt megbizonyosodni az ellenkezőjéről, és nem kizárt, hogy Ibn Szaúd valóban nem tudta megfelelően kordában tartani a székhelyétől távolabb lévő vahhábita csoportokat. Azonban Bagdadban azzal a kilátással szembesültek a britek, hogy Feiszal király válaszul a betörésekre becsületbeli ügynek tartotta, hogy Abdalláh testvére segítségére siessen,⁴²⁴ ami egy több frontos katonai összecsapás veszélyét vetítette előre, ezért egyre sürgetőbbé vált egy újabb konferencia összehívása, ahol Nedzsd, Transzjordánia és Hidzsáz határait rögzítik. Káf kérdése több szempontból is problematikus volt, ahogy Duke of Devonshire gyarmatügyi miniszter írta levelében: ha a város Szaúd kezére kerülne az veszélyeztetné Jeruzsálem és Azrak biztonságát, továbbá a légiúttal kapcsolatos terveket is.⁴²⁵ Nem engedhették veszélyeztetni saját nemzetközi presztízsüket azzal, hogy a gondoljaikra bízott védnökségekben fegyveres harcok robbanjanak ki. A felek abban állapodtak meg, hogy Ibn Szaúd kivonja katonáit Káfból és annak státuszát közös tárgyalás során rendezik.⁴²⁶

1923. szeptember 23-án a Colonial Office azt javasolta, hogy Kuvaitban tartsák a megbeszélést. Október 21-én a politikai rezidens táviratban közölte a gyarmatügyi miniszterrel, hogy Ibn Szaúd elfogadta azt a javaslatot, miszerint a konferencián minden Hásimitákkal kapcsolatos kérdést tárgyaljanak meg. Feiszal és Abdalláh is beleegyezett, kivéve Huszeint, aki még csak delegációt sem volt hajlandó küldeni. Az ülés elnökévé Knox ezredes, korábbi

⁴²³ Ibn Szaúd levele a bahreini rezidenshez, 1923.július 30. File 61/10 (D 63) Relations between Nejd and Transjordanía political status of Jauf. IOR/R/15/1/563, 68–70.

⁴²⁴ A bagdadi főbiztos levele a Colonial Office-nak, 1923. augusztus 28. IOR/R/15/1/563, 90.

⁴²⁵ Devonshire levele a Colonial Office-hoz, 1923. augusztus 31. IOR/R/15/1/563, 94., 98.

⁴²⁶ A busehri rezidens levele Bahreinbe, 1923. szeptember 17. IOR/R/15/1/563. 138.; Ibn Szaúd levele a bahreini politikai rezidensnek, 1923. szeptember 9.

Perzsa-öböl menti politikai rezidenst nevezték ki, aki ebben a minőségben a Colonial Office joghatósága alá tartozott, és közvetlenül a gyarmatügyi miniszternek jelentett. Nedzsd és Transzjordánia határproblémái mellett a találkozó másik célja a muhammari szerződésben nem érintett nedzsd menekültek ügyének rendezése volt, amit Ibn Szaúd továbbra is sérelmezett.

Amíg az angolok a küldöttségek érkezésére vártak, Feiszal ad-Davis ismét rajtaütést hajtott végre a Hidzsáz-vasút szomszédságában, a Medinához közel fekvő el-Ula településen. Ennek az lett a következménye, hogy Huszein még kevésbé volt hajlandó delegációt küldeni Kuvaitba. Ugyan az angolok igyekeztek meggyőzni a saríft, hogy Hidzsáz kielégítő határrendezéséhez elengedhetetlen, hogy képviseltesse magát, mert így sokkal több esély lett volna a vitás kérdésekben a javára dönteni, míg ellenkező esetben, a „*saját érdemei szerint*” fogják rendezni a kérdést, amivel egyáltalán nem biztos, hogy elégedett lesz.⁴²⁷ Huszein három feltételhez kötötte küldöttségének részvételét: (1) Ibn Szaúd ürítse ki Ibn Rasíd területeit és Aszírt, (2) adja vissza ezeket jogos tulajdonosaiknak, (3) térítse meg a legutóbbi hidzsázi rajtaütése során okozott károkat.⁴²⁸ Feiszal is komolyan vette a vahhábita fenyegetést Hidzsázban, ezért saját delegációjának elindítását az ihvánhadsereg el-Ulából való visszavonulásától és Ibn Szaúd biztosítékától tette függővé, hogy ti. nem támadja meg a saríf territóriumát. Dobbs bagdadi főbiztos egyetértett az iraki király követelésével, míg Trevor és Knox határozottan tiltakozott, mert tudták, hogy Ibn Szaúd nem fogja teljesíteni Huszein pontjait és ezzel együtt még a konferenciát is visszautasíthatja, abbéli meggyőződésében, hogy a Hásimiták szövetkeztek ellene. Továbbá vitatták Feiszal követelésének jogosságát és azt kérdezték, hogyan vonuljon ki Ibn Szaúd egy olyan határról, amelyet a kongresszus még meg sem határozott.

Több halasztás és vita után végül 1923. december 17-én ültek össze Irak, Nedzsd és Transzjordánia küldöttei, Huszein továbbra sem képviseltette magát. Nagy-Britannia azt akarta elérni, hogy Transzjordániának legyen hozzáférése az Akabai-öbölhöz, Nedzsd ne sértse meg a Hidzsáz-vasútvonalat, valamint el-Hurmát és Túrabát, amelyek Hidzsáz részét képezték. Cserébe kész volt átadni Ibn Szaúdnak a Vádi-Szirhán Káftól délre eső területeit és lehetővé tenni a saríf számára, hogy Hidzsáz a vasút mentén észak felé el-Mudavvaráig terjedjen.⁴²⁹ Ennek értelmében Abdalláh Káfot feladná Akabáért, el-Hurmát és Túrabát Ibn Szaúd Káfért, Huszein pedig a Mudavvarától északra fekvő területet átadná el-Hurmáért és Túrabáért. Mivel

⁴²⁷ A Foreign Office távirata Dzsiddába, 1923. november 6. IOR/L/PS/10/1033, 295.

⁴²⁸ Troeller: *The Birth of... i. m.* 200.

⁴²⁹ Lásd a mellékletben lévő 2. számú térképet.

Huszein nem képviseltette magát, a Colonial Office úgy döntött, hogy nem tárgyalja a transzjordániai határokat a Nefúdon túl, azon a ponton, ahol úgy gondolták, hogy a Nedzsd–Hidzsáz határnak kezdődnie kellene. Ennek a döntésnek a későbbiekben lesz fontos szerepe, amikor Ibn Szaúd megtámadja Hidzsázt. Az említett célokat az alábbi levélben közölte Devonshire gyarmatügyi miniszter Knox ezredessel: *„Kétségesnek tűnik, hogy Hidzsáz képviselője részt tud-e venni a kuvaiti konferencián. Huszein királyt azonban sürgetik, hogy küldjön követet, mivel az általános megbeszéléseken nagyobb valószínűséggel biztosítható kielégítő határrendezés, ahol Ibn Szaúdot máshol tett engedményekkel ésszerű álláspontra lehet rávenni. Őfelsége kormányának alábbi általános politikáját közlöm, amelyet szigorúan titokban kell tartania. A Bagdadból vagy Jeruzsálemből érkező észrevételektől függően a következőkhöz kell ragaszkodnia. Őfelsége kormányát közvetlenül érinti Transzjordánia határa, feltéve, ha hozzáfér az Akabai-öbölhöz, hogy Nedzsd nem érinti a hidzsázi vasutat, és hogy Hurma és Túraba is Hidzsázé lesz, aminek az északi határa a vasút mentén egészen Mudavvaráig terjed, készek vagyunk kizárni Káftól kezdődően a Vádi-Szirhán egészét Ibn Szaúd javára. Így Abdalláh feladná Káfot az Akabai-öbölért, Ibn Szaúd Hurmát és Túrabát Káfért, Huszein pedig a Mudavvarától északra fekvő területre vonatkozó minden igényt Hurmáért és Túrabaért. A követeknek meg kell hagynia, hogy maguk nyissák meg a vitát. Kétségtelen, hogy mindegyik félnek szélsőséges követeléseik lesznek. Bizom azonban abban, hogy képes lesz a fenti következtetésig elvezetni őket. Ha Hidzsáz nem képviselteti magát, Őfelsége kormánya nem fogja megvitatni a Nedzsd–Hidzsáz határ kezdetét, ami a Nefúd-sivatag déli peremétől kellene, hogy induljon. Ebben az esetben Káf átengedése attól függ, hogy Ibn Szaúd kötelezettséget vállal-e, amelyben beleegyeznek abba, hogy Hurma és Túraba is Hidzsázhoz kerüljön.”*⁴³⁰

A nehézségeket már az is előrevetítette, hogy Abdalláh nem volt abban a helyzetben, hogy átadhassa Káfot, amiről Herbert Samuel palesztinai főbiztos a következőképpen írt 1923. november 14-én: *„A bagdadi főbiztos véleménye megegyezik az enyémmel. Vagyis Káf átadása komoly kockázatot jelentene Transzjordánia számára. Abdalláh még akkor is nehéz helyzetben lenne, ha beleegyezne, hogy Akabáért, Maánért és Mudavvaráért cserébe beleegyezzen Káf átadásába, mivel annak tenné ki magát, hogy a brit mandátumhoz olyan területet csatol, amelyet az arabok Hidzsázhoz tartozónak tekintenek. Úgy értesültem az emírtől, hogy hacsak nem a vezetők között kerül sor a konferenciára, ő teljesen szkeptikus a konferencia eredményeit illetően. Miközben Ibn Szaúd ihvánjai Medinát fenyegetik, úgy gondolja, hogy Huszein nem küldhet képviselőt, de még ha a hidzsázi küldött nincs is jelen, kéri, hogy Őfelsége kormánya*

⁴³⁰ Devonshire gyarmatügyi miniszter levele a busheri rezidensnek, 1923. november 8. IOR/L/PS/10/1033, 269.

utasítsa Knoxot, hogy az eljárás első pontjaként ragaszkodjon a nedzsi erők visszavonásához a hidzsazi határon túlra, és a jövőbeli agresszió elleni biztosíték adásához. Huszein legidősebb fia, Ali emír, Medina kormányzója táviratozott Feiszalnak, hogy Mekkából nem lehet segítséget küldeni, és ha Feiszal nem tudja rávenni Ófelsége kormányát, hogy erőteljesen lépjen közbe Ibn Szaúdnál, Medina helyzete kétségbeejtővé válik. Úgy véli, hogy Ibn Szaúd szándéka az, hogy az ihvánok Medina bevételét a tárgyaláson kész tényként állítsák, és ezt alapul véve hatalmas engedményeket zsaroljanak ki a határkérdéssel kapcsolatban.”⁴³¹

Az 1923. november 1-jei távirat szerint: „Ófelsége kormánya jóváhagyta a Kuvaitban tartandó konferencia megtartására vonatkozó javaslatot, hogy a fennálló kérdéseket rendezni lehessen. A konferencia fő tárgyai a következők lesznek: (a) a Nedzsd és Transzjordánia közötti határvonal kijelölése, (b) az Irak és Nedzsd közötti nézeteltérések megoldása, amelyek a nedzsi sammar törzsek Irak határain belüli jelenlétéből erednek, (c) annak mérlegelése, hogy kívánatos-e a muhammarai egyezmény módosítása. A fentiekben túlmenően a Foreign Office azt javasolja Huszein királynak, hogy a Nedzsd–Hidzsáz határ és más kérdések rendezése céljából Mekka vegyen részt a konferencián. A konferencia Knox ezredes elnöksége alatt fog zajlani, a brit indiai kormány egyetértésével. Knox ezredes folyamatosan tájékoztatni fogja a főbiztosokat és Ófelsége kormányát minden fejleményről.”⁴³²

A konferencia első ülésén az Irak és Nedzsd közötti kérdéseket tárgyalták, mert a határrendezés ellenére mindkét fél törzseinek részéről folyamatosak voltak a támadások és ellentámadások, amit kezelni kellett. Bagdad az alábbi pontokat terjesztette elő: (1) Felül kell vizsgálni Ibn Szaúd állítását, hogy Irak megsértette-e a muhammarai egyezményt. (2) Megállapodást kell kötni a törzsek portyázásának megakadályozása érdekében. (3) Meg kell egyezni arról, hogy Ibn Szaúd csak a bagdadi követen keresztül kommunikálhat az Irakban tartózkodó törzseivel. Továbbá Rijádban is állomásozzon egy hasonló iraki képviselő. (4) Mindkét félnek vállalni kell, hogy iraki tisztviselők vagy sejkek nem kommunikálhatnak közvetlenül Rijáddal. (5) Kölcsonös kötelezettségvállalást kell nyújtani arra vonatkozóan, hogy egyik fél törzseinek sem kell fegyveres erőt kiállítani a másik területén. (6) Közös egyezmények kivételével egyik fél sem üldözheti a bűnözőket a határain túl. (7) Politikai bűnelkövetőkre az általános kiadatási megállapodás vonatkozik. (8) A hivatalos pozíciót betöltő sejkeknek le kell tenniük a felségjelvényeket és zászlókat, ha legeltetés céljából átlépik a határt. (9) Mindkét kormány jelöljön ki egy határellenőrt al-Hafarban, aki a belépő törzsek számára legeltetési

⁴³¹ Samuel Herbert palesztin főbiztos levele Devonshire-nek, 1923. november 14. IOR/L/PS/10/1033, 194.

⁴³² Devonshire gyarmatügyi miniszter levele a palesztinai és iraki főbiztosoknak, 1923. november 1. IOR/L/PS/10/1033, 313.

engedélyeket ad ki és közvetítőként szolgál az elkobzott zsákmány visszajuttatásában. Mindkét állam vállalja, hogy egyetértésben dolgozik a rablótámadások megelőzésében.⁴³³

Rijád pedig az alábbi követeléseket fogalmazta meg: (1) Irak és Nagy-Britannia fogadja el Dzsebel-Sammart Nedzsd tartozékaként. (2) Az ukairi konferencia után elvett zsákmányt azonnal szolgáltatassák vissza. (3) Az elmenekült nedzsi törzseket utasítsák ki Irakból. (4) Kössenek megállapodást azon menekültek jövőbeni visszatéréséről, akikről kiderül, hogy veszélyt jelentenek a határ békéjére. (5) Tegyenek nyilatkozatot arról, hogy a nedzsi hatóságoknak jogukban áll értesülni azoknak az adószedőknek a listájáról, akik az Irakban tartózkodó nedzsiektől járulékot szednek. (6) Irak kérjen bocsánatot a nedzsi zászló megsértéséért és a bebörtönzött tisztviselőjével szemben tanúsított magatartásért. (7) Kölcsönösen állapodjanak meg, hogy egyetlen törzs sem lépheti át a határt engedély nélkül.

Az iraki pontokat tekintve – az ötödik kivétellel – valamennyiben konszenzus született, ennek ellenére nem ment simán az egyeztetés. A kiadatás kérdése okozta a legtöbb gondot. Bagdad azzal érvelt, hogy ennek elfogadása ellentétes lenne a törzsi hagyományokkal és a vendégszeretet törvényével. Továbbá arra is rámutatott, hogy a menekültek kiadása nemcsak a nemzetközi joggyakorlatba ütközne, de nem is lenne célszerű, mert csak arra készítetné a szökevényeket, hogy tovább menjenek és a török–iraki határon telepedjenek le. Knox 1923. december 4-én az alábbi levélben számolt be a konferencia menetéről a Colonial Office-nak: *„Fejszal olyan utasításokat ad a képviselőinek, amelyeket akar, de ezek a folyamatos lehetetlen követelések és fenyegetések, amelyekkel a rijádi képviselőket ostorozzák, teljesen esztelenek. Tisztában vagyok azzal a lehetőséggel, hogy a konferencia kudarcot vallhat Mezopotámia miatt, de még van időnk, és úgy gondolom, hogy a jelenlegi fagyos hangulatot hagyni kell lecsengeni és megpróbálni kihozni a tárgyalásokból a legtöbbet. Türelemmel kell egyeztetni az érdekeket és nem szabad engedni, hogy Mezopotámia meghiúsítsa a kongresszust. Viszont a jelenlegi magatartásuk azt sugallja, mintha elhatározták volna, hogy olyan lelkiállapotot idéznek elő Ibn Szaúdban, amely lehetetlenné teszi a munkámat. Mintha eldöntötték volna, hogy a konferencia ne a javaslataim alapján haladjon.”*⁴³⁴

1923. december 22-én Knox a tárgyalás addig elért eredményeit jegyzőkönyvezni szeretne volna, azonban az iraki küldöttség újabb követelése miatt ez meghiúsult. Bagdad egy olyan záradék elfogadásához ragaszkodott, amely szerint az egyezményt attól teszik függővé, hogy Ibn Szaúdnak sikerül-e kielégítő megállapodásra jutnia Huszeinnel, ami mögött a rijádi képviselők egy ellenséges hásimita szövetséget feltételeztek és megtagadták az aláírást. Fejszal

⁴³³ Troeller: *The Birth of...* i. m. 202.

⁴³⁴ Knox ezredes levele a Colonial Office-hoz, 1923. december 4. IOR/L/PS/10/1033, 134.

a preambulumban kapcsolatban az alábbi felvetésekkel érvelt. Először is, népe túlnyomórészt muszlim jellege és a Hidzsázzal való családi kapcsolata lehetetlenné teszi, hogy félrenézzen, amikor a szent városokat fenyegetik. Másodsor az az indok, miszerint a vahhábitáktól logikusan nem lehet megkövetelni, hogy vonuljanak ki Haibarból, mivel a két ország közötti határt még meg sem húzták, téves. Harmadszor pedig, ha Abdaláhhal együtt aláírnák a megállapodást, miközben Ibn Szaúd birtokolja az említett részt, az a terület átadásának hallgatólagos jóváhagyása lenne. Knox vitatta mindezt és rámutatott, hogy a brit csapatok segítsége nélkül Huszein nem tudná kiűzni Ibn Szaúdot Hidzsázból. Sőt a dzsiddai brit konzul beszámolója szerint Medina nem valószínű, hogy ellenállna a vahhábita hatalomátvételnek. Továbbá hangsúlyozta, hogy sok esetben kényszerül rá egy ország a meghódított terület birtokló ellenséggel való tárgyalásra. Knox elnapolta a konferenciát 1924. január 18-ára, ami lehetőséget adott arra, hogy a nedzsi delegáció kapcsolatba lépjen Ibn Szaúddal egyeztetni a fennálló kérdéseket, Huszeinnek pedig ismét alkalmat adott arra, hogy képviseltesse magát.

Alig egy héttel a tizedik találkozó után a közelinek tűnő megegyezés minden tekintetben meghiúsult, amikor a nedzsi delegáció nem fogadta el a feltételeket és ismét visszalépett. Knox ezért úgy döntött, hogy március 5-ig ismét elnapolja a konferenciát, beszámol Ibn Szaúdnak a küldöttsége hitszegéséről és kéri a kifogásolható tagok felfüggesztését.

A Rijád és Bagdad között kialakult patthelyzet miatt rátértek Nedzsd és Transzjordánia függőben lévő kérdéseinek rendezésére.⁴³⁵ 1923. december 26-án Abdalláh delegációja a következő pontokat terjesztette elő. (1) Dzsauf és Szakáka helyreállítása a Vádi-Szirhánban Núri Salán számára. (2) Mindkét félnek legyen diplomáciai képviselője a másik országban (3) Nedzsd fizessen kártérítést az Amman szomszédságában elkövetett rajtaütésekért. (4) Kössenek megállapodást a portyázások megelőzéséről. (5) Korlátozzák a transzjordániai határt engedély nélkül átlépőket. (6) Nedzsd szüntesse be a kapcsolatát a transzjordániai törzsekkel. (7) Ismerjék el, hogy politikai menekültek nem adhatók ki.

Rijád nem fogadta el az első pontot és megismételte szokásos érvelését, miszerint a Vádi-Szirhán korábban Ibn Rasídhhoz tartozott, akit Ibn Szaúd követett, ezért Núri Salán sejk és birtokai most az ő fennhatósága alá kerültek. Abdalláh küldöttei viszont azt állították, hogy a vitatott völgy Szíria törzseihez tartozott, aminek ők lettek az örökösei a háború után. Rijád azt követelte, hogy legyen egy folyosó Nedzsd és Szíria között, amelyen keresztül karavánjaik szabadon közlekedhetnek, míg Ammán azt, amit Anglia is erőteljesen támogatott, hogy Iraknak és Transzjordániának közös legyen a határa. Anglia folyamatosan próbálta rávenni Huszeint,

⁴³⁵ A kuvaiti konferencia 14. és 15. ülésének a jegyzőkönyve, 1924. március 25. 26. File 450/1922 Pt 2-4. Arabia: Nejd-Trans-Jordan Dispute; Koweit Conference, IOR/L/PS/10/1034, 231–244.

hogy képviseltesse magát Kuvaitban, Ibn Szaúd pedig egyre inkább csatlósodott régi patrónusában az angolokhoz, mert a Hásimiták céljainak megvalósítására törekedtek. Mulla Hafiz rijádi követ az alábbi módon reagált az angol rendezési tervre. A sófalvak kivételével, amelyeket a brit kormány kérésére Ibn Szaúd nem foglalt el, a Vádi-Szirhán Ibn Szaúd birtoka. Így a javasolt ár Túraba, Hurma és Haibar feladására nem elegendő. Elképzelhető, hogy hajlandó lenne átengedni Túrabát vagy beleegyezni Túraba és Haibar semlegességébe, de el-Hurmát nem adja át. Továbbá Huszein királynak fel kell adnia Kunfidát, köteleznie magát, hogy nem avatkozik be Aszír ügyeibe és elismernie Nedzsdet a függőségeivel együtt.

Részben a tárgyalófelek makacssága, részben Knox betegsége és türelmének vége, de legfőképp a helyzet megoldhatatlansága miatt felmerült a konferencia berekesztése. Ezért 1924. január 30-án felvetette, hogy egészségének állapota lehetőséget nyújt az angoloknak, amennyiben jónak látják, kilépni a megbeszélésből. Továbbá, ha a brit kormány szükségesnek találja felkeresi Ibn Szaúdot, hogy együttműködésre bírja. A gyarmatügyi miniszter elutasította a találkozót és azt javasolta, hogy napolják el a tanácskozást 1924 márciusáig.

Felépülését követően Knox ismét engedélyt kért a gyarmatügyi minisztertől egy találkozóra, hogy gazdasági szankciókat helyezzen kilátásba, ha Rijád nem tanúsít engedékenyebb magatartást. A Colonial Office elvetette az ötletet, mert ahhoz, hogy elérjék a két mandátumterület közös határával kapcsolatos megállapodást, szükségük volt Ibn Szaúd együttműködésére. Knox írt a szultánnak, tájékoztatva a konferencia előrehaladásáról, megerősítette a fent említett brit irányvonalat és kérte, hogy küldje el egyik fiát a küldöttséggel, ahogy Huszein is képviselteti magát Zaidal. Február végén a rijádi küldöttség visszatért Kuvaitba és arról tájékoztatták Knoxot, hogy Ibn Szaúd erre az időpontra nem tudja Feiszal fiát elküldeni. Továbbá tolmácsolták a sérelmét, hogy az iraki Mutajr törzs betört Nedzsdbébe, fosztogatott, majd a semleges zónába menekült, ami miatt azt a határozott lépést várta a brit kormánytól, hogy visszaszolgáltassa a zsákmányt, kiadja a menekülteket és véget vessen az agresszióknak. Ám ez egyelőre lehetetlennek tűnt.

A konferencia előmenetelét az is nehezítette, hogy amikor Huszein megtudta, hogy Ibn Szaúd nem küldte el fiát, ő sem engedte, hogy Zaid részt vegyen a megbeszéléseken. Knox így összegezte a kialakult helyzetet: *„Ördögi körbe kerültünk, Huszein megígérte, hogy küld egy magas rangú képviselőt, akit Ibn Szaúd egyáltalán nem kért, majd azt mondja, hogy ha a szultán nem küld egy megfelelő méltóságot, akkor ő sem, és még csak nem is nevez ki egy alacsonyabb rangút helyette. Eközben Ibn Szaúd szerint minden lázadó az ő határához özönlik, zavargást*

szít és a megtorlás elől kereket old Irakba.”⁴³⁶ Majd azzal folytatta, hogy minden esély megvan arra, hogy Ibn Szaúd megelégedi a helyzetet és megtámadja ellenfeleit, azzal érvelve, hogy a Hásimiták nem korrekt viselkedése kényszerítette erre a lépésre, miközben ő kész volt tárgyalni velük.

Ugyanakkor a határrendezésnek az a tény sem kedvezett, hogy amikor a török Nagy Nemzetgyűlés 1924. március 3-án megszüntette a kalifátus intézményét, Huszein felvette a tisztséget, amit sok indiai muszlim és brit indiai tisztviselő is ellenszenvvel fogadott. Március 13-án Sir Henry Dobbs iraki főbiztos táviratában ismét háborús készülődésről számolt be Nedzsdben, el-Karáma környékén, 140 km-re északkeletre Artavíjjától. Egyben visszautasította a szultán vádját, miszerint Irak bátorította volna a mutajrokat Nedzsd megtámadására és sürgette Ibn Szaúdot, hogy vonja vissza a határról a csapatait. Egy héttel később Dobbs újabb táviratban közölte, hogy pásztrok csoportjait támadás érte a dél-iraki Dívánijában és Dafirban.⁴³⁷ Az iraki delegációt, amely a portyázás idején Kuvait felé tartott, hogy folytassa a tárgyalásokat, Bagdad feltartóztatta és hivatalos bocsánatkérést követelt a szultántól. Tekintettel a rajtaütés nagyságára, Dobbs kijelentette, hogy nem szolgálna gyakorlati célt a konferencia folytatása és ilyen körülmények között lehetetlennek tartja az iraki delegáció útját. Azzal a meggyőződéssel, hogy Nagy-Britannia csak a méltóságát kockáztatja a hiábavaló tárgyalások folytatásával, Knox a konferencia feloszlását javasolta. Tizenhét ülés után az új gyarmatügyi miniszter, J. H. Thomas április 11-én táviratban felhatalmazta a bagdadi főbiztost a tárgyalás feloszlására.

A kuvaiti konferencia Nagy-Britannia egyik utolsó kísérlete volt arra, hogy fenntartsa Huszein hatalmát Arábiában.⁴³⁸ Ahogy láthattuk, nagy erővel próbálta rávenni a sarífit, hogy képviseltesse magát, mert itt lett volna arra lehetősége, hogy rendezze a nézeteltéréseit Rijáddal és ezzel elejét vegye az újabb ihvántámadásoknak, ami azért lett volna rendkívül sürgető, mert Feiszal al-Davis betört a Medinához közel fekvő el-Ulába. A britek azzal érveltek, hogy a kérdések rendezése nagyobb valószínűséggel Hidzsáz javára fog történni, ha ezt egy konferencián vitatják meg, ahol sokkal nagyobb mozgástér van területszerzésre és területcserére. Jó precedens volt erre a muhammarai szerződés, ahol jelentős szaúdi területeket kapott Irak, kárpótlásul viszont Ibn Szaúd megszerezte Kuvait kétharmadát. Ennek ellenére Huszein tartózkodott a részvételtől. Azt hangsúlyozta, hogy a szultán neki rangján aluli

⁴³⁶ Knox levele a Colonial Office-hoz, a jeruzsálemi és bagdadi főbiztosokhoz 1924. március 7. File 22/23 II Kuwait Conference 1924, IOR/R/15/5/70, 455.

⁴³⁷ A bagdadi légi parancsnokság jegyzőkönyve az ihvántámadásról, 1924. április 5. IOR/L/PS/10/1034, 201–208.

⁴³⁸ Alangari: *The Struggle for Power...* i. m. 217.

tárgyalópartner. Ezzel azonban elszalasztotta az esélyt, hogy Nagy-Britannia jószolgálatán keresztül arra kényszerítse Ibn Szaúdot, hogy formálisan elismerje Hidzsáz szuverenitását. A vahhábita szultán hidzsázi beavatkozása elkerülhető lett volna, ha a saríf megragadta volna az alkalmat, hogy hivatalossá tegye diplomáciai kapcsolatait Nagy-Britanniával és Rijáddal. Ezzel szemben Ibn Szaúd megértette, hogy előnyére válik, ha tárgyalási hajlandóságot mutat, és együttműködő, engedékeny tárgyalópartner benyomását kelti.

E tárgyalások egyik veszélye, amely egyértelműen fenyegette Ibn Szaúd területi biztonságát, az volt, hogy Huszein megpróbálja felhasználni a fiai hatalmi helyzetét saját céljainak előmozdítására. Abdalláh azt hangsúlyozta, hogy ha Hidzsáz a vahhábiták ellenőrzése alá kerül, a befolyásuk érezhető lesz Transzjordániában is. Feiszal pedig attól félt, ha ez bekövetkezik, Ibn Szaúd presztízse olyan mértékben megnő, hogy a déli Eufrátesz törzsei csatlakozni fognak hozzá. Ezek a figyelmeztetések egyértelmű kísérletek voltak a brit mandátumterületi főbiztosoknak a gyarmatbirodalom biztonságával kapcsolatos félelmeik kihasználására. Aminek a megerősítése egyszerre a hásimita hatalom megszilárdítását is jelentette volna. Azonban ez az összehangolt stratégia, hogy elismertessék saját maguk és apjuk szupremáciáját, végső soron ellenük dolgozott, mert Ibn Szaúd nem írta alá a megállapodást. A végeredmény patthelyzetet okozott, ahol a megállapodásokat az utolsó pillanatban nem ratifikálták, és a konferenciát feloszlatták, ami tovább fokozta a britek irritációját Huszein iránt. Knox, annak ellenére, hogy nem kedvelte Ibn Szaúdot és megrögzött intrikusnak tartotta, az ihvánokat pedig végképp megvetette, így számolt be a Colonial Office-nak: *„A tárgyalások során (egy kivételtől eltekintve) nem tudok tartózkodni attól, hogy ne állítsam szembe Nedzsd szultánjának és küldötteinek korrekt magatartását, legalábbis, amit kifelé mutatnak, látszólagosan őszinte vágyukat és áldozataikat, amelyeket hajlandóak voltak meghozni a béke érdekében, a Hásimiták gyerekes és megalkuvást nem ismerő magatartásával.”*⁴³⁹

Ibn Szaúd számára a legfontosabb előny az volt, hogy a konferencia összeomlása elhalasztotta Hidzsáz határkérdésének rendezését. Ha megállapodtak volna, akkor az nemzetközi szinten elismerésre került volna. Ami azt jelenti, hogy a szultán nem tudta volna megtámadni Hidzsázt, mert szuverenitásának hivatalos megerősítése növelte volna a külföld nemtetszését és a versailles-i békében lefektetett kis nemzetek támogatásának védelmére irányuló beavatkozás valószínűségét. Előnyére vált Huszein távolléte, amit nemzetközileg a tárgyalás megtagadásaként értelmeztek, és a megszakadás egyik fő okának tekintettek, míg Ibn Szaúd tárgyalási hajlandósága nyilvánvaló volt. A megbeszélés egyik sarkalatos kérdése az

⁴³⁹ Knox levele Kuvaitból J. H. Thomas gyarmatügyi miniszternek, 1924. március 30. IOR/L/PS/10/1034, 219.

volt, hogy hogyan lehetne kiutasítani a vahnábita vezetőt Huszein határain túlra, amikor ezt a határt még meg sem határozták egy nemzetközi szerződés keretében. A későbbiekben látni fogjuk, hogyan válik ez az előnyére.

A kuvaiti konferencia hirtelen feloszlata csupán abból a szempontból érintette rosszul Ibn Szaúdot, hogy Nagy-Britannia büntetésképpen felfüggesztette a már említett támogatását. Bár már 1920-ban elhatározták, hogy 1924-re az összes arab vezetőnek nyújtott szubvenciót megszüntetik, rövid távon a háború után is tovább folyósították Arábia békéjének megőrzése végett. Amiből Huszein viszont már 1920-ban kimaradt, mert ellenállt a brit érdekeknek. Az ihvánok iraki és hidzsázi rajtaütései irritálták a briteket a kuvaiti konferencia után, ezért Ibn Szaúd támogatását is visszavonták, ami jelentős fordulópontra jelentett a két állam kapcsolatában. A finanszírozás elvesztése és egyidejűleg Hidzsáz megtámadásának időzítése felveti a kérdést, hogy a kifizetések megszűnése végül mennyire ösztönözte az uralkodót Arábia gazdagabb nyugati régiójának megszerzésére. Ibn Szaúd rá volt kényszerülve a britek pénzére, ameddig csak lehetett, mert ezzel tudta megvenni a vele kapcsolatban álló csoportok lojalitását. Bár Nagy-Britannia folyamatosan a kifizetések leállításával fenyegetőzött, mégsem tette meg soha, mert megértette, hogy Hidzsáz biztonsága részben ettől a támogatástól függ. Shuckburgh az India Office-nál már 1919-ben felismerte a Philbyvel folytatott megbeszélést követően, hogy a támogatás megszüntetése nehézségeket okozna Nagy-Britanniának Hidzsáz védelmében: *„Ibn Szaúd arra a következtetésre fog jutni, hogy saját erőforrásaira kell támaszkodnia az érdekei védelmében, és ennek megfelelően fog intézkedni. Valószínűleg ez Hidzsáz megtámadásával fog járni, amit a brit kormány a leginkább el akar kerülni.”*⁴⁴⁰ Tekintettel arra, hogy a vahnábita szultán csak a dotáció megszűnése után támadta meg Hidzsázt, egyértelműnek tűnik, hogy a pénzügyi szubvenció megléte eltántorította ettől a lépéstől. Nagy-Britannia döntése, hogy a kuvaiti konferenciát követően megszünteti a kifizetést, azt mutatja, hogy elégedetlen volt Huszein hajthatatlanságával, és úgy döntött, nem védelmezi többé a területét, hanem hagyta, hogy egyedül szálljon szembe Ibn Szaúd kihívásával. Az eredetileg háborús célok megvalósítása érdekében fizetett támogatások leállítása úgy is értelmezhető, mint üzenet a szultánnak, hogy megszűnt a megfélemezésére irányuló diplomáciai erőfeszítése Londonnak, ezzel pedig jogot formálhat Arábia legfelsőbb hatalmának megszerzésére.

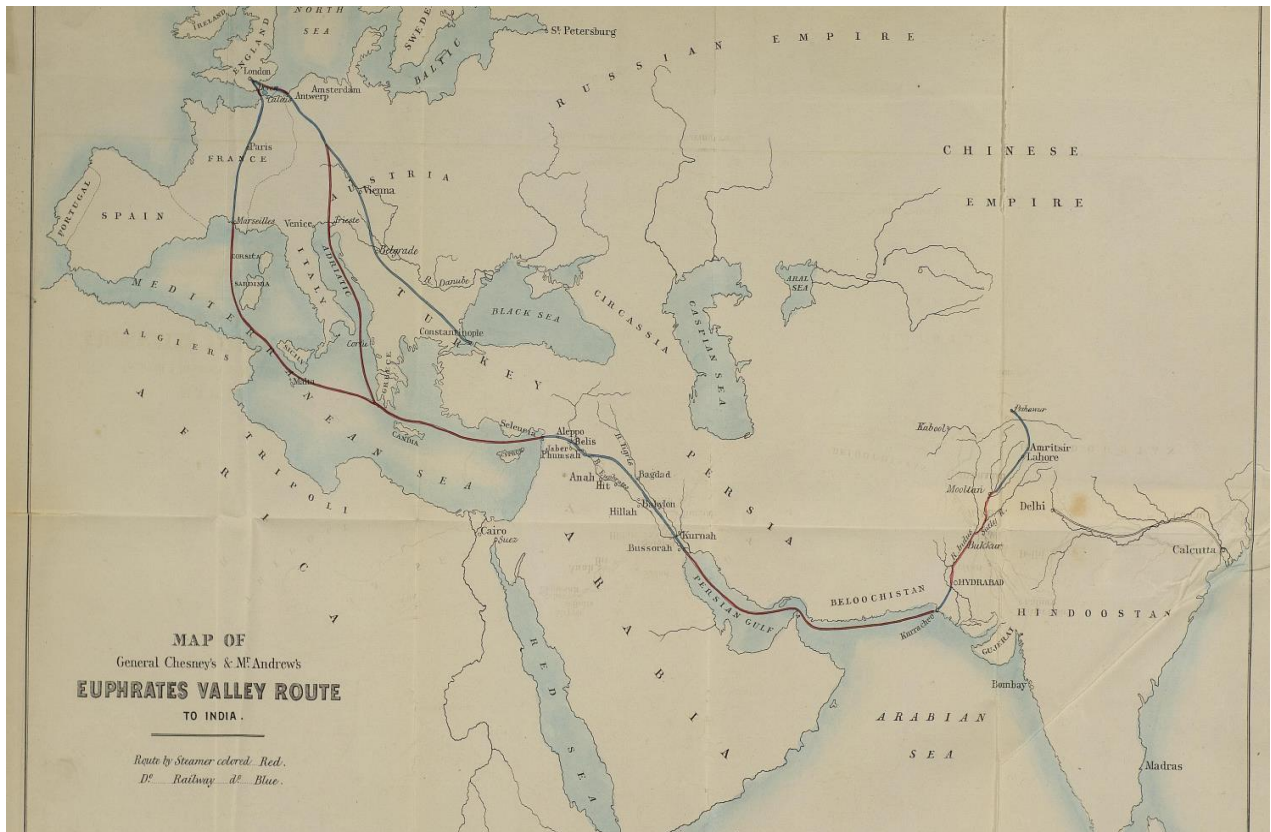
Nagy-Britannia háború utáni célja a diplomáciai megbékélés és hivatalos szerződés lefektetése volt Ibn Szaúd és Huszein között. Dzsiddában úgy vélték, hogy ennek egyedül Huszein makacssága áll az útjában. Míg az előbbi betartotta a diplomáciai udvariasságot, addig

⁴⁴⁰ Alangari: *The Struggle for Power...* i. m. 220.

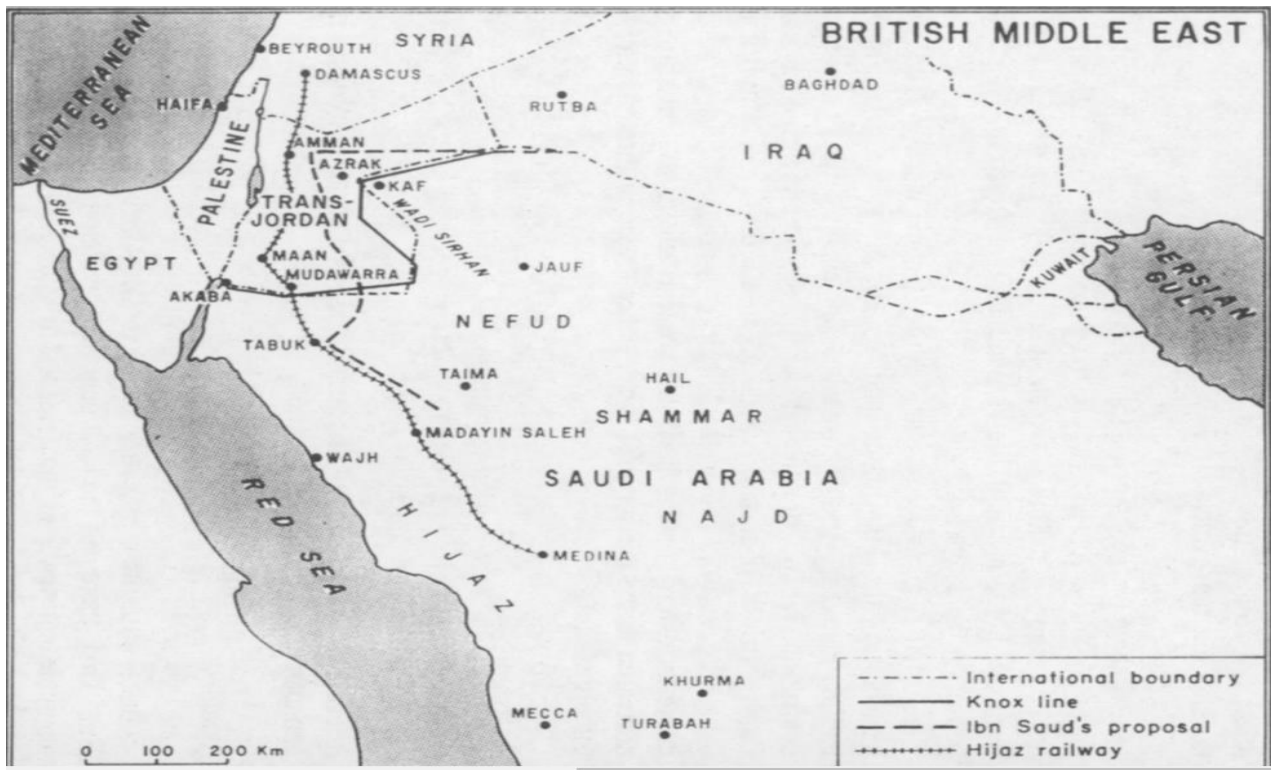
a saríf következetesen visszautasított minden levelet, valamint ellenséges és sértő megjegyzéseket tett a szultánra. Huszein, amikor elutasította a megbékélést Ibn Szaúddal, nem ismerte fel társadalmi támogatottságának és katonai erejének korlátozott mértékét. A szultán ezzel szemben csak azért vette fontolóra a Huszeinnel való megbékélés lehetőségét, hogy megtartsa a britek szimpátiáját, akik komoly erőfeszítéseket tettek a találkozó megszervezésére. A saríf csökönnyössége miatt Ibn Szaúd egyre kedvezőbb színben tűnt fel hozzá képest. Allenby hízelgőnek a legkevésbé sem mondható szavakkal ír a sarífról táviratában: „*Huszein helyzetét saját imbecilitása rontja, kevesen vannak, akik nem lennének megkönnyebbülve, ha utoljára látnák.*”⁴⁴¹ Míg Ibn Szaúd elkötelezte magát a Nagy-Britanniával kötött hivatalos szerződés mellett, addig Huszein nem. Előbbi szerződése különösen fontos, mert akár úgy is lehetett értelmezni a feltételeit, mint ami lehetővé teszi Hidzsáz elfoglalását, mert abban az időszakban Huszein korlátozta a nedzsdiek zarándoklathoz való hozzáférését. Konkrétan az egyik cikkely kötelezi Ibn Szaúdot, hogy „*területén belül tartsa nyitva a szent helyekhez vezető utakat, és védje meg a zarándokokat a szent helyekre való áthaladásukkor.*”⁴⁴² A sikeres zarándoklat fenntartása közvetlenül kapcsolódott mind Ibn Szaúd, mind Huszein uralmának legitimitásához és a saríf nem sokkal korábban megtagadta a nedzsdí hívők háddzshoz való jogát, aminek a biztosítása valóban hatalmának egyik alapvetése volt. Így amikor Ibn Szaúd benyomult Hidzsázba, mindezt azzal indokolta, hogy Huszein király figyelmen kívül hagyta a szent helyekhez való jogot, és megfosztotta népét a zarándoklattól. Végül Ibn Szaúdnak az angol szubvenciótól való függetlensége miatt nem kellett felkérnie Nagy-Britanniát, hogy döntőbíróként közvetítsen. A muhammari szerződés, az ukairi jegyzőkönyv, valamint a bahrai és haddai konferencia után hivatalosan is megerősítették Nedzsd északi határait, így területének szuverenitása ekkorra már biztosítva volt és szabad utat engedett a nyugati terjeszkedéshez.

⁴⁴¹ Alangari: *The Struggle for Power...* i. m. 222.

⁴⁴² Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 34.

6 számú térkép. Forrás: Jones: Chesney Chose the Euphrates Route. *The Historian*, 5. évf. (1945), 1. sz. 5.

7. számú térkép. Forrás: Gil-Har: Delimitation Boundaries... i. m.

Hidszáz vahhábiták általi elfoglalása és Transzjordánia brit megerősítése

1924 tavaszán több fontos esemény is történt az iszlám világban, amely okot adott Ibn Szaúdnak arra, hogy megtámadja Hidszázt. Március 5-én Huszein ibn Ali magára öltötte a kalifa címet, amelyet előtte a köztársasággá váló és szekularizálódó Törökország megszüntetett.⁴⁴³ A tisztség felvételével azt remélte, hogy megszilárdíthatja a hatalmát, és megerősítheti az igényét arra, hogy ő legyen az összes arab vallási vezetője. Azonban lépése rendkívül népszerűtlen fogadtatásra talált Egyiptomban,⁴⁴⁴ az indiai muszlimok körében és Rijádban, ahol úgy tekintettek rá, mint a vahhábita vallási irányzat és Ibn Szaúd politikájával szembeni provokációra. Ugyanakkor Hidszázban egyre inkább nőtt a lakosság elégedetlensége Huszein királlyal szemben, amikor 1923-ban adót emelt, hogy a befolyó bevételekből megerősítse a hadseregét, ennek beszédére pedig katonai erőt alkalmazott, ami a törzsek körében erős ellenérzést váltott ki.⁴⁴⁵ Az elégedetlenkedők többnyire Nedzsdbbe menekültek. A helyieken kívül az egyiptomi és indiai zarándokok is zúgolódtak ellene, mert nemcsak a zarándokutak biztonságát hanyagolta el, hanem a zarándoklat megtételéhez szükséges feltételek biztosítását is, ami miatt rendkívül rossz egészségügyi és közállapotokkal találták szembe magukat az odaérkezők. Huszein többek között azzal is provokálta Ibn Szaúdot, hogy Aszírta továbbra is saját birtokának tekintette és egy különítménnyel Abhát ostromolta.

Ahogy már szó volt róla, a saríf a briteket is maga ellen hangolta. Tiltakozásul az ellen, hogy Szíria francia, Palesztina pedig brit mandátum lett megtagadta a versailles-i szerződés ratifikálását.⁴⁴⁶ 1921-ben Lawrence azt javasolta neki, hogy kössön szerződést Nagy-Britanniával, ismerje el annak különleges érdekeit Hidszázban, mert akkor katonai és pénzügyi támogatást is kapna. Huszein azt hangsúlyozta, hogy Palesztinában addig nem lehet béke, amíg a cionizmus végső célja a zsidó állam létrehozása arab területen az arabok nemzeti

⁴⁴³ A kemalisták november 1-jén megszüntették a szultánságot. Az utolsó szultáni kormány lemondott, VI. Mehmed brit hadihajón elhagyta Törökországot, akit megfosztottak kalifai méltóságától is. Ezt az intézményt átmenetileg még megtartották, az új kalifa pedig II. Abdülmedzsid lett, aki azonban már nem rendelkezett világi hatalommal. Belpolitikailag a kalifátus látszólagos fenntartása a kemalisták számára egyelőre célszerűnek látszott a széles néptömegek vallásossága miatt, külpolitikailag pedig az tette indokoltá, hogy a brit világbirodalom muzulmánjai, különösen az indiai muszlimok, támogató erőt jelenthettek, ha Anglia mégis lépéseket tett volna az új Törökország ellen. Azonban a lausanne-i szerződés révén Törökországot a nagyhatalmak *de jure* elismerték, ami lehetővé tette a köztársaság megerősítését, a szultánság és hivatalai megszüntetését. Bezárták a vallási bíróságokat, a medreszéket, megszüntették a sejhülszlám, a legfőbb mufti intézményét és 1924 márciusában megszüntették a legmagasabb vallási méltóságot, a kalifátust is. II. Abdülmedzsid kalifát az oszmán dinasztia összes hozzátartozójával együtt kiutasították Törökországból. Ez a lépés adott lehetőséget Huszeinnek arra, hogy magára öltse a kalifa címet. Matuz: *Az Oszmán Birodalom... i. m.* 213–220.

⁴⁴⁴ Elie Kedourie: Egypt and the Caliphate 1915–1946. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 3–4. sz. 1963. október. 214.

⁴⁴⁵ Vassiliev: *The History of...* i. m. 260.

⁴⁴⁶ Uo.

törekvéseinek rovására. Nem volt hajlandó elfogadni sem a Balfour-nyilatkozatot, sem lemondani az arabok független államhoz való jogáról így nem írta alá az angolok által javasolt szerződést. Felszólította a brit miniszterelnököt, hogy teljesítse a háború alatt tett ígéreteit, amelyek már a Sykes–Picot-egyezménytől kezdődően köztudottan érvényüket veszítették, és amit már minden arab vezető tudomásul vett, csak ő nem. Az sem realizálódott benne, hogy ezzel a viselkedésével maga ellen hangolja a briteket, mivel irányíthatatlan ellenfélle vált, aki megkérdőjelezte a jelenlétüket a Közel-Keleten. Tovább szítva az angolok haragját, 1924 júliusában beleegyezett, hogy szovjet főkonzulátus nyíljon Dzsiddában, amivel elismerte a Szovjetuniót, ugyanakkor Angliával továbbra sem kívánt szerződést kötni. Eközben az Ibn Szaúd és Nagy-Britannia között 1915-ben kötött megállapodás érvényben volt.

Mint láttuk, ugyanekkor, 1924. március 31-én szüntette meg a brit kormány Ibn Szaúd szubvencióját, aminek az a jelentősége, hogy az angolokkal való jó viszony fenntartásának kényszerítő ereje már nem volt visszatartó tényező. Ugyanis az államkasszából kiesett összeget pótolnia kellett valahogyan, ezért Hidzsáz elfoglalását és Huszein király uralmának megdöntését a fent említett tényezők összehatása eredményezte. Anglia semleges maradt Nedzsd és Hidzsáz háborújában, aminek az volt az oka, hogy a konfliktust vallási jellegűnek tekintette, amibe nem kívánt belefolyjni. London még ha akarta volna sem tehetne volna meg, hogy beavatkozik a viszályba, mert a *khiláfa*, a már említett britellenes, militáns indiai nemzeti mozgalom⁴⁴⁷ erősen ellenezte az angolok bármilyen intervencióját a szent városok ügyeibe. Íme, egy figyelmeztető üzenet Saukat Alitól, a Khiláfa Bizottság elnökétől: *„Bizottságom az alábbi állásfoglalást fogadta el, és azt kívánja, hogy közöljem Önökkel. Ennek értelmében a Központi Khiláfa Bizottság Munkabizottsága a leggondosabb megfontolás tárgyává tette a Hidzsázban folyó testvérgyilkos harcot, ami esetleg felvethet egy angol intervenciót. A Bizottság határozottan azon a véleményen van, hogy a világ indiai muszlimjai semmilyen esetben sem tűrhetik el a brit vagy más nem muszlim hatalom beavatkozását az iszlám ügyek kérdéseibe. Sem a brit-indiai muszlimok hidzsázi érdeke, sem a zarándokutak biztonsága nem indokolhatja az idegen intervenciót. A Bizottság ma egyértelmű köteletségének tekinti, hogy elmondja mindenkinek, akit érinthet, hogy az indiai és más helyeken élő muzulmánok mindent*

⁴⁴⁷ A kalifátus felszámolása megosztotta az iszlám világot. Sokan szembe helyezkedtek a török köztársaságiak álláspontjával. Az indiai muszlimok körében léptek fel az oszmán kalifátus legerőteljesebb védelmezői, az egyre erősödő angolelles hangulatban a kalifátusban a széles körű imperialistaellenes összefogás egyik lehetséges eszközét látták. 1919-ben Indiában létrejött a „*khiláfa*” (kalifátus) mozgalom, amelynek keretében konferenciákat szerveztek, „kalifátus-bizottságok” jöttek létre az oszmán kalifátus támogatása céljából. Rostoványi: *Az iszlám világ és a Nyugat...* i. m. 31–32.; M. Naeem Qureshi: *The Indian Khilafat Movement 1918–24. Journal of Asian History*, 12. évf. (1978), 2. sz. 152–168.; Gail Minault: *The Khilafat Movement. Religious Symbolism and Political Mobilization in India*. Oxford University Press, Delhi, 1982. 65–111.

megtesznek, ami hatalmukban áll, hogy megakadályozzák a nem muszlim beavatkozást Hidzsáz ügyeibe. A bizottság szeretné, ha világosan megértenék, hogy az intervenció joga és kötelessége nem osztható meg egyetlen nem mohamedánnal sem, és minden erre irányuló kísérletet az iszlám világgal szembeni ellenséges cselekedetnek tekint. A bizottság ezért arra figyelmezteti a brit kormányt, hogy tartózkodjon minden olyan lépéstől, ami ilyen kísérletnek a leghalványabb látszatát is kelti."⁴⁴⁸ És egy másik az indiai Muszlim Liga elnökétől: „*A Bombayi Elnöki Muszlim Szövetség Bizottsága úgy véli, hogy minden nem muszlim beavatkozás – brit vagy nem brit – Hidzsázban a muszlimok érzelmeinek elkeserítésére és felbőszítésére szolgál egész Indiában. A kalifátus kérdését és a szent helyek felügyeletét egyedül a muszlimok dönthetik el. Egy iszlám világkonferencia összehívását támogatja. Egyedül itt lehet ezeket a kérdéseket véglegesen rendezni.*"⁴⁴⁹

Nagy-Britannia igyekezett kihasználni a két uralkodó belviszályát és ezzel pozíciót szerezni Transzjordániában, kiragadni olyan észak-hidzsázi területeket, amivel stabilizálhatták az emírséget és saját közel-keleti pozíciójukat. Eközben Ibn Szaúd apja, Abder-Rahmán vahhábita vallási vezetőként 1924. június 4-én kongresszust hívott össze törzsi, katonai, vallási és ihvánvezetőkől Rijádban azzal a céllal, hogy megvitassák a zarándoklatot és a Hidzsáz elleni hadjáratot.⁴⁵⁰ Az ihvánok dzsihád során akarták megtisztítani a szent városokat, azt remélve, hogy vallási buzgalmukat bőséges zsákmány is koronázza majd.

1924. augusztus 29-én kezdték meg a gondosan kitervelt támadást. Amíg a fő kontingensek el-Hurmánál és Túrabánál álltak készen, addig más csapatok Irak, Transzjordánia és a Vádi-Szirhán irányába haladtak. Átvágták a hidzsázi vasútvonalat, megakadályozva ezzel, hogy a hásimita uralkodók brit támogatással apjuk segítségére siethessenek. Ibn Szaúd úgy döntött, hogy előzetes támadást indít at-Táif ellen, hogy tesztelje Nagy-Britannia reakcióját. Szeptember 5-én az ihvánok berontottak a városba, majd megálltak parancsra várva. Ali, Huszein legidősebb fia a hidzsázi seregek élén Táifba érkezett, de nem kapott támogatást a helyi törzsektől, ezért kénytelen volt visszavonulni a mintegy 30 km-re északnyugatra fekvő Haddába. Az ihvánok elfoglalták Táif lőszerraktárát, majd három napon át fosztogattak. Az életben maradtak, kiket nem mészároltak le, elmenekültek. Londonban a Colonial Office informális értekezletén először nem tudták eldönteni a rendelkezésre álló jelentések alapján,

⁴⁴⁸ Saukat Alinak, a Khilafa Bizottság elnökének levele Delhiből a brit miniszterelnöknek, 1924. október 4. File 10/11 Ibn Sa'ud and the Hijaz: cession of Aqaba; conquest of Asir; abdication of Amir' Ali; fall of Medina; fall of Jidda; establishment of Ibn Sa'ud's administration in Jidda. IOR/R/15/5/37, 40.

⁴⁴⁹ A Muszlim Liga elnökének, Mohamed Hajebojnak a távirata Bombayből a brit miniszterelnöknek, 1924. október 9. IOR/R/15/5/37, 42.

⁴⁵⁰ Troeller: *The Birth of...* i. m. 216–217.; Vassiliev: *The History of...* i. m. 261.

hogy Huszein elleni belső forradalommal vagy ihvántámadással állnak-e szemben. Miután bizonyítékot kaptak arra, hogy az utóbbiról van szó, azt az utasítást adták, hogy küldjenek figyelmeztetést Ibn Szaúdnak és követeljék, hogy tegyen óvintézkedést a Hidzsában élő brit alattvalók életének és vagyonának a védelmére. Válaszul Ibn Szaúd szeptember 22-én szigorú intézkedéseket hozott, hogy megelőzze a hasonló atrocitásokat és garantálta, hogy a jövőben megvédi a hidzsáziak életét és vagyonát.

Ebben a helyzetben Nagy-Britannia több problémával is szembesült. Először is Huszein a brit kormányhoz fordult segítségért az első világháborús szerepvállalására hivatkozva. Abdalláh és Feiszal sürgette Angliát, hogy akadályozza meg Hidzsáz okkupációját. Mindkét uralkodó azzal fenyegetőzött, hogy apjuk segítségére siet, ha megtagadják a támogatást. Abdalláh rámutatott, hogy ha a terület Ibn Szaúd ellenőrzése alá kerül, a vahhábita befolyás hamarosan érvényesülni fog Transzjordániában is. Feiszal pedig hangsúlyozta, hogy Bagdadban elfoglalt pozíciója Hidzsáz stabilitásától függ.⁴⁵¹ Továbbá, ha Ibn Szaúd lerohanja a régiót, meg fog nőni a presztízse, ami a dél-eufráteszi törzseinek nagy részét a szaúdiakhoz vonzaná.

Nagy-Britannia vonakodott beavatkozni abba, amit vallási kérdésnek tekintett. Ráadásul keresztény hatalomként nem küldhetett csapatokat a muszlim szent földre. Sőt a khiláfa agitáció miatt muszlim csapatokat sem vethetett be. Ezt fokozta még az a külpolitikai tényező is, hogy a támadás a locarnói megállapodások előestéjén következett be, amikor Nagy-Britannia és Franciaország viszonya megromlott az iraki moszuli olajmezők miatt,⁴⁵² és London pozícióját a palesztin arab nacionalista mozgalom fenyegette, ezért is vonakodott nyíltan beavatkozni a konfliktusba. Érdeemes figyelmet szentelni Dr. Spaho 1925. április 23-ai újságcikkének a szarajevói *Pravdá*ban, amely a balkáni muszlimok lapja volt, s amely nyomon követett minden iszlám mozgalmat. A tudósítás jól visszaadja, hogyan vélekedtek a brit Közel-Kelet politikával kapcsolatban: *„A keleti politikai trendek az utóbbi időben Nagy-Britannia számára kedvezőtlen fordulatot vettek. Az angolok által régóta dédelgetett álom az Egyiptomból Arábián keresztül Indiába vezető útvonalról, amely a Nagy Háború egyik oka volt, úgy tűnik, kudarcra van ítélve. Először is a brit imperializmus ellen irányuló mozgalmak Egyiptomban és Indiában a háború óta sokkal komolyabb méreteket öltöttek, ami a keleti országokban emberek millióit készítette ellenállásra. Az oroszországi forradalom, a kis-ázsiai görög vereség és Törökország győzelme után az Egyiptom és India egyesítésére irányuló brit terv megvalósíthatatlanná vált. A Keleten*

⁴⁵¹ Troeller: *The Birth of...* i. m. 219–220.

⁴⁵² Peter J. Beck: *A Tedious and Perilous Controversy: Britain and the Settlement of the Mosul Dispute, 1918–1926. Middle Eastern Studies*, 17. évf. (1981), 2. sz. 256–276.

végigsöprő átalakulást látva Anglia ráébredt, hogy a katonai ereje önmagában, amelyre mindig is támaszkodott a keleti világban, már nem elegendő többé ahhoz, hogy százmilliók fölé kerekedjen. Ezért elhatározta, hogy egyes muszlim elemek kegyeibe férkőzik, és első gondja egy független arab állam megalapítása volt, amely csak játékszerűen szolgált volna a Huszein-dinasztiának köszönhetően, hogy biztosíthassa magának az Egyiptomból Indiába vezető utat, és megőrizze a moszuli olajmezőkön való töretlen egyeduralmat. A terv azonban teljes fiaskóba torkollott, mivel a muszlim nemzetek elégedetlenül szemlélték az új állam létrehozását és Huszein felszentelését. Rövid idő után a Hidzsázi Királyság darabokra hullott, és az új kalifának el kellett hagynia Mekkát. Hogy mennyire volt érdekelt a brit tőke ebben a vállalkozásban, azt jól mutatja, hogy Nagy-Britannia a súlyos pénzügyi veszteségek ellenére sem akar lemondani a területről. Az ügy talán kevésbé lett volna szerencsétlen, ha a franciákat nem a saját gyarmati érdekeik mozgatták volna, a törököket pedig nem a saját életükért és szabadságukért való küzdelem. Amikor a nagy háború elkezdődött, Anglia elhatározta, hogy véget vet az Oszmán Birodalomnak, arrogánsan magához ragadja a hatalmat Mezopotámiában és Konstantinápolyban. Ám a kemalista mozgalom megakadályozta ebben, ami lenyűgözte a világot. Anglia hiába támogatta a görögöket, elbuktak. A Bizánc újjáélesztésére irányuló törekvés Görögországot a veszébe sodorta. Nagyrészt Franciaországnak volt köszönhető, hogy Törökország képes volt győzelmet aratni egy szervezett és a legújabb haditechnikával felszerelt hadsereggel szemben. Az eredményt általában úgy tekintették, mint Franciaország győzelmét Szíriában, gazdasági presztízsének megerősödését Törökországban és a háború előtti kölcsönök visszafizetésének lehetőségét. A franciák közel-keleti hatalma az Ankarával való baráti kapcsolaton és a kemalista Törökország függetlenségén múlt. Ezért támogatta utóbbit a görögökkel szemben. Az utolsó dolog, amire Anglia számított, az új török felemelkedés volt, amely elegendő katonai erőforrással rendelkezett ahhoz, hogy megállja a helyét minden ellenféllel szemben. Európa mostanra rájött, hogy Törökország olyan hatalom, amellyel csak békés módszerekkel lehet tárgyalni. A britek kísérlete, hogy a kurdok segítségével megszerezzék a moszuli olajmezőket, túl későn érkezett. Az, hogy egyáltalán képesek voltak lázadást szítani, a tömegek fanatizmusának volt köszönhető, és bizonyos mértékig annak a körülménynek, hogy a felkelés élén Szelim állt, II. Abdülhamid szultán fia, akit kalifának kiáltottak ki. Most már minden okunk megvan arra, hogy azt várjuk, hogy a brit kapitalizmus legújabb erőfeszítése ugyanúgy érjen véget, mint a többi, mivel a török hadsereg elfoglalta a lázadók legfontosabb

állásait. A kurd felkelés összeomlásával Nagy-Britannia politikája megbukott. Ankara ismét bebizonyította, hogy nem bölcs dolog alábecsülni az erejét."⁴⁵³

1924. szeptember 24-én a Colonial Office levelet írt a Foreign Office-nak, amelyben ismertette a Hidzsáz szaúdi meghódításával kapcsolatos véleményét: „*A gyarmatügyi miniszter véleménye szerint szóba sem jöhet, hogy Ófelsége kormánya ellenséges akcióba kezdjen Ibn Szaúd ellen, akár közvetlenül, akár közvetve, a szent helyek védelmében.*”⁴⁵⁴ Tehát Huszein hiába kérte a britek támogatását, ráadásul a helyi törzsektől sem kapott segítséget. Helyzetét tovább nehezítette, hogy London Transzjordánia vagy Irak közbenjárását is akadályozta. A khilafatisták mindeközben dicsérték Ibn Szaúd politikáját, és tiltakoztak az ellen, hogy Nagy-Britannia támogatást nyújtson a sarífnak vagy más módon avatkozzon bele a szentföldi polgárháborúba. Továbbá az indiai muszlimok Huszein király eltávolítását támogatták.

Ali, Medina kormányzója megpróbált csapatot gyűjteni al-Haddában, hogy megállítsa az ellenséges előrenyomulást Mekka felé, de szeptember végén vereséget szenvedett. Huszein király helyzete reménytelenné vált, a hidzsázi előkelőségek, köztük a sarífi klán, az ulema és a kereskedők összegyűltek Dzsiddában és úgy döntöttek, hogy Ibn Szaúd megnyugtatására lemondásra kényszerítik Huszeint. A notabilitások nemzeti képviselői tanácsot, egyfajta parlamentet hoztak létre. Huszein fiát, Alit nevezték ki uralkodóvá. A sarífnak London nem adott menedéket Ammánban, mivel Herbert Samuel úgy vélte, hogy ezzel beavatkozhatna Abdalláh ügyeibe, és kiprovokálhatja egy nagyszabású vahhábita támadást Transzjordánia ellen. Huszeint három nappal később Dzsiddába küldték, ahonnan október közepén Akabába hajózott.

A trónfosztás azonban nem mentette meg a mekkaiakat az ihvánoktól, akik 1924 októberében betörték a szent városba, Ali pedig Dzsiddába vonult vissza egy 400 fős osztaggal. Ibn Szaúd mindeközben Rijádban maradt, hogyha a britek netán tiltakoznának nála, az ihvánokat hibáztathassa a történelemért. A mekkai és a dzsiddai nemesség azt remélte, hogy Rijád hódítását semmissé tehetik azzal, ha Alit királyukká választják, mivel sokan Ibn Szaúd és Huszein király vitájában látták a háború legfőbb okát. Ibn Szaúd viszont minden Hásimitát el akart űzni és elutasított minden békeajánlatot. Amikor ez világossá vált, októberben a hidzsázi nemesség lemondásra szólította fel Alit is, aki nem tett eleget a kérésnek és tovább védte a pozícióját.

⁴⁵³ A szarajevói brit konzul jelentése, amelyben mellékeli Dr. Spahónak, a Jugoszláv Muszlim Szervezet vezetőjének a szarajevói *Pravda*-ban megjelent britellenes cikkét. 1925. május 1. File 3666/1925 Arabia: Printed Correspondence 1924–28, IOR/L/PS/10/1155, 730–731.

⁴⁵⁴ Troeller: *The Birth of...* i. m. 219.

1924. december 5-én Ibn Szaúd bevonult Mekkába. A vahhábiták kezére került el-Kunfidza, Rábig és Lit kikötője, ezzel Ali már csak Dzsidda, Medina és Janbu városait birtokolta. A Khiláfa Bizottság táviratozott Ibn Szaúdnak, hogy Huszeinnek és a fiainak el kell hagyniuk Hidzsázt. A Szentföldnek alkotmányt kell adni, amit az egész iszlám közösségnek kell kidolgoznia, és a területet demokratikus kormányzat alá kell helyeznie. Annak érdekében, hogy Ibn Szaúd tisztázza, hogy mik voltak a háborús céljai, és megszerezze az iszlám világ támogatását, 1924. október 29-én kongresszust hívott össze, ahol nedzsdi, iraki, egyiptomi és szíriai muszlim vallási képviselők vettek részt. Ibn Szaúd – tudatában annak, hogy az iszlám világban általában megoszlott a vélemény a vahhábitákról, s különösen a szentföldi inváziójukról – megerősítette, hogy az okkupáció egyetlen célja a zarándoklat szabadságának biztosítása és a Szentföld sorsának az iszlám világ számára kielégítő módon történő rendezése. Majd meghívta a világ muszlimjait egy mekkai kongresszusra, hogy közösen döntsenek a Szent Város sorsáról.

A szultán hivatalos, egyben első lapja, az *Umm al-Kura*⁴⁵⁵ 1924. december 13-án tette közzé a Hidzsáza vonatkozó programját: „(1.) *A legnagyobb gondom az lesz, hogy megtisztítsam ezt a szent területet az ellenségektől, akik gyűlölik az iszlám világot, nevezetesen Huszeintől, a leszármazottaitól és követőitől.* (2.) *E szent föld jövőjének kérdését a muszlimok között folytatott tanácskozás útján fogjuk rendezni. Már tájékoztattuk a muszlimokat, és arra kértük őket, hogy küldjenek követeket a pániszlám konferenciára, amely meghatározza az új kormányzatot Allah döntésének megvalósításához ezen a szent földön.* (3.) *Hidzsáz jogalapja a Korán, az Allah által küldött parancsolatok, és amelyeket az ulema állapított meg analógia alapján.* (4.) *Ezúton értesítjük az ország összes tudósait és azokat, akik korábban a szentélyeket szolgálták, hogy itt maradhatnak, ugyanúgy, mint korábban.*”⁴⁵⁶

Míg Ali Dzsiddában igyekezett megerősíteni az állásait, Ibn Szaúd 1924 decemberében választásokat tartott Mekkában. Állítólag azért, hogy egyfajta önkormányzatot hozzon létre, amivel a helyi kereskedőket, az előkelőket és a nagyhatalmakat is a maga oldalára állítsa. Tizenegy tagú tanácsot választottak, Mekka kormányzójává pedig Háfiz Vahbát⁴⁵⁷ nevezték ki.

⁴⁵⁵ Az *Umm al-Kura* eredetileg a szíriai Abder-Rahmán al-Kavákibi (1854–1902) munkája, aminek jelentése „*A falvak anyja*”, vagyis Mekka. Kavákibi arab nacionalista teoretikus, aki szerint csakis az arabság képes az iszlám újjáélesztésére. Ibn Szaúd újságjának címe vélhetően erre a munkára való utalás.

⁴⁵⁶ Vassiliev: *The History of...* i. m. 262.

⁴⁵⁷ Az egyiptomi származású szaúdi kormánytisztviselő, Háfiz Vahba a szaúdi kormány tagjaként szolgált és különösen fontos szerepe volt az európaiakkal való kapcsolattartásban. Kairóban született, az al-Azhar Egyetemen tanult, diákként buzgó arab nacionalista lett, ezért kénytelen volt elhagyni Egyiptomot, hogy elkerülje a letartóztatást. 1918-ig Isztambulban, Indiában és Bászrában folytatott agitációs tevékenységet, ami miatt bebörtönözték. Az első világháború után iskolát nyitott Bahreinben, de hamarosan politikai okok miatt deportálták, ezt követően Kuvaitba ment, ahol hasonló sors várt rá. Első szaúdi kapcsolata 1919-ben jött létre, amikor elkísérte Fejszal ibn Abdel-Azíz herceget Európába. Hidzsáz szaúdi elfoglalását követően, 1926-ban Mekka emíriájévé

Ezek után Ibn Szaúd hamarosan újabb üzeneteket kapott a külföldi konzuloktól, amelyekben a semlegességüket fejezték ki. Érdemes egy újabb cikket idézni a szarajevói *Pravdából*, amely jól tükrözi, hogyan vélekedtek például a muszlimok Huszein királyról és a vahhábita győzelemről: „Amikor a török kormány elűzte az oszmán kalifátus utolsó leszármazottját, hogy biztosítsa a köztársasági rendszer fenntartását, az egész muszlim világ a legélénkebb érdeklődést mutatta az új helyzet iránt. Az egyiptomi és indiai sajtóban különösen heves viták folytak arról, hogyan lehetne a kalifátust a vallási törvényekkel összhangban feléleszteni, ezért az egyiptomi muszlimok bizottságot neveztek ki egy pániszlám kongresszus megszervezésére, amelyen minden olyan ország küldöttei részt vennének, ahol muszlimok élnek, hogy eldöntsék a kérdést. Az imposztor Huszein, Hidzsáz királya kivételével, aki sajnálatos módon Mekkában magára öltötte a címet. A muszlim uralkodók egyike sem mutatott erre irányuló vágyat, hogy spontán módon átvegye a kalifa méltóságát, inkább egytől egyig eleget tettek valamelyik reprezentatív iszlám testület javaslatának. Huszein király, talán a legismertebb élő uralkodó, úgy szerezte meg a koronáját, hogy a háború alatt mohón saját aljas érdekeit követte. A haszon volt az ő istene, és a kapzsi öregember olyan messzire ment saját alattvalóinak kifosztásában, hogy mára már sok egykor virágzó mekkai családnak nincs egy serpenyője sem, amelyben megfőzhetné az ételt, vagy egy díványa, amelyre leülhetne. A válasz természetesen nem maradt el. Ibn Szaúd, Nedzsd szultánja, aki egykor szeretetteljes viszonyban állt vele,⁴⁵⁸ volt az első, aki elítélte a szegény arab tömegek kizsákmányolását és a szent városokban okozott pusztítást. A háborút, amelyet Huszein királynak megüzent, amikor a petíciók és a tiltakozás eredménytelennek bizonyultak, általában úgy ismerik, mint vahhábita mozgalmat, amely azt hirdeti, hogy az iszlámnak vissza kell térnie ahhoz az ősi tisztasághoz, amelyben Allah teremtette és az első négy kalifa megőrizte. A vahhábiták győztek, mert tiszta lelkiismerettel és az iszlámért harcoltak. Most gyakorlatilag az egész Hidzsáz, néhány kikötő kivételével, az ő kezükben van, és Huszein király arra kényszerült, hogy Akabában keressen menedéket, ahol az élete közvetlen veszélyben van, ezért éjjelente visszavonul egy hajóra, amelyet készenlétben tartanak, hogy szükség esetén Angliába szállítsák. Nyílt titok, hogy a vahhábita mozgalmat teljes egészében az indiai muszlimok finanszírozták, akik gyűlölik Huszein királyt, mert nemcsak saját népét fosztotta ki, hanem a vallási kötelességeik teljesítésére évente Mekkába látogató

neveztek ki, később oktatási miniszternek, majd belügyminiszternek. Az 1920-as évek végére Vahba különféle diplomáciai missziókban vett részt Európában és az Óbölben. Ezeket a feladatokat a király tanácsadójaként az 1960-as évekig folytatta. 1930-tól Szaúd-Arábia minisztereként, későbbi nagyköveteként az Egyesült Királyságba is akkreditálták. Rómában halt meg 1965-ben. J. E. Peterson: *Historical Dictionary of Saudi Arabia*. The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland – Oxford 2003. 157.

⁴⁵⁸ Természetesen téves volt az újságíró információja a két uralkodó viszonyáról.

zarándokokat is. Most, hogy elűzték a bitorlót a fővárosából, a kalifátus kérdése még sürgetőbbé vált. Nemrég Szenúsi sejk,⁴⁵⁹ Ibn Szaúd emír és egyes indiai muszlim követek összegyűltek Mekkában, hogy megvitassák a szent hivatal visszaállításához szükséges intézkedéseket. Nem tudni biztosan, hogy Egyiptom képviselői is jelen voltak-e. Az, hogy a konferenciát Törökország tudtával és jóváhagyásával tartották, eléggé egyértelmű Szenúsi sejk jelenlétéből, aki a háború alatt Afrikából Konstantinápolyba utazott, és támogatta Kemál pasát a Törökország függetlenségéért folytatott harcában. A Konstantinápolyból Mekkába vezető útján a franciák beleegyezésével haladt át Szírián, mivel az angolok megtagadták tőle a bejutást a közigazgatásuk alá tartozó területekre. Damaszkuszról ő és kísérete hat gépkocsival utazott, amelyeket valószínűleg a török kormány bocsátott rendelkezésükre. A mekkai konferencián elfogadott döntés még nem teljesen ismert, de úgy tűnik, hogy az uralkodó irányzat a kalifátus mekkai visszaállítása mellett szólt, valamennyi muszlim állam hozzájárulásával és segítségével. A kalifátus fenntartását az összes muszlim állam közösen vállalta és mindegyikük egy kisebb csapattal járulna hozzá a kalifa testőrségéhez. Az egész Arábia feletti időleges hatalom Ibn Szaúd nedzsi szultánra szállna. Szenúsi sejket említik, mint aki valószínűleg az első kalifa lesz az új rendszerben.”⁴⁶⁰

Eközben Ali repülőgépet küldött Mekka fölé, hogy röplapokat szórjon szét, azzal az üzenettel, hogy Huszein király vissza fogja foglalni a várost. 1925. január 5-én az egyesített ihváncsapatok megjelentek Dzsidá falai előtt és megkezdték az ostromot, amely majdnem egy évig tartott.⁴⁶¹ Ali aknamezőkkel erősítette meg a várost, önkéntes szíriaiak, palesztinok és jemeniek érkeztek, akiket valószínűleg a Hásimita fivérei toboroztak. Ali azonban, ahogy már szó volt róla, nem kapott valódi támogatást sem Irakból, sem Transzjordániából, mert testvérei attól tartottak, ha segítenek neki, akkor Ibn Szaúd Huszein akabai jelenlétét ürügyként használná fel Transzjordánia megtámadására. 1925 elején az indiai khiláfat mozgalom képviselői és külföldi konzulok próbáltak közvetíteni Ali és a szultán között, ám eredménytelenül. 1925 augusztusában Ali ismét segítséget kért a britektől, de kérését elutasították azzal az indokkal, hogy Nagy-Britannia csak Ibn Szaúd beleegyezésével

⁴⁵⁹ Ahmed Szenúsi a reformer és vallásalapító Muhammad ibn Ali Szenúsinak, a szenúsi rend alapítójának unokája volt, aki megörökölte tőle a tisztséget 1917-től 1933-ig. Ahmed Szenúsi az 1900-as évek elején harcolt a francia expanzió ellen Csádban, 1911-ben az olaszok ellen Líbiában, az első világháborúban az Oszmán Birodalom oldalán, majd a független Törökországért. Az oszmán kalifátus felszámolása után Hidzsázbába költözött és Medinában halt meg 1933. március 10-én.

⁴⁶⁰ Dr. Spahónak a szarajevói *Pravdá*ban megjelent tudósítása 1925. április 28-án, amelyet a szarajevói brit konzul jelentett felettesének Belgrádba. IOR/L/PS/10/1155, 730–731.

⁴⁶¹ A dzsidai brit konzul Sir Reader William Bullard havi rendszerességgel és nagy részletességgel számol be jelentéseiben a vahhábita offenzíváról: IOR/L/PS/10/1155. Alapvetően jelzésértékű a vahhábita seregek felszereltsége és állapota, ha közel egy évig tartott Dzsidát bevenniük.

avatkozhat be. 1925. október közepén Sir Gilbert Clayton, a brit képviselő, aki korábban a palesztinai kormány főtitkára volt, Dzsiddába látogatott. Naplójában feljegyezte, hogy Ali mind fizikailag, mind erkölcsileg összetört. Dzsidda lakói éheztek. Clayton meglepődött, hogy Ibn Szaúd még nem foglalta el a várost, talán fél a vérontástól, és inkább megvárja, amíg Dzsidda feladja magát, írta. Úgy vélem, ennek az volt az oka, hogy nem volt elég ütőképes a szaúdi sereg ahhoz, hogy azonnal be tudta volna venni a várost. Nagy-Britannia végül úgy döntött, hogy elismeri a vahhábita invázió tényét, de hangsúlyozta, hogy Ibn Szaúd tartsa be a protektorátusi szerződés ötödik pontját a zarándokutak biztonságáról.

Az Irak elleni támadások Hidzsáz meghódítása alatt és után is folytatódtak. Az ihvánok átkeltek a Vádi-Szirhánon, elérték a szíriai határt és elvágták Transzjordániát Iraktól. A közelkeleti brit birtokok ismét szembesültek a fenyegetéssel, ezért mindenképpen gátat akartak szabni az észak felé tartó szaúdi terjeszkedésnek. Az 1925-ös év során a britek két fontos problémával szembesültek. Az első a zarándoklat volt, a második pedig az, hogy Transzjordánia felől meg kellett erősíteni a brit ellenőrzést Maán és Akaba felett, nehogy Ibn Szaúd birtokában maradjanak olyan területek, amelyek lehetővé tennék számára, hogy veszélyeztesse az emirátust.⁴⁶² Ami pedig a zarándoklatot illeti, Nagy-Britannia nemcsak az indiai következmények miatt volt nehéz helyzetben, hanem azért is, mert a belháború miatt az indiai muszlimok általában nem tudtak részt venni a háddzson. Ezért 1925. február 25-én Ibn Szaúd kiáltványt tett közzé minden muszlimnak távol és közel, amelyben tájékoztatta őket, hogy Ali ibn Huszein blokád alatt van Dzsiddában, így nem csak fogadni, de garantálni is tudja a zarándokok biztonságát a Mekkába vezető utakon. Majd június 20-án levelet írt a dzsiddai brit képviselőnek: *„Bár tisztában vagyok azzal, hogy az Önök kormányai [Nagy-Britannia és a mandátumterületek kormányai] teljes semlegességüket nyilvánították ki a Nedzsd és Hidzsáz között folyó háborúval kapcsolatban, szükségesnek tartom, hogy magyarázatot adjak Önöknek a katonai helyzetünkről és jövőbeli terveinkről, elsősorban azért, mert ezek az Önöket érdeklő ország politikai helyzetével kapcsolatosak – különösen ebben az időszakban, amikor az érintett kormányok muszlim állampolgárai különböző útvonalakon érkeznek a zarándoklatra, másodsor pedig azért, hogy szétzúzzuk azokat a hazugságokat és pletykákat, amelyeket olyan rosszindulatú személyek terjeszthetnek, akiknek az a vágyuk, hogy bemocskolják a hírnevünket, megcáfolják az egész országban uralkodó közbiztonságot, s ezzel befolyásolják a zarándoklatot és lealacsonyítsák bátor hadseregünket.*

⁴⁶² Troeller: *The Birth of...* i. m. 221.

*Tájékoztatnom kell Önöket, úgy döntöttem, Isten segedelmével, hogy erősebb és gyorsabb tervet fogadok el mind Dzsidda ostromára, mind más helyek elfoglalására. Katonai okokból elhatároztuk, hogy a hadsereg jelenlegi helyzetét megváltoztatjuk, és az erre a célra készített tervek szerint a csapatokat alkalmasabb és hatékonyabb pozíciókba helyezzük át. Ez nem jelenti Dzsidda feladását: éppen ellenkezőleg, bízunk benne, hogy még keményebb ostrom alatt marad, mint eddig. Ami a zarándokok és a közbiztonság kérdését illeti Mekkában, illetve Rábig, Lit és el-Kunfidza kikötőiből az oda vezető úton, tájékoztatnom kell Önt, hogy mindent megteszünk annak érdekében, hogy megelőzzünk minden olyan bajt okozó kísérletet, amely (esetleg megtörténhet, és amelynek híre) eljuthat az Ön hivatalához. Meghoztuk a legapróbb óvintézkedéseket is a zarándokok biztonsága érdekében, és minden előkészületet megtettünk annak érdekében, hogy biztosítsuk kényelmüket és nyugalmukat mind a Mekkába utazás, mind a visszatérésük során.*⁴⁶³

Ahogy már szó volt róla, Ibn Szaúdnak nem igazán volt más választása, mint hogy garantálja a zarándoklatot. Jogilag az Angliával 1915-ben kötött szerződésének 5. cikke arra kötelezte őt, hogy „a szent helyekre vezető utakat nyitva tartsa az ország területén belül, és megvédje a zarándokokat a szent helyekre és a szent helyekről való eljutásuk során”.⁴⁶⁴ Ami remek alkalmat adott neki arra, hogy a Hidzsáz elleni támadását azzal indokolja, hogy Huszein király elhanyagolta a szent helyek biztosítását, és megakadályozta Nedzsd népét a zarándoklaton való részvételben. Egy incidensektől mentes zarándoklat mindenképp kedvezett a tekintélyének, amivel bevételekhez is jutott és sikeresen aláásta Ali presztízsét.

Ami az északi helyzetet illeti, az előző fejezetben került bemutatásra, hogy még a kuvaiti konferencia előtt Nagy-Britannia kifejezte azon óhaját, hogy Transzjordániáé legyen Akaba, hogy kijuthasson a Földközi-tengerre, és a déli határa a Hidzsáz-vasút közelében lévő Mudavvaráig terjedjen, beleértve Maánt is. Az Oszmán Birodalom felbomlása előtt Nagy-Britannia azt állította, hogy a területeket először a damaszkuszi, majd később a hidzsázi vilajethez csatolták. Az arab felkelés idején a saríf elfoglalta Maánt és Akabát a törököktől. Toynbee szerint 1922-ben Huszein átruházta Maánt Abdalláhra.⁴⁶⁵ Két nappal a bejelentés után azonban Ammán hivatalosan megtagadta az átadást. 1924. október közepétől Clayton egy évvel későbbi küldetéséig Nagy-Britannia arra törekedett, hogy először Maánban, később pedig Akabában is biztosítsa a pozícióját, viszont nem akart katonai konfliktusba keveredni emiatt.

⁴⁶³ Ibn Szaúd 1925. június 20-ai levele a dzsiddai brit képviselőnek: File 10/11 Ibn Sa'ud and the Hijaz: cession of Aqaba; conquest of Asir; abdication of Amir Ali; fall of Medina; fall of Jidda; establishment of Ibn Saud's administration in Jidda. IOR/R/15/5/37, 354–356.

⁴⁶⁴ Lugosi: *Dokumentumok...* i. m. 34.

⁴⁶⁵ Troeller: *The Birth of...* i. m. 221.

Alit is figyelmeztették Dzsiddában, hogy nem számíthat angol katonai segítségre, és ha sikerül kitörnie a városból, nem menekülhet Transzjordániába. 1924. október 20-án a politikai rezidens utasította a bahreini képviselőt, hogy tájékoztassa Ibn Szaúdot, Nagy-Britannia milyen határt kíván meghúzni Transzjordánia és Hidzsáz között. A probléma csupán az volt, hogy ezt a kuvaiti konferencia során nem említették, és Ibn Szaúd mint Huszein utódja szintén igényt tartott az említett városokra, ugyanakkor kész volt tárgyalásokat folytatni az angolokkal.

Huszein Mekka összeomlásával Akabába menekült, aminek hovatarozása, mint említettem, szintén nem volt egyértelmű. Ibn Szaúd Hidzsáz részének tekintette, ezért legitimitásának véglegesítése és megvédése érdekében ki akarta űzni onnan Huszeint és elfoglalni a kikötővárost. Másrészt a saríf innen támogatta Ali dzsiddai harcát, főleg utánpótlást küldött a Vörös-tengeren keresztül, ezért Ibn Szaúd arra számított, hogy a kikötőváros bevételel elvágja Ali munícióját. Eközben Dzsiddában tarthatatlanná vált a helyzet, mert Ali nem tudta kifizetni a katonái zsoldját, akik fellázadtak ellene.

Londonban ultimátumot készültek küldeni Ibn Szaúdnak, azonban a szöveg tartalmát tekintve vita alakult ki Leo Amery gyarmatügyi miniszter és Austen Chamberlain külügyminiszter között. Az előbbi mellett érvelt, hogy Nagy-Britannia minden olyan terület elleni indokolatlan támadást verjen vissza, amelyért felelős, míg az utóbbi azt mondta, hogy Huszeint sürgősen el kell távolítani Akabából, hogy elkerüljék a konfrontációt. Érdekes közelebbről megvizsgálni a brit álláspontot például a Foreign Office levelén keresztül, amit az Admirálisnak írt 1925. május 6-án: *„Levelére válaszolva, amely a Hidzsáz-kormány vörös-tengeri kikötők blokádkísérletére vonatkozik, Chamberlain miniszter úr utasított, hogy az Admirális tájékoztatására továbbítsam Önnek egy levél másolatát, amelyet a Colonial Office-hoz címzett. Chamberlain úr úgy véli, hogy mivel a Hidzsáz és Nedzsd közötti jelenlegi konfliktus a muszlim világ számára nagy jelentőségű vallási kérdéseket érint, és Ófelsége kormánya nyilvánosan bejelentette a semlegességét, nem tekinthető ugyanolyannak, mint az Arab-félsziget kisebb vezetői közötti viták, mint például az Imám és az Idrísi között jelenleg zajló konfliktus.*⁴⁶⁶ *A Nagy Háború alatt Ófelsége kormánya elismerte Hidzsáz függetlenségét,*

⁴⁶⁶ A 20. század elején az aszíri térség *de jure* Aszír szandzsák néven az Oszmán Birodalomhoz tartozott, amely a jemeni vilajet részét képezte, bár a Portának tényleges hatalma csak a kikötővárosokban volt, a hátszágot különböző törzsfőnökök uralták. Az első világháború hajnalán az arab nacionalizmus és az ifjútörök központosítási törekvések következtében az oszmán ellenőrzés alatt álló területeken is törökellenes hangulat alakult ki, ami etnikai és felekezeti konfliktusokat indított el a török elit és a helyi lakosok között. E körülmények között Szajjid Mohamed ibn Ali al-Idrísi terjeszteni kezdte nagyapja tanításait, amely az iszlám szigorúbb követésére sarkallta híveit. 1908. december 24-én Mohamed imámmá kiáltotta ki magát, amit a legtöbb törzs el is ismert, majd 1909 során egyre nagyobb területeket foglalt el az oszmánoktól a helyi törzsek támogatásával. A Porta annak érdekében, hogy stabilizálja a helyzetét, békét kötött és al-Idrízit kajmakámmá nevezte ki, ezzel *de facto* a régió félig független uralkodójává vált az oszmán fennhatóság alatt. Az olasz-török háború hatására Olaszország fegyverekkel és lőszerrel segítette Aszírt. Az első világháború kitörése arra készítette az oszmánokat, hogy

amely további nemzetközi elismerést kapott a versailles-i konferencián. Továbbá, amint arra levelében rámutatott, Hidzsáz az 1919. évi fegyverkereskedelmi egyezmény eredeti aláírói között van. Chamberlain úr úgy látja, hogy ha a mekkai kormány olyan helyzetben lenne, hogy hatékonyan blokád alá tudná vonni a hidzsázi partokat, akkor Ófelsége kormánya nehezen tudná vitatni a jogukat, hogy ezt megtegyék. Ófelsége dzsiddai ügynökétől és konzuljától kapott különböző jelentésekből azonban világosan kiderül, hogy Mekka nem képes szigorú blokádot fenntartani, ezért Ófelsége Kormánya úgy döntött, hogy nem ismeri el ennek létezését. Ilyen körülmények között a brit lobogó alatt közlekedő hajókkal szembeni beavatkozást nem szabad eltérni. Ófelsége kormányának hajói azonban nem akadályozhatják meg, hogy a helyi járőrhajók a hidzsázi felségvizeken belül a bennszülött hajókat feltartsák, kivéve, ha brit alattvalók vagy brit védett személyek tulajdonában vannak.”⁴⁶⁷

Érdekes a Colonial Office 1925. május 22-ei levele is, amelyet a Foreign Office-nek címzett: „Amery miniszter úr utasított, hogy hivatkozzam az Ön május 21-én kelt titkos levelére, amelyhez csatoltam a dzsiddai brit ügynök táviratának másolatát, miszerint Ibn Szaúd elrendelte egy haderő kiküldését Akaba ellen. A helyzetet egy tárcaközi értekezleten vitatták meg Amery úr elnökletével, amelyen a külügyminisztérium, a légügyi minisztérium és az Admirális képviselői voltak jelen. Ibn Szaúdot határozottan tájékoztatták, hogy minden provokálatlan agresszió a meghatározott határokon belül, amelyekért Ófelsége kormánya felelős, olyan támadásnak minősül, amelyben Ófelsége kormánya fenntartja magának a teljes cselekvési szabadságot, oly módon, ahogy azt jónak látja, beleértve Akabát is. Ezt a vélekedést megerősíti az a tény, hogy a tavalyi, transzjordániai ihván beavatkozás alkalmával tett büntetőintézkedések után a szultánt a következőképpen tájékoztatták: »Nagy-Britannia kormánya úgy gondolja, hogy tiltakozik az ellen, ami tavaly Muharramkor történt, amikor Felséged törzsének egy része fegyveres inváziót követett el egy brit mandátum alatt álló területen. Egy ilyen betörést a brit kormány köteles volt minden rendelkezésére álló eszközzel

fegyverszünetet kérjenek, amely 1914. augusztus 3-án lépett életbe. 1915-ben al-Idriszi kapcsolatot létesített a britekkel, kihasználva a török erők leterheltségét az antanthatalmak elleni harcokban, elfoglalták a Faraszán-szigeteket, majd Észak-Tiháma és el-Luhejja egyes részeit. Ahogy az arab felkelés terjedni kezdett, Mohamed 1917. augusztus 3-án kikiáltotta magát a független Aszír Emirátus vezetőjének, amit a britek el is ismertek, azzal a szándékkal, hogy felhasználják őt a Jemen elleni harcban. Azonban a kis állam függetlenségét Huszein király Hidzsázból és Jahja imám Jemenből fenyegette, ezért al-Idriszi szövetséget kötött Ibn Szaúddal és tovább terjeszkedett. Elfoglalta a jemeni Tiháma tengerparti sáv egyes részeit, így az emirátus területét az északi Abhától a déli Hodeidáig terjesztette ki Jemen területének rovására. Mohamed halála után, 1920 és 1926 között trónviszály alakult ki az örökösök között, miközben Jemen és Hidzsáz is magáénak követelte Idriszi birtokait. 1925 áprilisában Jahja imám visszafoglalta Hodeidát, és elfoglalta az emírség más részeit is. Ali, az új uralkodó attól tartott, hogy Jemen bekebelezheti az államát, ezért 1926. október 21-én Ibn Szaúddal protektorátusi szerződést kötött, amelyben a külpolitikát a szaúdiak kezelték volna, míg az emír megtarthatta hatalmát a belügyek felett, de ekkora már elvesztette déli területeit Jemennel szemben.

⁴⁶⁷ A Foreign Office levele az Admirálisnak, 1925. május 6. IOR/L/PS/10/1155, 717.

visszaverni. Biztosíthatom továbbá Felsőgedet, hogy amennyiben hasonló körülmények ismét felmerülnének, London pontosan ugyanígy fog eljárni.« Ezért úgy ítélem meg, hogy első körben Őfelsége dzsiddai ügynökét kell utasítani, hogy a mellékelt távirattervezetben foglalt üzenetet az első adandó alkalommal közölje Ibn Szaúddal. A konferencia mérlegelte, hogy milyen lépéseket lehetne tenni Akaba városának védelmére egy esetleges ihvántámadás ellen. Nyilvánvalóvá vált, hogy a Transzjordániában állomásozó légierő egységei nem tudnának ilyen nagy távolságban a bázisuktól működni, és hogy a megfelelő királyi erők nem állnak azonnal rendelkezésre, így arra a következtetésre jutottak, hogy az egyik, jelenleg a Vörös-tengeren állomásozó ágyúaszádot azonnal Akabába kell küldeni, illetve a földközi-tengeri hajóraj egyik cirkálójának a lehető legkisebb késedelemmel kell követnie. A konferencia véleménye az volt, hogy minden valószínűség szerint egy vagy több brit hajó jelenléte Akabánál elegendő lenne ahhoz, hogy az ihvánokat elriasszák a városba való belépési kísérlettől, és hogy szükségtelen lenne különítményt küldeni. Javasolták, hogy Akabába érkezésekor az ágyúaszád parancsnoka, ha úgy ítéli meg, hogy ihván erő közeledik a város felé, küldjön egy tisztet azzal az üzenettel, hogy megvédi Akabát. Úgy vélték azonban, ha Őfelsége kormánya engedélyezi Huszein ex-királynak, hogy a várost Nedzsd-ellenes műveletek bázisaként használja, Ibn Szaúd jogosan sérelmezhetné ezt, mivel Őfelsége kormányának ilyen lépése ellentétes lenne a Nedzsd és a Hidzsáz közötti vitában való teljes semlegességről szóló korábbi nyilatkozatával. Ennek megfelelően úgy határoztak, hogy Akabába érkezésekor az ágyúaszád parancsnoka tájékoztassa Huszein királyt, hogy amennyiben az Akaba elleni várható ihvántámadás bekövetkezik, azonnal el kell hagynia a várost, és Őfelsége kormánya nem fogja megengedni, hogy a transzjordániai terület bármely részén letelepedjen, amelybe Maán vilajet is beletartozik. Megkérdem, hogy Mr. Chamberlain egyetért-e a konferencia fentiekben ismertetett következtetéseivel, és ha igen, kérem, hogy a mellékelt távirattervezetet haladéktalanul küldje el Őfelsége dzsiddai képviselőjének. E levél másolatát továbbítjuk a Légügyi Minisztériumnak, az Admiralitásnak és az India Office-nak.”⁴⁶⁸

E döntés alapján végül Huszeint egy angol hadihajó Ciprusra vitte. Mindeközben 1925 júniusában Abdalláh a következő nyilatkozatot tette: „Őfelsége Ali király, a Szent Hidzsáz királya felhatalmazása alapján Maán és Akaba körzeteket a Transzjordániai Emirátus részévé nyilvánítjuk, amiért népünk és kormányunk nevében szívből jövő köszönetünket fejezzük ki Őfelségének.”⁴⁶⁹ Nem valószínű, hogy Ali önszántából mondott volna le a két településről,

⁴⁶⁸ A Colonial Office levele a Foreign Office-nak, 1925. május 22. IOR/L/PS/10/1155, 734.

⁴⁶⁹ Troeller: *The Birth of...* i. m. 223.; File 3665/1924 Pt 3 Arabia: Situation 1924. Wahabi attack on Trans-Jordania; Hedjaz – Trans-Jordanian Boundary. IOR/L/PS/10/1125, 163–165. 251.

főleg, hogy mindkettő a katonai utánpótlását biztosította, továbbá ez a nyilatkozat arra utalhat, hogy valóban Hidzsáz közigazgatási területéhez tartoztak az említett városok. Ezek után Dzsidda teljesen elszigetelődött, elvágta a hadtápvonalaitól. Huszein Ciprusra való száműzetése megakadályozta abban, hogy közvetlenül segítse Alit, miközben palesztinai csapatai nem voltak hajlandóak fizetés nélkül harcolni. Ezenfelül a régió ihván főlényének köszönhetően több hidzsázi is átállt Ibn Szaúd oldalára. A dzsiddai konzul jelentése Ali pozíciójáról: *„A Hidzsáz–Nedzsd háború nem tarthat már sokáig. Egy Alinál határozottabb jellem talán már korábban megadta volna magát, de benne még a meneküléshez sincs meg az elszántság. Eddig abban a reményben élt, hogy a dolgok az ő javára fordulnak, de az elmúlt hónap eseményei úgy tűnik, még őt is meggyőzték arról, hogy az ügye elveszett. (1) Maán és Akaba átengedése, nemcsak a medinai lőszerellátást szünteti meg, hanem Medina népét és helyőrségét is arra kell készítenie, hogy Ibn Szaúddal tárgyaljon. (2) Huszein távozása Ciprusra, ahol nem lesz közvetlen beleszólása az ügyekbe, azt valószínűsíti, hogy több pénz nem fog érkezni tőle. (3) Több ezer zarándok érkezése Mekkába különböző útvonalakon, a dzsiddai útvonal lezárása és a blokádnak ellenére. (4) A palesztin katonák jelentős része megtagadta, hogy tovább dolgozzanak fizetés nélkül. (5) A vahhábitáknak az elmúlt napokban a nyílt hadviselésben tanúsított fölénye nyilvánvalóvá tette, hogy Ali nem képes visszafoglalni az elvesztett területeket.*⁴⁷⁰

Az 1925-ös év előrehaladtával nyilvánvalónak tűnt, hogy Ibn Szaúd teljesen meghódítja Hidzsáz területét. Megelőzve annak lehetőségét, hogy a teljes okkupáció után figyelmét az északi Hásimita ellenfelei felé fordítsa, Anglia úgy döntött, hogy tárgyalásokat kezd annak érdekében, hogy rendezze Transzjordánia határait és azokat a fennálló kérdéseket, amelyeket nem sikerült rendezni Ammán, Bagdad és Rijád között. Sir Gilbert Claytont, a palesztin kormány volt főtitkárát küldték tárgyalni a szultánnal. Clayton 1925. október 10-én érkezett meg Umm al-Kurunba, a Bahra és a Hadda oázis között félúton felállított különleges táborba. Október 10-e és november 3-a között húsz találkozóra került sor, amíg minden kérdést tisztáztak.⁴⁷¹

Ami a transzjordániai határrendezést illeti, Nagy-Britannia azt kívánta, hogy a határ ugyanazt az irányvonalat kövesse, mint amit eredetileg a kuvaiti konferencia előtt Knoxnak táviratoztak. Az egyetlen különbség az volt, hogy ezúttal a britek Káfot is Transzjordániához akarták csatolni, amit csak akkor engedtek volna át, ha a határkérdésben patthelyzet alakult volna ki. Céljuk továbbra is Irak és Transzjordánia közös határának létrehozása volt, annak

⁴⁷⁰ Bullard dzsiddai konzul jelentése, 1925. május 30. – június 30. IOR/R/15/5/37, 326–352.

⁴⁷¹ Files 61/12 and 61/16 (D 80) Treaty between Bin Saud and H. M. Govt. IOR/R/15/1/574. 1–410.

érdekében, hogy biztosítsák a kelet-arábiai stratégiai fölényüket, továbbá az útvonalak és a kőolajvezetékek kijutását a Földközi-tengerre. Ibn Szaúd az egyeztetések során végül arra kényszerítette Claytont, hogy átadja Káfot egy figyelemre méltó diplomáciai húzással. A következő levelet írta 1925. októbert 14-én: „Néhány hónappal ezelőtt azonban, amikor a postát szállító egyik küldöncünket Abdalláh letartóztatta és bántalmazta, a sejkjeink és kormányunk tagjai hangosan tiltakoztak. Annak érdekében, hogy megnyugtassam őket, nem volt más választásunk, mint hogy megismertessem velük Őfelsége kormányának 1924. október 23-i levelét, amely elismerte a Káfhoz való jogunkat. Ezt a levelet azért terjesztettem eléjük, hogy alátámasszam azt az állítást, hogy Őfelsége kormánya tisztességesen fog velünk bánni a határaink kérdésében. Azzal, hogy ezt az Önök elfogulatlan vizsgálatára bocsátom, arra kell kérnem Önöket, hogy vegyék figyelembe a néppel szembeni álláspontomat. Mit mondhatok nekik? Mondhatom-e, hogy a levelet, amelyet mutattam, én találtam ki? Vagy mondjam azt, hogy a brit kormány, amely mindig is híres volt a lojalitásáról és becsületéről, megváltoztatta a korábbi döntését, és megsemmisítette a levelet, amelyet népem előtt kellett felvonultatnom? Kizárt dolog, hogy ilyesmit elfogadjak, mind a magam, mind a brit kormány érdekében.”⁴⁷²

Anglia félt a nemzetközi presztízsveszteségtől, ezért visszalépett és 1925. november 2-án aláírták a Hadda-megállapodást.⁴⁷³ Az első cikkely Káfot átengedte Ibn Szaúdnak, de cserébe az angol kormány határozta meg Nedzsd nyugati határának déli helyzetét és az északi határát. Ha Clayton kénytelen is volt átengedni Káfot, sikerült kizárnia a Vádi Szirhán szomszédságában lévő négy kisebb völgyet. A 2., 4. és 8. cikk biztosította Transzjordániát a vahhábita agressziótól és propagandától, továbbá azt is kikötötték, hogy Káf nem erősíthető meg katonailag. Az 5. és 6. cikk a razziák megelőzésével, a 7. és 8. cikk pedig a törzsi mozgások szabályozásával foglalkozott. A 13. cikkben Nagy-Britannia szabad átkelést garantált Ibn Szaúdnak a Nedzsd és Szíria közötti kereskedelemhez, és vámmentességet biztosított minden tranzitáru számára. A 12. cikk a zarándokok és utazók számára biztosított szabad átkelésről szólt. A Nedzsd és Transzjordánia közötti súrlódások megelőzése érdekében a 3. pont a Vádi-Szirhán nedzsd-i kormányzója és az ammáni brit főképviselő közötti folyamatos kapcsolattartásról rendelkezett. A 9., 10. és 11. cikk a határkérdéseket szabályozta.

Az al-Hadda-megállapodás először határozta meg a két ország között húzódó tényleges határt. Ibn Szaúd átengedett egy folyosót Transzjordániának, amely összekötötte Irakkal, cserébe megkapta a Vádi-Szirhán nagy részét a Ruvala törzsszel együtt. Továbbá Clayton a

⁴⁷² Ibn Szaúd levele a negyedik tárgyalás után, 1925. október 14. File 87/1926 Pt 2 Arabia: Bin Saud: Relations with H.M.G. Revision of Treaty. IOR/L/PS/10/1165/2, 775.

⁴⁷³ Szerződés Ibn Szaúd és Nagy-Britannia között, 1925. november 3. IOR/R/15/1/574. 224–225.

Colonial Office-tól kapott utasításait követve meg tudta győzni Ibn Szaúdot, hogy Maán és Akaba státuszát tekintse jogilag eldöntött ténynek. A megállapodás a rajtaütéseket agresszióknak minősítette, és az ilyen esetek kivizsgálására külön bíróságot rendelt el. Az állatállomány legeltetését különleges engedélyhez kötötték. Végül mindkét állam megállapodott abban, hogy tartózkodnak a vallási propagandától egymás területén, ami főként az ihván prédikációkra vonatkozott. Így Nedzsd és függőségeinek határait Kuvaittal, Irakkal, végül *de facto* Transzjordániával is meghatározták.

Ami a Bahra-megállapodást illeti,⁴⁷⁴ Clayton gyakorlatilag minden utasítást, amely lényegében a kuvaiti konferencián előterjesztett brit kívánságok megismétlése volt, belefoglalt a szerződésbe. Az előzőleg kialakult patthelyzetet okozó két fő kérdést, a menekült törzsek kiadatását és a fegyveres kontingensek felállításának körülményeit rendezték. A kiadatással kapcsolatban Claytonnak sikerült elérnie, hogy Ibn Szaúd beleegyezzen az Irak és Nedzsd közötti köztörvényes bűnözők kiadatásáról kapcsolatos iraki javaslatba. Továbbá rávette a szultánt, hogy fogadja el a Colonial Office kuvaiti konferencián tett előterjesztését, amely garanciát kért azoktól a törzsektől, amelyek az egyik területről egy másikra vándorolnak, nehogy visszamenjenek kifosztani az előzőt. A bahrai megállapodás 1–7. cikke hasonló volt a haddai 5–11. cikkéhez. Továbbá minden jövőbeni portyázásért szigorú büntetést írtak elő. A törzsi támadások kezelésére, a felelősség megállapítására és a károk felmérésére egy nedzsi–transzjordáni és egy nedzsi–iraki vegyes bíróság létrehozását írtak elő. A törzsek mozgását korlátozták, kivéve a legeltetést. A Hadda- és Bahra-megállapodások aláírásával jelentős előrelépés történt a Rijád és az északi hásimita szomszédai közötti rendszeres kapcsolatok kialakítása felé. Igaz, a Hidzsáz és Transzjordánia közötti pontos határok megállapítása továbbra is váratott magára.⁴⁷⁵

Amikor Ali, Hidzsáz még mindig hivatalos királya tudomást szerzett a szerződésekről, megértette, hogy uralmának napjai meg vannak számlálva. Látva, hogy iraki és transzjordániai testvérei inkább a trónjuk megőrzésére törekednek, semmint arra, hogy segítsenek neki, úgy döntött, hogy véget vet a harcoknak. 1925. december 16-án megkérte a dzsiddai brit konzult, hogy tárgyaljon Ibn Szaúddal a kapituláció feltételeiről. Dzsidda december 22-én megadta magát; Ali elhagyta a várost. Ibn Szaúd december 5-én bevonult Medinába, majd 21-én Janbuba. Ugyanezen a napon Ali Irakba hajózott, másnap, 23-án Ibn Szaúd bevonult Dzsiddába és két nappal később hivatalosan bejelentette, hogy a Nedzsd és Hidzsáz között zajló háború véget ért. 1926. január 8-án a hidzsázi notabilitások hűséget fogadtak Ibn Szaúdnak és

⁴⁷⁴ Szerződés Ibn Szaúd és Nagy-Britannia között, 1926. december 4. IOR/R/15/1/574. 258–259.

⁴⁷⁵ Daniel Silverfarb: The Treaty of Jidda of May 1927. *Middle Eastern Studies*, 18. évf. (1982), 3. sz. 276–285.

királyukká kiáltották ki. 1925. december 11-én, a pénteki ima után az emberek összegyűltek a mekkai nagymecsetben, ahol a prédikátor felolvasta az eskü szövegét, majd a díszörség 100 üdvölvést adott le. Ezután a sarífok, az ulema, a sariabíróság tagjai, az imámok, a *Korán* szavalói, a nemzetgyűlés tagjai, Medina és Dzsidda képviselői, a zarándoklatok vezetői, a Zemzem kút és a Kába felügyelői Medinából mindannyian hűséget esküdtek.⁴⁷⁶

1926 júniusában Ibn Szaúd iszlám kongresszust hívott össze Mekkában, miután a háddzs rendben lezajlott, hogy ismét legalizálja a Hidzsáz feletti uralmát. Üzenetet küldött Egyiptomnak, Afganisztánnak és Iraknak, a török elnöknek, Irán sahjának, Marokkó emírjének, Jahja jemeni imámnak, más muszlim vezetőknek, mint a jeruzsálemi Legfelsőbb Iszlám Tanács vezetőjének és a Khiláfa Liga vezetőjének. Bombaynek ígéretet tett, hogy gondoskodik a szent helyekről és javítja a körülmények feltételeit a zarándokok számára. A kongresszuson 69-en vettek részt, többek között India, Egyiptom, a Szovjetunió, Jáva, Palesztina, Libanon, Szíria, Szudán, Nedzsd, Hidzsáz, Aszír, Afganisztán és Jemen muszlim szervezeteiből érkeztek. Ibn Szaúd a résztvevők tudtára adta, hogy ő Hidzsáz ura, és nem tűr semmilyen beavatkozást az ügyeibe. Azok, akik nem értettek egyet a kijelentésével, elhagyták a konferenciát, aki maradt, elfogadta a status quót.⁴⁷⁷ Az új államot először a Szovjetunió ismerte el és nyújtott számára hosszú lejáratú hitelt, ami mögött a brit pozíciók meggyengítésének szándéka állt.⁴⁷⁸ A következő három hónapon belül Nagy-Britannia, Franciaország és Hollandia, az iszlám népek felett uralkodó legfőbb nem muszlim hatalmak elismerték Ibn Szaúdot.

Összefoglalva 1924 augusztusában Ibn Szaúd megkezdte végső támadását Hidzsáz ellen, és szeptemberben elfoglalta Táíft; októberre a dzsiddai notabilitások Huszein lemondását követelték. A saríf bukásához nemcsak Ibn Szaúd módszeres hódítása járult hozzá, hanem Nagy-Britannia semlegessége és távolmaradása is. Huszein túl későn döntött úgy, hogy tárgyal az angolokkal, csak amikor az ihvánerek már bevonultak Táíftba. 1924. szeptember 24-én követeken keresztül katonai segítséget kért, de ezt Anglia a dzsiddai brit ügynökön keresztül elutasította. Eközben a saríf egy másik delegációja azt közvetítette, hogy Hidzsáz a brit mandátumrendszerhez szeretne csatlakozni. Azonban amellet, hogy Anglia egyre közömbösebbé vált Huszein sorsa iránt, a legfontosabb tényező, amely kizárta a beavatkozást, az volt, hogy keresztény hatalomként nem vehetett részt az iszlám szent helyeinek birtoklásáért folytatott harcban, ezért kizárólag az uralmuk alatt lévő területek muszlim hívóinek védelmét

⁴⁷⁶ Vassiliev: *History of...* i. m. 265.

⁴⁷⁷ Uo. 266.

⁴⁷⁸ Ferwagner: *A modern Közel-Kelet...* i. m. 563.; John Baldry: *Soviet Relations with Saudi Arabia and Yemen 1917-1938. Middle Eastern Studies*, 20. évf. (1984), 1. sz. 59–62.

tartották szem előtt. Már csak azért is, mert félték attól, ha muszlim csapatokat küldenek a Szentföldre, azok átállhatnak az ihvánokhoz, amivel kockáztathatták volna India amúgy is ingatag belső stabilitását. Továbbá London az 1920-as évek amúgy sem sikeres közel-keleti politikáját nem akarta tovább súlyosbítani egy intervencióval. Kizárólag saját mandátumterületei biztonságának szavatolásában volt érdekelt. Az Akabába menekült Huszeint Ciprusra szállították, amikor Ibn Szaúd a kikötőváros ellen készült harcra szállni. Nagy-Britannia célja az volt, hogy Akabát nemzetközileg elismertessék Transzjordánia részeként. A Hadda- és Bahra-megállapodás révén tárgyalásokat kezdeményeztek Ibn Szaúddal, hogy biztosítsák Nagy-Britannia területi érdekeit a térségben, és hogy elejét vegyék Ibn Szaúd terjeszkedésének az északi hásimita mandátumok felé. Kompromisszumos megoldás született, Ibn Szaúd átengedte Akabát és Maánt, cserébe pedig a britek elismerték Hidzsáz elfoglalását, de hangsúlyozták a zarándoklat és az angol alattvalók biztonságának fontosságát. Ily módon a Nagy-Britanniával kötött új megállapodások nemzetközi elismerést és legitimitást biztosítottak Ibn Szaúd uralmának. Eközben az utolsó diplomáciai lépés, amelyet az angolok a hásimita állam érdekében tettek, az volt, hogy közvetítettek Dzsidda feladásában.

Amikor Ibn Szaúd belépett Hidzsázba, az amúgy is gyenge lábakon álló hásimita uralom csekély társadalmi támogatottsága szertefoszlott. A Dzsiddába visszaszorult Ali katasztrofális pénzügyi helyzetén úgy próbált segíteni, hogy drámai módon megemelte a kereskedők adóját annak érdekében, hogy fizetni tudja katonái zsoldját. Továbbá annak érdekében, hogy nemzeti bankot alapíthasson, befektetők hiányában újabb adót vetett ki, ami rontotta a népszerűségét. Így a szaúdi expanzió ellen sem a városi lakosság, sem a beduinok nem tiltakoztak, a legtöbben elmenekültek vagy egyszerűen átálltak. Ennek részben pszichológiai oka is volt, hiszen az 1916-os arab felkelésben elszenvedett háborús veszteségek még élénken éltek a lakosság emlékezetében. A félelem a gazdasági stagnálástól, a kereskedelem leállásától ugyanannyira szerepet játszott a város feladásában, mint az ihvántámadásoktól való rémület vagy a Hásimiták uralmától való csömör. Nem meglepő, hogy a szaúdi expanzió idején a kereskedőosztály követelte elsőként Huszein lemondását, amelyet a mekkai és dzsiddai notabilitások nevében a mekkai vámigazgató vezetett. Céljuk az volt, hogy rávegyék Ibn Szaúdot, Huszein helyett fogadja el fia, Ali uralmát. Kora ősz folyamán a hidzsázi békepárti elemek úgy leveleztek Ibn Szaúddal, mint egy pártatlan vezetővel, aki csak az ország jólétében és békéjében érdekelt és megkezdtek a megadásról szóló tárgyalási folyamatot, amit jól tükröz az 1925. május 21-ei dzsiddai jelentés: *„Dzsidda lakossága megelégette az egészet, és semmit sem kérnek jobban, mint Ali eltávolítását és Ibn Szaúd érkezését. A zarándoklat az egyetlen megélhetés, de a háború*

miatt megszűnt ezt a bevétel is."⁴⁷⁹ A hidzsáziak átállása nem kifejezetten ideológiai indíttatású volt. Ahelyett, hogy átvették volna Ibn Szaúd koncepcióját a terjeszkedő ummárol, egyszerűen csak stabil egzisztenciát akartak, és meg akartak menekülni az ihvánok fosztogatásia elől. „*Miért harcoljunk egy általunk gyűlölt királyért egy félelmetes ellenség ellen, amikor van reményünk arra, hogy kibékíthetjük az utóbbit azzal, hogy vahhábítának nevezzük magunkat?*”⁴⁸⁰ 1926 januárjában a notabilitások hűséget fogadtak Ibn Szaúdnak, akit Hidzsáz királyának, valamint Nedzsd és függőségei szultánjának kiáltottak ki, amivel hivatalosan is megerősítették a hidzsázi hásimita uralom végét.

Összehasonlítva Huszein és Ibn Szaúd stratégiáját, a háború utáni időszakban a saríf rendkívül szűklátókörűen kezelte a Nagy-Britanniával való politikai kapcsolatokat. A mandátumrendszerrel és a Balfour-nyilatkozattal kapcsolatosan hangoztatott ellenséges nézetei, a hivatalos szerződéskötéstől való tartózkodása sértette Anglia biztonságpolitikáját a Közel-Keleten. Bár London minden esélyt megadott, hogy formálissá tegye a kapcsolatukat, de Huszein következetesen elutasította a tárgyalásokat, ezzel demonstrálva az angol Közel-Kelet politikával kapcsolatos szembenállását, amivel végső soron saját maga uralmát ásta alá. Ezzel szemben Ibn Szaúd hajlandó volt alkalmazkodni a Nagy Háború után átalakuló arábiai hatalmi struktúrához. Kihasználva az Oszmán Birodalom felbomlását és a Nagy-Britanniával köthető kölcsönös egyezményekben rejlő előnyöket, igyekezett megerősíteni északi határait és stabilizálni saját uralmát az újonnan meghódított területeken. Taktikája abban rejlett, hogy hajlandó volt engedményeket tenni a brit mandátumok északi határait illetően annak fejében, ha Anglia elismeri szuverenitását az 1918 után anektált régióban. Északi határainak rögzítése lehetővé tette a nyugati terjeszkedésének előkészítését, és a tárgyalások során tanúsított rugalmassága arra ösztönözte Angliát, hogy elismerje uralmát Hidzsázban, mert Ibn Szaúd nem fenyegette Irak, Palesztina és Transzjordánia legitimitását, ellenben Huszein britellenes politikájával.

A saríf nem érzékelte azt sem, hogy vallási tekintélyét hogyan lehetne jól felhasználni. Az első világháború végére vallási vezetőként a stratégiai jelentősége csökkent Anglia számára, ráadásul azzal, hogy a zarándoklatot elhanyagolta, az ebben rejlő gazdasági lehetőségek kihasználatlanul maradtak. Hagyományos szakrális jelentősége csökkent az új arab államokban megjelenő szekuláris arab nacionalizmus térnyerése miatt, ami további legitimitásvesztéssel járt. Amikor átvette a kalifátus tisztségét a Portától, hogy feltámassza elveszett presztízsét, hibát követett el, mivel sem a nemzetközi muszlim közvélemény, sem a soknemzetiségű hidzsázi

⁴⁷⁹ Alangari: *The Struggle for Power...* i. m. 244.

⁴⁸⁰ Uo.

lakosság nem támogatta. Ezzel szemben Ibn Szaúd az umma kiterjesztésének központi iszlám koncepcióját használta fel arra, hogy kollektív vallási felhatalmazást kapjon a társadalomtól és az ummától, ami lehetővé tette számára, hogy elorozza a szent helyek védelmezője címet, és legitim módon kiterjessze a vallási hatalmát. Huszein részben előidézte az ihvánok behatolását Hidzsába azzal, hogy megtagadta tőlük a zarándoklatot. A két uralkodó között fennálló antagonizmus ellenére Ibn Szaúd gondosan kezelte a szent helyekre való belépést, ami növelte a tekintélyét. Azzal, hogy Huszein nem lépett szerződésre az angolokkal, elapadtak a pénzügyi forrásai, ezáltal nem tudta megfizetni a helyi törzsek hűségét és ezzel együtt megváltani katonai szolgálataikat. Amikor megpróbálta a hadseregét kötelező sorkatonaság útján pótolni, a kimerült társadalmi csoportok ellene fordultak. Nagy-Britannia nem nyújtott katonai támogatást és fiait is megakadályozta abban, hogy apjuk segítségére siessenek, így sem külső, sem belső segítségre nem számíthatott.

Alangari szerint Ibn Szaúd győzelméhez hozzájárult, hogy képes volt legyőzni a lokális társadalmi széttagoztságot azzal, hogy egy központosított kohéziót épített ki, amely vonzó volt a lakosság számára, mert magában foglalta a hagyományos törzsi éthoszt, a konzultatív uralmat és a szelektív törzsi katonai autonómiát, valamint a vallási és katonai autonómiát, amelyek az ihván újonnan kialakított társadalmi csoportjait motiválták. Eközben Huszein vereségét részben az eredményezte, hogy elhanyagolta az őt támogató társadalmi csoportok szociális és gazdasági szükségleteit, amelyek fokozatosan elfordultak tőle. A saríf nem fejlesztett gazdasági erőforrásokat a brit támogatások helyettesítésére, és pénzügyi követelményeket támasztott a társadalommal szemben, ami még inkább elidegenítette a lakosságot. Amikor a vahhábiták 1924. szeptember 24-én bevonultak Táifba, Huszein nem rendelkezett elég társadalmi lojalitással ahhoz, hogy hatalmon maradjon. Tekintélyének ez a hanyatlása azt mutatja, hogy egy arab vezető presztízsének döntő tényezője a saját államfelfogása, és a hozzá kapcsolódó társadalmi csoportok államfelfogása közötti harmonikus kapcsolat volt. A sikerhez a vezetőnek rendelkeznie kell azzal a képességgel, hogy ezt a harmonikus elképzelést gyakorlati valósággá alakítsa.⁴⁸¹

Úgy vélem, nemcsak Huszeinnek, de Ibn Szaúdnak sem sikerült ezt az állameszményt és társadalmi kohéziót megteremtenie. Ezt jól mutatja Kostiner tanulmánya, amelyben részletesen elemzi az ihvánvezetők csalódottságát, mert a hódítás után nem kerültek vezető állami pozíciókba.⁴⁸² Továbbá az 1927-ben kitört, több évig tartó ihvánlázadás is azt erősíti meg, hogy Ibn Szaúdnak sem sikerült megteremtenie azt a társadalmi egyensúlyt és gazdasági

⁴⁸¹ Alangari: *The Struggle for Power...* i. m. 245–246.

⁴⁸² Kostiner: *On Instruments and Their Designers...* i. m. 298–323.

lehetőségeket, amelyekről Alangari írt. Az ő anyagi helyzete sem volt jobb Huszeinnél vagy Aliénál, az utolsó Hásimita királyénál, amit az alábbi feljegyzés is tanúsít: „*Ibn Szaúd legfőbb nehézségének a pénzhiány tűnik. Törzsei maguk biztosítják a fegyvereiket és a lőszerüket, és néha még az élelmüket is maguk hozzák, de vannak bizonyos elkerülhetetlen kiadások, és ezeket – bármennyire is csekélyek – nehezen tudja fedezni. Bevallotta ezt a pénzhiányt Munshi Ihsanullahnak,⁴⁸³ és megkérdezte, hogy a dzsiddai Gellatly, Hankey & Co.⁴⁸⁴ vagy más cég nem fogadna-e a győzelmére, és nem adna-e neki kölcsön 100°000 fontot vagy annál is többet magas kamatra a dzsiddai vámbevételek biztosítékaként.*”⁴⁸⁵

Ibn Szaúd győzelméhez három tényező járult hozzá. Először is, hogy a nagyhatalmaknak, elsősorban Angliának, nem volt érdekeltségük Arábiában, mert a kőolajat csak 1930 után fedezik fel a területen. Másodsorban London úgy vélte, hogy Huszein britellenes politikájához képest a vahhábita vezető a kisebbik rossz, ezért nem nyújtott katonai támogatást régi pártfogoltjának és azt sem engedte, hogy a saríf fiai tegyék mindezt. Harmadszor pedig az 1918-tól tartó folyamatos hódítással járó anyagi haszon végett Ibn Szaúd mögé sorakoztak fel az ihvánok. Ám a harcok befejeződésével és a szilárd államhatárok létrejöttével megszűnt a zsákmányszerzés időszaka és gyorsan véget ért a közöttük lévő konszenzus, ami két éven belül az új arábiai államot megrengető felkelésbe torkollott, amit Ibn Szaúd csak több éves véres harcok árán tudott leverni. Úgy vélem, hogy kiváló államférfíui adottságai ellenére Huszeinhez hasonlóan lényeges gazdasági erőforrások híján ő sem tudta volna hosszútávon konszolidálni az újonnan egyesített arábiai társadalmat az olaj 1930-as felfedezésével járó új jövedelemforrás nélkül. A vahhábita expanzió lezárulásával vélhetően a III. szaúdi állam is gyorsan az előző kettő sorsára jutott volna a fekete arany kitermelése után járó koncessziós bevételek nélkül.

⁴⁸³ Munshi Ihsanullah is a brit birodalmi adminisztráció egyik kulcsfontosságú muszlim személyisége volt, aki a zarándoklattal kapcsolatos ügyeket vezette, és akinek a nélkülöző zarándokok problémáival kellett megküzdenie. A két világháború közötti időszakban, amikor a konzulok gyakran csak néhány napig voltak hivatalban, Ihsanullah erőteljes lobbitevékenységet folytatott, és sokat tett a muszlimok jólétéért a Hidzsábba érkező brit zarándokok érdekében.

⁴⁸⁴ A Gellatly, Hankey & Co. 1887-ben alapított szudáni székhelyű export-import kereskedelmi és szállítmányozási vállalkozás volt, amelynek Dzsiddában is volt érdekeltsége.

⁴⁸⁵ Bullard dzsiddai konzul jelentése, 1925. május 1. és május 21. között. IOR/R/15/5/37, 296.

Utószó

Az ihvánláadás kitörésének okai és a britek szerepe a felszámolásában

Ibn Szaúd nem sokáig élvezhette a Hidzsáz felett aratott diadalát, mert 1927 és 1930 között uralkodásának legsúlyosabb krízisével kellett szembenéznie, aminek elsődleges oka az ihvánvezetők be nem teljesült hatalmi reményeiben gyökerezett. A hódítások lezárulásával nem kaptak szerepet sem az új államvezetésben, sem vallási vezetőként, sőt az általuk elfoglalt városok uralkodóiként sem. Ibn Szaúd még csak nem is konzultált velük Hidzsázba érkezésekor. Halid ibn al-Luvajt, Mekka hódítóját visszaküldte el-Hurmába; Feiszal ad-Davist, aki Medinát ostromolta, megakadályozta abban, hogy elfogadja a város megadásának ajánlatát, és visszaküldte al-Artavíjjába; Ibn Humaidot pedig al-Gatgatba. A dzsiddai brit követ arról számolt be, hogy Halid és ad-Davis keserűséggel tértek vissza szülővárosukba.⁴⁸⁶ Helyettük Ibn Szaúd hidzsázi notabilitásokat vont be a közigazgatásba és az új tanácsba, a *medzslisz as-súrába*, amelynek feladata az állam bel- és pénzügyeinek segítése volt. Emellett az ihvánok befolyásával szemben megerősödött Ibn Szaúd pozíciója és a megalakult kormány végrehajtó szerepe. 1925 után lefektette a külügyi, egészségügyi, igazságügyi minisztériumok alapjait az új alkirály, fia, Feiszal irányítása alatt. 1926-tól a medzslisz as-súra tagjait Ibn Szaúd és Feiszal nevezte ki, ami az utóbbi vezetése alatt működött. A szélsőséges ihvánok helyett a drúz Fuád Hamza,⁴⁸⁷ a szíriai Juszuf Jaszin⁴⁸⁸ és a már említett egyiptomi Háfiz Vahba tanácsadókkal vette körül magát. Központi hatalma a tartományok feletti ellenőrzés hatékonyságának erősödésével megnőtt, amit a rádió, a távíró, a telefon, a repülőgép és a gépjárművek segítettek elő azzal, hogy jobb kommunikációt biztosítottak számára a tartományokkal, ami súlyos csapást jelentett az ihvánvezetők törzsi autonómiájára. Ibn Szaúd nem volt hajlandó lemondani az ihvánok által az „ördög eszközeinek” nevezett gépkocsik és kommunikációs eszközök használatáról, ami a lázadásuk egyik tényezőjévé vált. Artavíjjában egy sor követelést terjesztettek Ibn Szaúd elé.⁴⁸⁹ Felszólították, hogy ne küldje el a fiait Londonba és Kairóba, vagyis ne tartson fenn külkapcsolatokat a hitetlenekkel. Hagyjon fel a rádió, a telefon, a távíró és az autó

⁴⁸⁶ Kostiner: *On instruments and Their Designers...* i. m. 314–315.

⁴⁸⁷ Drúz származású szaúdi tisztviselő. Palesztinában és Bejrútban tanult, 1926-ban érkezett Hidzsázba, ahol külügyi feladatokat látott el.

⁴⁸⁸ Szíriai származású szaúdi tisztviselő, Latakiában született. A neves iszlám reformer, Rasíd Rida tanítványa, Jeruzsálemben volt iskolamester, majd később a Hásimiták szolgálatába állt. 1925-ben átállt Ibn Szaúdhhoz, aki az *Umm al-Kura* című hivatalos lap elindításával bízta meg. Később külügyminiszter-helyettesé léptette elő.

⁴⁸⁹ Vassiliev: *The history of Saudi...* 273.; File 1/18 III Major Head: Political. Subject: Sultan of Najd's relations with Iraq, IOR/R/15/2/91, A bahreini politikai megbízott memoranduma, 1928. május 6. 148, A kuvaiti politikai rezidens levele a Colonial Office-hoz, 1928. április 21. 160, John Bagot Glubbnak, a légierő főparancsnokának jelentése a törzsekről a bagdadi belügyminisztériumnak, 1928. november 17. 284–300.

használatával. Elleneztek a nedzsi törzsekre kivetett adókat, a dohány behozatalát és árusítását, az iraki és transzjordániai törzseknek adott legeltetési és tartózkodási engedélyeket, valamint a kelet-haszai síitáknak tett engedményeket. Az ihvánok nem voltak hajlandók figyelembe venni a megszilárdult államhatárokat és további hittérítő háborúkat szorgalmaztak Kuvait, Irak és Transzjordánia irányába.

A feszültség Ibn Szaúd és az ihvánok között 1927. november 5-én tetőzött, amikor megtámadták a britek által épített helyőrséget a nedzsi–iraki határ közelében lévő el-Buszajjában.⁴⁹⁰ A fosztogatók lerombolták a sivatagi állást, megölték hat határőrt, tizenkét munkást, egy felügyelőt és egy nőt. A támadást követően gyorsan visszatértek Nedzsdbe és elmenekültek. Az ihvánok azzal vádolták az iraki kormányt, hogy a határ menti őrhely építésével a sivatagban lévő szűkös vízforrások birtoklásán keresztül ellenőrizni akarja a beduin törzseket. Továbbá azzal, hogy a Bagdadból el-Buszajjába tervezett vasútvonal megépítésével korlátozni fogja a beduinok mozgását. Ibn Szaúd pedig képtelen volt megakadályozni a határőrség felállítását, majd diplomáciai úton elérni annak lerombolását, ami presztízsének további csökkenését jelentett az ihvánok szemében.⁴⁹¹

A következő hónapokban a Mutajr törzs különösen véres rajtaütéseket hajtott végre Irak és Kuvait ellen, ami miatt nagyfokú bizonytalanság uralkodott a határok mentén. Ezzel az incidenssel kezdetét vette Feiszal ad-Davis és szövetségesei lázadása Ibn Szaúd és a központi kormányzat ellen. Az 1920-as évek végén az uralkodó nemcsak a szomszédos államok elleni támadásokat tiltotta meg, hogy elősegítse a Nagy-Britanniával való jó kapcsolatokat, hanem a területén belüli törzsi portyázásokat is, mert azok veszélyeztették a lakosságot, a kereskedelem biztonságát és az új állam stabilitását. Ez a rendelkezés viszont gazdasági nehézségeket okozott a beduinoknak azzal, hogy elestek a portyázások során szerzett zsákmánytól, ami az egyik legfőbb bevételi forrásuk volt. Feiszal ad-Davis személyes ambíciói elérése érdekében, kihasználva a lakosság sérelmeit, szövetkezett Ibn Hitlainnal, az Ajman és Ibn Humaiddal, az Ateiba törzs vezetőjével, hogy megbuktassa Ibn Szaúdot.⁴⁹²

Míndeközben 1927 végén és 1928 elején a támadásokra válaszul az iraki kormány a brit hatóságok teljes támogatásával gyorsan visszafoglalta és újjáépítette a buszajjai erődöt. 1927 decemberében az Irakban állomásozó Brit Királyi Légierő egységei megkezdték az Irakban észlelt fosztogatók elleni bombázást és a portyázó ihvancsapatok határon túli üldözését.

⁴⁹⁰ File 57/1928 Pt 1 „Iraq-Nejd Relations: Frontier Situation”, IOR/L/PS/10/1234: Az iraki főmegbízott jelentése a Colonial Office-nak az ihvántámadásokról, 1927. december 29. 572–574.

⁴⁹¹ Silverfarb: Great Britain, Iraq, and Saudi Arabia... i. m. 241.

⁴⁹² A bagdadi főmegbízott levele a Colonial Office-nak, 1929. március 23. IOR/R/15/2/91, 490.

Elsősorban Buszajjából és Sulmanból hajtották végre az angolok a Nedzsd területére benyúló, páncélozott járművekkel támogatott légiüldözést a közelmúltbeli iraki támadásokat végrehajtó Ateiba, Mutajr és Ajman törzsek ellen, annak érdekében, hogy egyszer és mindenkorra megfékezzék az ihvánbetöréseket és fosztogatásokat. A törzseknek, hogy elkerüljék a RAF támadásait, fel kellett hagyniuk az iraki határ menti legeltetéssel, ami nemcsak a megélhetésüket, de a puszta létüket is veszélyeztette.⁴⁹³

Sir Henry Dobbs iraki főbiztos a válság kezdetétől fogva ragaszkodott a buszajjai őrhely fenntartásához, további határ menti erődök létesítéséhez és a légitámadások folytatásához. 1928 elején engedélyezte Feiszal királynak, hogy követeket küldjön különböző törzsi vezetőkhez Nedzsdbe, hogy információkat szerezzen, noha a Bahra-megállapodás 5. cikke egyértelműen kimondta, hogy *„az iraki és a nedzsd-i kormányok hivatalos vagy politikai kérdésekben nem levelezhetnek a másik állam alá tartozó törzsfőnökökkel”*. Azt is javasolta, hogy a nedzsd-i kereskedelemre vessenek ki embargót, és hozzanak létre egy haditengerészeti központot, amivel blokkolnák a Hasza tartományban lévő kikötőket.⁴⁹⁴ A brit kormány azonban elutasította a javaslatot, mert az első világháború alatt megtapasztalta, hogy ez nem hatékony eszköz az Arábia belsejében élő, ellenszegülő törzsekre gyakorolt nyomásgyakorláshoz. Ráadásul a Perzsa-öböl menti brit képviselők hevesen tiltakoztak a blokád ellen, mert az gazdasági nehézségeket okozott volna Kuvaitnak és ennek ódiuma Angliát terhelte volna. Illetve a Nedzsdbe importált áruk nagy része Indiából származott, ami kárt okozott volna az indiai kereskedőknek egy olyan ügyben, amelyben India nem volt érdekelt.

Végül Dobbs komolyan fontolóra vette Feiszal javaslatát egy iraki ellentámadásról, de a brit kormány ezt is elvetette, mert célja már régóta az iraki–nedzsd-i határvidék pacifikálása volt, és nem a krízis elmélyítése. Továbbá az Irakban szolgáló brit légierő parancsnoka úgy vélte, hogy ez a terv ellenőrizetlen és válogatás nélküli portyázásokhoz vezetne, amelyek vélhetően a békés és nem fanatikus nedzsd-i törzsek ellen irányulnának, nem pedig a félelmetesebb és harcosabb ihvánok ellen. Ezenfelül a légügyi minisztérium rámutatott, hogy az iraki törzsek rajtaütő csoportjait nehéz lenne a levegőből megkülönböztetni az ihvánokétól, ami a testvérgyilkosság komoly kockázatát jelentené.⁴⁹⁵ Dobbs részben azért támogatta ezeket a kemény intézkedéseket, mert úgy vélte, hogy az ihvánok támadásai komolyan veszélyeztetik az Irakból a Földközi-tenger partján fekvő palesztinai Haifa kikötőjéig tervezett transzszivatagi

⁴⁹³ A bagdadi főmegbízott levele a Colonial Office-nak, 1929. február 21. IOR/R/15/2/91, 400–402.

⁴⁹⁴ L. S. Amery gyarmatügyi miniszter levele Downing Street címezéssel, 1928. augusztus 14. IOR/R/15/2/91. 232, további utalások a blokádra: 242–252., 332, 338–340.

⁴⁹⁵ Silverfarb: Great Britain, Iraq, and Saudi Arabia... i. m. 231.

vasút és olajvezeték biztonságát. Véleménye szerint ez a legfajsúlyosabb brit projekt, és hacsak az iraki kormány nem épít őrhelyeket az útvonal mentén, a nedzsi határ közelében, akkor azoknak északabbra, a francia ellenőrzés alatt álló Szírián keresztül kellene haladniuk, ami veszélyeztetné a brit flotta olajellátását háború idején és nemkívánatos hatással lenne a brit birodalmi úthálózat biztonságára. Ugyan a tervezett vasútvonal és csővezeték egyértelműen fontos volt, nehéz elfogadni Dobbs érvelését, miszerint komolyan veszélyeztette volna mindezt néhány, rossz puskákkal felfegyverzett, engedetlen beduin törzsfő, akik ideiglenesen fellázkodtak az uralkodójuk ellen. Ráadásul Ibn Szaúd egyértelműen jelezte, hogy a befektetéseket olyan létfontosságú brit érdekek tekinti, amelybe nem fog beavatkozni, és csak a dél-iraki erődök miatt aggódik.

1927 végén és 1928 elején Dobbs álláspontját támogatta a Colonial Office az ihvánkérdésben. Mivel 1921-ben a Colonial Office emelte Feiszalt Irak trónjára, érdeke fűződött ahhoz, hogy fenntartsa a király és a britbarát kormánya tekintélyét. Bár elismerte, hogy hiba volt erődöt építeni el-Buszajjánál, az ihvántámadás után fenntartotta, hogy a visszavonulás vagy egy kompromisszumos megoldás komolyan csökkentené Feiszal presztízsét, és veszélyeztetné Dobbs iraki pozícióját és befolyását is. Továbbá rámutatott arra, hogy ha Nagy-Britannia nem képes vagy nem hajlandó megvédeni Irakot a külső agresszióval szemben, akkor a Népszövetség nevében az ország felügyeletére és ellenőrzésére vonatkozó igénye csak üres látszat lesz. Végül a gyarmatügyi miniszter, Leo Amery úgy vélte, hogy a határozott magatartás a kifizetődőbb és kritizálta azokat, akik kompromisszumot akartak kötni Ibn Szaúddal ebben a kérdésben.

1928. február végén, több mint egy hónapig tartó agresszív nedzsi légi járőrözés és bombázás után⁴⁹⁶ végül a brit kormány felülbíráta Dobbs iraki főbiztos politikáját, és felfüggesztette a támadásokat, hogy lehetőséget adjon Ibn Szaúdnak a hatalma megszilárdítására.⁴⁹⁷ Ki kell hangsúlyozni, hogy ezek a brit intézkedések megsértették az ukairi protokoll 3. cikkét, amely megtiltotta a csapatok határ menti kutak közelében történő összpontosítását, és a bahrai szerződés 6. pontját, amely megtiltotta a portyázók üldözését a határon túlra. Ibn Szaúd is többször határozottan tiltakozott a brit kormánytól a népének bombázása ellen. Indoklásul London rámutatott, hogy a Mutajr törzs tagjai egy sor igen véres támadást indítottak Irak és Kuvait ellen, amit Ibn Szaúd nem tudott megakadályozni, ezért

⁴⁹⁶ A RAF légitámadásairól az iraki határon és Nedzsd területén részletesen beszámol John Bagot Glubb, az iraki brit légierő parancsnoka a *War in the Desert, an R.A.F. Frontier Campaign* című visszaemlékezésében. London, Hodder and Stoughton, 1960.

⁴⁹⁷ Jelentés az iraki határ menti helyzetről, Under Secretary of State, IOR/L/PS/10/1234, 384–388.

ellenintézkedésekhez kellett folyamodni. Továbbá azt állította, hogy ad-Davis támadásai, amellet, hogy jelentős élet- és vagyonveszteséget okoztak, lehetlenné tették az iraki törzseknek a nedzsi határ menti legeltetést, amikor az északi területeik kiszáradtak és kimerültek. Ezért a Népszövetségtől kapott mandátum feltételeivel összhangban megfelelő intézkedéseket hoztak Irak védelmére.⁴⁹⁸

Bagdad csapatokat küldött két további fontos vízelőhellyel rendelkező határ menti város, Sulman és es-Sabicsa megerősítésére a délnyugat-iraki sivatagban. 1927 végén és 1928 elején ez a politika a brit kormányon belül heves ellenállást váltott ki. Lord Irwin, India alkirálya például azzal érvelt, hogy az iszlám szent helyeinek őrzője elleni brit katonai akció az indiai muszlimok véleményét Nagy-Britannia ellen hangolná. John Laithwaite, az India Office politikai osztályának munkatársa azt állította, hogy Nagy-Britannia súlyosan megsérti az ukairi szerződés több pontját, így Ibn Szaúd neheztelése nem alaptalan. Sir Arthur Hirtzel, az India-ügyi miniszterhelyettes attól tartott, hogy a brit katonai fellépés a Hidzsábba utazó zarándokokat zavarhatja, ami az indiai muszlimokat a militánsan nacionalista hinduk vezette Kongresszus Párt karjaiba taszíthatja.⁴⁹⁹ A brit indiai kormány és az India Office tisztviselői részben azért voltak jóindulatúak Ibn Szaúddal, mert úgy vélték, hogy barátsága szükséges Nagy-Britannia Perzsa-öböl menti domináns pozíciójának megőrzéséhez és India stabilitásához. Az 1920-as évek végén azonban ezt a pozíciót veszélyeztette a Reza sah vezette erős központi kormányzat kialakulása Perzsiában. Reza eltökélten igyekezett érvényesíteni a befolyását a Perzsa-öbölben is. Lionel Hayworth alezredes, Perzsa-öböl menti brit megbízott szintén békülékeny álláspontot képviselt. Úgy vélte, hogy csak Ibn Szaúd képes fenntartani a rendet Nedzsdben, megakadályozva a határon átívelő törzsi portyákat, ezért Nagy-Britannia nem gyengítheti őt azzal, hogy légi támadásokat indít a területe ellen. Továbbá azt állította, hogy Ibn Szaúd barátsága fontosabb, mint az iraki határ mentén kialakult átmeneti zavar, mert a fennálló ellenséges viszony hátrányosan befolyásolná a brit pozíciót egész Arábiában, és különösen veszélyeztetné az Indiába vezető légi útvonal megindítását a Perzsa-öböl arab partvidéke mentén.⁵⁰⁰ Az egyiptomi brit főbiztos, Lord Lloyd szintén ellenezte a brit katonai fellépést, mert

⁴⁹⁸ Távirat a Colonial Office-től a bagdadi főbiztosnak, 1928. január 21. IOR/L/PS/10/1234, 348.

⁴⁹⁹ Silverfarb: *Great Britain, Iraq, and Saudi Arabia...* i. m. 237.

⁵⁰⁰ Ebben az időben a brit kormánynak nagyon fontos volt egy Kairóból Karacsiba vezető polgári és katonai légi útvonal létrehozása. A repülőgépek viszonylag rövid hatótávolsága és a mechanikai meghibásodás veszélye miatt ehhez a projekthez vagy Perzsiában, vagy a Perzsa-öböl arab partvidékén kellett közbelső leszállóhelyeket létesíteni. 1928 júniusában a perzsa kormány hosszas tárgyalások után beleegyezett abba, hogy az Imperial Airways brit tulajdonú polgári légitársaság számára engedélyezze a Perzsa-öböl partján lévő leszállópályák használatát, de csak három évig. A perzsa hatóságok megkövetelték, hogy ezután az Imperial Airways az ország belsejét átszelő útvonalat használja. A magas hegyek és a távoli területeken található kopár sivatagok miatt a brit kormány ezt az útvonalat kivitelezhetetlennek tartotta, ráadásul a Perzsián keresztül vezető útvonal háborús időkben nem lett volna biztonságos a brit katonai repülőgépek számára, hacsak Perzsia nem szövetkezik Nagy-

attól tartott, hogy egy ilyen konfliktus növelné a britellenes érzelmeket Egyiptom és Szudán túlnyomóan muszlim lakossága körében, ami gyengítené a britek domináns pozícióját. Sőt úgy vélte, hogy ez a szovjet befolyás jelentős növekedéséhez vezethet Hidzsában és az egész Vörös-tenger egész partvidékén.⁵⁰¹

A brit kormányon belül a Foreign Office volt a legfélelmetesebb ellenfele a Colonial Office és a Légügyi Minisztérium Ibn Szaúddal szembeni megalkuvást nem ismerő álláspontjának. Az India Officehoz hasonlóan a Külügyminisztérium is jó kapcsolatokat akart fenntartani Ibn Szaúddal, részben azért, mert mélyen aggódott amiatt, hogy a perzsa nacionalista kormányzat növekvő fenyegetést jelent Anglia domináns helyzetére a Perzsa-öbölben. A Foreign Office azt is hangsúlyozta, hogy Nagy-Britanniának nagyon rossz a viszonya a jemeni imámmal, az Ádeni Protektorátushoz tartozó terület elfoglalása miatt. Vagyis nemkívánatos egyszerre túl sok állammal összeveszni. Rámutatott továbbá, hogy a Buszajja-erőd építése számos erőszakos támadást provokált Irak ellen, és a brit kormányt nagyszabású és költséges katonai műveletekbe sodorta. További erődök építése a határ mentén, amellett, hogy katonai haszna és jogszerűsége megkérdőjelezhető, csak súlyosbítaná az amúgy is feszült helyzetet, és akadályozná a Földközi-tengerhez vezető vasút és olajvezeték építéséhez szükséges stabilitást. Ezenkívül a Foreign Office attól tartott, hogy a nedzsi határon történő bombázás kellemetlen precedenst teremthet abban az esetben, ha Ibn Szaúd maga is katonai repülőgépeket szerez be. Így 1928 tavaszán, hogy elősegítse a rendezést, amelynek nagy jelentőséget tulajdonított, azt javasolta a kormánynak, hogy békés politikát folytasson Ibn Szaúddal, és szükség esetén bontsa le az erődöket.

1928 márciusában a kormány Gilbert Claytont küldte Dzsiddába a vita rendezése érdekében. A Foreign Office és az India Office fel akarta hatalmazni Claytont, hogy vállaljon kötelezettséget a sivatagi állások eltávolítására, ha ez az ára a megállapodásnak. A Colonial Office és a Légügyi Minisztérium nem engedett az álláspontjából, így végül a Foreign Office és az India Office meghátrált. Ennek megfelelően Clayton arra kapott utasítást, hogy tájékoztassa Ibn Szaúdot, Nagy-Britannia fenntartja a nedzsi–iraki határ mentén épített erődöket, és nem egyezik bele ezek lerombolásába vagy a helyőrségek kivonásába.

Britanniával. Ezért az 1920-as évek végén a brit kormány megkísérelt légi útvonalat nyitni a Perzsa-öböl arab partja mentén. Ibn Szaúd engedélyére azért volt szükség, mert a légügyi minisztérium szerint üzemanyag-töltő állomást kellett létesíteni a tengerparti Hasza tartományban. A brit kormány 1927 májusában megkereste Ibn Szaúdot ezzel a létesítménnyel kapcsolatban, aki kezdetben kedvezően nyilatkozott, de az év őszére az angol és a nedzsi kapcsolatok válsága miatt a további tárgyalások esélytelenné váltak.

⁵⁰¹ India Office Whitehall, 1928. január 19. IOR/L/PS/10/1234, 382., a bagdadi főmegbízott levele a Colonial Office-nak, 1928. január 8. 444.

A tárgyalások 1928. május 8-án kezdődtek Dzsiddában.⁵⁰² Ibn Szaúd Angliát és Irakot hibáztatta a határ menti bajokért, mert megsértették az ukairi jegyzőkönyv 3. és a bahrai megállapodás 6. cikkét. Miközben elítélte az ihvánok Irak elleni támadásait, fenntartotta, hogy az erődök illegális építése és a csapatok állomásoztatása Buszajjában, Sulmanban és Sabícsában a probléma gyökerei. Addig nem lesz béke a határ mentén, amíg az állásokat le nem rombolják és a helyőrségeket vissza nem vonják. Kijelentette, hogy ő maga még hajlandó lett volna engedni a béke érdekében, de a népének okozott károk megakadályozták abban, hogy bármilyen engedményt tegyen. A légitámadások miatt zavargások törtek ki Nedzsdben, és arra kényszerítették őt, hogy felhagyjon a felkelők elleni fellépés tervével. Ezért, hacsak nem változik a brit politika, továbbra is nehézségekbe fog ütközni törzseinek az ellenőrzése és a határ menti béke fenntartása. Mivel Clayton az utasításoknak megfelelően nem tudott engedni az uralkodó kérésének, a tárgyalások holtpontra jutottak.

1928 júliusában a brit kormány újra felkérte Claytont, hogy térjen vissza Dzsiddába és folytassa az egyeztetést, ami ismét kudarcba fulladt. Ibn Szaúd álláspontját a hatalma ellen irányuló ihvánlázadás folyamatos sikere befolyásolta. Tudta, hogy nemcsak a beduinok, hanem a lakosság befolyásos rétegei is elleneztek az iraki erődöket. 1928 novemberében még a rijádi vallástudósok is kijelentették, hogy a helyőrségek veszélyt jelentenek Nedzsd népére, és Ibn Szaúdnak mindent meg kell tennie a hatalma fenntartásának érdekében, hogy eltávolítsa ezeket. Bár világos volt számára, hogy diplomáciai úton nem tudja eltávolítani az erődöket, és egy katonai akció Anglia ellen lehetetlen volt, a belső szűnni nem akaró forrongások még tovább súlyosbították a helyzetét.

Ibn Szaúd végül kénytelen volt megütközni a rebellis erőkkkel, amire 1929 márciusában az Artavíjja közelében lévő Szibilánál került sor, ahol megsemmisítő katonai vereséget mért ellenfeleire.⁵⁰³ Azonban 1929 nyarán és őszén ismét komoly törzsi lázadás tört ki ellene.⁵⁰⁴ 1929 decemberének közepére ismét nagy erőket mozgósított, és az ellenállókat egy kis zónába szorította Kuvait határánál, az iraki-nedzsdí semleges zónától délkeletre. 1930 januárjában a maradék lázadók is megadták magukat vagy Ibn Szaúdnak, vagy az Irakban és Kuvaitban állomásozó brit erőknek, amivel a három éven át tartó felkelés lezárult.

Az ihvánokkal folytatott hosszan tartó és elkeseredett harca során a brit kormány jelentős segítséget nyújtott Ibn Szaúdnak, ami nélkül nem tudott volna felülkerekedni rajtuk.

⁵⁰² File 57/1928 Pt 4 Iraq–Nejd Relations: Mission of Sir G. Clayton to Ibn Saud, IOR/L/PS/10/1237/1.

⁵⁰³ File 10/12 Desert news: defeat of Ikhwan by Ibn Sa'ud (Battle of Sibilla, 1929); operations against rebels, IOR/R/15/5/42.

⁵⁰⁴ File [10/4] British relations with Ibn Sa'ud: Ibn Sa'ud's complaint about aid given to rebels by King Faisal and Shaikh Ahmad; fighting between rebel and loyal forces; Battle of Injair. IOR/R/15/5/33.

Bár az iraki sivatagi állásokról folytatott tárgyalások során nem született kompromisszum, Anglia mégis szoros kapcsolatokat kívánt fenntartani Rijáddal, hogy megakadályozza más európai hatalmak befolyását egy olyan térségben, amely létfontosságú volt az Indiába vezető tengeri és légi útvonalak mentén. Ezenkívül a terület közel volt a Perzsiában és Irakban található értékes és nagyrészt brit ellenőrzés alatt álló olajmezőkhöz ezért is fontos volt a Belső-Arábia uralkodójával való jó kapcsolatokat ápolni. Sőt egy ellenséges szaúdi kormány azért sem volt kívánatos, mert az veszélyeztethette volna a Perzsa-öböl partvidékén fekvő, brit védelem alatt álló sejkéseket. Ugyan 1928 elején a brit kormány erőteljes légi hadjáratot folytatott Nedzsden belül, de célja Irak védelme mellett nem az volt, hogy meggyengítse Ibn Szaúdot, hanem inkább az, hogy megerősítse őt a rebellekkel szemben. Egy gyenge uralkodó képtelen lett volna megfékezni az Irakba és Kuvaitba irányuló törzsi portyázásokat és megvédeni a zarándokokat, akik között nagy számban voltak brit alattvalók. Bár a légitámadások valóban ártottak Ibn Szaúdnak, mivel csökkentették a belső támogatottságát, Nagy-Britanniának mégsem ez volt a célja. Ennek megfelelően 1928 májusában, Clayton meghiúsult dzsiddai tárgyalásainak idején a brit kormány engedélyezte az Ibn Szaúd által korábban rendelt kétfélmillió darab lőszer leszállítását. 1929 júniusában, a szibilai csata utáni lázadás újabb szakaszában a brit kormány azonnal reagált Ibn Szaúd segítségkérésére, 2700 puskát és hárommillió löszert küldött. Két hónappal később, 1929 augusztusában az újabb segítségkérésre azonnal beleegyezett négy modern katonai repülőgép és 1000 bomba átadásába a lázadók leverésére. Sőt pilótákat és karbantartó személyzetet is biztosított a repülőgépekhez, továbbá benzint is szállított a személygépkocsik és teherautók használatához.⁵⁰⁵

Mindezek mellett a brit kormány jelentős nyomást gyakorolt Ahmad sejkre, Kuvait uralkodójára, hogy ne fogadja be és ne támogassa az ihvánokat fegyverrel vagy élelmiszerrel.⁵⁰⁶ Ehhez hasonlóan Feiszal királyt is utasították, hogy ne támogassa a lázadókat, aki Irak biztonsága és befolyásának növekedése érdekében szívesen megbuktatta volt Ibn Szaúdot. Úgy vélte, hogy egy kevésbé erős rijádi kormányzat, vagy pedig kis, gyenge államok összessége sokkal kedvezőbb lenne a számára, és lehetővé tette volna családjának, hogy visszaszerezze az

⁵⁰⁵ Anglia előleg nélkül szállította a muníciót Nedzsdbé, több mint 30 000 font értékben. A számla 10 százalékának 1935-ben történt előlegfizetését leszámítva minden brit kísérlet a visszatérítésre sikertelen volt. Silverfarb: *Great Britain, Iraq, and Saudi Arabia...* i. m. 237.

⁵⁰⁶ A sejk szimpátiáját a lázadók iránt fokozta az Ibn Szaud iránti erős ellenszenv és a tőle való félelme, aki 1922 óta jelentős károkat okozott Kuvait gazdaságának azzal, hogy megtiltotta alattvalóinak a kuvaiti kereskedelmet. 1929 végén Ahmad még attól is tartott, hogy Ibn Szaúd nagyszabású fegyveres támadást indít ellene. Ha az ihvánlázas során sikerült volna megbuktatni, azzal elősegítette volna Kuvait kereskedelmét és megvédte volna alattvalóit a további támadásoktól. Emellett növelte volna saját hatalmát és gyengítette volna Belső-Arábiát. E tényezők miatt csak erős brit nyomás akadályozta meg a sejket abban, hogy jelentős segítséget nyújtson a lázadóknak. File 57/1928 Pt 12 Iraq-Nejd Relations: Koweit Frontier Situation, IOR/L/PS/10/1243.

ellenőrzést Hidzsáz felett. Következésképpen 1929 végén Feiszal követeket küldött az ihvánokhoz és segítséget ígért nekik. Azonban a brit kormány tudomást szerzett erről és gyorsan leállította. A kuvaiti és iraki intézkedések mellett London nyomást gyakorolt Abdalláh emírré, Transzjordánia uralkodójára is, hogy megakadályozza a területéről Arábiába irányuló törzsi portyákat. Az előző két uralkodóhoz hasonlóan Abdalláh is gyűlölte Ibn Szaúdot a családja kiűzése miatt. Ezenkívül meg akarta tartani a transzjordániai törzsek hűségét, ezért nem tett semmit annak érdekében, hogy megállítsa a területéről Nedzsdbé irányuló portyákat. Míg Ibn Szaúdot teljesen lefoglalta az ihvánok leverése, a transzjordániai támadások megosztották volna erőit, és komoly kellemetlenségeket okoztak volna. Azonban a brit óvintézkedések 1929 végére megállították a legtöbb transzjordániai támadást.

A brit kormány további segítséget nyújtott Ibn Szaúdnak azzal, hogy folyamatosan visszautasította Feiszal ad-Davis békeajánlatát, aki 1929 nyarán és őszén többször is brit támogatást vagy jóindulatú semlegességet kért, és ígéretet tett arra, hogy leállítja az ihvánok minden támadását Irak és Kuvait ellen, valamint elismeri a kuvaiti sejk fennhatóságát. A brit kormány nemcsak, hogy elutasította ezeket a javaslatokat, hanem azzal fenyegetőzött, hogy lebombázza csapatait, ha azok Irakba vagy Kuvaitba menekülnek, vagy megkísérlik ezeket a területeket menedékként használni az Ibn Szaúd elleni hadjárat folytatásához. 1930 januárjában az ihvánvezetők és a lázadó törzsek megadták magukat a brit erőknek Irakban és Kuvaitban, hogy elkerüljék Ibn Szaúd fennhatóságát. Azonban a brit kormány megtagadta tőlük a menedéket, és minden foglyot visszatoloncolt Nedzsdbé.⁵⁰⁷

Ibn Szaúd a brit segítség nélkül szinte tehetetlen lett volna az ihvánlázzal szemben és biztos, hogy önerőből nem tudta volna legyőzni az ellenségeit. A Perzsa-öböl menti politikai megbízott jelentései 1928-ban igen borús képet festenek Ibn Szaúd helyzetéről: „*Teljesen biztos, hogy nem tud tenni semmit a lázadó ihván törzsek megfékezésére*”, vagy „*Úgy tűnik számomra, hogy Ibn Szaúd egyelőre megszűnt politikai tényezőnek lenni*”, amit többször is megerősít. „*Helyzete nagyon komplikált, mivel Hidzsázban gyűlölik, és Nedzsdben még a saját családjában is vannak ellenségei. Egyik testvére és unokaöccse szinte biztosan részt vett a fia és rokona, Ibn Dzsivuli meggyilkolásának tervében.*”⁵⁰⁸ Mivel az ihvánok fordultak ellene, gyakorlatilag Ibn Szaúd reguláris hadsereg nélkül maradt, így nem állt rendelkezésére semmilyen eszköz arra, hogy elfojtsa a lázadásukat. Egyértelmű, hogy a brit katonai segítség,

⁵⁰⁷ A bagdadi főmegbízott levele a gyarmatügyi miniszternek, 1928. február 1. IOR/L/PS/10/1234, 326.

⁵⁰⁸ A Perzsa-öböl menti politikai megbízott és az iraki főmegbízott jelentései: IOR/L/PS/10/1234, 66, 68, 92, 106, 534.

muníció és diplomáciai nyomásgyakorlás nélkül nem tudott volna úrrá lenni a helyzeten. Angliának a szerepe Szaúd-Arábia létrejöttében és konszolidálásában alapvetőnek bizonyult.

Összegzés és konklúzió

Ibn Szaúd területegyesítési tevékenységét három, egymástól jól elhatárolható szakaszra lehet osztani. Az első 1902-től, Rijád visszafoglalásától a Nagy-Britanniával 1915-ben kötött szerződéséig tart. A második szakasz az 1915 és 1918 közötti időszak, amikor is Huszein mekkai sarífhhoz képest Nagy-Britannia marginális katonai szerepet osztott számára az első világháború keleti-keleti frontján és elsősorban a Hásimita családot támogatta saját tervei megvalósításához. A harmadik periódus pedig 1918-tól az immár függetlenné vált Arábiában Háil elfoglalásával kezdődő nyugati expanziója Anglia hallgatólagos beleegyezésével, aminek a végeredménye Huszein ibn Ali 1925-ös megbuktatása és kiűzése a félszigetről, majd saját királyságának kikiáltása.

Az első periódust (1902–1915) alapvetően két dolog jellemzi. Az egyik az a folyamatos törekvése, hogy minél inkább függetlenítse magát az Oszmán Birodalom névleges hatalmától. A másik, hogy Kuvait 1899-es protektorátusi megállapodásához hasonlóan szerződésre lépjen Nagy-Britanniával annak érdekében, hogy a tengeri nagyhatalom katonai védelmi ernyője alatt folytathassa a Rijád környéki ősi területek visszahódítását az oszmán befolyás kárára. A Portának sosem volt érdeke Belső-Arábiában erős török uralmat fenntartani, főleg azért, mert a helyőrségek katonai költségei sokkal többbe kerültek volna, mint az ezzel járó stratégiai előny, ezért a kis rijádi emírség belső-arábiai térhódítását figyelmen kívül hagyta. Azonban Ibn Szaúd mindenképp szerződésre kívánt lépni Nagy-Britanniával, viszont utóbbinak semmi érdeke nem fűződött egy belső-arábiai emírrrel egyezséget kötni, mert stratégiai érdeke a Perzsa-öbölben volt. Ezért Ibn Szaúdnak part menti uralkodóvá kellett válnia, elfoglalnia Haszát, hogy kapcsolatba léphessen Angliával.

Mivel a Porta erejét és figyelmét elsősorban a balkáni és az olasz háborúk kötötték le, illetve a belső hatalmi harcai az ifjútörökökkel, ezért a félelmei ellenére Ibn Szaúd könnyedén el tudta foglalni önerőből Haszát. Ugyanakkor tanulva az első és második szaúdi állam bukásából, jól tudta, hogy nem vonhatja magára a Fényességes Porta haragját, mert csapatáthelyezéssel könnyen megsemmisítheti a kis rijádi emírséget, ezért látszólag továbbra is elfogadta annak fennhatóságát és biztosította V. Mehmed szultánt a hűségéről. Ez volt az a fordulópont, amikor Nagy-Britannia már nem tudta figyelmen kívül hagyni Ibn Szaúdot, hiszen Öböl menti uralkodóvá vált. Az India Office-nak és a kuvaiti brit rezidenseknek ugyanakkor kezdetektől érdeke fűződött az Ibn Szaúddal való barátság fenntartásához, mert úgy vélték, a Perzsa-öböl stabilitásához és az Indiába vezető út biztosításához szükségük van a jóindulatára.

Mivel a második időszakban (1915–1918) Ibn Szaúdnak még nem volt igazán politikai vagy katonai befolyása, viszonylag csekély szerepet kapott a britek közel-keleti hadműveleteiben. A Foreign Office Huszein ibn Ali mekkai saríftot támogatta, amit az India Office kezdettől fogva ellenzett, mert alkalmatlan vallási és katonai vezetőnek tartotta és sokkal inkább Ibn Szaúdot és az ihvánharcosait vélte megfelelő ellenfélnek a törökökkel szemben. Ennek a nézetének mindvégig hangot is adott. Bár elenyésző volt Ibn Szaúd anyagi és katonai támogatása a saríféhoz képest, mégis az állandó brit szubvenciók és katonai felszerelések elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy megerősítse a pozícióját a régióban a két ellenfelével, Ibn Rasíddal és Huszeinnel szemben.

A harmadik intervallumban (1918–1925) az első világháború utáni békerendezéssel egy egészen új Közel-Kelet jött létre egyrészt az Oszmán Birodalom megszűnésével, másrészt a mandátumterületek létrehozásával. Mivel Arábia ásványkincsekben, erőforrásokban rendkívül szegény, gazdaságilag pedig elmaradott volt, stratégiai jelentősége pedig csekély, Macmillan találó szavaival élve, senkinek sem volt kedve „*azzal a rengeteg homokbuckával vesződni*”.⁵⁰⁹ Ezért pontosan meghatározták a terület földrajzi határait, az uralkodóit és függetlenné nyilvánították. Azzal pedig, hogy Ibn Szaúd 1921-ben brit jóváhagyással elfoglalta Háilt és Dzsebel-Sammart északon, szomszédossá vált Irakkal és Transzjordániával. Ezzel politikai szerepe felértékelődött, amihez Huszein britellenes magatartása is hozzájárult. Az angolok legfontosabb érdeke az új mandátumterületeken stabil déli határokat létrehozni, amihez már Ibn Szaúd elengedhetetlen szereplővé vált. Együttműködéséért cserébe Anglia kész volt elismerni újonnan szerzett területeit. 1924-re annyira ellenségessé vált a viszony Huszein és London között, hogy a legtöbb Közel-Keleten szolgáló brit tisztviselő jobbnak látta végre megszabadulni tőle. Ráadásul Nagy-Britanniának nem volt érdeke egy belső hatalmi harcokban megosztott instabil Arábia, ezért nem akadályozta Ibn Szaúdot abban, hogy egy kézben egyesítse a területet. A mandátumterületek stabilitásához, a muszlim alattvalók zarándoklatának biztosításához, a Perzsa-öböl és az Indiába vezető út biztonságához, ráadásul India brit uralmának a megőrzéséhez és a moszuli olajmezők megvédéséhez szilárd és baráti Arábiára volt szüksége, ezért segítette katonailag, anyagilag és diplomáciailag Ibn Szaúdot. Az ősi szaúdi területek egyesítése folyamat eredménye volt, amit számos olyan tényező segített, amely Ibn Szaúd befolyásán kívül esett. Legfőképp az Oszmán Birodalom eltűnése és Nagy-Britannia támogatása tette lehetővé számára, hogy betöltse az első világháború után, a Porta

⁵⁰⁹ Macmillan: *Béketeremtők...* i. m. 465.

összeomlásával bekövetkező hatalmi vákuumot Arábiában. Amiben Anglia épp oly fontos szerepet játszott, mint Ibn Szaúd államformáló tevékenysége.

Bibliográfia

Levéltári források

Arab Bureau, File XXV/7 Arabian Politics (including Iraq). Bin Saud, Akhwan, the Hejaz, 1920–1928, IOR/R/15/6/34.

Arab revolt against Turks. Imam of Sanaa's letter to the King. Fighting in Yemen 1911. Agreement between the Turks & the Imam, IOR/L/PS/10/68.

Arabia. Agreement with the Idrisi Saiyid regarding the Farasan Islands and other matters, 1–5. IOR/L/PS/18/B250.

Arabia. Question of Future Policy, Subsidies to Chiefs, IOR/L/PS/18/B353.

Arabia: Nejd–Trans–Jordan dispute: Activities of Ibn Saud's followers; Proposed conference at Koweit 1922-1923, IOR/L/PS/10/1033.

Asiatic Turkey and Arabia, IOR/L/PS/18/B381.

Coll 6/64 South–Eastern Boundaries in [Arabia] – Anglo-Turkish Convention of 1913. Attitude of U.S.A., IOR/L/PS/12/2131

D.16 (File 61/4) Bin Saood – Amir of Nejd's intention to visit Pirate Coast and Oman in 1905, IOR/R/15/1/556.

File [10/4] British relations with Ibn Sa'ud: Ibn Sa'ud's complaint about aid given to rebels by King Faisal and Shaikh Ahmad; fighting between rebel and loyal forces; Battle of Injair, IOR/R/15/5/33.

File [10/4] British relations with Ibn Sa'ud: title of Sultan of Najd; surrender of Hail; payment of British subsidies; Ikhwan attacks on Iraq frontier and Kuwait; institution of Najd passport, IOR/R/15/5/28.

File 1/18 III Major Head: Political. Subject: Sultan of Najd's relations with Iraq, IOR/R/15/2/91.

File 10/11 Ibn Sa'ud and the Hijaz: cession of Aqaba; conquest of Asir; abdication of Amir Ali; fall of Medina; fall of Jidda; establishment of Ibn Saud's administration in Jidda, IOR/R/15/5/37.

File 10/11 Ibn Sa'ud and the Hijaz: cession of Aqaba; conquest of Asir; abdication of Amir Ali; fall of Medina; fall of Jidda; establishment of Ibn Saud's administration in Jidda. IOR/R/15/5/37.

File 10/12 Desert news: defeat of Ikhwan by Ibn Sa'ud (Battle of Sibilla, 1929); operations against rebels, IOR/R/15/5/42.

File 10/4 British relations with Bin Saud, IOR/R/15/5/27.

File 2182/1913 Pt 7-8 Persian Gulf and Arabia Nejd–Hejaz Affairs, 1918 IOR/L/PS/10/389.

File 22/23 II Kuwait Conference, 1924, IOR/R/15/5/70.

File 2764/1904 Pt 4 Baghdad Railway: Anglo-Turkish negotiations; proposals of Turkish Govt; status of Kowait, IOR/L/PS/10/59.

File 3136/1914 Pt 2 German War. Situation in Turkish Arabia and Persian Gulf, IOR/L/PS/10/463.

File 3665/1924 Pt 3 Arabia: Situation 1924. Wahabi attack on Trans-Jordania; Hedjaz – Trans-Jordanian Boundary, IOR/L/PS/10/1125.

File 3666/1925 Arabia: Printed Correspondence, 1924–28, IOR/L/PS/10/1155.

File 450/1922 Pt 2–4. Arabia: Nejd-Trans-Jordan Dispute; Koweit Conference, IOR/L/PS/10/1034.

File 4929/1918 Arabia: relations with Bin Rashid, IOR/L/PS/10/765.

File 53/37, 61/5 (D 17) Kuwait: British Representation, IOR/R/15/1/508.

File 53/7 B (D 5) Koweit [Kuwait] Affairs 1902, IOR/R/15/1/475.

File 53/7 V (D 8) Koweit [Kuwait] Affairs, The Arab Tribes, IOR/R/15/1/478.

File 57/1928 Pt 1 „Iraq–Nejd Relations: Frontier Situation”, IOR/L/PS/10/1234.

File 57/1928 Pt 12 Iraq–Nejd Relations: Koweit Frontier Situation, IOR/L/PS/10/1243.

File 57/1928 Pt 4 Iraq–Nejd Relations: Mission of Sir G. Clayton to Ibn Saud, IOR/L/PS/10/1237/1.

File 61/10 (D 63) Relations between Nejd and Transjordan (political status of Jauf), IOR/R/15/1/563.

File 61/6 (D 33) Volume III Bin Sa'ud and Akhwan Movement etc., Shereef (King Hussain) of Mecca (Hedjaz), Murder of Bin Rashid, IOR/R/15/1/557.

File 87/1926 Pt 2 Arabia: Bin Saud: Relations with H.M.G. Revision of Treaty, IOR/L/PS/10/1165/2.

File X/1 Bin Saood & Ibn Rashid, IOR/R/15/5/24.

File XXV/2 Arabian Affairs (including Iraq) Qatar and al Hassa (Bin Saud), IOR/R/15/6/31.

Files 61/12 and 61/16 (D 80) Treaty between Bin Saud and H. M. Govt., IOR/R/15/1/574.

Foreign Office Memorandum on Arabian Policy, IOR/L/PS/18/B367.

Historical Memorandum on the Relations of the Wahabi Amirs and Ibn Saud with Easter Arabia on the British Government, 1800–1934. IOR/R/15/1/745.

J. G. Lorimer: Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Cental Arabia. Vol. 1. Historical Part II. Superintendent Government Printing, Calcutta, 1915. IOR/L/PS/20/C91/2.

Map to show the Limits of Kuwait and Adjacent Country, IOR/L/PS/18/B381, OR/R/15/1/738, f 39.

Memorandum of Colin George Campbell: Koweit, IOR/L/PS/18/B127.

Memorandum on British Commitments to King Husein, IOR/L/PS/18/B292.

Middle East Committee. Note Prepared for Meeting of 12 January 1918. Policy in regard to Bin Saud, IOR/L/PS/18/B279.

Notes on the Akhwan Movement, IOR/L/PS/18/B340.

P G India Office Memorandum No B.437, P.Z.5620/1934, Historical Memorandum on the Relations of the Wahabi Amirs and Ibn Saud with Eastern Arabia and the British Government 1800–1934, IOR/R/15/1/745.

Persian Gulf: Policy towards Bin Saud, IOR/L/PS/10/387.

Policy towards Bin Saud (Capt. Shakespear's Mission), IOR/L/PS/10/387.

Précis of Koweit Affairs, 1896–1904. British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/R/15/1/726.

Report on Najd Mission 1917–1918, IOR/R/15/1/747.

Report on the administration of the Persian Gulf Political Residency and Muskat, Political Agency for the year 1879–80, IOR/V/23/37, No 171.

Treaties and Undertakings in Force between the British Government and the Rulers of Kuwait, 1841–1913. IOR/R/15/1/739.

Treaty and Undertakings in force between the Government of Iraq and H. H. the Sultan of Najd, IOR/R/15/5/389.

Monográfiák

Abdul-Wahhab, Sheikh-ul-Islam Muhammad: *Kitab At-Tauhid – The Book of Monotheism*. Dar-us-Salam Publications, Riyadh–Saudi Arabia, 1996.

Alangari, Haifa: *The Struggle for Power in Arabia: Ibn Saud, Hussein and Great Britain 1914–1924*. Ithaca Press, Lebanon, 1998.

Al-Azma, Talal Sha'yfan Muslat: *The Role of the Ikhwan under Abdul-Aziz Al Saud 1916–1934*. Doktori értekezés, University of Durham, Centre for Middle Eastern and Islamic Studies, 1999. 67.

Almana, Mohamed: *Arabia Unified. A portrait of Ibn Saud*. Hutchinson Benham Limited, London, 1982.

Al-Rasheed, Madawi: *A History of Saudi Arabia*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Al-Sabah, Souad M.: *Mubarak Al-Sabah. The Foundation of Kuwait*. I. B. Tauris, London, New York, 2014. 12–27.

Anderson, M. S.: *The Eastern Question 1774–1923*. Macmillan Education Ltd., London, 1966. 261–309.

Andrew, W. P.: *The Euphrates Valley Route to India by a Traveller*. London, Edward Stanford 6, Charing Cross, 1856.

- Anscombe, Frederick F.: *The Ottoman Gulf. The Creation of Kuwait, Saudi Arabia and Qatar*. Columbia University Press, New York, 1997.
- Antonius, George: *The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement*. J. B. Lipincott Company, Philadelphia, New York, Toronto. 1939.
- Bagatti, Fabrizio: *Lawrence of Arabia's Secret Despatches during the Arab Revolt 1915–1919*. Pen & Sword Military, Yorkshire – Philadelphia, 2021.
- Balogh András, Rostoványi Zsolt, Búr Gábor, Anderle Ádám: *Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika*. Korona Kiadó, Budapest, 2002. 19–156.
- Cetinsaya, Gökhan: *Ottoman Administration of Iraq, 1890–1908*. Routledge Taylor and Francis Group, London, New York, 2017.
- Charles Umpherston Aitchison (szerk.): *A Collection of Treaties, Engagements, and Sanads Relating to India and Neighbouring Countries*. O. T. Cutter, Military Orphan Press, Calcutta, 1865.
- Christensen, Peter H.: *Germany and the Ottoman Railways Art, Empire, and Infrastructure*. Yale University Press, New Haven and London, 2017.
- Commins, David: *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*. I. B. Tauris & Co Ltd., London, New York, 2006.
- Delong-Bas, Natana J.: *Wahhabi Islam: From Revival and Reform to Global Jihad*. Oxford University Press, Oxford, 2004.
- Dickson, H. R. P.: *Kuwait and her neighbours*. George Allen & Unwin LTD., London, 1956.
- Djemal Pasha: *Memories of a Turkis Statesman 1913–1919*. George H. Doran Company, New York, 1922.
- Doughty, Charles Montagu: *Travels in Arabia Deserta*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Raunkiaer, Barclay: *Through Wahhabiland on Camelback*. Routledge and Kegan Paul, London, 1969.
- Elie Kedourie: *In the Anglo–Arab Labyrinth The McMahon–Husayn Correspondence and its Interpretations 1914–1939*. Routledge, London, New-York, 2014.
- Esposito, John L.: *The Oxford Dictionary of Islam*. Oxford University Press, Oxford, New York, 2003
- Faught, C. Brad: *Cairo 1921. Ten Days That Made the Middle East*. Yale University Press, New Haven and London, 1922.
- Ferwagner Péter Ákos *A modern Közel-Kelet születése 1914–1924*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Szeged, 2021.
- Ferwagner Péter Ákos és Lőkös István: *Az 1916. évi arab felkelés kiáltványai*. Documenta Historica 17. A JATE Történész Diákkör Kiadványa, Szeged, 1994.

- Fromkin, David: *A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Middle East*. Henry Holt and Company, New York, 1989.
- Gábor, Ágoston, Masters, Bruce: *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Facts On File, Inc., New York, 2009.
- Galántai József: *Az I. világháború*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 15–39.
- Glubb, John Bagott: *War in the Desert and R. A. F. Frontier Campaign*. W. W. Norton & Company, New York, 1960.
- Goldberg, Jacob: *The Foreign Policy of Saudi Arabia. The Formative Years, 1902–1918*. Harvard University Press, Cambridge 1986.
- Goldziher Ignác: *Előadások az iszlámról*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1912.
- Gooch, G. P. és Temperley, Harold: *British Documents on the Origins of the War 1898–1914. The Last Years of Peace*. 10. kötet, 2. rész. London, 1938.
- Gulyás László: *Szaúd-Arábia és az Atlanti hatalmak, I. és II. Szaúd uralkodása alatt 1950–1958*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 2016
- Habib, John S.: *Ibn Sa'ud's Warriors of Islam. The Ikhwan of Najd and Their Role in the Creation of the Sa'udi Kingdom, 1910–1919*. E. J. Brill, Leiden, 1978.
- Hakima, Ahmad Mustafa Abu: *History of Eastern Arabia 1750–1800. The Rise and Development of Bahrain and Kuwait*. Khayats, Beirut, Lebanon, 1965.
- Heller, Joseph: *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908–1914*. Frank Cass and Company Limited, London, 1983.
- Helms, Christine Moss: *The Cohesion of Saudi Arabia. Evolution of Political Identity*. Routledge, London and New York, 2015.
- Holt, P. M.: *Egypt and the Fertile Crescent 1516–1922. A Political History*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1966.
- J. A. Saldanha: *Précis of Correspondence Regarding the Affairs of the Persian Gulf 1801–1853*. Office of the Superintendent of Government Printing, Calcutta, 1906.
- J. Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19-20. században*. SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2009.
- J. Nagy László: *Islám és politika*. JATE Press, Szeged, 2019.
- J. Nagy László: *A Mediterráneum a XX. században*. JATE Press, Szeged, 1995.
- J. Nagy László–Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története. 1913-2023*. JATE Press, Szeged, 2004.
- Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása: gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Panem Kiadó, Budapest, 2008.

- Klieman, Aaron S.: *Foundations of British Policy in Arab World: the Cairo Conference of 1921*. The Johns Hopkins Press, Baltimore and London, 1970.
- Kostiner, Joseph: *The Making of Saudi Arabia 1916–1936: From Chieftaincy to Monarchical State*. Oxford University Press, New York, Oxford, 1993.
- Krairi, Khalid Abdullah: *John Philby and His Political Roles in the Arabian Peninsula, 1917–1953*. Doktori értekezés, University of Birmingham, 2016. 172–291.
- Lawrence, T. E.: *A bölcsesség hét pillére*. I. II. kötet, Révai Irodalmi Intézet Nyomdája, Budapest, 1935.
- Ligeti, Lajos: *Keleti nevek magyar helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Lorimer, J. G.: *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Cental Arabia*. Vol. 1. Historical Part II. Superintendent Government Printing, Calcutta, 1915.
- Lugosi, Győző: *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.
- Macmillan, Margaret: *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Gabo Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- Makai György: *A szaúdi kapcsolat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Makai György: *Olaj és fegyver az Arab-öbölben*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Minault, Gail: *The Khilafat Movement. Religious Symbolism and Political Mobilization in India*. Oxford University Press, Delhi, 1982.
- Mohs, Polly A.: *Military Intelligence and the Arab Revolt. The first intelligence war*. Routledge, Abingdon, 2008.
- Oren, Michael B.: *Power, Faith and Fantasy. America in the Middle East, 1776 to the Present*. W. W. Norton & Company, New York, London, 2007.
- Ormos, Mária-Majoros, István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Matuz József: *Az Oszmán Birodalom története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Barbara Jelavich: *A Balkán története: 18. és 19. század*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- Ferwagner Péter Ákos: *A libanoni kérdés és a nagyhatalmak (1840–1861)*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 2013.
- Özyüksel, Murat: *The Hejaz Railway and the Ottoman Empire. Modernity, Industrialisation and Ottoman Decline*. I. B. Tauris, London, New York, 2014.
- Peterson, J. E.: *Historical Dictionary of Saudi Arabia*. The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, and Oxford,
- Prüfer, Curt: *Germany's Covert War in the Middle East. Espionage, Propaganda and Diplomacy in World War I*. I. B. Tauris, London, New York, 2018.
- Rogan, Eugene: *The Fall of the Ottomans. The Great War in the Middle East*. Basic Books, New York, 2015.

- Rostoványi Zsolt *A Közel-Kelet története 1918–1991*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2011.
- Rostoványi Zsolt: *Az iszlám világ és a Nyugat. Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága*. Corvina Kiadó, Budapest, 2004.
- Rostoványi Zsolt: *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelem a Szentföldért*. Corvina Kiadó, Budapest, 2006.
- Safran, Nadav: Saudi Arabia. *The Ceaseless Quest for Security*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1988.
- Sazanov, Serge: *Fateful Years, 1909–1916*. London, 1928.
- Simon Róbert: *Az iszlám fundamentalizmus. Gyökerek és elágazások Mohamedtől az al-Qaidáig*. Corvina Könyvkiadó, Budapest, 2014.
- Slot, B. J.: *Mubarak Al-Sabah. Founder of Modern Kuwait 1896–1915*. Arabian Publishing, London, 2005.
- Tauber, Eliezer: *The Emergence of the Arab Movements*. Bar-Ilan University, Frank Cass London,
- Troeller, Garry: *The Birth of Saudi Arabia: Britain and the Rise of the House of Saud*. Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 1976.
- Vassiliev, Alexei: *The History of Saudi Arabia*. New York University Press, New York, 2000.
- Westrate, Bruce: *The Arab Bureau. British Policy in the Middle East, 1916–1920*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1992.
- Winder, R. Bayly: *Saudi Arabia in the Nineteenth century*. Palgrave Macmillan, New York, 1965.
- Winstone, H. W. F.: *Captain Shakespear. A Portrait*. Jonathan Cape Thirty Bedford Square, London, 1976.
- Yergin, Daniel: *A zsákmány. Hajsza olajért, pénzért és hatalomért*. Antal József Tudásközpont, Budapest, 2018.

Tanulmányok

- Ahmad, Feroz: A Note on the International Satus of Kuwait before November 1914. *International Journal of Middle East Studies*, 24. évf. (1992), 1. sz. 181–185.
- Ahmad, Feroz: Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914. *Middle Eastern Studies*, 2 évf., 4. sz. (1966) 302-329
- Al-Saif, Bader: Along the Kuwaiti–Saudi Border, Stability is Built on Flexibility. *Carnegie Middle East Center*, 2021. március 31. 10.
- Ancombe, Frederick F.: The Ottoman Empire in Recent International Politics I: The Case of Kuwait. *The International History Review*, 28 évf. (2006), 3. szám, 548–549.

- Baldry, John: Anglo-Italian Rivalry in Yemen and Asīr 1900-1934. *Die Welt des Islams 1976–1977, New Series*, 17. évf. (1977), 155–193.
- Baldry, John: Soviet Relations with Saudi Arabia and Yemen 1917-1938. *Middle Eastern Studies*, 20. évf. (1984), 1. sz. 59–62.
- Bonné, Alfred: The Concessions for the Mosul-Haifa Pipe Line. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 164. évf. (1932), 116–126.
- Bouillon, A. M.: British Claims to Persian Oil. *Current History*, 37. évf., (1933) 6. sz. 663–668.
- Busch, Briton Cooper: Britain and the Satus of Kuwayt 1896–1899. *Middle East Journal*, 21. évf. (1967), 2. sz. 187–188.
- Çetinsaya, Gökhan: The Ottoman View of British Presence in Iraq and the Gulf: The Era of Abdulhamid II. *Middle Eastern Studies*, 39. évf. (2003), 2. sz. 194–203.
- Cohen, Stuart A.: Sir Arthur Nicolson and Russia: the Case of the Baghdad Railway. *The Historical Journal*, 18. évf. (1975), 4. sz. 863–872.
- Cook, Michael: On the Origins of Wahhabism. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 2. évf. (1992), 2. sz. 191–202.
- Dawn, Ernest: The Amir of Mecca Al-Husayn Ibn-'Ali and the Origin of the Arab Revolt. *Proceedings of the America Philosophical Society*, 104. évf. (1960), 1. sz. 11–34.
- Dyer, Gwynne: The Turkish Armistice of 1918:2: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros. *Middle Eastern Studies*, 7. évf. (1971), 3. sz. 313–348.
- Farah, Caesar E.: Anglo-Ottoman confrontation in the Persian Gulf in the late 19th and early 20th centuries. *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, 33. évf. (2003), 117–132.
- Ferwagner Péter Ákos: A brit közel-keleti politika dilemmái (1914–1915) *Sorsok, Frontok, Események. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Főszerkesztő: Majoros István, ELTE, BTK, 2015. 671–681.
- Ferwagner Péter Ákos: Arábiai Lawrence és az arab felkelés. *Belvedere Meridionale*, 28. évf. (2016), 4. sz. 5–24.
- Ferwagner Péter Ákos: Az első szíriai állam története: a kérészetű damaszkuszi Arab Királyság. *Belvedere Meridionale*, 27. évf. (2015), 3. sz. 5–14.
- Ferwagner Péter Ákos: Közel-keleti nagyhatalmi érdekek az első világháborúban: titkos szerződések. *Mediterrán és Balkán Fórum* 9. évf. (2015), 3–4. sz. 40–50.
- Friedman, Isaiah: The McMahon-Hussein Correspondence and the Question of Palestine. *Journal of Contemporary History*, 5. évf. (1970.), 2. sz. 83–122.;
- Garnett, R. és Palmerston, Lord: A Letter by Lord Palmerston on the Egyptian Question of 1840. *The English Historical Review*, 18. évf. (1903), 69. sz., 125–130.
- Gil-Har, Yitzhak: Delimitation Boundaries: Trans-Jordan and Saudi Arabia. *Middle Eastern Studies*, 28. évf. (1992), 2. sz. 374–384.

- Glueck, Nelson: Wádi Sirhán in North Arabia. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 96. szám, 1944. december, 7–17.
- Goldberg, Jacob: Captain Shakespear and Ibn Saud: A Balanced Reappraisal. *Middle Eastern Studies*, 22 évf. (1986), 1. sz. 74–88.
- Goldberg, Jacob: Philby as a Source for Early Twentieth – Century Saudi History: *A Critical Examination*. *Middle Eastern Studies*, 21. évf. (1985), 2. sz. 223–243.
- Goldberg, Jacob: The 1913 Saudi Occupation of Hasa Reconsidered. *Middle Eastern Studies*, 18. évf. (1982), 1. sz. 21–29.
- Goldberg, Jacob: The 1914 Saudi–Ottoman Treaty – Myth or Reality? *Journal of Contemporary History*, 19. évf. (1984), 2. sz. 289–314.
- Goldberg, Jacob: The Origins of British–Saudi Relations: The 1915 Anglo–Saudi Treaty Revisited. *The Historical Journal*, 28. évf. (1985), 3. sz. 693–703.
- Hasan, S. Shamir: Britain and the Iraq–Kuwait Dispute. *Proceedings of the Indian History Congress*, 56. évf. (1995), 883.
- Jefferson, Margaret M. and Salisbury, Lord: Lord Salisbury’s Conversations with the Tsar at Balmoral, 27 and 29 September 1896. *The Slavonic and East European Review*, 39. évf. (1960), 92. sz. 216–222.
- Jones, Dorsey D.: Chesney Chose the Euphrates Route. *The Historian*, 5. évf. 1. sz. (1945), 5–23.
- Kedourie, Elie: Cairo and Khartoum on the Arab Question, 1915–1918. *The Historical Journal*, 7. évf. (1964), 2. sz. 280–297
- Kedourie, Elie: Egypt and the Caliphate 1915–1946. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 3–4 szám, 1963. 208–248.
- Kelly, J. B.: Mehemet Ali’s Expedition to the Persian Gulf 1837–1840. 1. rész. *Middle Eastern Studies*, 1. évf. (1965), 4. sz., 350–381.
- Kelly, J. B.: Mehemet Ali’s Expedition to the Persian Gulf 1837–1840. 2. rész, *Middle Eastern Studies*, 2. évf. (1965), 1. sz., 31–65.
- Kelly, J. B.: The British Position in the Persian Gulf. *The World Today*, 20 évf. (1964), 6. sz. 238–249.
- Klieman, Aaron S.: Britain’s War Aims in the Middle East in 1915. *Journal of Contemporary History*, 3. évf. (1968), 3. sz. 237–251.
- Kostiner, Joseph: On Instruments and Their Designers of Najd and the Emergence of the Saudi State. *Middle Eastern Studies*, 21. évf. (1985), 3. sz. 298–323.
- Kumar, Ravinder: The Records of the Government of India on the Berlin–Baghdad Railway Question. *The Historical Journal*, 5. évf. (1962), 1. sz., 70–79.
- McKale, Donald M.: Germany and the Arab Question Before World War I. *The Historian*, 59. évf. (1997), 2. sz. 311–325.

- McKale, Donald M.: Policy toward the Sharif of Mecca, 1914-1916. *The Historian*, 55. évf. (1993), 2. sz. 303–314.
- Majoros István: A keleti kérdés kezdetei. *Világtörténet*, 1997/1. 59–70., Ormos Mária-Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 59–70.
- Nakash, Yitzhak: The Conversion of Iraq's Tribes to Shiism. *International Journal of Middle East Studies*, 26. évf. (1994), 3. sz. 443–463.
- Pelly, Lewis: A Visit to the Wahabee Capital, Central Arabia. *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, 35. évf. (1865), 169–191.
- Pond, Shepard: The Maria Theresa Thaler: A Famous Trade Coin. *Bulletin of the Business Historical Society*, 15. évf. (2001), 2. sz. 26–31.
- Qureshi, M. Naeem: The Indian Khiláfat Movement 1918–24. *Journal of Asian History*, 12. évf. (1978), 2. sz. 152–168.
- Radford, Kristopher: Curzon's Cruise: The Pomp and Circumstances of Indian Indirect Rule of the Persian Gulf. *The International History Review*, 35. évf. (2013), 4. sz. 884–904.
- Raccagni, Michelle: The French Economic Interests in the Ottoman Empire. *International Journal of Middle East Studies*, 11. évf., 3. sz. (1980) 339–376.
- Robinson, Arthur E.: The Mahmal of the Moslem Pilgrimage. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1. évf. (1931), 117–127.
- Rose Louise Greaves: British Policy in Persia, 1892–1903. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 28 évf. (1965), 1. sz. 34–60.
- Scovill, Elmer B.: The RAF and the Desert Frontiers of Iraq, 1919–1930. *Aerospace Historian*, 22. évf. (1975), 2. sz. 84–90.;
- Silverfarb, Daniel: Great Britain, Iraq, and Saudi Arabia: The Revolt of the Ikhwan, 1927–1930. *The International History Review*, 4. évf. (1982), 2. sz. 222–248.
- Silverfarb, Daniel: The Anglo–Najd Treaty of December 1915. *Middle Eastern Studies*, 16. évf. (1980), 3. sz. 167–168.
- Silverfarb, Daniel: The Philby Mission to Ibn Saud, 1917–1918. *Journal of Contemporary History*, 14. évf. (1979), 2. sz. 273–274.
- Silverfarb, Daniel: The Treaty of Jidda of May 1927. *Middle Eastern Studies*, 18. évf. (1982), 3. sz. 276–285.
- Sluglett, Peter: The Resilience of a Frontier: Ottoman and Iraqi Claims to Kuwait, 1871–1990. *The International History Review*, 24. évf. (2002), 4. sz., 783–790.
- The Boundaries of the Nejd: A Note on Special Conditions. *Geographical Review*, 17. évf. (1927), 1. sz. 128–132.
- Thomas, Martin C.: French Intelligence – Gathering in the Syrian Mandate, 1920–40. *Middle Eastern Studies*, 38. évf. (2002), 2. sz. 1–32.

Thornton, A. P.: British Policy in Persia, 1858–1890. *The English Historical Review*, 70 évf. (1955), 274. sz. 55– 71.

Toynbee, Arnold: The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Reply. *Journal of Contemporary History*, 5. évf. (1970), 4. sz. 185–201.

Troeller, Garry: Ibn Saud and Sharif Husain: A Comparison in Importance in the Early Years of the First World War. *The Historical Journal*, 14. évf. (1971), 3. sz. 627–633.

Tschoegl, Adrian E.: Maria Theresa's Thaler: A Case of International Money, *Eastern Economic Journal*, 27. évf. (2001), 4. sz., 443–462.

Melléklet

1. számú melléklet

A brit delegáció szerződéstervezetének javaslata az Arab-félsziget rendezésével kapcsolatban⁵¹⁰

1. cikk. A Magas Szerződő Felek elismerik az Arab-félsziget külső uralomtól való függetlenségét, ahogy azt meghatározták a 2. cikkelyben és deklarálják, hogy nem törekednek területszerzésre az említett félszigeten.

2. cikk. A jelen szerződés rendelkezése értelmében az Arab-félsziget magában foglal, Hidzsáz Királyságon, az Áden feletti brit protektorátuson és a hozzá tartozó övezeten kívül minden olyan más területet és szigetet – függetlenül attól, hogy korábban török fennhatóság alatt volt-e vagy sem –, amelyek az alábbiakban meghatározott vonalon belül helyezkednek el. Ez a vonal pedig:

(a.) A határvonal Arábia és Egyiptom között az Akabai-öböl csúcsától hozzávetőlegesen északi szélesség $29^{\circ} 27'$, keleti hosszúság $34^{\circ} 56'$ innen délre⁵¹¹

(b.) a Tirán-szigettől nyugatra húzódó zátony nyugati végpontja

(c.) a Nagy Hanis-sziget délnyugati sziklája, megközelítően északi szélesség $13^{\circ} 39'$, keleti hosszúság $42^{\circ} 35'$ ezen keresztül Arábia legszélső délnyugati pontja a Malu sejkstől a Babel-Mandeb-fokig

(d.) Ádeni-öböl mentén meghatározott határvonal a 183 tengeri mélységig terjedő szakasz, hozzávetőlegesen északi szélesség $12^{\circ} 12'$, keleti hosszúság $43^{\circ} 36'$ innen északkeletre

(e.) Rass-el-Had északi szélesség $22^{\circ} 30'$, keleti hosszúság $59^{\circ} 39'$

(f.) a Perzsa-öböl bejáratánál (északi szélesség: $26^{\circ} 31'$, keleti hosszúság $56^{\circ} 33'$) a legészakibb szigetek Tanb, Nabidzsú Tanb, Szirri és Halul.

(g.) Arábia legészakibb pontja az a pont, ahol Irak déli határának keleti vége találkozik az erzurumi szerződésben rögzített perzsa határral.⁵¹²

A Vörös-tenger Arábiához tartozó szigetei a szárazföld független vezetőinek fennhatósága alá tartoznak a 8. cikk rendelkezéseinek betartásával.

3. cikk. Tekintettel arra, hogy az Arab-félsziget közel van a Brit Birodalom gyarmatterületeihez és az Indiával folytatott tengeri útvonalhoz, a többi szerződő fél elismeri, hogy Nagy-

⁵¹⁰ A brit küldöttség javaslata az Arab-félsziget rendezésének szerződéstervezetére. IOR/L/PS/18/B367 6–7. Fontos dokumentum, ami Arábia történetében egy mérőföldkő, rögzíti függetlenségét és határait, Nagy-Britannia további Arábia politikáját.

⁵¹¹ Lásd 3. számú térkép „á” jelzettől

⁵¹² A második erzurumi szerződést 1847. május 31-én írták alá, brit és orosz közvetítéssel, amely az Oszmán és Perzsa Birodalom között lévő határt rögzítette.

Britanniának különleges politikai érdekei vannak Arábiában, kivéve Hidzsáz Királyságot és elismerik, hogy nem törekednek politikai befolyásra az említett területen.

4. cikk. Nagy-Britannia a maga részéről vállalja, hogy felhasználva befolyását biztosítja valamennyi Magas Szerződő Fél kereskedelmének és hajózásának biztonságát, amíg azok törvényes vállalkozásokat folytatnak, olyan kedvező feltételekkel, mint amelyeket saját maga számára is biztosítana.

5. cikk. Tekintettel Nagy-Britanniának az Arab-félsziget békéjének és jólétének fenntartásához fűződő érdekére, a Magas Szerződő Felek megállapodnak abban, hogy tiszteletben tartanak minden olyan szerződést és a benne foglalt alapvetéseket, amelyek Ófelsége kormánya és az említett félsziget uralkodói között már megkötöttek, kivéve a Hidzsáz Királyságot.

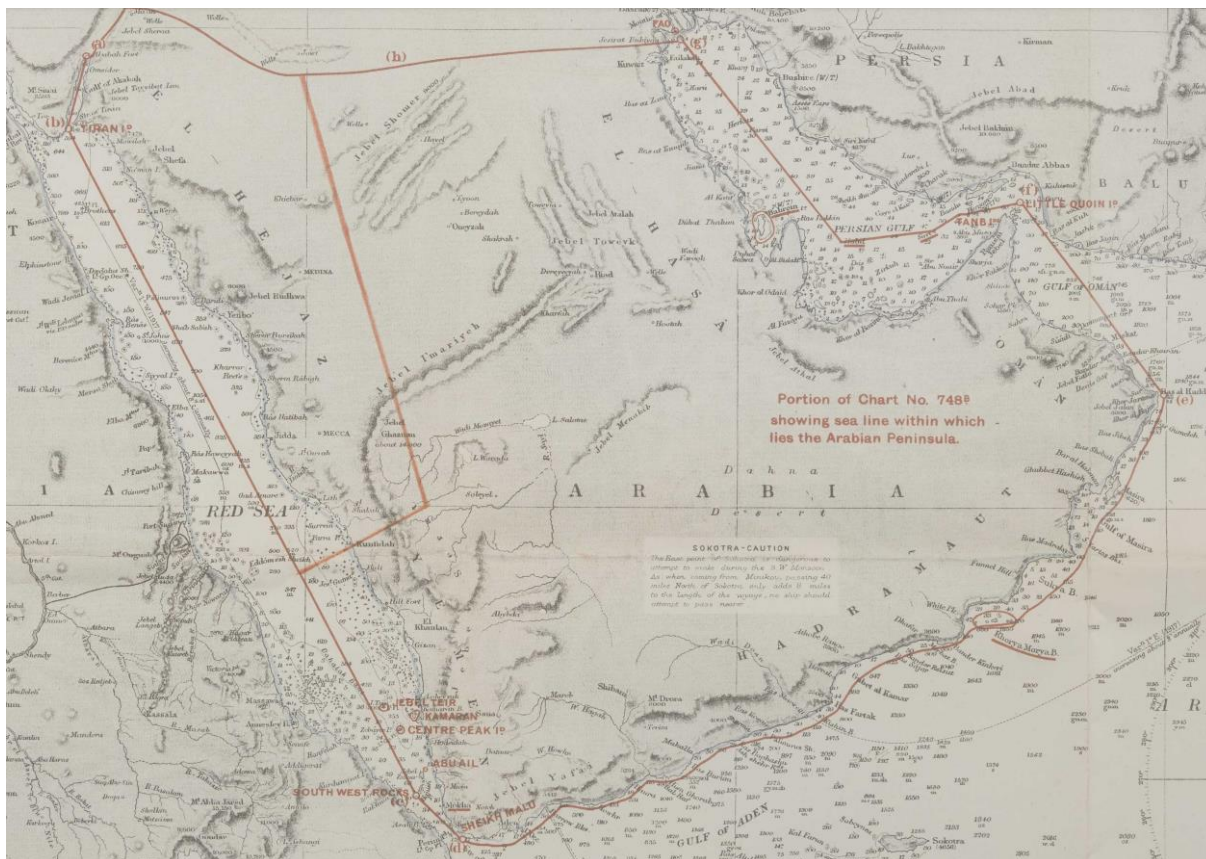
6. cikk. Az említett szerződések olyan rendelkezéseket tartalmaznak, amelyekben Nagy-Britannia vállalja a vitás ügyekben a döntőbíráskodást, a tengeri támadások elleni katonai védelmet és a sejkiségek belső ügyeitől való tartózkodást. Eközben az uralkodók kötelezettséget vállalnak arra, hogy biztosítják a szent helyekre vezető utak biztonságát, nem kötnek szerződést idegen hatalmakkal, nem idegenítik el a területeiket és nem adnak koncessziókat a brit kormány beleegyezése nélkül.

7. cikk. A félszigeten a zavargásokat előmozdító vagy súlyosbító árucseré, mint például a fegyver- vagy rabszolgakereskedelem visszaszorítása céljából a brit haditengerészet szabadon együttműködhet az érintett arab uralkodókkal a tilalmak betartása végett. Különösen a felségvizeken folyó fegyvercsempészet korlátozására vonatkozó rendelkezések betartásával kapcsolatban.

8. cikk. Kameran kormányzatát Ófelsége kormányára kell bízni annak érdekében, hogy ott és Dzsebel Teir szigetein fenntarthassák a karanténállomásokat. A Zebajir csoport Center Peak Island és Abu Ail szigetének irányítását ugyanúgy Angliára kell bízni a világítótornyok karbantartása végett, ugyanez vonatkozik Mochára is.⁵¹³

9. cikk. Ófelsége kormánya különös gondot fordít arra, hogy az arábiai uralkodók, akikkel szerződéses kapcsolatban áll, minden olyan szolgáltatást biztosítsanak a Brit Birodalomhoz tartozó zarándokok részére, amely garantálja a megfelelő közegészségügyet és a zarándokok útjának zavartalanságát.

⁵¹³ Lásd 3. számú térképen délkeleti irányban a Jebel Teir, Kamaran, Central Peak bejegyzéseit.

3. számú térkép: Arábia határai, amelyet a piros vonal jelez, az „a” jelzetű akabai erődtől halad a határ dél-nyugat felé „c”, „d” jelzéssel, keleten „e”, „f”, „g” jelzéssel, egészen az északi határt jelölő „h” jelzetig. Portion of Chart No. 748B showing sea line within which lies the Arabian Peninsula, Mss Eur F112/552, f 15, 31.

2. számú melléklet

Szerződés az iraki kormány és a nedzsi szultán között, Mohammera, 1922. május 5.⁵¹⁴

Az Irgalmas és Könyörületes Isten nevében. Irak és Nedzsd kormánya közötti barátság és jó kapcsolatok biztosítása érdekében alulírottak a következő cikkelyekben állapodtak meg:

1. cikkely (a) A Muntafik, Dafir és Amarat néven ismert törzsek Irakhoz tartoznak. Mindkét kormány, azaz Irak kormánya és Nedzsd kormánya kölcsönösen garantálják, hogy megakadályozzák törzseiknek a másik törzseivel szembeni agresszióját és megbüntetik az agresszorokat. Amennyiben a körülmények nem teszik lehetővé az ilyen büntetést, a két kormány megvitatja a közös fellépés kérdését a közöttük fennálló jó kapcsolatoknak megfelelően.

⁵¹⁴ Treaty and Undertakings in force between the Government of Iraq and H. H. the Sultan of Najd, 1922. május 5. IOR/R/15/5/389, 6.

(b) Mivel a nedzsi küldött nem volt hajlandó elfogadni az iraki kormány által kért határokat, a következő elvet határozták meg:

Az 1. cikk (a) pontja szerint a Muntafik, a Dafir és az Amarat törzsek Irakhoz tartoznak, hasonlóképpen a nedzsi Sammar törzs Nedzsdhez. Az iraki törzsek által régtől fogva használt kutak és földek Irakhoz tartoznak, és a nedzsi sammarok által régtől fogva használt kutak és földek Nedzsdhez. E földek és kutak helyének meghatározására és a határvonal ezen elvnek megfelelő rögzítésére bizottságot kell alakítani, amely mindkét kormány két-két helyismerettel rendelkező személyéből áll, és amelynek elnöke a főbiztos által kiválasztott brit tisztviselő. A bizottság Bagdadban fog ülésezni, hogy rögzítse a végleges határokat, amelyet mindkét félnek minden ellenvetés nélkül el kell fogadnia.

2. cikk. A két kormány garantálja a zarándokutak biztonságát és megvédi a zarándokokat mindenféle zaklatástól mindaddig, amíg azok a határaikon belül tartózkodnak, amint azt Nedzsd szultánja már garantálta Nagy-Britannia kormányának a közöttük létrejött szerződés 5. cikkében.

3. cikk: (a) A két kormány egyetért abban, hogy a kereskedelmi forgalom mentes a korlátozásoktól, és hogy mindkét kormány a másik kormányhoz tartozó kereskedőkkel ugyanúgy bánik, mint a saját kereskedőivel.

(b) Nedzsd nyers- vagy késztermékeire, amikor azokat Irakba importálják, és hasonlóan Irak nyers- vagy késztermékeire, amikor azokat Nedzsdbe importálják, ugyanaz a tarifa vonatkozik, mint ami más baráti országok esetében érvényes a behozatali, kiviteli, tranzit és minden más vámügy tekintetében.

(c) A két kormánynak joga van vámjaikat megemelni, valamint új, jelenleg nem hatályos helyi és különadókat kivetni, feltéve, hogy az ilyen módosítások hasonlóak lesznek a más baráti országokkal szemben alkalmazott módosításokhoz. Mindkét kormány tájékoztatja a másik felet az általa e kérdésekben kiadott rendeletekről.

4. cikkely A két kormány egyetért abban, hogy kereskedelmi vagy zarándoklati céllal szabadon utazhatnak országaikban, feltéve, hogy az utazók a saját kormányuk által kiállított útlevéllel rendelkeznek. Mindkét kormány tájékoztatja a másikat az általa e tárgyban kiadott rendelkezésekről.

5. cikkely Minden olyan, az egyik országhoz tartozó törzs, amely a másik országban telepszik le, köteles legeltetési díjat fizetni.

6. cikkely Abban az esetben (amit Isten őrizzen meg), ha valamelyik kormány és a brit kormány közötti viszony megszakad, ez a szerződés semmisnek tekintendő.

Függelék

1. Ez a szerződés mindaddig érvénytelen, amíg azt Ófelsége, Irak és Nedzsd uralkodója és főbiztos őexcellenciája meg nem erősítette.
2. Nedzsd küldötte garantálja, hogy a Bagdadban üléselő bizottság döntéséig Nedzsd törzsei nem támadják meg Irak törzseit.

Irak és Nedzsd között létrejött határmegállapodás, Ukair 1922. december 2.⁵¹⁵

Az Irgalmas és Könyörületes Isten nevében. Az iraki és nedzsd kormány közötti határokat meghatározó jegyzőkönyv a Mohammerában 1922. május 5-én kötött megállapodás mellékletét képezi.

1. cikkely (a) A nedzsd határ kelet felől az el-Audzsa és a Batin-völgy találkozási pontjától, a nedzsd határ egyenes vonalban halad a Vukuba nevű kútig, északra elhagyva Lulaimiját és Vukubától északnyugatra az Ansab kútig húzódik. (Lásd az 5. térképet)

(b) A fent említett ponttól, azaz az Audzsa és Batin-völgy találkozásának pontjától kezdve az iraki határ egyenes vonalban halad északnyugat felé Amgarig és onnan egyenes vonalban halad délnyugat felé, amíg az Ansab-kútnál a nedzsd határhoz csatlakozik.

(c.) A fent felsorolt pontok által körülhatárolt terület, amely magában foglalja mindezeket a pontokat, semleges és közös marad Irak és Nedzsd kormánya számára, amelyek minden tekintetben egyenlő jogokat élveznek benne.

(d) Az Ansab-kúttól a két állam közötti határ észak felé halad. Nyugat felé a Birket-el-Dzsumeima víztározóig, majd onnan észak felé az al-Ukba kútig és Kaszr-Uszaiminig, onnan nyugat felé egyenes úton áthalad Dzsál al-Basz közepén, a Lifija majd az al-Manajja-kúton és onnan Dzsadidat-Araron, Mukuron, Dzsebel-Anazanon keresztül, amely a 32. szélességi fok és a 39. hosszúsági fok metszéspontjának szomszédságában található, ahol az Irak és Nedzsd határ véget ér.

2. cikkely Mivel számos kút az iraki határokon belül található, és a nedzsd fél nem rendelkezik velük, az iraki kormányzat kötelezettséget vállal arra, hogy nem avatkozik be a határ közelében élő nedzsd törzsek itatóhasználatába, amennyiben szükségessé válik számukra, hogy a szomszédos iraki kutakat vegyék igénybe, feltéve, hogy ezek a kutak közelebb vannak hozzájuk, mint a Nedzsd határain belüliek.

⁵¹⁵ Szerződés Irak és Nedzsd között, 1922. december 2. IOR/R/15/5/389, 7–8.

3. cikkely. A két kormány kölcsönösen megegyezik abban, hogy a határ közelében lévő öntözőhelyeket és kutakat nem használják katonai célokra, például nem építenek erődöket, és nem összpontosítanak a környékükön csapatokat.

Az Irgalmas, Könyörületes Isten nevében.

Második számú jegyzőkönyv

1 cikkely Mivel Irak és Nedzsd kormánya kölcsönösen megállapodott határaik meghatározásában, megállapodnak továbbá abban, hogy amennyiben bármelyik törzs vagy törzsrész, amelyik nem tartozik egyik kormány határaihoz sem, és nem tartozik egyik kormány alá sem, de fel kívánja ajánlani hűségét valamelyiküknek, azt nem fogják ebben megakadályozni.

2. cikkely Amennyiben a két ország vámjai kölcsönösen ismertek, minden olyan árura, amelyet bármelyik ország területéről kivisznek, oda behoznak vagy azon áthaladnak, ezek az elismert vámok és vámszabályok vonatkoznak. A két kormány továbbá kölcsönösen megegyezik abban, hogy minden hatalmukban álló eszközzel véget vetnek a törzsek között uralkodó *Khawah* (ezt nem tudom mi, jobban utána kell nézmem) elvételének.

3. cikkely A két kormány megfelelően kinevezett küldöttei egyetértettek a jelen jegyzőkönyv fenti pontjaival, és aláírásukkal látták el azt Ukairban 1922. december 2. napján.